

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Marksist İktisat Teorisi

**Çağdaş Kapitalizm
ve Kriz**

Michel Husson

Michel Husson: 3 Nisan 1949'da Lyon'da dünyaya gelen Husson, iktisadi bilimler alanında lisans öğrenimini (1966-1970) Sciences Economiques, Assas (Paris II) ve Nanterre'de (Paris X), lisans-üstü öğrenimini (DESSE) ise (1970-1971) Panthéon'da (Paris I) tamamladı. 1971-1974 yılları arasında ENSAE'de (Ulusal İstatistik ve Ekonomik Yönetim Okulu) öğrenim gören ve INSEE'de (Ulusal İstatistik ve İktisadi Araştırmalar Enstitüsü) çalışmalarını sürdüren Husson, 1975-1984 yılları arasında Ekonomi Bakanlığı Tahminler Dairesinde makroekonomik modelleme çalışmalarında yer aldı. 1985-1987 yılları arasında Meksika Ulusal İstatistik Enstitüsünde (INEGI) Meksika ekonomisinin bir modelinin oluşturulması projesinin sorumluluğunu üstlendi. 1987-1989 yılları arasında Sanayi Bakanlığı bünyesindeki Sanayi İstatistikleri Servisinde (SESSI) İstatistiksel Analiz Büro Şefliği görevini üstlenen Husson, 1990'dan bu yana sendikalara bağlı İktisadi ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünde (IRES) istihdam çalışma grubunu yönetiyor. 1982-2004 yılları arasında Dördüncü Enternasyonalin Fransa seksiyonu Devrimci Komünist Birliğin (LCR) İktisadi Araştırma Grubunun yöneticiliğini yapan Husson, 1995-2000 yılları arasında LCR Merkez Komite üyesiydi. Şu anda NPA (Yeni Antikapitalist Parti), Fondation Copernic ve ATTAC Bilimsel Konseyi üyesi olan Husson'un yayınlanmış başlıca yapıtları şunlar:

Capitalismo puro, Maia Ediciones, Mexico, 2009

Kapitalismus pur, Deregulierung, Finanzkrise und weltweite Rezession Eine marxistische Analyse Neuer ISP - Verlag, Berlin, 2009

Un pur capitalisme, Page deux, Lausanne, 2008

Les casseurs de l'Etat social, La Découverte, Paris, 2003

Le grand bluff capitaliste, La Dispute, Paris, 2001

Six milliards sur la planète : sommes-nous trop? Textuel, Paris, 2000

Les ajustements de l'emploi, Page deux, Lausanne, 1999

Miséria do Capital, Editions Terramar, Lisboa, 1999

Misère du capital, Syros, Paris, 1996.

Maxime Durand (Müstear), *La tourmente mexicaine*, La Brèche, Paris, 1987

Husson'un bunun yanısıra çeşitli kolektif çalışmalara bölüm ve madde halinde katkıları (ki bunlardan biri; *Kapitalizmin Çarkları*, Yazın Yayıncılık tarafından 1997 yılında yayınlandı) ve çeşitli dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi mevcut. Yazar hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://hussonet.free.fr>

MİCHEL HUSSON

MARKSİST İKTİSAT TEORİSİ

ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM VE KRİZ

**Derleyen ve
Çeviren:**
Osman. S. BİNATLI

YAZIN YAYINCILIK

Michel Husson
Marksist İtisat Teorisi

Çeviren:
Osman S. Binatlı

Kapak:
İnci Batuk

Birinci Baskı: Mart 2010

ISBN: 978-975-7178-54-5
Sertifika No: 11766

Baskı ve Cilt:
Kitap Matbaası
(0212) 482 99 10

Yazın Yayıncılık
Asmalı Mescit Sok. 7/6
Tel: 0533 4354069
Fax: 252 65 19
Beyoğlu - İSTANBUL
PM 224 Beyoğlu - İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Toksik Kapitalizm	17
Çin-ABD: Krizin Belirsiz Yarınları	38
Kapitalizm: Kaotik Bir Düzenlemeye Doğru	53
Dogmatizm Bir Marksizm Değildir	79
70'li Yıllar: Krizin Dersleri	97
Kâr Oranının Eğilimsel Düşüşü Üzerine	123
Düzenleme Okulu, Marx'tan Saint-Simon Vakfına: Dönüşü Olmayan Yol	127
Uzun Dalgalar Teorisi ve Çağdaş Kapitalizm	149
Uzun Dalga ve Çağdaş Kriz	173
Küreselleşme, Kapitalizmin Yeni Ufku	207
Korumacılık ve Alternatif Küreselleşmecilik	235
Bir Başka Küreselleşme İçin Alınacak Kerterizler	251
Yeşil Bir Kapitalizm Mümkün mü	265
Küçük Ekolojik Toplumsal Fabl	285
Malthus'tan Kurtulmak İçin	289
Sera Etkisi ve Antikapitalizm	313
Sosyalist Hipotez	333
Nikolay Buharin Vülger İktisada Karşı	352
Değer ve Fiyat: Neo-Rikardocu Önergelerin Bir Eleştirisi Denemesi	378
Ekonometri mi? Yoksa Denklemler Halinde İdeoloji mi?	411

“[...] *Günümüzdeki servetin temelini oluşturan elin [yabancı-
cının] emek zamanının çalınması, bizzat büyük ölçekli sana-
yi tarafından yaratılmış bu yeni temel karşısında sefil bir te-
mel olarak görünür. Doğrudan biçiminde emek, zenginliğin
büyük kaynağı olmaktan çıkar çıkmaz, emek-zaman onun öl-
çüsü olmaktan ve dolayısıyla mübadele-değeri de kullanım-
değerinin [ölçüsü olmaktan] çıkar ve çıkmalıdır. Tıpkı birkaç
kişinin emek-sarfetmemesinin insan kafasının genel güçlerinin
gelişimini sağlamanın koşulu olmaktan çıkmış olması gibi,
kitlenin artık-emeği de, genel zenginliğin gelişmesinin koşulu
olmaktan çıkmıştır. Bu olunca mübadele-değeri temelinde
kurulu üretim çöker ve doğrudan ve maddi üretim süreci yok-
sulluk ve antitezi biçiminden sıyrılır. Bireyselliklerin özgür
gelişimi, dolayısıyla artık-emeği koyutlamak üzere gerekli
emek-zamanının azaltılması değil, tersine, toplumun gerekli
emeğinin asgariye genel indirilmesi ki o zaman, serbest bıra-
kılmış zamanda ve hepsi için yaratılmış imkânlarla, bu birey-
lerin sanatsal, bilimsel vb. gelişimine tekabül eder. Sermaye-*

nin bizzat kendisi devinim halinde bir çelişkidir: bir yandan emek-zamanını asgariye indirmek için baskı yaparken, diğer yandan da onu servetin tek ölçüsü ve kaynağı olarak koyutlar. Bu nedenle, gerekli biçiminde emek-zamanını onu fazlalık biçiminde artıracak şekilde azaltır; dolayısıyla, fazlalık biçimindeki giderek artan bir ölçüde gerekli biçimdeki bir koşulu –ölüm kalım meselesi– olarak koyutlar. O halde, bir yandan zenginliğin yaratılmasını bu yaratımda kullanılan emek-zamandan (görece) bağımsız kılmak için toplumsal bileşimle toplumsal ilişkinin güçlerinin yanısıra bilimin ve doğanın güçlerini de harekete geçmeye çağırır. Diğer yandan da, emek-zamanı bu şekilde yaratılmış devasa toplumsal güçlerin ölçüsü olarak kullanmak ve bu güçleri daha önce yaratılmış değeri değer olarak muhafaza etmek için gerekli sınırlar içine hapsedmek ister. Üretici güçler ile toplumsal ilişkiler –ki bunlar toplumsal bireyin gelişiminin iki farklı veçhesidir– sermayeye salt araçlarmış gibi görünür ve onun için bunlar kendi sınırlı temelinde üretmenin yalnızca araçlarıdır. Oysa bunlar aslında bu temeli berhava etmenin maddi koşullarıdır.”

Karl Marx, *Economic Manuscripts of 1857–1858: The Grundrisse*, Notebook VII, Chapter 14, “*Contradiction between the foundation of bourgeois production (value as measure) and its development. Machines etc.*”, MECW, Volume 29. Marx & Engels Internet Archive/MIA.

<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch14.htm#iii4>
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Sunuş

Kapitalizmin 2008 yaz sonunda patlak veren küresel finans kriziyle belirginleşen krizi ideolojik bir krize de yol açmış durumda. Ana-akım iktisat içinde dahi eleştirel sesler yükseliyor¹. Neoliberal dogmalara imanın sarsılması ve neoklasik kuramın

1. Kriz bu arada ana-akım iktisatçılar arasında bile eleştirel seslerin yükselmesine neden oluyor. Nobel ödüllü iktisatçı Paul Krugman'ın aşağıdaki metni internette http://www.ipetitions.com/petition/revitalizing_economics?e adresinde "*Revitalizing Economics After the Crash*" (Çöküş Sonrasında Ekonomi Bilimini Yeniden Ayağa Kaldırmak) başlığı altında 2009 Eylül ortasında imzaya açıldı. Bu sunuş yazıldığı sırada aralarında tanınmış akademik iktisatçıların da yer aldığı imzacıların sayısı 2.300'ü aşmış bulunuyordu. "Yaşamakta olduğumuz krizin gelişini az sayıda iktisatçı gördü, gelelelim öngörüdeki bu başarısızlık alanın sorunları arasında en hafif olantıydı. Daha vahim olan, mesleğin bir piyasa ekonomisinde felaket kabilinden çöküşlerin bizatihi mümkünlüğüne körlüğü [...] iktisatçılık mesleği, bir grup olarak iktisatçıların, sersemletici görünümde matematikle bezenmiş güzelliği hatalı biçimde hakikat [doğruluk] sanmaları nedeniyle yoldan çıkmıştır [...] iktisatçılar, rasyonel bireylerin tam rekabetçi [perfect] piyasalarda birbirleriyle etkileşimde oldukları bir ekonomi hayaline; bu kez fantezi kabilinden denklemlerle çekidüzen verilmiş o eski bilâlik idealize edilmiş ekonomi hayaline yeniden âşık oldular... Ne yazık ki, bu romantikleştirilmiş ve ayıpları örtülmüş ekonomi hayali iktisatçıların çoğunu, ters gidebilecek her şeyi yok saymaya sürükledi. İktisatçılar, insan rasyonalitesinin sıklıkla balonlara ve iflaslara yol açan sınırlılıklarını; kudurmuşçasına etrafa saldıran kurumların sorunlarını; piyasaların –özellikle de finansal piyasaların– ekonominin işleyiş sisteminin ani ve öngörülebilir olmayan kazalara uğramasına neden olan kusurlarını [imperfections] ve dü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://fantely.org>

yeniden tartışılır duruma gelmesi, gerçek anlamda rakip paradigmaya yani Marksist iktisat teorisine ilgiyi de artırıyor. Son dönemde Marx'ın *Kapital*'i tüm dünyada yeni baskılar yapıyor hatta manga versiyonları yayınlanıyor –bu arada basında yer alan haberlere bakılırsa, İş Bankası Yayınları *Kapital*'in yeni bir çevirisini yayınlamaya hazırlanıyor– ve Marx'ın kuramını, Marksist iktisat kuramını ve mevcut krizin Marksist analizini konu alan çok sayıda kitap ve makale yayınlanıyor². Bu alanda yazının zenginleşmesi ve tartışmaların yeniden canlılık kazanması kuşkusuz başlı başına önemli bir gelişme.

zenleyicilerin bizzat kendileri düzenlemeye inanmadıklarında yaratılan tehlikeleri görmezden geldiler... Sıra tamamıyla fazlaca insanî resesyon ve depresyon sorununa geldiğinde, iktisatçıların, herkesin rasyonel olduğunu ve piyasaların kusursuz işlediğini varsaymaktan ibaret olan şık lakin yanlış çözümü bir kenara bırakmaları gerekir." (Paul Krugman, New York Times, 2 Eylül 2009.) Hatırlatmakta yine de fayda var: [Krugman yeni-keynesçi okula mensup bir iktisatçı ve post-keynesçiler haklı olarak yeni-keynesçiliğin Keynes'ten çok neoklasik iktisatla ortak noktası olduğunu savunuyorlar. Yeni keynesçiler pek çok konuda Amerikan yönetimlerinin (Obama öncesi de dâhil) baş danışmanları arasında yer alıyorlar. Yeni-keynesçi okul mikro bazlı piyasa aksaklıkları olmasa kapitalizmde işsizlik sorunu olmayacağını düşünür. Bu nedenle bütün argümanlarını piyasa aksaklıkları üzerine kurar. Yukarıdaki alıntı da bu yöndedir. Krugman özellikle krizin arkasındaki bölüşüm sorunlarına işaret ettiği oranda kuşkusuz önemli bir rol oynamıştır, ama hepsi bundan ibarettir. Ö.O.]

2. Sistemin "tıkır tıkır" çalıştığı dönemlerde unutulmaya yüz tutan, hatta alaya alınan Marksizme ilginin kriz dönemlerinde artması da ayrıca üzerinde durmaya değer bir olgu. Marx'ın kuramını devrimci muhtevasından arındırıp ondan "ahenkçi" modeller türetmeye çalışan reformistlerin bu konu üzerinde uzun uzadıya düşünmeleri gerekiyor. Mandel'in Marksist düşünce ve yayınların 1968 devrimci krizinden sonra Fransa'da moda haline gelmesine getirdiği yorum için bkz. Ernest Mandel, "Althusser Marx'ı Düzeltiyor", *Althusser'e Karşı Marx İçin*, (Kolektif Yazın Yayınları, İstanbul, 2010) içinde ss. 239-263.

Çağdaş kapitalizmin ve krizinin doğru analizi ve kavranması bilimsel bilgi üretiminde dünyayı dönüştürmenin bir manivela-sının gören devrimci Marksistler için ayrıca programatik ve stratejik bir öneme sahip. Zira hep bilindiği gibi “devrimci teori olmadan devrimci hareket olmaz”. Buna karşılık, “ortodoksluk” adına Marx’ın kriz üzerine metinlerinden alıntılarının birbiri ardına sıralandığı ve garnitür kabilinden yer verilen olgu ve gelişmelerin salt bu metinlerle açıklanabilir olduğu mebzul sayıdaki ilmi-hallerin bizzat Marx’ın metodolojisine ne denli yabancı olduğu apaçık ortada. Yaşayan bir Marksist iktisat teorisinin, tıpkı Marx’ın iktisat teorisinin başarmış olduğu gibi, hem somut gerçekliğin analizinden yola çıkması ve çağdaş kapitalizmdeki gelişmeleri ve onun çelişkilerini açıklama ve kuramlaştırma yeteneğinde olması, hem de çağdaş burjuva siyasal iktisadının bir eleştirisi olması gerekiyor. Elbette bütün bunları, Marx’ın ve onun en yetenekli tilmizlerinin kuramsal soyutlamalarını analizin başlangıcından itibaren referans alarak ve hipotezlerinin geçerliliklerini sınavarak yapması gerekiyor. Zaten başka türlü böylesi bir teorinin Marksist addedilmesi mümkün olmaz.

Bu derlemede, yaşayan Marksizm geleneğinin Fransa’daki en önemli temsilcilerinden Michel Husson’un çeşitli dergilerde yayınlanan makalelerinden ve çeşitli kitaplara bölüm ya da madde halinde katkılarından bir seçkiyi Türkçe okur için erişilebilir kılmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Metinleri yayınlanış tarihlerine göre değil, konu bütünlüğünü sağlamayı, okumayı kolaylaştıracağını düşündüğümüz bir sırada yayınlamayı uygun gördük. İlk üç makale yazarın güncel krize ilişkin çözümlemelerini ve öngörülerini içeriyor. İzleyen makalede krize

dogmatik olmayan bir yaklaşımın doğru bir antikapitalist strateji oluşturmak ve geçiş taleplerinin yükseltilmesiyle sosyalist bir alternatife açılacak devrimci dönüşümün güncelliğini kurmak açısından önemi vurgulanmakta. Bir sonraki makalede ise, 70'li yılların krizinden kalkınarak Marksist bir kriz teorisinin ne tür koşulları yerine getirmesi gerektiği tartışılmakta. Bunun ardından Düzenleme Okulunun doğuşunu, evrimini ve kuramsal katkılarıyla çıkmazlarını ele alan bir metin yer alıyor. İzleyen iki makale Ernest Mandel tarafından geliştirilen uzun dalgalar kuramı çerçevesinde çağdaş kapitalizmin ve krizin çözümlenmesini içeriyor. Ardından kapitalizmin küreselleşme evresinin çözümlenmesi yapılarak, çevre ülkelerde tutarlı bir antiemperyalizmin hem dünya pazarından hem de içeride kâr yasasından ve eşitsizliklerden bir kopuşu birbirine eklemlenen bir antikapitalizm olmak zorunda olduğu vurgulanıyor. Sonraki iki makalede kriz karşısında Fransa'da sosyal-demokrat "sol"da ortaya çıkan korumacı refleksler eleştiriliyor ve farklı (alternatif) bir küreselleşme için alınması gereken kerterizler belirleniyor. Bunun ardından "yeşil bir kapitalizmin" mümkünlüğü ve ekoloji ile sosyalizm arasındaki bağ tartışılıyor ve neo-Malthusçuluğun bir eleştirisi yapılıyor. Sosyalist hipotezin tartışıldığı ve bu hipotezin ayırt edici karakteristiğinin *sosyalist demokrasi* olduğunun vurgulandığı bir metnin ardından burjuva siyasal iktisadının eleştirisini içeren üç metin yer alıyor. Bunların ilki Nikolay Buharin'in "*Rantiyenin Siyasal İktisadi*"nın Fransa'daki yeni baskısına Husson'un yazdığı Önsöz. Yazar bu önsözde Buharin'in marjinalci iktisadın kurucu babalarından Böhm-Bawerk'e getirdiği eleştirinin, gü-

nınımızde bütün matematiksel sofistikasyonuna rağmen aynı temel önvarsayımardan yola çıkan ve emek-değeri esas alan klasiklerle –aynı sınıfın egemen dünya vizyonunun ideolojik temsilleri olmak dışında– hiçbir akrabalığı olmadığı halde ne- dence “neoklasik” olarak adlandırılan fayda-değerci marjinalist ana-akım iktisat teorisi için de geçerli olduğunu vurguluyor. Bu bölümde yer alan 1980 tarihli ikinci makalede yazar, Marx’ın iktisat teorisinin “yumuşak karnı” addedilen “dönüşüm sorunu”nda Sraffacıların getirdiği önermelerin bir eleştirisini sunuyor ve Sraffacıların “durağan hal” hipotezi terk edildiğinde değerlerden fiyatlara geçişin mümkünliğini matematiksel olarak kanıtıyor. Husson derlememizde yer alan çok daha yakın tarihli son makalesinde ise ana-akım işsizlik kuramı üzerinden, burjuva iktisatçılarının ekonometrik modellerinin nasıl ideolojik ön-kabulleriyle malul olduğunu gösteriyor.

Husson’a göre kapitalizmin, küresel finans kriziyle belirginleşen bu krizi klasik *çevrimsel bir kriz* değildir. Yaşanan, genişlemeci bir uzun dalganın sonunu ifade eden yeni bir *büyük kriz* de değildir. Bu kriz kapitalizmin işleyişinin bizatihi ilkelerinin söz konusu olduğu *sistemik bir krizdir*. Savaş sonrası genişlemeci uzun dalgaya son veren, 1974-1975 genelleşmiş resesyonuyla başlayan 1974-1982 aşırı-üretim kriziyle girilen daralmacı evreden çıkmak mümkün olmamıştır. Neoliberal evrede emekçilerin yaratılan zenginlikten aldıkları payın sürekli geriletilmesi kâr oranlarının düzelişip hemen hemen eski düzeylerine erişmesini olanaklı kılarsa da, yeni bir genişlemeci uzun dalgaya geçilememiştir. Yeni bir genişlemeci evreye geçişi tetiklemesi umut edilen “dıştan kaynaklı soklar”ın, Yeni Sanayileşen Ülke-

lerin dinamizmi, SSCB, “Halk Demokrasileri” ve Çin gibi yeni bölgelerin kapitalizme açılması, yeni teknolojiler (Yeni Ekonomi)– hiçbirisi böylesi bir gelişmeye yol açmamıştır. Kâr oranlarının yeniden tesisi kârlı yatırım alanlarının daha nadir hale gelmesi nedeniyle birikimde bir artışa yol açmamış, sonuçta açığa çıkan serbest sermaye düzenlemeden-arındırmaların (kuralsızlaştırmaların) mümkün kıldığı finansal balonları oluşturmuş ve kârlılık normlarının daha da yükselmesine neden olmuştur. Finansal hiper-kârlılık bir rantıye tabakası oluşturmuş ve bu tabakanın tüketimi ücretli talebindeki gerilemeyi kısmen telafi etmiştir. Buna karşılık eşitsizlikler derinleşmiş ve ücretlilerin aşırı-borçlanması gündeme gelmiştir. Bu şema kendi kendini beslemiştir: aşırı-borçlanma yeni finansal ürünlerin türetilmesiyle sürekli bir kuralsızlaştırmaya yol açarken, kârlılık normlarındaki yükseliş kârlı yatırım alanlarını daha da seyrekleştirerek ücretler üzerindeki baskıyı artırmıştır. Buna karşın baskılanan ücretli talebi umulduğu gibi önemli verimlilik artışlarının sağlandığı imalat sanayi ürünlerine yönelmemiştir. Tersine, geçerli hiper-kârlılık normlarına göre yeterince kârlı olmadıklarından kapitalistler açısından üretilmeleri artık zül addedilen temel toplumsal ihtiyaçlar alanına yer değiştirmiştir. Dolayısıyla neoliberalizm kâr oranlarında düşüş ve aşırı-birikim sorunlarını çözerken bir *realizasyon krizine* yol açmıştır. Yaşadığımız kriz her şeyden önce bir *bölüşüm krizidir*.

1970’lerin ortalarında başlayan ve çelişki/gerilimleri neoliberal evrede yalnızca ertelenen (zamana yayılan) ve yer değiştiren bu sistemik krizin ayırt edici karakteristiğine ilişkin olarak Husson şunları yazmakta:

"Bu noktada *Grundrisse*'nin bir pasajını zikrelelim. Marx bu pasajda sermaye hakkında onun "*kendisine rağmen kullanılabilir toplumsal zamanı yaratan, tüm toplum için çalışma zamanını durmaksızın asgari bir düzeye çeken ve dolayısıyla herkesin kendi gelişmesi amacıyla herkesin zamanını serbest bırakan araç*" olduğunu söyler. "*Buna karşın onun [sermayenin] bizzat kendisi bir vandan da başkasının artık-eməğine dönüştürmek üzere her zaman kullanılabilir zaman yaratmak eğilimindedir. Eğer kullanılabilir emek zamanı yaratmayı fazlasıyla başarırsa aşırı-üretimden mustarip olacak ve sermaye artık hiçbir artık-emek değerleyemeyeceğinden gerekli emek kesintiye uğratılacaktır. Bu çelişki geliştikçe, üretici güçlerin gelişmesinin başkasının artık-eməğinin temellükü tarafından daha da fazla frenlenemeyeceği ortaya çıkar.*"

Bu alıntı, kuşkusuz ilk kez krizin dikkate değer bir boyutu olarak ortaya çıkan otomasyona has bir çelişkiye göndermede bulunur. Bu yüzyılın ilk yarısındaki çevrimleri ve krizleri izah etmek için Marksist teorinin klasik veçheleri yeterli olduğu halde, mevcut krizin doğurabileceği sonuçları iyi kavrayabilmek için Marksist eleştirinin bütününe seferber etmek gerekir. Bu anlamda, bu kriz Marx'ın yapıtının, önce İkinci Enternasyonal'in, ardından Stalincileştirilmiş Üçüncü Enternasyonal'in ekonomizmleri tarafından ikinci plana itilmiş temel bir boyutunu yeniden gündeme getirmektedir. Olup bitenlerin bu veçhesini iyice kavramak için, üretimin, emek sarfiyatının asgari bir düzeye indirileceği hemen hemen tam bir otomasyonunu hayal ederek uç bir örneğe gidilebilir. Üretici güçler işte bu örneğe yönelmektedir ve bu, üretimin bazı kesimlerinde neredeyse bir gerçekliktir. Fakat o zaman böylesi bir durumda artık-de-

ğer nasıl oluşacaktır, ücretler nasıl belirlenecektir, üretilen metalar nasıl bölüştürülecektir? Kapitalist ölçütlerin varolma gerekçelerini yitirdiği, kapitalizmin artık toplumun tamamını dapdaracak bir hale gelmiş kriterlere göre işlemeye zorlayamayacağı zira bunların artık iktisadi teknik alanda ortaya konulan yeni sorunların tamamını karşılamaktan uzak olduğu açıktır.”

Husson krizden çıkışa ilişkin analizini üç tez halinde özetler: 1. “Muhteşem Otuzlar”ın “Keynesciliği”ne dönmek imkânsızdır; 2. O halde tek çıkış yolu neoliberal modelin daha da derinleştirilmesidir; 3. Ne var ki bu model artık işleyemez ve kapitalizm bir çıkmazdadır.

Sunuşumuzu yine Husson’un sözleriyle bitirelim:

“Güncel krizin temel meselelerinden biri, modern bir anti-kapitalizmin gerek kuramsal, gerek siyasi açıdan yeniden inşasıdır. Bu krizin kapitalizmin bizatihi temelleriyle ilgili olduğunu ve kapitalizmin; bu sistemin temel toplumsal ilişkileri yeniden tartışma konusu yapılmaksızın içinden çıkılamayacak bir çıkmazda olduğunu göstermek söz konusudur. Mevcut konjonktürde, bu acil ve öncelikli bir görev halini almıştır: Krizle birlikte, bir yandan barbarlıkla, diğer yandan toplumsal dönüşüm arasında zamana karşı bir yarış başlamıştır; artanda ekolojik krizin yarattığı tehdit de eklendiğinde, bu seçim daha da hayati bir önem kazanmıştır.”

Osman S. Binatlı

Not: Bu “Sunuş”un ilk taslağını yoğun programı arasında okuyup, eleştiri ve önerilerini esirgemeyen değerli Marksist iktisatçı Özlem Onaran’a teşekkürü borç biliyorum. Eğer bu kısa metinde yine de eksik ve yanlışlar kalırsa, bunların düzeltilmesi için <https://rantey.org> adresine ulaşabilirsiniz.

Toksik Kapitalizm

Bugün tanık olduğumuz kriz neoliberal kapitalizmin bizatihi temellerini sarsıyor. Gittikçe ivme kazanan bir hızla geliyor ve kimse nereye götürdüğünü söyleyecek durumda değil. Bu makale krizin gelişimini adım adım takip etmek amacını taşıyor zira basıldığı an itibariyle güncelliğini yitirmiş olma ihtimali söz konusu¹. Makale daha ziyade krizin yorumu için birkaç anahtar önermeyi ve bu krizde muhtemel toplumsal kazanç/kayıpların neler olduğunu göstermeyi amaçlıyor.

Finansal Krizin Mekanığı

Finansal krizin karmaşıklığı insanın biraz başını döndürüyor ama yine de başlıca mekanizmalarını ortaya koymak mümkün². Yola çıkış noktası, azami kârlılık arayışında hatırı sayılır bir “serbest” sermayeler kitlesinin mevcut olmasıdır. Dönemsel olarak, bu sermayeler yeni bir damar [kâr kaynağı] keşfederler ve “kendini-gerçekleştiren kehanetler”den beslenen deli-

1. Ayrıntılı bir anlatım için bkz. *Les Échos*, “La crise financière au jour le jour”, <http://tinyurl.com/toxico2> veya Jacques Sapir, “Sept jours qui ébranlèrent la finance”, <http://tinyurl.com/toxico1>

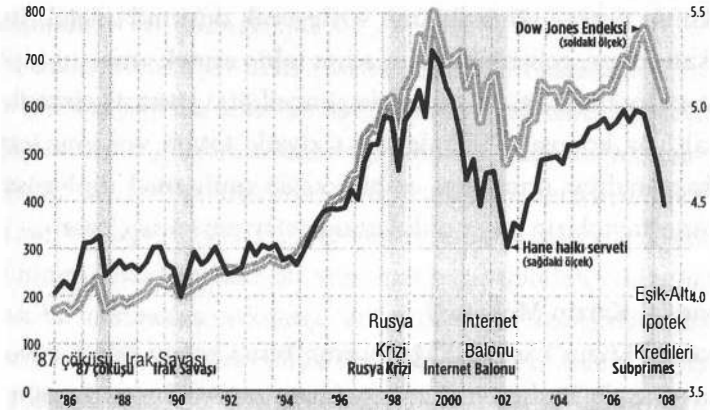
2. Sentetik bir sunum için bkz. Michel Aglietta, “10 clés pour comprendre la crise”, *Le Nouvel Observateur*, 25 Eylül 2008, <http://tinyurl.com/toxico3>

cesine bir coşku başlatırlar: en fazla getiri sağlayacak gibi görünen varlığın başına üşüşerek bu varlığın fiyatı yükseltilir ve böylece başlangıçtaki iyimserlik teyit edilmiş olur. Borsanın veya ipotek piyasasının sonsuza kadar yükselemeyeceğini açıklayanların uyarıları alaya alınır çünkü oyun tutmuştur. Grafik 1 başlıca evreler konusunda hafızamızı tazeler:

Grafik 1 – ABD’de Borsa ve Hane-Halkı Varlığı [Serveti] (Net)

ABD’deki borsa (Dow Jones endeksi) ve hane halkı serveti

(Taban: 1960’da 100)

Dow Jones Endeksi (sol ölçek) cari fiyatlarla (1960 = 100)

Net Hane-Halkı Varlığı (sağ ölçek) cari gelirlerinin katı olarak

Grafiklerin kaynak ve verileri: <http://hussonet.free.fr/toxicap.xls>

1987 borsa çöküşü, 1990’da bunu izleyen ve Irak’a ilk müdahaleyi önceleyen bir başkası. 1995 yılının ortasından itibaren “yeni ekonomi” denilen ve borsada çılgınca bir yükselişle el ele giden bir dönem başlar. Güney-Doğu Asya’daki ve Rus-
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ya'daki krizler –ve ABD’de Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi [LTCM] fonunun iflası– balonu 1998’de yalnızca geçici bir süreye için söndürür ve bu balonun şiddetle patlayışı ancak 2000 yılı başından sonra gerçekleşir. Sürecin denetimsiz hızlanması iki yıl sonra tekrar başlar ve nihayetinde 2007 Temmuzunda eşik-altı konut kredileri [subprimes] krizine yol açar.

Balonun tüm genliğini kazanabilmesi için kullanılabilir sermayeler yeterli olmaz; aynı zamanda düzenlemenin [régulation] de buna engel oluşturmaması gerekir. Oysa düzenleme, siyasi mahiyette kararlarla ve sofistike finansal yeniliklerin, giderek daha da azalan saydamlıkta [opak] pratiklerin devreye sokulmasıyla zaten delinmiş durumdadır. Bir finansal kurumun başlangıçta elinde bulundurduğu fonları çarpan etkisiyle artırmasına izin veren kaldıraç etkisi buna örnek verilebilir. Türev ürünler karmaşık vadeli alım/satım işlemlerinin yapılmasına imkân tanır. Bankaların şüpheli alacaklarından, bunları başka alacaklarıyla birlikte, daha sonra menkul değer olarak satılacak (menkul-değerleştirme terimi de buradan gelir) bir çeşit sürpriz pakete yerleştirip kurtulmaları mümkün olur. Farklı alacaklara bağlı risk dolaşıma girer ve artık bilânçoda yer almaz. Böylelikle de belli bir özvarlık rasyosunu zorunlu kılan ihtiyatlılık kurallarının denetiminden kaçmış olur.

Eşik-altı krizi görece dar bir piyasa diliminde, yoksul hane-halklarına satın aldıkları evlerin ipoteği karşılığı tahsis edilen krediler kesiminde patlak verdi. Bu kredi sözleşmelerinin imzalanması gerçek bir dolandırıcılık örneğiydi çünkü bankalar bunların geri ödenmeyeceklerini bal gibi biliyorlardı. Ne ki menkul-değerleştirme bunlardan kurtulmaya imkân

tanıyordu. Gayrimenkul piyasasındaki terse-dönüş ilk hane-halkı iflaslarıyla çakıştı: bu çürük alacakların teminatını oluşturan konutların satılması artık mümkün değildi, satılsalar da satış fiyatı başlangıçta verilen krediyi artık karşılamıyordu. Gayrimenkul krizi zincirleme bir tepkime başlattı: bankalar birbiri ardına zarar açıkladılar ve giderek bu zararları finanse etmek için yeni kaynaklar bulmaktan aciz duruma düştüler. Merkez bankaları ve hükümetler bir zincirleme iflaslar silsilesinin önüne geçmek için piyasaya likidite temin ettiler veya bankaların bir bölümünü “kamulaştırdılar”.

Sanaldan Gerçeğe

Kısaca özetlenen bu senaryo birçok sorunu ortaya koyuyor. Bunların en temel olanı sanaldan gerçeğe geçiş sorunu. Her finansal kriz gibi bugün cereyan eden kriz de aslında değer yasasının bir ihtarını olarak yorumlanmalıdır.

Finansal varlıklar [aktifler] bir “değer”e sahiptir. Eğer birim piyasa fiyatı 100 Avro olan bir milyon hisseye sahipsem, servetim 100 milyon Avrodur. Şayet hisselerimin borsa rayici iki katına çıkarsa servetim de ikiye katlanır, yarı yarıya azalırsa 50 milyon Avro kaybederim. Gelgelelim bu rakamlar benim finansal varlığımın yalnızca sanal değerini ölçerler. Kâr (ya da zarar) ancak ve ancak ben bu hisseleri, gerçek bir mal, mesela lüks bir konut edinmek üzere nakit sağlamak için elden çıkarmaya kalktığım anda gerçeklik kazanır. Borsa kapitalizasyonu, yani hisselerin toplam değeri bizatihi bir anlama sahip değildir. Finansal piyasalar çoğunlukla, mesela France Telecom hissesi almak için Vivendi hissesi satılan ikincil piyasalardır. Bu hisselerin fiyatı

arz ve talebe bağı olarak dalgalanabilir, ne var ki bizzat bu işlemlerin kendileri de mübadelelerin gerçekleştiği rayicin görece itibari olması anlamında sanaldır. Bu tikel cinsten fiyatları sandı gerçek para birimlerinden kopuk özel bir para birimiyle ifade ediliyorlarmış gibi binle çarpmak mümkün olabilirdi. Böylelikle, hisselerini satmaya kalkmamaları koşuluyla herkesin hisse milyarderi olacağı bir ekonomi tahayyül etmek mümkün olabilirdi. Nihayetinde fazla yoruma gerek bırakmayan ifadeleri yineleyecek olursak, sakin gidişatında ilerleyen bir reel ekonomiyle üstel bir hızda şişen bir finansal alana sahip olurduk.

Ne var ki, finansal alanla reel alan arasında “dönüşüm kavşakları” mevcut olduğundan kalıcı bir ıraksama imkân dâhilinde değildir. Yılda %2 ya da %3 büyüyen bir ekonominin, öz-sermaye savunucularının iddia ettikleri gibi %15’lik bir evrensel getiri sağlaması mümkün değildir. Finansal varlıklardan elde edilen gelirler yeniden bu varlıklara yatırıldığı sürece portföyler reel alanla her türlü maddi ilişkinin dışında büyürler ve fark potansiyel olarak sonsuz hale gelebilir. Ama şayet bu finansal menkul değerlerin oluşturduğu çekme haklarından bir bölümü kalkıp reel alana gitmeye, diğer bir deyişle kendisini metalar karşılığı mübadele etmeye çalışırsa, bu aktarım değer yasasına ya da şiirselikten daha uzak bir biçimde arz/talep yasasına tabi olmak zorunda kalacaktır. Gerçekten de, bu yeni satın-alma gücünün üretim cenahında bir karşılık bulmadığını ve kendisini ücretli talebine ikame etmeyi de başaramadığını hayal edelim: bu durumda düzeltme fiyatlar aracılığıyla yapılacaktır ki bu da finansal gelirler de dâhil olmak üzere gelirlerin değersizleşmesi anlamına gelir. Aslına bakılırsa, rantiyelerin enflasyon konusundaki aşırı has-

sasiyetini anlaşılr kılan da budur; zira portföylerinin gerçek getirisi enflasyona bağılıdır. Ama şayet böyle bir değersizleşme gerçekleşecek olursa, bu değersizleşme portföylerin değerlemesine de sirayet eder ve bu durumda menkul değerlerin rayici sağladığı reel getiriye uyum sağlamak için düşmek zorundadır.

Finansal menkul değerler üretilen artık-değer üzerinde hak iddialarıdır. Bu hak kullanılmadığı sürece her şey sanal kalır. Gelgelelim, bu hak iddiası ileri sürölür sürölmez, bu iddianın, çok basit biçimde, üretilmiş olandan daha fazla reel zenginlik bölüştürülemeyeceğini söylemekten ibaret olan değer yasasına tabi olduğu keşfedilir. Nesnel bir bakış açısından, Borsa rayiçlerinin bu nedenle işletmelerin, üzerinden finansal gelirlerin ödeneceğı, beklenen kârlarını temsil etmeleri gerekirdi. Ne var ki rayiçler [bu referanslardan] bütünüyle kopup uzaklaşmış durumdalar ve insan emeğinin sömürölmesi üzerine inşa edilmiş sermaye kârlılığıyla artık olsa olsa uzak bir ilişki sürdürmekteler. Bu görüngü kapitalizmin tüm tarihi boyunca hiçbir zaman böylesi bir boyuta ulaşmamıştı ve bunun sonsuza dek sürmesi de mümkün değildi.

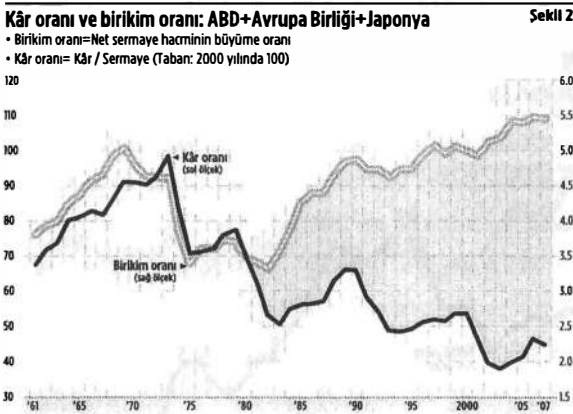
Finansallaşmanın İktisadi Temeli

Finansal balonlar yalnızca doymak bilmez spekülâtörlerin yarılsamalarına dayanmaz. Serbest sermayelerin sürekli yaratılması tarafından beslenirler. İlk kaynak, bizzat kendisi de ikili bir hareketin –bir taraftan ücretlerin genelleşmiş gerilemesiyle³ diğer taraftan kâr oranının düzelip eski haline gelmesine karşın birikim oranının durgun seyri hatta gerilemesinin– sonucu olan biriktirilmemiş kârın eğilimsel artışıdır. Grafik 2 kâr ora-

nyla birikim oranının 1980'li yılların başına kadar paralel bir gelişime gösterdiklerini, sonrasında önemli ölçüde iraksamaya başladıklarını göstermektedir. Griye boyanmış alan artık-değerin biriktirilmemiş kesrindeki artışı ölçmeye imkân tanır.

Daha önce eşî benzeri görülmemiş bu diziliş *a priori* bir realizasyon sorununu gündeme getirir: eğer ücretler düşüp yatırımlar da durgun seyrederse üretimi kim satın alacaktır? Diğer bir deyişle bu yeni modelle bağdaşabilir yeniden-üretim şemaları hangileridir? Buna verilebilecek tek bir cevap vardır: ücretli kesim dışı gelirlerden kaynaklanan tüketim, ücretli tüketicinin durgun seyrini telafi etmelidir. Ve Grafik 3'ün gösterdiği gibi gerçekte olup biten de budur.

Grafik 2 – Kâr Oranı ve Birikim Oranı (ABD+Avrupa Birliği+Japonya)

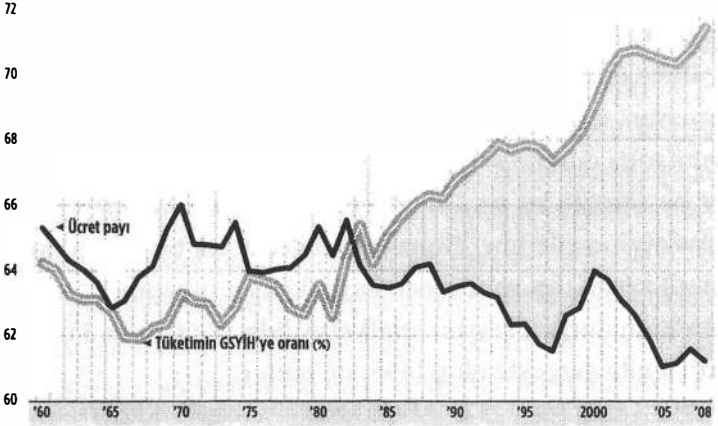
Birikim Oranı = Net Sermaye Hacminin Artış Oranı

Kâr Oranı = Kâr/Sermaye (taban: 2000 yılında 100)

Grafiklerin kaynak ve verileri: <http://hussonet.free.fr/toxicap.xls>

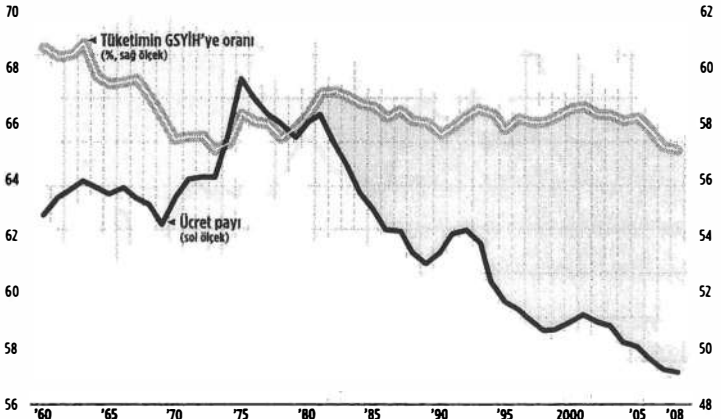
ABD'de ücretler ve özel tüketimin Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya oranı

Grafik 3A

Avrupa Birliği'nde ücretler ve özel tüketimin Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya oranı

Grafik 3B

Gelişmeleri kabaca şöyle özetlemek mümkündür: ABD’de ücretlerin payı görece sabit kalır, buna karşın hane-halklarının tüketimi GSYİH’den çok daha hızlı artar. Avrupa’da ücretli payındaki belirgin gerilemeye rağmen sabit kalan, tüketimin GSYİH içindeki payı olur. Her iki örnekte de ücretlerin payıyla tüketicinin payı arasındaki fark (griye boyanmış alan), kârla birikim arasındaki farkı telafi edecek şekilde açılır. Finans bu telafiyi gerçekleştirmenin aracı olur ve başlıca üç yola başvurur. Bunların ilki rantiyelerin tüketimidir: biriktirilmemiş artık-değerin bir bölümü bunu tüketecek olan finansal gelir sahiplerine dağıtılır. Bu önemli bir husustur: yeniden-üretim ancak şayet rantiyelerin tüketimi yeterli pazarlar temin etme amacıyla ücretlilerin tüketimine omuz verirse mümkün olur. Dolayısıyla, eşitsizliklerin artması bu modelin bizatihi özünde mevcuttur.

Finansın ikinci müdahalesi ücretlerle rantlar arasına belli bir bulanıklık getirmekten ibarettir: ücretlilerin gelirlerinin giderek artan bir bölümü, sahici bir ücretten ziyade artık-değerin bir bölüşümü olarak çözümlenebilecek finansal nemalandırmalar biçimini alır. Son olarak – ki bu özellikle ABD için doğrudur – finans, tüketimleri, ücretlerde bir artışa bağlı olarak değil tasarruf oranında bir azalma nedeniyle artan hane-halklarının borçlanmasının üstel bir gelişimini de mümkün kılar⁴.

Demek ki finans sağlıklı bir bünyede bir asalak değildir. Yatırıma gitmeyen kârdan beslenir ama zamanla bu mekanizmayı güçlendiren bir özerklik derecesi kazanır. Serbest ser-

4. Bkz. Michel Husson, “États-unis: la fin d’un modèle”, La Brèche, n° 3, 2008, <http://hussou.free.fr/etats-unis-la-fin-d-un-modele/> - <https://rantey.org>

mayeler, azami bir kâr (meşhur %15 normu) arayışında dolaşıma girerler ve bunu kimi piyasa dilimlerinde en azından geçici olarak elde etmeyi başarırlar. Bizatihi bankalar kârın giderek artan bir bölümüne el koyarlar. Bu azami-bir-verim-için-rekabet kârlılık normunu yükseltir ve kârlı addedilen yatırım alanlarını biraz daha seyrekleştirir ve böylelikle bu kez kendileri de finansal bir hiper-kârlılık arayışına çıkacak yeni serbest sermayeler açığa çıkartır. Bu kısır döngü bir kez daha gelirlerin, emekçilerin ve onların toplumsal ihtiyaçlarının tanınmasının aleyhine bir bölüşümüne dayanır.

Gerçek Ekonomiye Yayılma

1987’de, borsanın çöküşü iktisatçıların çoğunu dünya ekonomisinde sert bir yavaşlama öngörmeye itmişti. Gerçekleşen ise tam tersiydi: gelişmiş ülkeler 1988’den itibaren çok dinamik bir büyüme çevrimi yaşadılar. Demek ki borsa krizi reel ekonomiye yayılmamış, tersine ayıklama işlevi görmüş ve her şeye sıfırdan başlamaya imkân tanımıştı. Hesapları temizlemek ve total ördekleri eleyip saf dışı bırakmak krizlerin zaten klasik bir işlevidir. Birkaç yıl sonra, geniş boyutlu bir gayrimenkul ve ipotek kredileri krizi gelip, o dönemde dünya pazarlarını zapt edecek yükselen güç olarak takdim edilen Japonya’yı vurdu. Böylece Japon ekonomisinin içinden çıkmakta zorluk çekeceği aşağı yukarı sıfır büyümeli bir on-yıllık dönem başlamış oldu.

Demek ki finans yerine ve dönemine bağlı olarak az çok özerktir ve bugün finansal krizin reel ekonomiye sirayet edip etmeyeceği sorusunu sormak gerekir. Bu soruna ilişkin ilk tez

mevcut yavaşlamanın temel olarak finansal krizle değil, petrol ve hammadde fiyatlarında artış, Avrupa'da yetersiz para ve bütçe politikaları, yükselen piyasaların rekabeti vb. gibi başka etmenlerle izah edilebilir olduğunu söylemekten ibarettir. Finansal kriz bu haliyle her şeyden önce ABD'ni ilgilendirecek ve dünya konjonktürü üzerinde görece az etkiye sahip olacaktır. Ayrışma [decouplage/decoupling] tezi denilen bu teze göre yükselen ülkelerin talebi, bayrağı ABD'den devrilmek üzere hazır ve nazır bekliyor olacaktır. Merkez bankalarının ve devletlerin müdahalesi 1929 Büyük Buhranındakine benzer bir zincirleme gelişmeyi önlemeye ve bankaların zararlarını zamana yaymaya imkân tanıyacaktır. Kısaca, finansal alanla iktisadi alan görece kompartımanlaşmış olacaktır.

Bu çözümleme yadsınması mümkün olmayan gerçeklere dayansa da bu gerçekliklerden kendi görelî iyimserliğine aykırı sonuçları çıkarmaz. Krizin çok sayıda boyutu, özellikle de petrol ve hammadde fiyatlarındaki yükselişi bileştirdiği doğrudur. Gelgelelim bu farklı veçheler sistem oluşturur ve temelde ortak bir kökene yani dünya ekonomisinin mevcut örgütlenmesine göndermede bulunurlar. Mevcut krizin sızdırmaz kompartımanlara ayrılabilceğini düşünmek bu krizden hiçbir şey anlamamak demektir. Bu eşzamanlılık, tersine, finansal krizin reel ekonomiye yayılmasını güçlendirecektir. Bu yayılma görelî önemi bir ülkeden diğerine değişkenlik gösterecek başlıca altı kanaldan olacaktır:

1. Kredi çöküntüsü (credit crunch), zararları sonucu zor durumda kalan bankaların kendilerini finanse etmeyi başaramamaları nedeniyle finansal krizin yayılmasında önemli bir

rol oynamaktadır. Ama bu kısıtlamalar aynı zamanda hane-halklarının tüketimiyle işletmelerin yatırımlarını da ilgilendirmektedir. Hane-halkı tüketiminin borçlanma tarafından sürüklendiği ABD ve İngiltere gibi ülkelerde bu etki özellikle belirgin olacaktır.

2. Borsa rayıçlerinin düşmesi hane-halklarının finansal ve gayrimenkul varlıklarının değerini düşürmekte (bkz. Grafik 1) ve onları daha az tüketmeye itmektedir. Bu “servet etkisi”dir.

3. Genelleşmiş belirsizlik – “güven kaybı” – tüketim ve yatırım davranışları üzerinde etkili olmaktadır.

4. Gayrimenkul krizi bu haliyle genel ekonomik yavaşlamaya katkıda bulunmaktadır.

5. Çeşitli koruma planlarına tahsis edilen hatırı sayılır tutarlar kamu harcamalarında bir azalma ya da vergilerde bir artış gerektirecektir.

6. Son olarak, yavaşlama dünya ekonomisine ticaret ve yatırım aracılığıyla yayılmaktadır.

Tüm bu mekanizmalar şu anda iş başındadır ve krizin etkilerini finansal alanın çok daha ötesine yaymak üzere krizin diğer boyutlarıyla (petrol vb.) bileşmektedirler. Öyleyse finansla reel ekonomi arasında sızdırmaz bir duvar yoktur zira finans, neoliberal kapitalizmin asli bir parçasıdır.

Kriz Nereye Gidiyor?

Bu krizin bizi nereye götürdüğünü söyleyebilmeyi istemek bugün için erken (ve kendini beğenmişlik) olacaktır. Buna karşın krizin boyutu [genliği] normale bir dönüşü ihtimal di-

ğı kılmaktadır. Her halükarda bir şeyden emin olabiliriz, o da ABD modelinin bizatihi temellerinin kriz tarafından yeniden tartışma konusu haline getirilecek olmasıdır. Bu model dışta ticaret açığı ile içte tasarruf açığı olmak üzere ikili bir açığa dayanır. Her iki durumda da finans bu dengesizliklerin yönetiminde temel bir rol oynar: içeride borçlanmanın özellikle ipotek piyasasında büyümesini mümkün kılmış olan odur; dışarıdaysa, ödemeler dengesinin korunmasını güvence altına alma işlevi vardır. Ama şayet finanstaki balon sönmeye başlarsa, bu büyüme tarzının bizatihi temelleri ortadan kaybolur: hane-halkı borçlanması bundan böyle tıkanmıştır ve sermaye girişleri artık garanti değildir. O halde, finansal kriz kendisini ABD’de büyümede –dünyanın geri kalanına da sirayet edecek olan– kalıcı bir yavaşlamayla açığa vuracaktır.

Fakat aynı zamanda, bunun yerinin neyle doldurulabileceğini kestirmek de pek mümkün değildir. Ücretlerde üretkenlikteki artışa koşut bir yükselmeye, gelirin daha az eşitsiz bir bölüşümüne ve dış ticaretin yeniden dengeye kavuşturulmasına dayanan bir “Fordizm” biçimi sahici bir alternatif olabilecektir. Böylesi bir modeli soyutta tasavvur etmek mümkündür ne var ki bu, toplumsal ilişkilerde şu an için ulaşılabilir olmayan bir tersyüz oluş gerektirir. Şayet Obama bugün muhtemel görüldüğü gibi seçilirse, onun “Rooseveltgil” bir program uygulayacağına güvenmek olanaksızdır zira onda eksik olan sadece siyasi irade değildir, koruma planı bütçeye kalıcı bir ayak bağı oluşturacağından, aynı zamanda bunun imkânlarından da yoksundur.

ABD modelinden çıkışın somut biçimlenişleri dünya eko-

nomisinin geri kalanı üzerinde de sonuçlara sahip olacaktır. İlk bilinmeyen doların paritesine ilişkindir. Bunun düşmeye devam etmesi, ABD ihracatlarına canlılık kazandırmanın ve ticaret açığını azaltmanın bir yolu olduğundan, ama bunun yanısıra ABD kamu borcunun kalite kaybına uğraması nedeniyle de gerekecektir. Gelgelelim bu, resesyonu, genelinde alındığında aşırı-değerli bir Avro kuruna duyarlı olan Avrupa'ya ihraç etmek anlamına gelir. Dolardaki bu düşüş ya da hatta bugünkü kurunun korunması bir başka soruyu akla getirir: acaba sermayeler ABD'ne akmaya devam edecek midir? Yükselen piyasalarla petrol üreticisi ülkelerin, yetersiz bir kârlılık veya giderek artan riskler nedeniyle belli bir anda bu sermayeleri akıtmayı durdurmaları tehlikesi mevcuttur. Öte yandan, doların değer kaybına oynamak bunların pek hayırlarına olmaz zira bu durumda daha önceden dolar cinsinden yatırıma gitmiş varlıkları da değer kaybedecektir.

Bir başka etmen de aynı şekilde hesaba katılmalıdır: eğer ABD ekonomisi kalıcı olarak yavaşlayacak olursa, yükselen ülkeler için önemli bir pazar kurumuş olacak ve bu durum onları iç-pazar odaklı bir büyümeye zorlayacaktır. Aynı hızda gelişmeyecek bu farklı etmenleri ağırlıklandırmak zordur, yine de iki tahminde bulunmak mümkündür:

1. Krizden çıkmak için gereken süre finans sektörünün kurtarılmasına hasredilen tutarların devasallığıyla orantılıdır. En olası yörünge, daha önceki finansal zayıflamalar sırasında tanık olunanlarla hiçbir benzerlik taşımayan batırılmış meblağların emilmesinin uzun yıllar alacağı Japon usulü bir senaryodur. Eğer hiçbir alternatif önlem dayatılmazsa, kapita-

lizim, en azından gelişmiş ülkelerde bir yavaş büyüme ve toplumsal gerileme durumuna demir atacaktır. Kelimenin sözlük anlamında ekonomik resesyon halihazırda sürüyor ve bu resesyonun nesnel belirleyenleri, örneğin otomotiv sanayiinin krizi, bayrağı finansal karışıklıktan devralmaktalar.

2. Büyük iktisadi oyuncuların krizin sonuçlarını birbirinin üzerine yıkmak için yoğun mücadelesi krizden çıkışa damgasını vuracak. Bu, toplumsal alanda sermayenin ücretler ve sosyal bütçeler üzerinde artan baskısı anlamına geliyor. Uluslararası düzeyde, büyük güçler arasındaki ticari ve ekonomik savaş yeni bir boyut kazanacak ve Almanya Maliye Bakanı Peter Steinbrück'ün söylediği gibi: "ABD dünya finansal sisteminin süper-gücü statüsünü yitirece"ğinden dünya ekonomisinin parçalanması yönünde bir eğilim yaratacak.

Avrupa Dogmalarının Sınanması

Kriz sırasında rekabet sürüyor. Hükümetlerin demeçlerinde ve kararlarında her kafadan bir ses çıkması kısmen şu ikilemi yansıtıyor: bir taraftan herkes krizin küresel çözümleri zorunlu kıldığını anlamış durumda, ama aynı zamanda herkes işin içinden hiçbir zarara uğramadan çıkmanın ya da hiç olmazsa her şeyi tümünden yitirmemenin peşinde. Bu, tekil sermayeler için açık biçimde doğru ve Paulson planının özel şartlarının tartışılması da aynı şekilde şu soruya ilişkindi: tüm finansal kurumları mı yoksa sadece "topal ördekleri" mi kurtarmak gerekir? Fakat bu, özellikle o meşhur küresel yönetim düzeyinde geçerli ve herkes ulusal çıkarların daha güçlenmiş biçimde yeniden ortaya çıkışını saptayabilmiş durumda.

Dünya pazarında konuşlanmış sermayelerin limana dönmeleri ve kendi ulus devletlerinin şemsiyeleri altına sığınmaları kendileri için çok hayırlı olacaktır. Yine de “devletin dönüşü”nden bahsetmek mümkün değildir çünkü devlet her daim burjuvazinin çıkarlarının, başka çare kalmadığında başvurulacak, nihai garantörü olmuştur. “İmparatorluk” üzerine tezler sınırlarını bir kez daha ortaya koyarlar: küreselleşme ne sermayeler arası rekabeti ve kapitalistler-arası çekişmeyi ortadan kaldırmış, ne de bir dünya kapitalist hükümetinin kurulmasına yol açmıştır. Avrupa’da, eşgüdümde karşılaşılan zorluklar krizin etkilerine eşitsiz derecede maruz kalmaya bağlıdır ve sahici bir Avrupa sermayesinin yokluğunu açığa vurur. Piyasaya likidite temin etmek söz konusu olduğu müddetçe, Avrupa Merkez Bankası, kuşkusuz nokta atışlarla, müdahalede bulunabilmiştir. Ama iş bütçeye kaydedilecek harcamalara gelince, Avrupa Birliğinin kendisini böylesi bir krize göğüs germenin imkânlarından “anayasasına-uygun-biçimde” yoksun bıraktığı görülmektedir. Avrupa ölçeğinde bir koruma planı arzu eden Fransa ile her koyunun kendi bacağından asılmasını salık veren Almanya veya İrlanda arasındaki mesafe açılmaktadır. Şayet kriz genlik kazanaacak olursa bu ayrılıklar kuşkusuz geçici olarak aşılabacaktır. Gelgelelim kriz yine de neoliberal Avrupa inşasının bizatihi ilkelerini kalıcı biçimde yeniden tartışma konusu yapmış olacaktır. Bunun dışında, Avrupa ekonomisinin yapısal zayıflıklarını belirgin hale getirecektir: orta vade de dahi “kötümserlik zorunludur”⁵.

5. Patrick Artus, “Peut-on être très pessimiste sur la situation économique, à moyen terme, de la zone euro?”, *Flash Natixis* n°420, 2008, <http://gesd.free.fr/flas8420.pdf> Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İşçiler Üzerindeki Etkiler

Bugün her şey kriz sanki herkesi aynı tarzda vuran doğal bir afetmişçesine cereyan ediyor ve Fransız Başbakanı Filon milli birlik çağrısı yapmaktan geri kalmıyor. Herkesin kendisini bir spekülâtör yerine koyması için panik havasından yararlanılıyor. Banka iflasları en mütevazı mevduat sahiplerini dahi hedefleyen bir tehditmiş gibi takdim ediliyor. Tüm bunlar elbette bir komplonun parçası değiller ama sorulması gereken doğru soruyu; “bedeli kim ödeyecek?” sorusunu sormakla özetlenebilecek muhtemel toplumsal kazanç/kayıpları gizlemeye katkıda bulunuyorlar.

Mülk sahiplerinin anlayışına göre çoktan en ön safta olması gerekenler emekçilerdir ancak tasarruf sahipleri olarak değil ücretli ve emekli olarak. Kriz şimdiden ABD’de milyonlarca hanenin varını yoğunu yitirmesine yol açmış durumda ama öncelikle ABD ve İngiltere gibi emeklilik fonlarının en gelişkin olduğu ülkelerin emeklileri açısından çok vahim sonuçlarla yüklü. Bu iki ülkede sistem zaten iflasın eşiğindeydi ve borsanın düşüşüyle birlikte emeklilik fonlarının reel değerinin çökeceği açıkça ortada. Buradan alınacak bir ders var: emeklilik ikramiyesiyle borsada oynamak kesinlikle çok kötü bir fikirdir ve her türlü koruma planının, olup bitenlerin, Paulson planında tabi ki eksik olan bu vechesini hesaba katması gerekecektir.

Ücretliler pusuda bekleyen ikili bir saldırı tehdidi altındalar: doğrudan, çünkü işletmeler finansal zararlarını, enflasyon risklerini, petrol fiyatını bahane ederek ve genel belirsizlik ortamından yararlanarak, daha da katı ücret blokaajlarıyla telafi etmeye kalkışarak. Ayrıca finansal krizin

reel ekonomi üzerindeki, kendi iflaslar ve tensikatlar furyasını yaratacak olan dolaylı etkilerine de maruz kalacaklardır. İstihdamın yok edilmesi ABD’de ve Fransa’da şimdiden başlamış durumdadır. Ücretliler aynı şekilde sosyal harcamalarda, koruma planlarının yükünü telafiye yönelik indirimin de ilk kurbanları olacaklardır.

Finansın Kökünün Kazınması ve Toplumsal Kalkan

Kriz finansallaştırılmış kapitalizme antikapitalist ve/veya alternatif küreselleşmeci bakış açısından yöneltilecek eleştirileri apaçık biçimde doğrulamış bulunuyor. Daha dün finansın faydalarına övgüler düzen iktisatçıların hepsi bugün onun zorunlu kurallılaştırılması [düzenlenmesi/régulation] üzerine palavralar savurmaktalar. Fransa’da Sarkozy ipotek kredilerinin geliştirilmesini programına koymuş olduğu halde, bugün kapitalizmin aşırılıklarını ifşa edecek yeterince sert kelime bulamıyor. Demek ki ideolojik manzara büyük bir hızla yepyeni bir görünüme bürünmektedir ve neoliberalizmin savunucularının bozgunundan destek almak gerekir.

Bununla birlikte kriz alternatifler için kendiliğinden elverişli bir iklim yaratmamakta. Meslek değiştirmiş neoliberallerin hepsi bolca gevezelik edip durmakta ve şeffaflık, ihtiyatlılık rasyoları, mevduat ve yatırım bankalarının birbirinden ayrılması, menkul değerleştirmenin yeniden bilânçoya dâhil edilmesi, yöneticilerin kârdan aldıkları payın sınırlandırılması, [risk] derecelendirme kurumu, muhasebe normlarının reforma tabi tutulması vb. temelinde kendi ideolojik kurtarma planlarını çoğaltmaktalar.

İçlerinden birinin dediği gibi “kapitalizmi kapitalistlerden kurtarmak”⁶ söz konusu. Bu öneriler, programı temelde bundan ibaret olan sosyal-liberal solun dengesini bozmakta. Ne var ki bu, esas meselelerden uzaklaştırma tehlikesini dahi barındıran bütünüyle asgari bir programdır. İleri sürülen önerilerden, vergi cennetlerinin yasaklanması gibi bazıları savunulmalıdır ama bunların uygulamaya konulması konusunda finans yetkililerine ve hükümetlere güvenmek aptallık olacaktır. Bu önerileri, finansın kökünü kazımayı hedefleyen ve toplumsal sorunu ilk sıraya koyan daha geniş bir projeye dâhil etmek gerekir. Bir kez daha, finansallaşmanın nihai kaynağı çoğunlukta toplumsal ihtiyaçların tatminin reddidir. O halde, finans balonunu, onu besleyen muslukları kapatmaksızın geri dönülmez biçimde patlatmak mümkün değildir.

Bu yönelim ülkelere göre farklı biçimlenişlere bürünebilir. Avrupa’da bu yönelim iki eksenli bileştirebilecektir. Bunların ilki bankaların kamulaştırılmasıdır. Ama zaten onların yapmakta oldukları tam da bu diye itiraz edilecektir. Argümanı tersine çevirmek mümkündür: bu tam da bunun olanaklı olduğunu kanıtlar! Ve tanık olduğumuz kamulaştırmalar zararları toplumsallaştırmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar ve özelleştirilmiş finansı kurtarma işlevine sahiptirler. Sahici bir kamulaştırma karşılığında bir şey ödenmeden yapılmalı ve krizden, krizde kaybetmiş olsun ya da olmasın tüm finansçılar sorumlu olduğundan sistemin tamamını kapsamalıdır. Ak-

6. Luigi Zingales, “Why Paulson is Wrong”, Eylül 2008, <http://gesd.free.fr/zingales.pdf> Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

si takdirde olsa olsa bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına bir devlet yardımından söz edilebilir.

Fransa'da zenginleri vergilendirmeden koruyan vergi kalkanına göndermede bulunarak ikinci eksenini toplumsal kalkan olarak adlandırmak mümkün olabilecektir. Elbette ücretlileri krizin etkilerinden korumak söz konusudur zira hiç kimse yüzü kızarmadan onların bu krizde herhangi bir sorumlulukları olduğunu iddia edemez. Aynı zamanda, gelirlerin başka türlü bir bölüşümünün temellerini atan ve ilksel bir sosyal adalet fikrinden destek alan önlemler tasarlamak gerekir. İşletmelerin bir yandan hissedarlarına devasa temettü meblağları öderken, diğer yandan da işten çıkarmalara, istihdamı eğretileştirmeye ve ücretleri dondurmaya devam edecekleri bir durum ihtimal dışı bırakılmalıdır. Fransa örneğinde, işletmelerin ödedikleri net kâr payları 1982'de toplam ücretlerin %4,4'üne karşılık gelirken, bu oran 2007'de %12,4'e çıkmıştır.

O halde kriz, temettülerin ücretler hanesine bir karşı-aktarımını başlatmanın fırsatıdır. Ücretleri dondurmak yerine, temettüleri bugünkü düzeylerinde dondurmanın ve bunları ücretlilerin denetiminde başka kullanımlara yönelik yardımlaşma fonlarına aktarmanın zamanı gelmiştir. Bu meblağlar, demokratik olarak tartışılacak oranlarda, işsizlerin gelirlerinin korunmasında (temettülerin yasaklanması tensikatların yasaklanmasını böylece finanse edebilecektir) ve sosyal güvenliğin, sosyal bütçelerin ve kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılabilecektir. Bir başka önlem ücretlilerin satın alma gücünün korunmasını, bunu reddedecek işletmelere yapılan devlet yardımlarında uygun oranda kesinti yaparak da-

yılmaktan ibaret olacaktır. Krizin sorumlularına bunun bedelini ödetmeye muktedir olan ve zenginliklerin daha iyi bir paylaşımının temellerini atabilecek yegâne önlemler bu tür önlemlerdir. Söz konusu olan harcanması muhtemel meblağlar 90 milyar Avro tutarındadır: bu Fransa'nın GSYİH'nın %5'idir yani ABD'de Paulson planının öngördüğü 700 milyar dolarla [GSYİH'nın %si olarak] tamı tamına aynı orandadır.

Inprecor, n° 541/542, Eylül-Ekim 2008,
<http://hussonet.free.fr/toxicap.pdf>

Çin-ABD

Krizin Belirsiz Yarınları

Bugün artık kriz-sonrası [ne olacak] sorusunu sormanın zamanıdır. Bunun sırası gelmiştir, ama bu, tek dertleri her şeyin eskisi gibi yeniden başlaması olan zorlama iyimserlerin bizi inandırmak istedikleri gibi kriz sona ermek üzere olduğu için değil, muhtemel bir toparlanmanın [canlanmanın] karşılaşacağı engelleri saptamak yararlı olduğu için böyledir. Bu soru dünya ekonomisinin bütününlü ilgilendirmekle birlikte, soru içinde, çoğu kişinin Çinamerika, hatta Çimerika olarak adlandırdığı ABD-Çin çiftinin yazgısı ön plana çıkmaktadır.

Yakın geleceğe dair en azından 2009'un dünya ekonomisinin yaşadığı en berbat yıllardan biri olacağı konusunda geniş bir mutabakat mevcuttur. 2010'da resesyondan bir çıkış, diğer bir deyişle zayıf bir büyümeye geri dönüş yaşanması mümkün olabilecektir. Ama bu görece iyimser senaryoda dahi sonrasında ne olup bitebileceği sorusu yanıtsız kalır. Geçmişteki gidişata dönüş birçok nedenden ötürü ihtimal dışı gözükmektedir.

Öncelikle, bir krizden krize girildiğinde bulunulan halde çikılmaz. İlk olarak, şüpheli alacakların her bakımdan arap saçına dönmüş inanılmaz birikimi iki sene içinde temizlenmiş ol-

mayacaktır. Burada bir çeşit teorem dile getirilebilir: finansı temizlemek [sağlıksız unsurlarından arındırmak] için gerekli süre, ilgili bankalarla finansal kurumların kamulaştırılma (yeni n-word) derecesi ile ters orantılı olacaktır. *The Economist*'in bile kamulaştırmalar lehinde görüş bildirdiğini görmek ayrıca çarpıcıdır¹. OECD, iktisadi perspektifler üzerine yakın tarihli raporunun² önemli bir bölümünü, tüm dünyayı yakın geçmişte vurmuş krize benzer bir krizle 1990'lı yılların başında karşılaşmış olan İsveç ve Japonya deneyimlerini karşılaştırmaya ayırıyor. O dönemde İsveç (daha sonra yeniden özelleştirmek üzere) kamulaştırırken, Japonya kararsız kalmıştı. İlk örnekte kriz sınırlı bir süreye sahip olmuş, ikincisinde ise en azından bir on-yıla yayılmıştı. Bugüne dek alınan önlemlerin mantığı Japon usulü bir senaryoyu olanaklı kılmaya katkıda bulunuyor.

Bunun ardından, yeniden ivmelendirme ve kurtarma planları devasa bütçe açıklarına yol açacaktır. OECD 2010 yılında Avro bölgesinin tamamı ile ABD için GSYİH'larının sırasıyla %7'si ve %11,9'u oranında bir açık öngörmekte. Aynı zamanda, istihdamın yok edilmesi işsizlik oranına bir basamak atlatmış olacak. Yine OECD'ye göre 2008 ile 2010 arasında [işsizlik oranı] Avro bölgesinde %7,5'tan %11,7'ye, ABD'de ise %5,8'den %10,3'e yükselmiş olacak. Dolayısıyla, 2010'dan sonra büyüme-ye dönüş sorunu kendisini çelişkili hedeflerin –hem istihdamı artırıp hem de rekabet edebilirliği iyileştirmek ve bir yandan açıkları azaltmak için sosyal bütçelerde yeni kesintilere gider-

1. "In knots over nationalisation", *The Economist*, 26 Février 2009, <http://gesd.free.fr/inknots.pdf>

2. OCDE, *Perspectives économiques*. Rapport intermédiaire, mars 2009, <http://tinyurl.com/ucrt59>

ken diğer yandan talebe yeniden ivme kazandırmak– damgasını vurduğu bir bağlamda ortaya koyacak. Elbette burada söz konusu olan genelde kapitalist mantığı, özelde de kendi gelir kaynaklarını canlandırma kaygısını taşıyan burjuvazilerin projeleri. Tabii, toplumsal ihtiyaçların tatminine ve iklimsel değişimin doğru dürüst ele alınmasına sırt çeviren bu rekabetçi büyüme mantığını yeniden tartışmaya açacak çok farklı öneriler getirmek gerekiyor. Ama kapitalizmin toplumsal hareketlerin baskısından başka türlü kendini öz-reforma uğratma yetisine sahip olduğunu düşünmek bütünüyle hatalı olacaktır.

Öte yandan, daha önce anılan OECD raporu insanın tüylerini ürpertiyor zira egemenlerin her şeyin eskisi gibi yeniden başlaması istencini sözünü sakınmadan ifade ediyor. Böylece, *“krize karşı koymak için hayata geçirilen ancak uzun vadede zararlı sonuçlar verebilecek önlemlerin düzenli bir şekilde geri çekilmesini”* tavsiye ediyor; ısrarla, sosyal bütçelerde yeni kesintiler anlamına gelecek kamu açıklarını giderme zorunluluğu üzerinde duruyor: *“kimi ülkeler sosyal korumanın düzeylerini ve süresini zor durumda bulunan kişilere yardım amacıyla genişlettiler. Böyle bir tutum mevcut şartlar altında anlaşılabilir olsa da, bu önlemlerin faaliyet tekrar düzeldiğinde azaltılması gerekecektir”*.

ABD Modeli Eskisi Gibi İşleyebilir mi?

Biraz mesafe alıp geriye bakıldığında, ABD modelinin sürecin zorunlu fakat denetimsiz hız kazanmasına ne denli dayandığı ve daha on yıl öncesinden sürdürülebilir olmayan yedi sürecin listesini açıklayan Wynne Godley³ gibi basit biçimde zihin berraklığına sahip iktisatçıların analizlerinin ne kadar uyarıcı

oldukları daha iyi görölüyor.

ABD modelini⁴ aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür: iç talep yapısal olarak ulusal üretimin üzerinde olma eğilimindediydi ve bu dengesizlik esas itibariyle hane-halklarının gelirlerinden daha hızlı artan tüketimlerinden ileri gelmekteydi. Kriz anında hane-halklarının tasarruf oranı neredeyse sıfırdı ki bu da hane-halklarının gelirlerinin %100'ünü tükettiklerini söylemek anlamına geliyordu. Sürecin denetimsiz biçimde hızlanmasını üç etmen olanaklı kılmıştı:

–finansal yanılısma: hane-halklarının hisse-senedi veya gayrimenkul varlıklarının şişmesi, onlara kalıcı bir zenginlik yanılısması vermektedir. Artık cari gelirlerine göre değil, varlıklarının (sanal) değerinin artışına göre tüketiyorlardı: bu servet etkisiydi.

–genelleşmiş aşırı-borçlanma: tüketim tüm hane-halkı kategorilerini ilgilendiren borçlanmaya başvurma tarafından sürüklenmekteydi. Borçluluklarını en fazla (2000–2007 arasında %90) artıran kesim hane-halklarının en yoksul %20'lik kesimiydi: bu düzenin zayıf halkası ve subprimes'in [eşik-altı ipotek kredilerinin] doğal kitlesiydi. Ama kredi toplamı dikkate alındığında, hane-halklarının %20'lik en zengin kesimi tek başına 200–2007 arasında kaydedilen ilerlemenin yarısına katkıda bulunmuştu⁵.

–krediyle büyüme: bu aşırı-tüketim giderek artan ve dünyanın geri kalanından gelen sermaye girişleriyle kapatılan bir ticaret açığına yol açmıştı.

3. Wynne Godley, "Seven Unsustainable Processes", *The Levy Economics Institute*, 1999, <http://gesd.free.fr/godley99.pdf>

4. Michel Husson, "États-Unis: la fin d'un modèle", *La Brèche* n°3, 2008, <http://hussonet.free.fr/la-brèche3.pdf> Arsivi - <https://rantey.org>

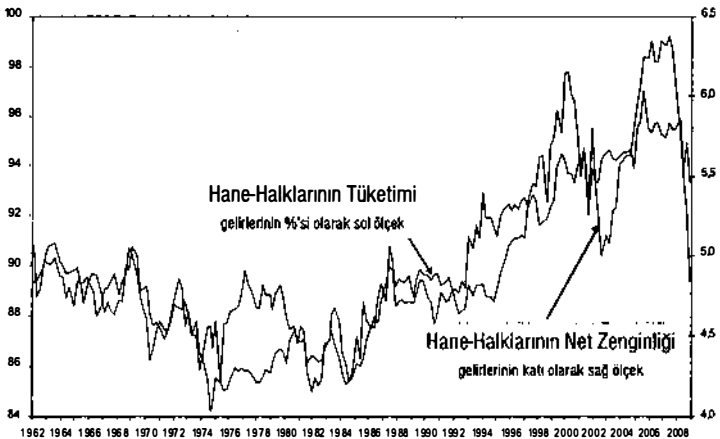
ABD kriz öncesi büyüme ritmini yeniden yakalayabilir mi? Bu hedef, özellikle hane-halklarının davranışları nedeniyle ulaşılmaz gözüktüyor. Hane-halklarının tasarruf oranı artacaktır, zaten net servetleri azalmaya başlar başlamaz (Grafik 1)⁶ daha şimdiden artmaya başlamıştır ve bu artış borçlanmanın düşmesini zorunlu kılar. McKinsey Enstitüsünün daha önce anılan çalışması hane-halklarının borçlanma oranı ile bu oranın tarihsel eğilimi arasındaki farkı 27 puan olarak hesaplamaktadır (Grafik 2). Bu oranı 5 puan aşağı çekmek için hane-halklarının tasarruf oranını %2,3'ten %5'e yükseltmek gerekecektir. Ama bu temizlik *"kendisini gelecek yıllarda yüzlerce milyar dolarlık tüketim kaybı olarak gösterebilecektir"*.

Grafik 1

Hane-Halklarının Tüketimi ve Serveti [Net Varlığı]

Kaynak: Federal Reserve Flow of Funds, Bureau of Economic Analysis

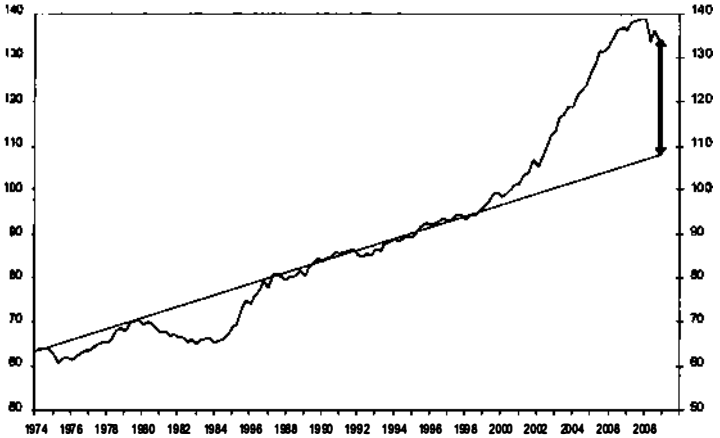
Grafik 2

Hane-Halklarının Borçluluk Oranı

Hane-halklarının kullanılabilir gelirinin %'si olarak.

Kaynak: Federal Reserve Flow of Funds, BEA

Bir diğer yaklaşım⁷ hane-halklarının tüketimini, varlıklarının S&P500 borsa endeksiyle ölçülen değer kazanmasıyla oranlıyor. Mesaj şu: tüketimin seviyesini koruması için borsa [hisse senedi] rayiçlerinin yeniden kriz öncesi seviyesine erişmesi hatta onu aşması gerekmektedir. Kısaca, yeni bir balon gerekmektedir. Buna mukabil, şayet borsa rayiçleri son on yılın ortalamasına eşit bir düzeyde stabilize olursa tüketim %3 geri-

5. McKinsey Global Institute, "Will US Consumer Debt Reduction Cripple the Recovery?", March 2009, <http://gesd.free.fr/godley99.pdf>

6. Tüm grafiklere ilişkin verilere aşağıdaki adreste doğrudan erişilebilir: <http://hussonet.free.fr/chimeri.xls>

7. Olivier Passet, "Quel impact de la crise sur la croissance à moyen terme?", Note de veille du CAS n°113, octobre 2008, <http://gesd.free.fr/evil113.pdf>

lemekte ve eğer fiyatlar internet canlılığı [boom] öncesi seviyelerine gelirse %6 düşmektedir (Grafik 3).

Grafik 3
S&P 500 Endeksi ve Tüketim Öngörülleri

Kaynak: Standard & Poor's, Passet (2008)

Ticaret açığı ortadan kalkma eğiliminde ama kalıcı biçimde düşük bir büyümeye giriliyor. Toplumsal eşitsizliklerin derecesi hesaba katıldığında böylesi bir yavaşlama çok zor sürdürülebilir olacaktır. Bu vesileyle, ABD modelinin en şaşırtıcı özelliklerinden biri olan “büyümenin meyvelerinin” olağanüstü eşitsiz bölüşümünü yeniden ele alabiliriz. 1992–2006 yılları arasında hane-halkı başına ortalama vergi-sonrası gelir enflasyonundan arındırılmış olarak yıllık %2,1 artış göstermişti. Gelgelelim, hane-halklarının %20'lik en yoksul kesiminde ar-

ıy yalnızca %1,1 iken, buna karşılık %20'lik en zengin kesiminde %2,9 olmuştu⁸. Diğer bir deyişle, büyümenin sağladığı ilk gelirin üçte ikisi en zengin %20 tarafından kapılmış, bunun da üçte biri en zengin %1'e gitmişti!

Eğer bu saptamaya muazzam bir kamu açığının oluşumu eklenecek olursa, ABD'de daha dengeli bir büyümeye geri dönmeyin başlıca koşulunun radikal bir vergi reformu ve gelirlerin daha iyi bir bölüşümü aracılığıyla eşitsizliklerin yerleştirilmesi olduğu sonucuna varılır. Böylesi bir perspektifin karşısına, her türlü kılığında finanstan hiç söz etmesek bile, modelden yararlananlarla bu eşitsiz küreselleşmede temel bir kâr kaynağı bulan sınaî aygıtın büyük bölümünü bir araya getiren son derece güçlü bir muhalefet bloğu dikilmektedir. Bunların bakış açısından kısa vadede meselenin özü, sabit kalacak vergisel yapıyla krizin maliyetini vergi mükelleflerine yıkmaktır. Orta vadede engel bir başka modelin iktisadi koşullarıyla cari güç ilişkileri arasındaki muazzam açıta yatar.

Çin ABD'yi Finanse Etmeyi Sürdürebilir mi?

Kriz öncesi, ABD-Çin çiftinin, bir bütün addedildiklerinde, görece bir insicam [bütünsel uyum] kazanmış olduklarını savunmak mümkündür. Basit biçimde ifade edecek olursak, Çin ABD'ne satış yapmakta, dolarları biriktirmekte, sonra da bunları, ABD'nin ticaret açığını finanse edecek şekilde hazine bonolarına yatırırmaktaydı.

Bu şema her iki ülkede de sürdürülebilir bir büyümeye

8. Kaynak: Congressional Budget Office, Data on the Distribution of Federal Taxes and Household Income, April 2009, <http://www.cbo.gov/cboquinti>

olanak tanımıştı. Çin ihracatlarının önemli bir bölümü Çin'deki ABD yatırımlarının eseri olduğundan ve düşük fiyatlı ithalatlar ABD'de emek-gücünün değerini baskılamaya izin verdiğinden, bu durum her iki ülkenin de işine gelmekteydi.

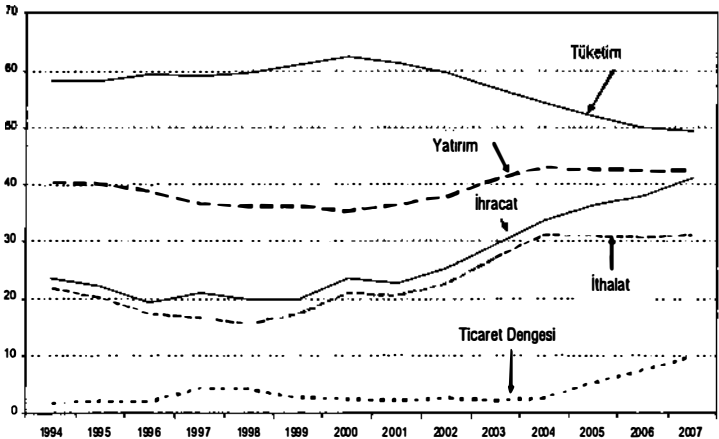
Kriz bu model için hatırı sayılır bir şok oluşturuyor ve modelin muhtemel devamı sorununu gündeme getiriyor. Her şeyden önce Çin'in ve genelde yükselen piyasa ekonomileri ve/veya petrol üreticisi ülkelerin ABD açığını sonsuza dek finanse etmeyi kabul edip etmeyeceklerinden emin olmak söz konusu. Çin şimdiden 1,7 trilyonluk dolar cinsinden varlık biriktirmiş durumda ki bu da onu ABD'nin başlıca kreditörü haline getiriyor (*Financial Times*, 22 Şubat 2009).

"İyimserler" Çin'in, elinde bulundurduğu dolar cinsinden varlıkların değer yitirmesi sonucunu doğuracak dolarda bir düşüş tehdidi altında ABD açığını finanse etmeye devam etmesinin kendisi için daha hayırlı olacağını vurguluyorlar. Hatta bu, Çin bankacılık düzenleme kurulu başkanına göre "tek seçenek" (*Financial Times*, 12 Şubat 2009). Tüm sorun bu sürecin sınır kabul edip etmeyeceğini bilebilmek. ABD'nin devasa bütçe açıkları gerçekten de giderek artan bir dış finansmana başvurulmasını gerektirecek. ABD'nin net dış borcu bazı tahminlere göre 2015'te 3'e katlanarak 10 trilyon dolara, brüt dış borcu ise 23 trilyon dolara ulaşacak⁹. Dolayısıyla "merkez bankalarının ABD'nin yeniden inşası için işbirliği yapması" gerekecek. Diğer yandan, ABD dış açığının ortadan

9. Patrick Artus et Marie-Pierre Ripert, "Dette extérieure des États-Unis: 23 000 milliards de dollars en 2015?", *Flash Natixis* n°219, mai 2009, <http://gesd.free.fr/Flash219.pdf>
 Çerçevesiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kalkınası küresel dengesizlikleri ve ardından mevcut krizin kaynaklarından birini oluşturan dünya likidite fazlasını azaltmanın avantajına sahip olacaktır. O halde dolar sorunu merkezi önemde gözükmemektedir. ABD'nin ticaret dengesini düzeltmek için doların değerini düşürmeye gereksinimi vardır ama bu artışın sermaye girişlerini de aynı oranda güçleştirir. Sermayelerli faiz oranlarını artırarak çekmek mümkün olacaktır, ancak bu da büyümeyi baskılama ve borç yükünü ağırlaştırma riskini göze alma pahasına olacaktır.

Grafik 4
Çin'de Talep Yapısı (GSYİH'nın %si olarak)

Kaynak: Birleşmiş Milletler, <http://tinyurl.com/uncnat>

“Eskisi gibi”nin savunucularının bir başka büyük argümanı büyümenin sadece ihracat tarafından sürüklenebileceği ve

Çin'in kendisine genişleyen pazarları garanti etmek için ABD açıklarını finanse etmeyi sürdüreceği yolundadır. Ama bu durum geçicidir ve Çin büyüme tarzı sürdürülebilir olmadığından fazlaları ortadan kalkmaya itilecektir. İktisadi alanda talebin yapısı, (2007'de GSYİH'nın %41,3'ü mertebesindeki) ihracatla (%42,7'si düzeyinde) yatırımın aşırı ağırlığı ve piyasalarda özel ve kamu harcamalarının giderek azalan payı (2007'de GSYİH'nın %49,6'sı) ile akıl dışı haldedir (Grafik 4). Dolayısıyla, aşırı-birikim ve simetrik biçimde eksik-tüketim risklerine karşı korumasız durumdadır.

Dış fazla son yıllarda itici bir rol oynamıştır ne var ki pazarlarda daha yavaş büyümenin ve daha uzun vadede giderek artan enerji bağımlılığının tehdidi altındadır (Grafik 5). Çin'de 2020 yılından başlayarak ortaya çıkıp büyümesini engelleyecek bir enerji krizi kestiriminde bulunmak dahi mümkündür¹⁰. Çin'in şu anda istihdama, sağlığa ve emekliliğe ilişkin toplumsal gerilimlerin baskısı altında yeniden iç pazara odaklanmaya gereksinimi vardır. Zaten bu toplumsal ve enerjiye ilişkin kaygılar Çin hükümetinin aldığı canlandırma önlemlerinde hayli önemli yer tutmaktadır.

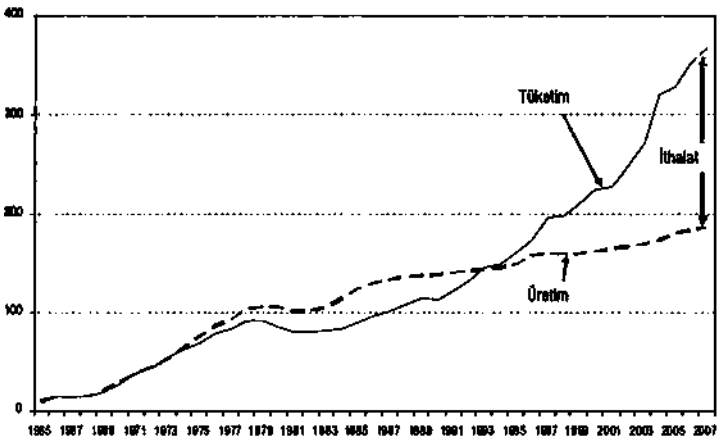
Buna karşın, büyüme modelinin bu şekilde yeni koşullara uygun hale getirilmesi, biraz ABD'ndekine benzer tarzda, im ettiği toplumsal eşitsizliklerin yeniden tartışma konusu yapılması engeline takılmaktadır. Her iki ülkede de, sıklıkla göz ardı edilen bir başka etmen olan uluslararası işbölümünün gö-reli terse-çevrilemezliğini işin içine katmak gerekir. ABD ithal

10. Minqi Li "Peak Energy and the Limits to China's Economic Growth", University of Massachusetts Amherst, 2008, <http://tinyurl.com/minqili8>
 Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://tinyurl.com/minqili8>

çinli ürünlerin bir bölümünü basit biçimde artık üretmemektedir ve Çin'in üretim aygıtının da, üretken yapıların katılığı ve aynı zamanda gelirlerin çok eşitsiz bölüşümü nedeniyle kolaylıkla iç talebin doyurulmasına dönüştürülmesi mümkün olmayacaktır.

Grafik 5

Çin'de Petrol Üretim ve Tüketimi 1965 - 2007

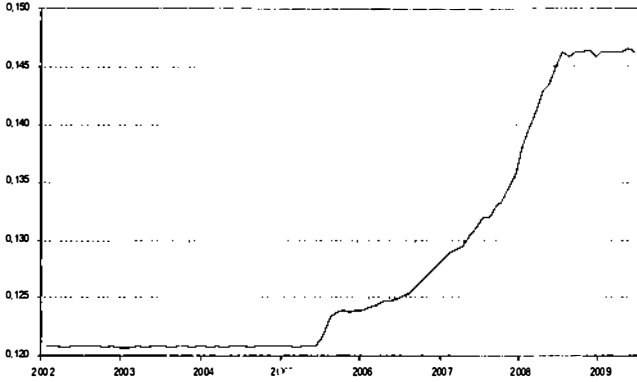

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2008, <http://tinyurl.com/bpstat8>

Şu anda başlıca engel Yuan kurudur. Çin para birimi (Yuan veya renminbi) olması gerekenden düşük değerdedir ve ABD, üstelik dolara endekli, para biriminin değerini artırması için Çin'e yıllardır baskı yapmaktadır. 2005 Temmuzuyla 2008 Temmuzuna arasında yapılan bu olmuştur: Yuan bu dönemde düzenli biçimde değer kazanarak üç sene zarfında dolara karşı

%21 artmıştır. Çin yetkilileri o zamandan beri yeniden dolara karşı sabit bir kur düzeyini sürdürmektedirler (Grafik 6).

Grafik 6
Yuan/Dolar Kuru

Kaynak: University of British Columbia, <http://fx.sauder.ubc.ca/data.html>

Bu diziliş pek de öyle nihai bir diziliş değildir ve Çin hükümeti yakın tarihte dünya para sistemini yeniden düzenleme yönünde iki inisiyatif geliştirmiştir. Bunların ilki, son G20 toplantısı sırasında ortaya atılan doların yerini IMF'nin özel çekme haklarının genişletilmesine dayanan bir uluslararası para biriminin alması önerisidir. Bu öneri Rusya, Brezilya ve Arjantin tarafından desteklenmiştir. İkinci inisiyatif, 2008 Aralığından başlayarak birçok ülkeyle (Malezya, Güney Kore, Hong-Kong, Beyaz Rusya, Endonezya ve yakın tarihte Arjantin) toplam 95 milyar dolar tutarında döviz takas [swap] an-

lağmalarının imzalanmasıdır¹¹. Bu önlemler Çin'in ABD ile ilgili tartışmasından, başka ticari ortaklarla dolar-dışı ilişkiler kurarak çıkmaya çalıştığını göstermektedir.

Sonuç: Alternatifsiz Bir Kapitalizm

Dünya ekonomisinin dengesizlikleri evrensel ücret gerileme-style birlikte krizin temel nedenlerinden biridir. Krizden çıkabilmek için dünya ekonomisinin, ekonomilerin yeniden başlıca iç gereksinimlerin karşılanmasına odaklanmasını sağlayan tamamıyla yeni bir kalıba dökülmesi gerekecektir. Bu ticari mübadelelerin şişkinliğinin alınmasına ve rasyonelleştirilmesine imkân tanıyacaktır. Dolayısıyla, böylesi bir yeniden yönlendirme çevresel meydan okumaların doğru bir yönetiminin gerek –ama muhtemelen yeter olmayan– şartıdır.

Buna karşın, hâlihazırdaki kaotik dizilişten bu yeni dengeli dizilişe geçiş iki tip engele takılır. Bunların ilki toplumsal olup, projeleri, mükemmelen işlerine gelen *business as usual*'a dönüş olan hâkim toplumsal çıkarların direncinden kaynaklanır. İkincisi iktisadi mahiyettedir: küreselleşme tarafından yerleştirilen uluslararası işbölümünün görece katılığı hemen gerçekleşemeyecek geçişi belirsiz kılmaktadır. Bu koşullarda, bir taraftan mevcut düzeni idame ettirme istenciyle diğer taraftan iktisadi olduğu kadar toplumsal ve çevresel derin bir yeniden örgütlenmenin zorunluluğu arasındaki gerilimler uzun bir istikrarsızlık ve belirsizlik dönemini baş-

11. "China strikes currency swap deal with Argentina", *China Economic Review*, 31 March 2009, <http://tinyurl.com/yuanswap>

latmaktadır. Aslında kapitalizm, krize yol açan düzenlemeler dışında –kendi gözünde kabul edilebilir– bir alternatifte sahip değildir, öyle ki krizden gerçek anlamda çıkış kapitalizme bir alternatiften geçer.

Nouveaux Cahiers Socialistes n°2, Montreal, Eylül 2009,
<http://hussonet.free.fr/chimeri.pdf>

Kapitalizm: Kaotik Bir Düzenlemeye Doğru

“Refah hemen köşe başında”. 30’lu yılların krizinin zirvesinde o dönemki ABD Başkanı Hoover’a atfedilen bu ünlü şiar yeniden gündemde. Açıkçası bunu beklemek gerekiyordu: konjonktürdeki en küçük bir kıvıldanma krizin sonunun başlangıcı olarak yorumlanacaktı. Piyasa işlemcilerinin [traders] ve primlerinin [bonus] tekrar işbaşı yapmaları için eksi büyümenin yaşanmadığı tek çeyrek yetti. Fransa’da işveren kuruluşu Rexecode “yaşanan daralmacı evrede istihdamın azalması yönündeki düzeltme[nin] önceki daralmacı evrelerde gözlemlenen düzeltmeden daha zayıf oldu”ğunu vurgulamakta². Bu sahte iyimserliği dahi öngörmek mümkündü. Daha altı ay önce şunları yazıyorduk: “sıfır büyüme- li ilk çeyreğin normale dönüşün bir işareti olarak kutlanacağı konusunda şimdiden bahse girilebilir”³. Ancak şunu da ekliyorduk: “bu ümitlenme kısa sürecek ve canlandırma planlarının etkileri bir kez ortadan kaybolmaya görsün krizden gerçekten çıkılmadı-

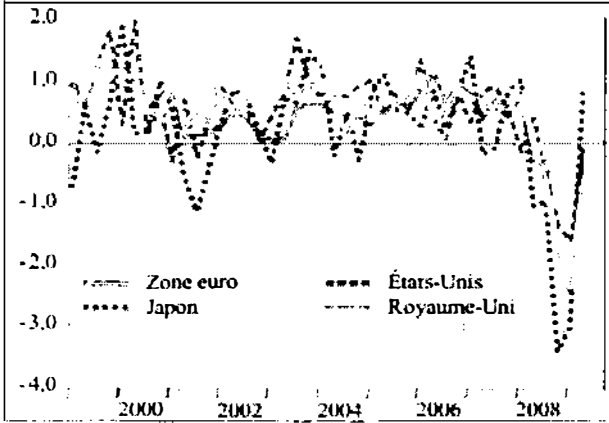
1. <http://hussonet.free.fr>

2. Rexecode, Les tendances de l’emploi en France et en Europe à la mi-2009, Temmuz 2009, <http://gesd.free.fr/rexecod9.pdf>

3. Michel Husson, “Business as usual?”, *Regards*, Mart 2009, <http://hussonet.free.fr/basusual.pdf>

ğının farkına varılacak". Şu anda teknik resesyonun sonunda⁴, "mini-canlanma"nın ara evresinde bulunuyoruz (Grafik 1). Gerçekte kriz sona ermek şöyle dursun daha yeni başlıyor.

Grafik 1 – Üretimde Büyüme

Üçer aylık dönemlerde yüzde olarak değişimler – Avro Bölgesi, ABD, Japonya, İngiltere.

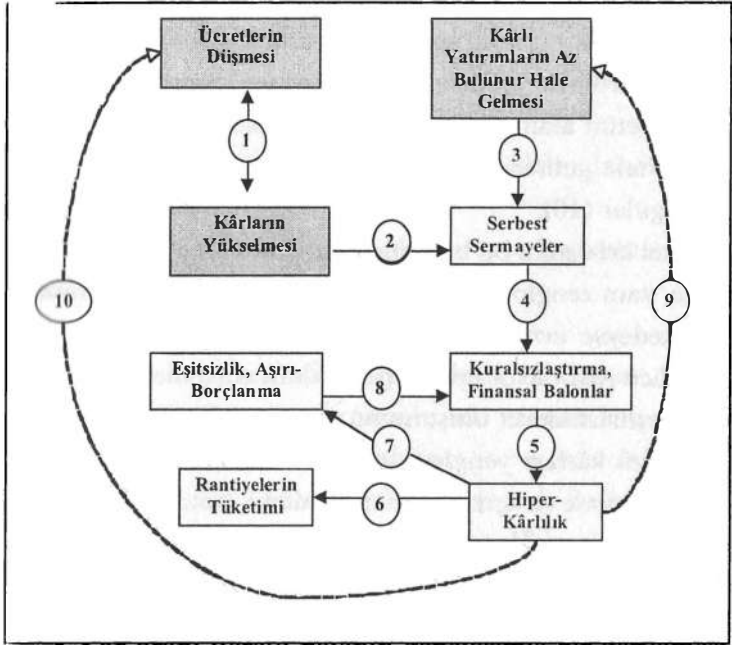
Kaynak: Avrupa Merkez Bankası Aylık Bülteni, Eylül 2009 <http://gesd.free.fr/bcem99.pdf>

Kapitalizmin Kriz Öncesi İşleyişi

Burada çağdaş kapitalizmin işleyişinin, başlıca eklemlenmelerinin önceden hatırlatılması uygun olacak bir çözümlemesine dayanılıyor. Bu eklemlenmeler aşağıdaki şemada gösterilmekte olup şu şekilde özetlenmeleri mümkün:

4. Konjonktür üzerine yakın tarihli veriler için bkz. Quelles sont les perspectives économiques pour les pays de l'OCDE? Une évaluation intérimaire, OECD, 3 Eylül 2009, <http://gesd.free.fr/ocdint9.pdf>

Kutu 1 – Çağdaş Kapitalizmin İşleyişinin Bir Yorum Şeması

• Kâr oranı ücretin payının genişlemiş bir germemesi temelinde düzeliş eski düzeyine gelir (1)

• Kâr oranında bu düzelme, kârlı yatırım fırsatlarının nâdir hale gelmesi (3) nedeniyle bir birikim fazlasına değil, serbest sermayelerin açığa çıkmasına (2) yol açar

• Kuralsızlaştırma [düzenlemeden-arındırma] tarafından olanaklı kılınan bu hareket finansal balonlara (4) ve kârlılık normlarının yükselmesine (5) yol açar

• Bu finansal hiper-kârlılık, tüketimleri ücretli talebinin durgunluğunu kısmen telafi eden bir rantîye tabakası yaratır (6). Bunun karşılığı eşitsizliklerin derinleşmesi ve ücretlilerin aşırı-borçlanmasına başvurulması olur (7)

- Bu şema bizzat kendisi tarafından güçlendirilir: aşırı-borçlanma yeni finansal ürünlerin yaratılmasıyla sürekli bir kuralsızlaştırmaya yol açarken (8), kârlılık normlarının yükselmesi üretim alanında kârlı yatırım fırsatlarını daha da az bulunur hale getirerek (9) ücretler üzerinde tazelenmiş bir baskı uygular (10).

Güncel kriz gelip bu büyüme modelinin iki temel karakteristiğini, yani zenginliklerin emekçilerin eline geçen bölümünün neredeyse evrensel gerilemesi ile özellikle önde gelen dünya gücü ABD ile dünyanın geri kalanı arasında derin uluslararası eşitsizliklerin oluşumunu vuruyor. Bu temel üzerinde, finansal kârları yeniden çevrime sokarak, aşırı-borçlanmayı besleyerek ve açıkları finanse ederek bütünün yeniden-üretimini güvence altına alma işlevi gören finans gelişmişti.

Bu birikim rejimi, tersine, katma değerın istikrarlı bir paylaşımı ve ücretli talebinin dinamizmi üzerine kurulmuş “Fordist” denilen önceki düzenlemeleri sona erdirmiş olan 1974 – 1975 genelleşmiş resesyonuna bir cevap olmuştı. Kapitalizm, apaçık ortada olan çelişkileri küreselleşmeyle ve ekonominin finansallaşmasıyla yönetilen neoliberal modelin yaşama geçirilmesi aracılığıyla bir çıkış yolu bulmuştu. Gerçekte bu çelişkiler yalnızca zamana yayılmıştı, ancak bu, sonunda 2008’deki iç-patlamaya [içe-çöküşe] yol açan gerilimlerin birikimi pahasına olmuştı. Geriye dönük olarak, finans bu çelişkilerin zamana yayılmasının başlıca aracı olmuştı.

Esasında kapitalizm ancak iki şekilde işleyebilir: “Muhteşem Otuzlar” boyunca olduğu gibi “Keynes usulü” ya da 80’li yılların büyük dönemecinden bu yana işlediği gibi “liberal

ırazda". Bu analiz, aşağıda desteklenmeye çalışılacak üç tez halinde özetlenmesi mümkün çok sayıda sonuca sahiptir:

1. "Muhteşem Otuzlar"ın "Keynesciliği"ne dönmek imkânıdır;

2. O halde tek çıkış yolu neoliberal modelin daha da derinleştirilmesidir;

3. Ne var ki bu model artık işleyemez ve kapitalizm bir çıkmazdadır.

İnansal Sistem Üzerinde Sürüp Giden Tehditler

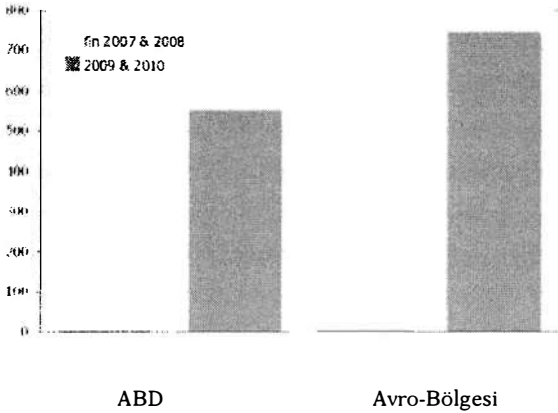
Öncelikle, OECD'nin "*Para piyasalarında paranın kirasının düşmesi, şirketlerin borç yükümlülüklerini yerine getirmede gecikme sürelerinin kısılması, hisse senedi piyasalarında faaliyetin canlılık kazanması ve banka kredilerine erişme koşullarında sıkılaştırma da belli ölçümlüleşme genelde finansal bağlamın net bir iyileşmesini kolaylaştırdı*" diyerek iyileşme etmenlerine işaret ettikten sonra yaptığı gibi "*bankacılık sisteminin sağlamlığı konusundaki endişeler[in] tamamıyla ortadan kalkmadı*"⁵ğini vurgulamak gerekir.

Birçok tipte risk varlığını sürdürmektedir. Bunların ilki bankacılık krizinin nüksetme tehlikesidir. Gerçekten de, bankaların aktifi bir zehirli varlık ve şüpheli alacak yığınına ihtiva etmeye devam etmektedir ve bu durum gelecekte vuku bulacak hane-halklarının finansal yıkımı ve işletme iflaslarıyla daha da vahim hale gelebilir. Sadece tek bir örnek verecek olursak, Fransız bankalarının muhasebe kayıtlarında yer alan ve epeyce önemli bir bölümü buharlaşma tehlikesi taşıyan kredili şirket satın-almaları (LBO, *Leveraged Buy Out*) 60 mil-

5. OECD, *Perspectives économiques: une évaluation intérimaire*, 2009, a.g.e.

yar Avro olarak tahmin edilmektedir. Avro-Bölgesi bankaları bilânçolarında üzerlerine düşen aktif değer kaybı karşılıklarını ayırmakta ABD'deki benzerlerine kıyasla gecikmişlerdir (Grafik 2). Belli sayıda Avrupa ülkesi bir kamu (para ve bütçe) ya da özel (yeni üye ülkelerin bankaları) neredeyse-iflas tehdidi altındadır.

Grafik 2 – Bankalar Tarafından Ayrılmış ya da Ayrılmak Karşılıkları
(2007 sonu & 2008 ve 2009 & 2010)

Milyar Dolar

Kaynak: Guillaume Duval, "Les banques restent toujours fragiles",

Alternatives Economiques n°283, Septembre 2009, <http://gesd.free.fr/fragibk.pdf>

İkinci risk bankaların yeniden spekülâtif davranışlarına dönmesi ve yeni balonların yaratılmasıdır. Financial Times'ın ünlü köşe yazarı Martin Wolf, bugün krizden doğan finansal sistemin "krize neden olan finansal sistemden daha da beter" olduğunu yazmaktan çekinmemektedir. Krizde ayakta kalan bankacılık kuruluşları "batmak için çok iri ve birbiriyle çok bağ-

lantılı bir finansal devler oligopolü oluşturmaktalar. Ve bunlar kazandılar (...) çünkü en önemli desteği bunlar almışlardı. Risk almaya teşvik eden tüm tertibatlar göz önünde bulundurulduğunda, nasıl davranacaklarını hayal etmek hiç de zor değil”.

“Düzenleme” yapıyormuş gibi yapmaların böylesi aşırılıkları önlemekte yeterli olmayacağının iyice anlaşılması gerekir: *“Bu, Titanığın güvertesindeki şezlongları bir hizaya getirmekle uğraşmaya benzer: tamamıyla nafîle bir uğraştır”* diye hoş bir şekilde uyarıyor bizi Martin Wolf ve üstelik bir de çam deviriyor: *“Finansal kuruluşları, ödünç verilecek fonların sadece %3’ü kadar katkıda bulunan hissedarların çıkarları doğrultusunda yönetilmeye bırakmak tam bir çılgınlıktır. Ve yöneticilerin çıkarlarını hissedarların çıkarlarıyla uyumlulaştırmaya çalışmak daha da çılgınca bir iştir. Büyük finansal kuruluşlar, günümüzdeki kapitalist yapıları göz önünde bulundurulduğunda, vergi mükelleflerinin parasıyla oynamaya gerçek anlamda bir özendirici olma durumundadırlar”.*

Bu pas giderici çözümlemeyi önemli kılan finansın gerçek anlamda bir düzenlenmesinin yaşama geçirilmesi önündeki iki büyük engele işaret etmesidir. Bunların ilki, böylesi bir düzenlemenin büyük güçler arasında, ABD ve İngiltere’nin katılmaya açık biçimde hazır olmadıkları bir mutabakatı gerektirmesidir. Bu, kulak asılmayacağını baştan bildikleri halde taleplerde bulunuyormuş gibi yapan Nicolas Sarkozy ile Angela Merkel’in oyunculuklarını daha iyi anlamaya imkân tanır. Piyasa işlemcileriyle de aynı komedi oynanmaktadır: primleri

6. Martin Wolf, « Contrer la récidive bancaire », *Le Monde*, 1er septembre 2009, <http://gesd.free.fr/wolf1909.pdf>

sınırlanmak istenmektedir, ama bunu yapmakta yalnız kalırsa bunun sonunun “beyin” kaçıışı olacağı kesindir.

Buna karşın, Martin Wolf’un aşağıda ifade ettiği teknik mahiyette bir güçlük vardır: *“bugün net biçimde daha yüksek özvarlık rasyoları talep etmek ekonominin düzelmesini tehlikeye sokacaktır”*. O zaman çelişki şudur: ya sistemi bloke etme riski göze alınarak derhal düzenleme yapılacaktır, ya da Wolf’un önerdiği gibi “uzun süreli bir geçiş” tercih edilecektir ki bu da düzenlemeyi çıkmaz ayın son çarşambasına ertelemekle aynı kapıya çıkar.

Aynı çelişkiyi merkez bankaları cenahında da saptamak mümkündür. Bir yandan, çarkın tamamıyla durmasını önlemek için ekonomiyi likiditeye boğmaları gerekmiştir. Bu anlamda, depresyon riskini uzaklaştırmaya katkıda bulunmuşlardır. Ama diğer yandan, bu kullanılabilir likiditeler hammadde veya emisyon permisi piyasalarında tekrar spekülasyon araçlarına dönüşeceğiinden, bir sonraki balonu beslemektedir⁷. O zaman ikilem şudur: ya yeni bir balon riski göze alınarak musluk açık bırakılacak, ya da musluk, canlanmayı bloke etme riski göze alınarak denetim altında tutulacaktır. Avrupa Merkez Bankası Başkanı Jean-Claude Trichet’ye göre *“ilkbahardan bu yana beliren ikircimli canlanma işaretlerinden aşırı umutlanmak ve likiditenin kısılması, faiz oranlarının yeniden yükseltilmesi ve bütçe kısıtlamaları gibi krizden çıkış stratejilerinin yaşama geçirilmesine vaktinden önce girişme”* ayartıcılığına kapılmakta yatan tehlike *“en korkutucu risk”* tir⁸.

7. Rachel Morris, “Could Cap and Trade Cause Another Market Melt-down?”, Mother Jones, June 8, 2009, <http://gesd.free.fr/m9.pdf>

Kapitalizmin kurumlarını yönetenler, topunun çanına ot tı-kamaya imkân tanıyacak kamulaştırmaları gerçekleştiremedik-lerinden kendilerini böylece ürkütücü bir güdüm ve program sorunuyla karşı karşıya bulmaktadırlar. Gerçekten de, iki çeli-şik hedef arasında iki arada bir derede kalmışlardır: sistemi sü-ratle sağlıklı unsurlarından arındırmak, ama sürmekte olan mini-canlanmayı engellemek. Bu çelişki çözülebilir olmadı-ğından, burada gelecekteki kaotik düzenlemenin, daha yapısal başka öğelerin de ayak uydurduğu bir ilk ögesi mevcuttur.

Artık İmkânsız Olan

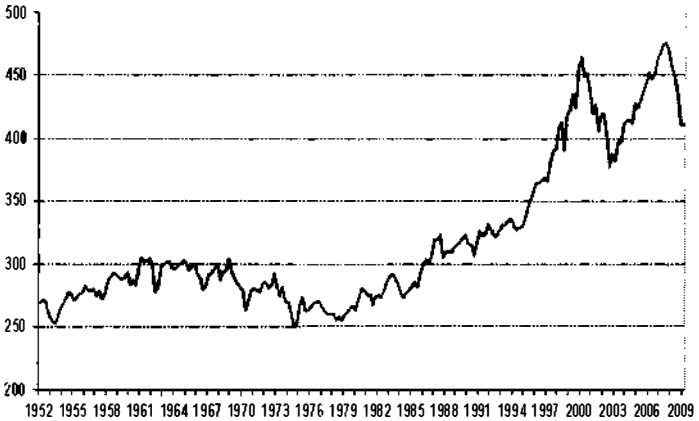
ABD’li hane-halklarının tüketimi en azından 10 yıldır dünya ekonomisinin başlıca itici güçlerinden biri olmuştur. ABD’li hane-halklarının tüketimi 2007’de satın alma gücü paritesi üzerinden hesaplanan (65.490 milyar dolarlık) dünya GSYİH’nın %15’ini (9.826 milyar dolarlık bölümünü) oluşturmaktaydı ve dünya ekonomisinin bütünü üzerinde önemli sü-rükleyici etkilere sahipti.

Tasarruf oranında düzenli bir azalmayla aşırı-borçlanma üzerinde yükselen bu aşırı-tüketimin kriz ertesinde sürdürül-mesi mümkün değildir. Ama finansal balonu söndürmek için daha alınması gereken çok yol vardır. ABD’de finansal varlık-ların (aktiflerin) toplamı 2009’un ilk çeyreğinde hâlâ GSYİH’nın 4 katı mertebesinde ve bu rasyo 1998’de inter-net balonunun tam başlangıcında erişilen düzeyle aynıdır (Grafik 3). “Finansallaşmadan-arınma” [“définanciarisation”]

8. Jean-Claude Trichet, 2 Temmuz 2009 tarihli basın toplantısı, <http://tinyurl.com/trichet79>

tasarruf oranının son dönemdeki artışıyla başlatılmıştır, gelelelim verili bir gelir üzerinden daha az tüketim aynı zamanda ekonominin bütünü için daha az dinamik bir büyüme anlamına geldiğinden bu da yeni bir çelişkiye yol açar⁹.

**Grafik 3 – ABD’de GSYİH’nın %’si Olarak Finansal Varlıklar
(1952 – 2009)**

Kaynak: FED, Flow of Funds; Bureau of Economic Analysis

O halde Obama’nın ekonomi danışmanı Lawrence Summers’in yakın tarihli bir konferansta ana hatlarını çizdiği yeni bir yönelim zorunludur: *“Yeniden inşa edilen Amerikan ekonomisi daha çok ihracata ve daha az tüketime yönelik, daha çok çevreye ve daha az fosil enerjilere yönelik, daha çok bio-teknolojilere ve yazılımlara, daha az finansal tekniklere yönelik, daha çok*

9. Bu konunun ayrıntılı bir tartışması için bkz. Michel Husson, “Chine-USA: les lendemains incertains de la crise”, *Nouveaux Cahiers Socialistes* n°2, Montréal, septembre 2009, <http://hussonet.free.fr/chimeri.pdf>. Bkz. bu kitapta s.38.

orta sınıfa ve daha az, gelirlerin nüfusun çok küçük bir bölümünü orantısız biçimde kayıran bir büyümesine yönelik olmalıdır”¹⁰.

Ama ihracatların büyümenin itici gücü olarak bayrağı tüketimden devralması için dünya ihracatlarının gerekli pazarları yaratmak üzere geçmişteki dinamizmine yeniden kavuşması da gerekecektir. Bu, çok sayıda ülkenin büyüme tarzında simetrik bir değişimi gerektirir: şayet ABD açıklarını azaltacak olursa o zaman *“Çin gibi ve muhtemelen Almanya ve Japonya gibi ülkeler bundan böyle fazla vermek [ve dolayısıyla] sırtlarını ihracatlar tarafından sürüklenen bir büyümeye dayamak durumunda olamayacaklardır. Bu ülkeler iç talebi kalıcı ve sürdürülebilir tarzda genişletmenin yollarını bulmak zorunda kalacaklardır”¹¹.* Oysa en azından şu an için ABD’nin bu stratejisi çok sayıda ülkenin stratejisiyle bağdaşır değildir. Diğer bir deyişle, büyük güçlerin hepsinin birden aynı ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemesi mümkün değildir, aynı şey Avrupa’nın geri kalanına karşı Almanya için de geçerlidir.

Bir diğer olasılık ABD ihracatlarının rekabet gücünün, doların hızlandırılmış bir devalüasyonu sayesinde elde edilecek iyileştirilmesinden geçebilecektir. Ne var ki bu olasılığa gelince bu da, özellikle Avrupa ekonomisi üzerinde daraltıcı etkilere sahip olacaktır. Kısaca, yeniden tartışma konusu yapılan dünya ekonomisinin tüm dizilişidir. Bundan böyle en büyük belirsizlik

10. Lawrence H. Summers, Rescuing and Rebuilding the US Economy: A Progress Report, 17 Temmuz 2009, <http://tinyurl.com/lsexpor>

11. Fred Bergsten and Arvind Subramanian, “America Cannot Resolve Global Imbalances on Its Own”, Financial Times, August 19, 2009, <http://tinyurl.com/bergft9>

doların izleyeceği yol ve (ABD’de büyümenin yeniden harekete geçmesi halinde yeniden derinleşmeye başlayacak) ABD açığının dünyanın geri kalanı tarafından finansmanı üzerinde toplanmaktadır. Bunun tersi de geçerlidir; Çin ekonomisinin iç piyasaya odaklanması fazlalarını azaltacak ama aynı zamanda büyük bir bölümü ihracatlarına ivme veren ithalatlarını da düşürecektir. Ve Çin’in artan enerji ithalat gereksinimi aynı şekilde fazlaları hatta büyümesi üzerinde baskı yaratacaktır¹².

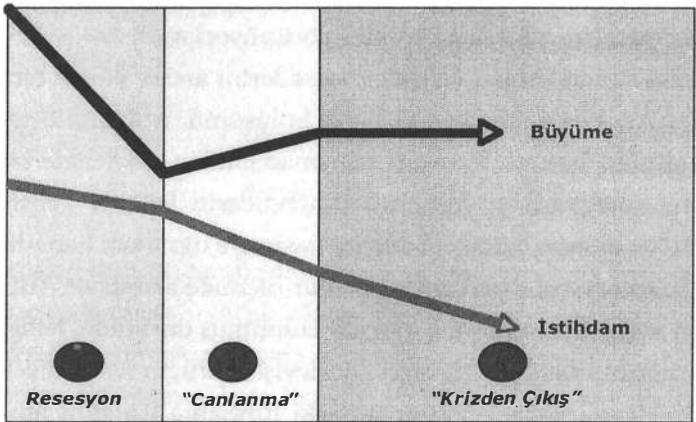
Eşgüdüm üzerine atılan büyük nutukların gerisinde Avrupa iktisadi bir varlık olarak bir içe-çöküş [tersine-evrim] yaşamakta. Avrupa’nın bölünme süreci krizden epeyce önce başlamıştı; Birliğin farklı ülkeleri, finansın, gayri-menkulün ve otomotivin göreceli ağırlıkları ve dünya pazarına eklemlenme tarzlarına bağlı olarak krizden eşitsiz biçimde etkilendikçe bu süreç yeni bir eşiği aşmış oluyor. Dolayısıyla, Avrupa Birliği kendisini eşgüdümlü bir ekonomi politikası izlemesine imkân tanıyacak bütçe, para politikası, mali eşgüdüm gibi kurumlardan gönüllü olarak yoksun bıraktığından böylesi bir ekonomi politikası erişilebilir değildir. Rekabetin hüküm süreceği Avrupa mantıken her koyunun kendi bacağından asılmasına mahkûmdur ve seçilen inşa tarzının gerçek anlamda bir çözümlüşüne tanık olunmaktadır. Tüm bunların birkaç ay içinde halledilmesi mümkün değildir, çözüm için Birliğin işleyiş tarzının baştan aşağıya yeniden kurulması gerekecektir.

12. Bkz. Minqi Li, “Peak Energy and the Limits to China’s Economic Growth”, Political Economy Research Institute Working Paper, November 2008 <http://tinyurl.com/minqili8>

Krizin İzleyeceği Yörünge

Şayet kapitalizmin geçmişteki işleyişinin temel unsurları biraz önce gösterildiği gibi kriz tarafından sarsıntıya uğratıldıysa, yaşanan mini-canlanma başlangıç noktasına bir geri dönüşün habercisi olamayacaktır. Bu mini-canlanmanın daha ziyade kapitalizmin kaotik bir düzenlemesine bir geçiş evresi olarak kavranması gerekir. Bu muhtemel yörüngeyi iki kilit değişken, yani büyüme ve istihdam etrafında özetlemek mümkündür (Grafik 4).

Grafik 4 – Resesyondan “Krizden Çıkış”a

Resesyon evresi olan birinci evre bugün hemen hemen sona ermiştir ve şu anda ikinci evrede, yani “canlanma” (tırnak işaretleri önemlidir) evresinde bulunmaktayız.

“Canlanma” faaliyeti destekleyici çeşitli önlem paketlerinden ve dünya ekonomisinin çelişkilerinin görelî – ve geçici –

bir gevşemesinden doyasıya yararlanıyor (Tablo 1). Teknik canlanma öğelerinin(stokların ve ardından üretim kapasitesi-nin eski haline gelmesi) dışında, konjonktür hem canlandırma planlarının hem de “toplumsal denge sağlayıcıların” etkilerinden faydalanacak. Bu terim, işten çıkarmaları frenleyen (kısmi işsizlik), hane-halklarının satın-alma güçlerinin eksiğini gideren ve böylece talebin daha da dibe gitmesinin önüne geçen (neoliberallerin tiksindiği) önlem paketlerine verilen isim oluyor. Ayrıca, ekonominin yavaşlaması hammadde fiyatlarını düşürmüş durumda. Tüm bu etmenler iktisadi faaliyeti desteklemeye katkıda bulunuyor ve düşüş yönünde hareketi tersine çevirmiş ve dolayısıyla dünya ekonomisinin depresyona girmesini önlemiş gibi görünüyorlar.

Bu sırada yapısal çelişkiler kendilerini ancak düşük bir yoğunlukta gösteriyorlar. Gelirlerin bölüşümü, istihdam üretimde düşüşe bütünüyle uyum sağlamadığından, böylelikle birim ücret maliyetlerini yükselterek ücretlilerin lehinde gelişiyor. ABD’de doların eğilimsel düşüşü kesintiye uğrarken hane-halklarının tasarruf oranı gözle görülür biçimde artmış ve ABD ticari açığının azalmasına katkıda bulunmuş durumda. Nihayet, Avrupa’nın bölünmesi, diğer bir deyişle Birliğin farklı ülkelerinin iktisadi yörüngeleri arasındaki ıraksama denetim altında kalıyor ve şu an için karşılıklı canlanma etkileri galebe çalıyor.

Bu muhtelif eğilimler, süresi görece kısa olması (iki ya da üç yarıyıl) gerekecek bir “canlanma” evresi boyunca kendilerini giderek artan netlikte gösterecekler. Olumlu konjonktürel etmenler gitgide tükenirken, yapısal çelişkiler derinleşme eğiliminde olacaklar. O zaman yukarıda betimlenen çözülmemiş

Tablo 1 – Mini-Canlanmadan Krizden Çıkışsızlığa Tablo 1

	Evre 2 “Canlanma”	Evre 3 “Krizden Çıkış”
<i>Konjonktürel etmenler</i>		<i>Olumlu etkilerin tükenmesi</i>
• Canlandırma planları		• Bütçe dengelerinin yeniden oluşturulması
• Toplumsal denge sağlayıcılar	Faaliyete destek	• İşten çıkartmalar ve ücretlilerin kemer sıkması
• Hammadde fiyatları		• Petrol fiyatlarının yükselmesi
<i>Yapısal çelişkiler</i>		<i>Sertleşme</i>
• Gelirlerin bölüşümü		• Talebin tıkanması
• Uluslararası dengesizlikler	Düşük yoğunluk	• ABD'nin aşırı-borçlanması- nın sonu
• Avrupa'nın bölünmesi		• Artan Avrupa-içi rekabet
<i>Büyüme</i>	Küçük sıçrama	İstikrarlılaşma-durgunluk
<i>İstihdam</i>	Sürekli düşüş	Sert düzeltme

sorunların bütünü tarafından krizden çıkış evresinin “ayağına kurşun bağlanmış” olacak. Daha somut ve daha dolaysız olarak, krizden gerçek anlamda çıkıştaki güçlük kendisini iki kilit sorun, yani işletmelerin kârlılığı ile bütçe açıkları etrafında gösterecek.

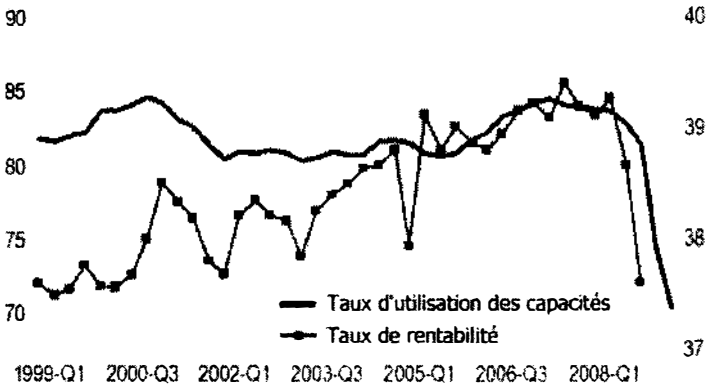
Kâr, Açık ve Büyüme: İmkânsız Denklem

Kâr uzun yıllardan beri bir yükselme eğilimi gösteriyordu. Kriz bir yandan kapasite kullanım oranını düşürürken, bu eğilimi de sert biçimde kesintiye uğrattı. Burada, sonuçlarını

ölçebilmek için daha ayrıntılı çözülmesi gereken, her krizde klasik olan iki mekanizma mevcut.

İşletmelerin kârlılıklarında düşüş, katma değerlerinde kârın payının gerilemesi ve üretim kapasitesi kullanımında düşüşle izah edilebilir. Genellikle %80 ila %85 arasında salınan kapasite kullanımı %70'e düşmüş durumda (Bkz. Grafik 5). Diğer bir deyişle, işletmeler düşen bir üretime oranla çok fazla emek saati ödemek ve çok fazla sermayeyi kârlı kılmak [değerlemek] zorundalar.

Grafik 5 – Kapasite Kullanım Oranı ve İşletme Kârlılığı

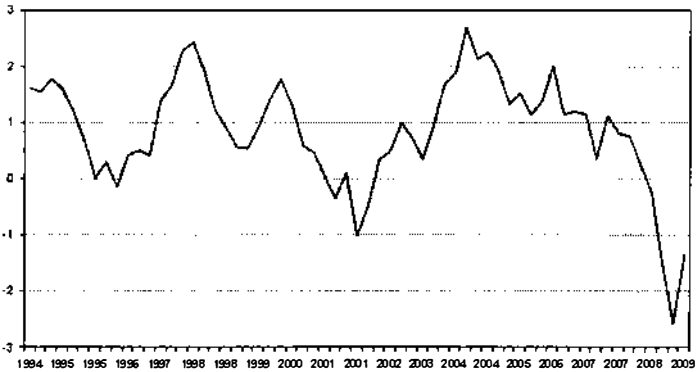
Avro Bölgesi 1999Q1-2009Q1 (Q=Çeyrek)

Kaynak: Avrupa Komisyonu, <http://tinyurl.com/qreaj9>

Kârda gerileme hatırı sayılır ölçüdedir. Böylece, CAC 40 endeksinde yer alan şirketler net kârlarının 2009'un ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine oranla yarıdan fazla (%56,4) azalmasına tanık olmuşlardır¹³. Bu zayıflama büyük

ölçüde emek üretkenliğinin gelişimiyle izah edilebilir. Emek üretkenliği gerçekten de dikkate değer ölçüde düşmüştür. Bu düşüş Fransa örneğinde %2,5'e kadar varmıştır (Grafik 6). Buna karşın, bu saptama ülkelerin çoğunda nitel olarak aynıdır. Bu, çalışan sayısının üretimdeki gerilemeye ancak kısmen uyumlulaştırıldığı anlamına gelir ve talebin daha da fazla çökmesinin önlemesi anlamında olumlu bir ögedir.

Grafik 5 – Kapasite Kullanım Oranı ve İşletme Kârlılığı

Yıllık değişim. Kaynak: Insee, üçer aylık hesaplar

Ama rekabet ateşi altında işletmeler bu kârlılık düşüşüne uzun zaman tahammül edemeyecekler; ya çalışan sayısında düzeltmeye giderek ya da ücretleri dondurarak, hatta düşürerek kâr oranlarını eski düzeyine çekmeye çalışacaklardır. Bu sırada, kısmi işsizlik gibi önlemler ve aynı şekilde hurda prim-

leri [otomotiv sektörü talebine ivme kazandırmak için hurdaya çıkartılan eski araçlara verilen primler] gitgide geçerlilik sınırlarına ulaşacaklardır. İstihdam ve ücretlerdeki bu düzeltme o zaman hane-halklarının gelirinin baskılanmasıyla yeni bir daralmacı eğriyi harekete geçirecektir. Ve mini-canlanma petrol fiyatını spekülasyonla katlanmış bir sertlikte tekrar yükselttikçe, zayıf büyüme ücretler ile sermaye arasındaki bölüşüm çatışmasını daha da gerginleştirecektir.

Patrick Artus'un çok iyi izah ettiği de budur: "*Şayet kârlılık gereği, OECD ülkelerinde kriz öncesindeki kârlılık gereğiyle aynı düzeyde kalacak olursa, büyümenin kalıcı olarak frenlenmesi işletmelere ücret maliyetlerini (...) getireceği öngörülebilir toplumsal sonuçlarla birlikte (...) sert biçimde baskılamayı dayatacaktır*"¹⁴.

Neoliberal "reform" politikalarının daha güçlü şekilde geri dönmesi bu çelişkiyi daha da vahimleştirmekten başka bir işe yaramaz. Jean-Claude Trichet yakın tarihli bir basın toplantısında bu yönde çok açık tavsiyelerde bulunmaktadır: "*Avro Bölgesinde potansiyel büyümeyi desteklemeyi hedefleyen çabaları giderek daha da yoğunlaştırmak yerinde olacaktır (...) Zorunlu hale gelen yapısal reformların yaşama geçirilmesini hızlandırmak zorunludur. Özellikle, ürün piyasaları reformları rekabeti kolaylaştırmak ve yeniden-yapılandırmayla üretkenlik artışını hızlandırmak için gereklidir. Ayrıca, emek piyasası reformları uygun bir ücret tespit süreci ile işgücünün sektörler ve bölgeler*

14. Patrick Artus, "S'il n'y a pas baisse de l'exigence de rentabilité du capital, la situation sociale va devenir très tendue aux Etats-Unis, en Europe, au Japon", *Flash Natixis* n°397, Eylül 2009, <http://gesd.free.fr/flas9397.pdf>

arasında hareket edebilirliğini kolaylaştırmalıdır. Bu arada, ekonominin belli kompartımanlarını desteklemek üzere benimsenen çok sayıda önlem iyi bir zamanlamayla tedricen yürürlükten kaldırılmalıdır. Bundan böyle Avro Bölgesi ekonomisinin, bir serbest rekabet rejimi içinde bir açık piyasa ekonomisi ilkesine uygun olarak, düzeltme kapasitesinin ve esnekliğinin güçlendirilmesine daha fazla ağırlık verilmesi zorunludur”¹⁵.

Çok sayıda uluslararası örgütün derdi özellikle krizin telaşı içinde alınan önlemleri yeniden tartışma konusu yapmaktır. Böylece, son dönemdeki bir IMF heyeti Avro Bölgesi hakkında şunları yazmaktadır: “*çalışma saatlerinin düşürülmesini ve sosyal avantajların artırılmasını desteklemek için alınmış olan önlemlerin – gelirleri artırmak ve işgücünü emek piyasasında tutmak için ne denli önemli olurlarsa olsunlar – asli olarak geri döndürülebilir olmaları gerekecektir*”¹⁶.

Diğer gerilim kaynağı canlandırma planlarının bütçe etkilerinden ileri gelir: bu planların karşılığı hükümetlerin, sürdürülebilir olmadıklarını düşündükleri için gidermeye özen gösterecekleri açıkların hatırı sayılır ölçüde şişmesi olmuştur. Trichet’nin başka türlü açıkladığı da budur: “*düzeltme sürecinin, her halükârda, en geç iktisadi faaliyetin canlanması esnasında başlaması zorunlu olacaktır. 2011’de sağlıksız unsurlardan arındırma çabalarının yoğunlaştırılması gerekecek: [bunların] İstikrar ve Büyüme Pakti tarafından tayin edilen referans değer GSYİH’nin %0,5’in çok çok üstünde olması zorunludur. Kamu açığının ve/ve-*

15. Jean-Claude Trichet, anılan basın toplantısı.

16. IMF, Déclaration de la mission du FMI sur les politiques mises en oeuvre dans la zone euro, 8 Haziran 2009, <http://tinyurl.com/fmieuro9>

ya kamu borcu rasyosunun yüksek olduğu ülkelerde yıllık yapısal düzeltmenin GSYİH'nın en az %1'ine ulaşması gerekecektir"¹⁷.

Bunu yapmanın iki yolu vardır: kamu harcamalarını azaltmak ya da vergileri artırmak. Liberal politikalar ilk seçeneğe öncelik tanımaktan ibaret olacak ve bu durumda da saldırılmak üzere gözetlenenler sosyal bütçeler olacaktır. Ama buna, gelip en zenginlerin değil nüfusun geniş kitlesinin sırtına binecek ek bir vergi dozu da katmak gerekecektir. Her iki durumda da, bu önlemler ekonominin dinamizmini çökertecek yeni bir talep şoku oluşturacaktır.

Kaotik Bir Düzenlemeye Doğru

Burada kapitalizmin önümüzdeki yıllarda izleyeceği somut seyrini öngörmek değil, kapitalizmin karşı karşıya kalacağı çelişkilerin bütünsel bir tablosunun sunulması söz konusudur. Bu çelişkileri "ikilemler" halinde başka bir şekilde özetlemek yararlıdır.

1. Bölüşüm ikilemi: kârlılığın eski düzeyine getirilmesine karşı istihdam ve talep;

2. Küreselleşme ikilemi: dengesizliklerin giderilmesine karşı küresel büyüme;

3. Bütçe ikilemi: açıkların giderilmesine karşı sosyal harcamalar;

4. Avrupa ikilemi: herkesin başının çaresine bakmasına karşı eşgüdüm.

"Kaotik düzenleme" ifadesi, bu ikilemleri insicamlı [bü-

17. Jean-Claude Trichet, anılan basın toplantısı.

tünsel uyuma sahip] tarzda çözme yeteneğinde bir modelin hayal edilmesinin zor olduğunu ya da daha ziyade böyle bir modelin erişilmez olduğunu vurgulamaktan öte bir iddia taşımamaktadır. Soyutta, “düzenlenmiş” bir kapitalizmi tasavvur etmek gerçekten de mümkün olabilecektir. Böyle bir kapitalizm şu temel koşula dayanacaktır: şu andaki “hiper-kârlılığının” altında bir kâr oranıyla işlemeye razı olacaktır. Gelirlerin başka türlü bir bölüşümü yeniden iç pazara odaklanmaya, ilericî bir vergi reformuna ve Kuzey-Güney ile Avrupa Birliği ilişkilerinin baştanbaşa elden geçirilmesine yol açacaktır. Çok sayıda söylem bu tipte yeni bir düzeltmeye doğru yönelmekte olduğu fikrini yaymaya çalışmaktadır.

Ne var ki, bu düzenleme-kurgu alıştırmaları, kapitalizmin böylesi bir reformunu dayatmak için olması gereken olandan çok uzak durumdaki toplumsal güç ilişkilerinin mevcut hali tarafından gereksiz kılınmaktadır. Obama’nın sağlık sistemi reformu planına burjuvazinin bizzat bağrında gösterilen (ve özünde muhtemelen muzaffer olan) direnişler bunun iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Öte yandan her şey, hükümetlerin, işin özünü daha iyi koruyabilmek için, ancak finansın çok sınırlı belli kesimlerini hedefleyen kozmetik önlemlere hazır olduklarına delalet etmektedir. Bu kriz finansın tüm dünyada hükümetler üzerindeki nüfuzunu ölçmeye imkân tanımış olacaktır. Çöküp giden borçlar dağıtıldı ve didik didik etmeye ve finansal sistemin temizlenmesini tam bir saydamlıkla denetim altına almaya izin verebilecek yegâne yol olan kamulaştırma evrensel biçimde reddedilmiştir. Fransa’da BNP-Paribas’nın piyasa işlemcileri için ayırdığı milyar Avroluk provizyon [karşılık] tatil dönüşünün büyük skandalını sim-

gelemektedir: dünya üzerinde her yerde bankaların kârlarının eski düzeylerine getirdikleri ve Borsaların mütereddit bir tarzda da olsa tekrar yükselmeye başladıkları görülmektedir.

Her şey, sanki devletler yıkımın sistem üzerindeki etkilerini yoğun bir kamu borçlanmasıyla mas etmişlercesine olup bitmektedir. Ve proje açık biçimde bu yükü ikinci bir aşamada vergi mükellefleriyle sosyal bütçelere yıkmaktır. Devletin sınıf doğası daha önce asla bu denli berraklıkla ortaya çıkmamıştır.

Aynı şekilde, işletmelerin kârlarını eski düzeyine getirmeyi zamana yayarak tepki vereceklerini tahayyül etmek de mümkün olabilecekti. Bu, onların bakış açısından saçma olmayacaktı: marjlarını (işten çıkarmalarla ve ücretleri dondurarak) sert bir şekilde eski haline getirmek suretiyle kâr olarak kazanacaklarını, tüketimde düşüşle pazarlar olarak yitirme riskleri vardı. Ancak ne var ki, onların bakış açısından dahi optimal tepki, neoliberalizmin her türlü denetim olanağından azade kıldığı kapitalist rekabet nedeniyle erişilmez durumdadır. Bu koşullarda, her zaman kendisine rakipleri karşısında doğru-
dan bir avantaj sağlayacak hızlı düzeltme yolunu tercih edecek ve bu durumda diğerlerini kendi izinden gitmeye zorlayacak, bir işletme –ya da ülke– olacaktır. Bu görüngüyü sınırlamaya imkân tanıyacak devletler-arası bir eşgüdümün araçları ne Avrupa düzeyinde ne de *a fortiori* dünya ölçeğinde mevcuttur.

Dolayısıyla, burjuvazinin bugün büyük nutuklar ve aldatıcı zirveler eliyle sunup sunabileceği tek şey devasa bir düzenleme müsveddesidir. Patrick Artus, *"hissedarlarla ücretlilerin göreceli gücünün (...) değişime uğratıldığına; kısa vadeli performanslar için rekabete girmeyen çok sayıda uzun vadeli yatırımların"*

cının ortaya çıktığına; anlık spekülâtif kazanç fırsatlarını kaçırmayan (...) daha az yatırımcı olduğuna” dair hiçbir işaret görmemekte ve buradan “uzun vadeli gelecekte etkin projelere odaklanacak ve içerisinde işletmelerin yalnızca hissedarların değil çok sayıda grubun çıkarlarına göre yönetileceği finansal olmayan bir kapitalizm[in] (...) o halde çok uzakta” olduğu sonucuna varmaktadır¹⁸. Hatta Artus “yatırımcıların, risk korkusu azalır azalmaz ve ekonomide birkaç iyileşme emaresi görülür görülmez, eskisinden farksız şekilde aynı sınıf varlıklara (kredi, yükselen piyasalar, hammaddeler, hammaddelere bağlı para birimleri, İngiliz Sterlini, çevrimsel ve finansal değerlere) dönüşünün” kendisini şoke ettiğini ifade etmektedir¹⁹.

Demek ki, daha beterinin gelmekte olduğunu söylemek aşırı bir kötümserlikten çok bir zihin berraklığı sergilemek olur. Kapitalizm, içerisinden ancak varolan toplumsal düzeni korumak için gerekli toplumsal gerileme süreçlerini daha da pekiştirerek çıkabileceği bir çıkmaza sürüklenmiştir. Krizin sonuçları, özellikle Güney ülkelerinde şimdiden felaket kabilindedir. BM binyıl sonu kalkınma hedefleri üzerine son raporunda “iktisadi krizlerle gıda krizleri[nin] açlık ve yoksulluğun kökünün kazınması yolunda yakın geçmişte kaydedilen ilerlemeleri tehlikeye soktu”ğunu vurgulamaktadır²⁰. Ama krizin bu doğru-
dan sonuçlarının ötesinde, hâkim toplumsal çıkarlar, kapita-

18. Patrick Artus, “Disparition du ‘capitalisme financier’ après la crise?”, *Flash Natixis* n°376, Ağustos 2009, <http://gesd.free.fr/flas9376.pdf>

19. Patrick Artus, “Le chien de Pavlov et les investisseurs”, *Special Report* n°253, Natixis, Eylül 2009, <http://gesd.free.fr/flar9253.pdf>

20. ONU, Rapport 2009 sur les Objectifs du Millénaire, <http://tin-yurl.com/onumill9>

lizmin krizin patlak vermesinden önceki işleyişini yeniden tesis etmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Bu hem mantıklı hem de saçmadır: bu yol, geçit verme koşulları finansal kriz tarafından tahrip edildiği için kalıcı biçimde tıkanmıştır. Önümüzde açılan dönemin başlıca çelişkisi budur ve kaotik bir düzenlemeden bahsetmek işte bu nedenle yerindedir.

Büyümeye Geri Dönüş Mü?

1990'lı yılların ortasından itibaren, büyüme borçlanmanın ve küreselleşmenin yükselmesiyle canlılık kazanmıştı. Buna karşın, Patrick Artus bu yolla elde edilen ilave büyümenin kriz tarafından silinip atıldığını hesaplamakta: *"Dünya GSYİH'sı kredi ve küreselleşmeyle kazandığını krizle birlikte geri vermiş durumda"*²¹. Bu, bu krizin tekil doğasını açıklamamanın diğerleri gibi bir yolu ve bu doğayı kısaca bir perspektife oturtma fırsatıdır. Burada merkezde yer alan fikir küreselleşme ile finansallaşmanın kapitalizmin çözülmemiş çelişkilerinin etkilerini zamanla yaymaya imkân tanımış olmasıdır. 1974-75 resesyonu ancak vadeleri ertelemeye izin veren, kesin çözüm getirmeyen geçici çareler ve gerilemeler pahasına aşılabilmisti. Sistem bir nevi başlangıç noktasına dönmüş durumdadır, ancak şu farkla ki bu kez cephanesi tükenmiştir. Tıpkı bu büyük krizle sonuçlananlarla aynı davranışları yeniden tedavüle sokmaya kalkışmaktan başka bir seçim şansına sahip olmadığından sistemin işte bu anlamda çıkmazda olduğunu söylemek mümkündür.

21. Patrick Artus, "Reste-t-il quelque chose du supplément de croissance dû à la mondialisation et au crédit?", *Flash Natixis* n°395, Eylül 2009, <http://gesd.free.fr/flas9395.pdf>

Kapitalizmin mantığı büyümeyi her ne pahasına olursa olsun canlandırmaktır ve işleyişini çözümlemek söz konusu olduğunda bu ölçütü hesaba katmak yerindedir. Ama o aynı zamanda, ulaşmış olduğu istisnâî kârlılık düzeyini de idame ettirmek ister ve bu noktada başarılması imkânsız bir görevi üstlenmiş olur. Büyümeye geri dönüş, gelirlerin yüksek kârlar için şart olan ama büyümeyi frenleyen bugünkü bölüşümü ile bağdaşır değildir.

O zaman, gündeme gelen soru bu tespitin otomatik olarak, kapitalizmin sürdürülebilir bir büyümeye karşılık finansal gelirlerin kısılması yoluyla gelirlerin (ücretliler için) daha iyi bir bölüşümüne razı olacağı bir uzlaşma öneren reformist bir programa açılıp açılmayacağıdır. Aşağıdaki satırların yazarı Denis Collin'in bize yönelttiği eleştiri de işte budur: *"Eksik-tüketimci tezler solda geniş kabul görüyor. Alain Bihr veya Michel Husson gibi en radikaller bile krizin nedeni olarak artık-değerle ücret arasındaki paylaşımında artık-değerin aşırıya kaçmasını görüyorlar. Kısaca, şayet satın-alma gücü artırılarak işçi talepleri karşılanacak olursa, iktisadi çarkın yeniden dönmeye başladığını görmek mümkün olabilecek"*²².

Oysa sorunu bu şekilde koymak indirgemeciliktir, zira bu krizin en temel boyutlarından birini, yani kapitalizmin artık yüksek bir kârlılık düzeyiyle ilksel toplumsal ihtiyaçların tatminini bağdaştırmaktan aciz olmasını görmezden gelmektedir. Gelirlerin mevcut bölüşümü kâr ölçütü tarafından belirlenir, bu doğrultuda ücretli talebi uygun değildir, çünkü artık, doğru biçimde toplumsal taleple kârlılık normları arasında

22. "Faut-il consommer plus?", *Le Sarkophage*, Temmuz 2009, <http://tinyurl.com/collin09>

görelî bir örtüşmeye göndermede bulunularak tanımlanan “Fordist” denilen dönem boyunca mümkün olabildiği gibi kârlı pazarlara tekabül etmemektedir.

Bu eleştirî Fordist büyümeye nostaljik bir geri dönüş çağrısıyla sonuçlanmaz, çünkü tersine, bunun bizzat toplumsal talebin muhtevası nedeniyle niçin olanaksız olduğunu göstermeye özen gösterir. Böylesi bir eleştirinin sonuçları hayli farklıdır: bunlar “kârlı yatırım fırsatlarına” olanak tanımaya-
cak olsalar dahi toplumsal gereksinimlerin karşılanmasını ko-
muta aygıtının başına geçirmek gerektiğini söylemekten ibaret-
tir. Bu daha somut olarak şu anlama gelir: hakların (sağlık,
konut vb.) etkinliğini teminat altına alan kamu hizmetleriyle
sosyal güvenliğe öncelik ve tam istihdamı garantileyen çalış-
ma zamanının azaltılmasına öncelik. Bu perspektifler bizati-
hi ek bir büyümeden ziyade bu büyümenin muhtevasında bi-
zatihi bir değişiklik anlamına gelir. Ancak bunlar gerçekten
de gelirlerin bölüşümünde radikal bir değişiklik gerektirirler.
Bu yeni yönelim hiç kuşku yok iklimsel değişimin gerçek bir
denetim altına alınması yolunda gerçekçi hedeflerle bağdaşır
kılınmalıdır. Tüm bu nedenlerden dolayı, böylesi bir proje
“çarkı” eskisiyle özdeş biçimde “yeniden harekete geçirme”
niyetinden köklü biçimde ayrılır. Diğer bir deyişle, krizden
toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir çıkış arayışı
anti-kapitalizmin gelişmesinden geçer.

Dogmatizm

Bir Marksizm Değildir

Güncel krizin temel meselelerinden biri, modern bir antikapitalizmin gerek kuramsal, gerek siyasi açıdan yeniden inşasıdır. Bu krizin kapitalizmin bizatihi temelleriyle ilgili olduğunu ve kapitalizmin, bu sistemin temel toplumsal ilişkileri yeniden tartışma konusu yapılmaksızın içinden çıkılamayacak bir çıkmazda olduğunu göstermek söz konusudur. Mevcut konjonktürde, bu acil ve öncelikli bir görev halini almıştır: Krizle birlikte, bir yandan barbarlıkla, diğer yandan toplumsal dönüşüm arasında zamana karşı bir yarış başlamıştır; artalandaki ekolojik krizin yarattığı tehdit de eklendiğinde, bu seçim daha da hayati bir önem kazanmıştır.

Kriz, verdiği sayısız yan zararın yanı sıra, maalesef birkaç aydır beklenenin tam tersi bir sonuca yol açan ve hayli cesaret kırıcı bir dogmatizm ikliminde yer alan bir dizi katkıya vesile olmaktadır. Bu metin, temel bir iktisadilik (nadir kaynakların optimal tahsisi) ilkesine sadık kalarak kendisini ayrıntılı bir tartışmadan muaf tutacaktır. Daha çok, bu yeni dogmatizmin başlıca dayanak noktalarını açığa çıkarmaya ve bu dogmatizmin oldukça mantıklı biçimde nasıl hamasi bir siyasi tavırla sonuçlandığını göstermeye çalışacaktır.

Kâr Oranı Düşer, Bunun Marx'ta Yeri Vardır

Tartışılan katkıların¹ ortak noktası kâr oranının eğilimsel düşüş yasasının ortodoks yorumuna göndermede bulunmalarıdır. Bunların birçoğu bu yorumu, yaşanan krizin, tersine, bir kâr fazlasından ileri geldiği yolundaki adı “eksik-tüketimci” konulmuş tezin cepheden karşısına çıkarırlar.

İşin pratik yönüyle başlayalım. Patronların ahlaksızca “ücretleri”, Cac40 endeksinde yer alan şirketlerin akıl almaz kârları, kâr ettiklerinde dahi tensikata giden şirketlerin tutumu karşısında emekçilerde yıllardır derin bir öfke yükselmektedir. Peki ya Marksist bilginler ne yapmaktadır? Bunlar, Marx'ın toplu yapıtlarını çapraz fişeklik yerine kuşanarak, emekçilere bilgiç bir edayla krizin kâr oranının düşmesinden ileri geldiğini açıklamaktadırlar. Emekçilerin başlarına geleni daha iyi anlamasına imkân tanıyacak teori de işte budur.

Şayet bu doğru olsaydı, hiç kuşku yok ki bunu spontane algılamalarla ters düşmek pahasına söylemek gerekecekti. Gelgelelim içinde bulunduğumuz durumda, mülk sahiplerinin aç gözlülüğüne isyan eden ücretlilerin gündelik kapitalizmi kavrayışı *Kapital* tefsircilerinin kavrayışından daha zengin. Sadece birkaç ünlü ismi anacak olursak, Marx, Lenin veya Buharin zamanlarının büyük bölümünü yaşadıkları çağın “burjuva” istatistiklerini incelemekle geçirmektedirler. Daha yakınımızdaki Ernest Mandel, tüm kanıtlar bunun tam tersini gösterdiği halde “mutlak yoksulluk” tezini savunmakta ve yaymakta inat eden dogmatiklerle mücadele etmenin faydalı olduğu düşünmüştü.

1.Bkz. F. Chenais ile Louis Gill'in katkıları ve aynı şekilde Alain Bihr'in tepkisi, <http://tinyurl.com/alencon> ya da şu sayfa: <http://hussonet.free.fr/capicola.htm>

Günümüzde, gerçek gün gibi ortadadır: kâr oranı 1980'lerin ortalarından beri eğilimsel olarak artmaktadır. Tüm istatistik kaynakları tıpatıp aynı bir saptamaya götürmektedir. Eğilimsel düşüş dogmasını muhafaza etmek için, bu istatistikleri, "doğru" –yani düşen– kâr oranını geri getirecek tarzda düzeltmek gerekir. Ne var ki bu, ancak kavramsal yanlışlar pahasına mümkün olur. Bu doğrultuda, Alan Freeman² ancak değişmeyen sermayenin kendi değerini ürüne aktardığını göz ardı ederek, düşmekte olan bir kâr oranı ortaya koyabilir.

Robert Brenner³ üretkenlik artışlarının fiyatları düşürürken kârı da aynı oranda budadığı bir modelden kalkınarak değer teorisini tasfiye eder⁴. Dogmayı ihya etme arzusunda olmasına rağmen Chris Harman⁵ bile şunu kabul etmek zorunda kalır: *"yaklaşık 1982'den itibaren kâr oranları düzelmiştir – ama bu düzelme bir önceki dönemde gerçekleşen gerilemenin sadece yaklaşık yarısı oranındadır"*. Bu ihtiyat payı, Duménil ile Lévy'nin tahminlerini⁶ doğru kabul edecek olursak, Avrupa örneğinde doğrulanmamıştır bile.

2. Alan Freeman, "The Case for Simplicity: a Paradigm for the Political Economy of the 21st Century", A. Freeman, A. Kliman, J. Wells (Editors), *The New Value Controversy and the Foundations of Economics*, Edward Elgar, 2004 içinde.

3. Robert Brenner, "The Economics of Global Turbulence", *New Left Review* no. 229, 1998.

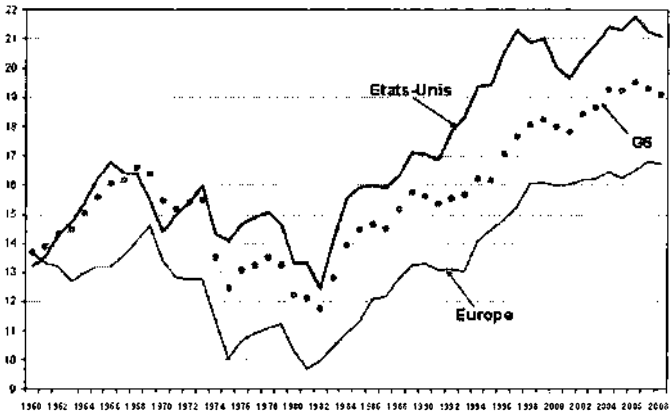
4. Michel Husson, "En surfant sur l'onde longue", <http://hussonet.free.fr/brenner2.pdf> . İngilizce aslı, "Riding the Long Wave", *Historical Materialism* no. 5, 1999, <http://hussonet.free.fr/surfing.pdf>

5. Chris Harman, "Le taux de profit et le monde d'aujourd'hui" Çeviri, <http://gesd.free.fr/harman7.pdf> , İngilizce aslı için bkz. *International Socialism*, no. 115, 2007.

6. Gérard Duménil et Dominique Lévy, *Crise et sortie de crise*, PUF, 2000, p. 35.

Buna karşın, elimizdeki brüt veriler başka hiçbir yöne çekilemeyecek bir saptamayı ele verir. Net işletme kârı net sermaye stoğuna oranlanacak olursa, başlıca kapitalist ülkelerde kâr oranında artış yönünde çok net bir eğilim ortaya çıkarılmış olur. Bu gelişme, az çok uygun düzeltmelerle anlamlı biçimde aşağı yönlendirilmesi umut edilemeyecek derecede yeterince belirgindir (Grafik 1).

Grafik 1
Kâr Oranı 1960–2008

Kaynak: Avrupa Komisyonu, Ameco veri tabanı, <http://hussonet.free.fr/tprofniveau.xls>

Avrupa = Almanya + Fransa + İtalya + İngiltere

G6 = 4'lü Avrupa + ABD + Japonya

Şimdi de daha kuramsal bir bakış açısından ve put-kırıcı gibi görünmek pahasına, eğilimsel düşüş yasasının klasik versiyonunun sorun yarattığını saptamak zorunludur: gerçekten de

bir eğilim vardır ama aynı şekilde karşıt-eğilimler de mevcuttur. Eğilim, çalışan başına sermayenin artışından (verili bir ücretli sayısı için giderek daha da fazla “makine”) kaynaklanır. Artık-değer, sömürülen emekle orantılı olduğundan, yatırılan sermayeye oranlandığında azalma eğiliminde olur.

Buna karşın, karşıt-eğilimler arasında “makinelere” maliyetini düşürmeye imkân tanıyan emek üretkenliği mevcuttur. Ve bu karşıt-eğilim “makine” sayısındaki artışı, organik bileşimin gelişimi belirlenmemiş olacak tarzda telafi edebilir. Marx’ın “yasaya karşı koyan nedenleri” incelerken yazdığı tam da budur: “*Değişmeyen sermaye kitlesinin değişken sermayeye oranla artmasına yol açan aynı gelişme, emek üretkenliğinin artışı sonucu değişmeyen sermayenin öğelerinin değerinin düşmesine neden olur ve böylece durmaksızın arttığı halde değişmeyen sermayenin değerinin maddi hacmiyle aynı oranda artmasını engeller. Şu ya da bu durumda, değişmeyen sermaye kitlesinin, değeri değişmeden kaldığı ya da hatta azaldığı halde artması dahi mümkündür*”⁷.

Biraz ileride Marx “*kâr oranında düşüş eğilimine yol açan aynı nedenler[in], aynı şekilde bu eğilimin gerçekleşmesini de frenle[diğini]*” belirtir. Ama tam da “aynı nedenler” (emek üretkenliği) söz konusu olduğundan, eğilimin karşıt-eğilime sistematik biçimde galebe çalacağını düşünmek için *a priori* hiçbir neden yoktur. Emek üretkenliği, tamamıyla simetrik biçimde hem reel ücret artışını hem de fiziki sermayenin ağır-

7. Karl Marx, *Le Capital*, Livre 3, Tome 1, Editions sociales, 1957, pp. 248-249 [Bkz. *Capital*, Volume 3, Penguin Classics, Londra, 1991, p. 343. Ayrıca karşılaştırmak için bkz. *Kapital*, 3. Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 2003, ss. 209-210.]

laşmasını telafi etme yeteneğindedir⁸. Ya da emek üretkenliğinin üretim malları kesimindeki artışının tüketim malları kesimindeki artışından sistematik bir biçimde daha yavaş olduğunu postüle etmek [koyutlamak] gerekecektir, oysa en yaygın olan tam tersi bir diziliştir.

Diğer bir deyişle, kâr oranının pay ve paydası ve dolayısıyla kâr oranının bizzat kendisi sabit kalabilir. O halde Marx'ın ifadesini kapitalizmin uzun dinamiğinin bir çözümlenmesi içerisinde düzeltmek ve yasanın aşağıdaki şekilde ifade edilebilecek uzun dönemli bir versiyonunu sunmak gerekir: *“Kapitalizmin işleyişinin koşulları hayli uzun bir dönem boyunca bir araya getirilebilirler, buna karşın, bunların elde edilmesini güvence altına alan tertibatlar istikrarlı değildir ya da her halükarda bunların kalıcı biçimde yeniden-üretilmeleri mümkün değildir”⁹.*

Tamamıyla Klasik Bir Kriz mi?

Ortodokslar bu aşırı-üretim krizinin “klasik” yanı üzerinde ısrar ederek onun sistemik karakterini görmezden geliyorlar. Zaten kriz terimi, gerçekte birbirinden iyi ayırt edilmesi gereken çok sayıda düzeyi aynı anda tarif ettiğinden aldatıcıdır. Basitleştirmek için, kapitalizmin tarihinde –ve Marx'ın çözümlemesinde– üç tip kriz saptamak mümkündür:

– kapitalizmin normal işleyişine tekabül eden ve “içten-kaynaklı [endogène]”, diğer bir deyişle sisteme içsel mekaniz-

8. Sentetik bir sunuş için bkz. Michel Husson, Sur la baisse tendancielle du taux de profit, <http://hussonet.free.fr/tprofbis.pdf> 1996(Bkz. bu kitapta, s. 123.

9. Michel Husson, *Misère du Capital*, Syros, 1996, <http://hussonet.free.fr/mdk.pdf>

ınların düzgün çalışmasıyla içinden çıkılan *çevrimsel krizler*;

– (Mandel’in kavramını devralacak olursak) genişlemeci bir uzun dalganın sonunu ifade eden (Robert Boyer’in imgesini devralacak olursak) *büyük krizler*: bu krizlerden çıkmak için sömürünün koşullarını ve sistemin yeniden-üretimini, “dıştan-kaynaklı [exogène]” (otomatik olmayan) bir tarzda yeniden tanımlamak gerekir;

– kapitalizmin işleyişinin bizatihi ilkelerinin söz konusu olduğu *sistemik krizler*.

Bu düzeylerin birinden diğerine geçmek basit hatta kolaycı bir Marksizmden karmaşık ve radikal bir Marksizme geçmektir. Burada (şüphesiz haksız yere) ortodoks olarak nitelenen çözümlemeler temelde çevrimsel kriz düzeyini aşmaz ve bu krizin boyutunu, onu mesela ABD’de kâr oranının 1997-2000 arasındaki düşüşüne uygulanan çevrimin alışageldik belirleyenlerine indirgeyerek küçültürler.

İkinci etabı aşmak için, uzun dalgalar teorisinin katkısını işin içine sokmak ve kapitalizmin tarihselleştirilmiş bir kavranışına, kısaca somut bir kavramsallaştırmaya erişmek gerekir. Kapitalizmde meydana gelen değişimler sanki tamamıyla aksesuar kabilindenmişçesine Marx’tan alıntılar biriktiren “ortodokslar”da bu çoğu zaman eksiktir. Ya da Troçki öyle söylediğinden beri “üretici güçler gelişmeyi kesmiştir” ünlü formülünde ifadesini bulan “Troçkist” bir dönemselleştirmeye az çok açık biçimde atıfta bulunurlar.

Şimdiden eskimiş ama son derece aydınlatıcı bir polemikte, François Chesnais Marx’a göre “*genel artık-değer oranında yükselmenin, olduğu gibi alındığında kapitalist sistemin genel bir*

özelliği" olduğunu hatırlatmaktaydı. Chesnais bundan 1974-1975 resesyonunun üretkenliğin ve artık-değer oranının gelişiminde hiçbir kopuş meydana getirmemiş olduğunu savunmak için argüman çıkarmaktaydı¹⁰. Oysa çağdaş kapitalizmin analizi diğerlerinin yanı sıra bu iki kopuşu da içine almalıdır: 80'li yıllardan başlayarak üretkenlik artışları yavaşlar ve sömürü oranı eğilimsel olarak yükselmeye koyulur. Bu ikili kopuş "Fordist" kapitalizmden, neoliberal kapitalizme geçişe, diğer bir deyişle savaş sonrası döneminin genişlemeci uzun dalgasının sonuna tekabül eder.

Yaşayan Marksizmden kalkınan her çözümleme, yeniden üretim şemalarının farklı bir düzenlemesine dayanan bir dönemselleştirme açığa çıkarmaya çalışır çalışmaz hemencecik "düzenlemecilik"le yaftalanır. Oysa Düzenleme Okulu başlarında çağdaş kapitalizmin anlaşılmasına çokça katkıda bulunmuş ama sonradan bir çeşit sistematik ahenk arayışına yönelmişti¹¹.

Fakat kuşkusuz en vahimi krizin doğasının anlaşılmasındır. Bu, kısmî bir Marx okumasıyla izah edilebilir. Basitleştirme pahasına, sadece kâr düşüyor olduğundan değil fakat aynı zamanda kapitalizme özgü iktisadi etkinlik tarzı, üretkenlikteki ilerlemeler hesaba katıldığında "çok dar"mış gibi görüldüğü için vuku bulan sistemik kriz çözümlemesinin ögele-

10. François Chesnais, "Quelques éléments de réponse aux remarques de Claude Serfati", *Carré rouge* n°3, 1996; aynı şekilde bkz. Michel Husson, "Contre le fétichisme de la finance", *Critique communiste* n°149, 1997, <http://hussonet.free.fr/finance97.pdf>

11. Michel Husson, "L'école de la régulation, de Marx à la Fondation Saint-Simon: un aller sans retour?", J. Bidet et E. Kouvelakis, *Dictionnaire Marx contemporain*, PUF, 2001 içinde, <http://hussonet.free.fr/regula99.pdf>. Bkz, bu kitapta, s.128.

r'ine Grundrisse'de ve hayli az da olsa Kapital'de rastlanır. Kapitalizm, diye yazar Marx, *"böylece yaratılan devasa toplumsal güçleri emek zamanı ölçüsüne göre ölçme ve bunları, daha önce üretilmiş değer değer olarak idamesi için gerekli dar sınırlar içine sıkıştırma iddiasındadır. Üretici güçler ve toplumsal ilişkiler –toplumsal bireyin gelişiminin farklı basit yüzleri– sermayeye yalnız ve yalnız kendi çok dar temelinden kalkınarak üretmenin araçları gibi görünürler"*¹².

Kapitalizmin eleştirisi açısından en anlamlı ve finansallaşmanın da kökeninde bulunan özellik kâr oranının yükselmesi ama birikim oranının onu takip etmemesidir. Çabuk yol almak için şu söylenebilir: toplumsal ihtiyaçların tatmini kendisine bir hiper-kârlılığı garanti etmediği andan itibaren kapitalizm bunlara cevap vermemeyi tercih eder.

Isaac Johsua bu açıklamayı elinin tersiyle iter: *"Kısacası, finans için yatırımı terk eden kârlar tezi pek güvenilir görünmüyor. Keza bir pazarlar krizi tezi de öyle. Mevcut krizi kapitalizmin kronik istikrarsızlığına bağlamanın daha doğru olduğunu düşünüyorum"*¹³. Totoloji burada teori mertebesine yükseltir: *"kapitalizmin esastaki istikrarsızlığı"* nedeniyle kriz vardır ve *"bir krizin vuku bulması [bana] mantıklı görünüyor"*.

Radikalizmle ya da Marksizmle ilgisi çok şüpheli bir iktisatçı olan Patrick Artus, kapitalizmin *"plasmanlarda daha zayıf bir getiriye, sermayenin daha zayıf bir kârlılığını kabul etmesi"* (Flash Natixis n°42, 29 Ocak 2008) ve finansın *"altında gizle-*

12. Karl Marx, *Fondements de la critique de l'économie politique* [Grundrisse], Editions Anthropos, 1968, tome 2, p. 223.

13. Isaac Johsua, *La grande crise du XXIe siècle*, La Découverte, 2009.

nenlerin faydalı yatırımların finansmanı ile sonuçlanmadığı yapılar varlıklardan” (*Flash Natixis* n°87, 29 Şubat 2008) vâzgeçmesi gerekeceğini açıkladığında sonuç olarak kâr mantığıyla toplumsal ihtiyaçların tatmini arasındaki bu çelişkinin anlaşılmasına daha yakın durmaktadır. Bu aslında çok doğrudur ve aynı zamanda da aşırı derecede naiftir zira kapitalizmin doğası itibarıyla böyle bir tavsiyeye uyması mümkün değildir.

Ya Aşırı-Üretim Ya Eksik-Tüketim:

Birini Seçmek Lazım

Bu tartışma özellikle dogmatizmin diyalektikle uzlaşmaz olduğunu ve Marx’ın artık-değerin yaratılmasıyla onun realizasyonunun zorunluluğunu parlak bir tarzda eklemlediği noktada, bizim Marksistlerimizin hemencecik bir ultimatoma vardıklarını tanıtılar. Ya bu krizin klasik bir aşırı-üretim ve aşırı-birikim krizi olduğunu onaylarsınız ve Marksizmi sahiplenmek hakkına sahipsinizdir; ya da realizasyon zorlukları üzerinde ısrar edersiniz ve zavallı Keynescilerden başka bir şey değilsinizdir. Kapital’den, çok sık tam tersi anlamda yorumlanan, alıntıların “kopyala-yapıştır”larından mamul bu kanıtlama sağanağına cevap vermek usandırıcıdır ve burada Ernest Mandel’in, krizlerin bu etmenleri her daim bileştirdiği, bunları birbirinden ayırmanın ve özellikle de hiyerarşik bir sıraya sokmanın saçma olduğu olgusu üzerinde ısrar ettiği bir metnine göndermede bulunmakla yetinilecektir¹⁴.

14. Ernest Mandel, “L’explication des crises capitalistes”, 1982, <http://gesd.free.fr/mandel82.pdf> [Ernest Mandel, *La Crise 1974-1982, Les faits, leur interprétations marxiste*, Flammarion, Paris, 1982, pp. 256-270. Ayrıca bkz. E. Mandel, *Marx’ın Kapitali*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss. 274-293.]

Alain Bihr¹⁵ ile Marcel Roelandts'ın¹⁶ çok yakın tarihli iki metni krizlere çok-boyutlu bir yaklaşımın savunmasını, Marksist analiz çerçevesinden herhangi bir şeyi inkâr etmek bir yana, tersine onu tüm zenginliği içinde yerli yerine oturtmaya katkıda bulunarak ikna edici ve belgelere dayanan tarzda üstleniyor.

Tek-nedenselliğin dar şemaları finansın terse çevrilmiş bir analizine yol açar. Finans güya asalak, soyguncu vesairedir, başka bir deyişle artık-değeri haksız biçimde emmekte ve böylelikle kapitalizmin sermaye biriktirmesini engellemektedir. Polemiğe girilmek istenseydi, bu analizin Sarkozy'nin ünlü "*Finansal kapitalizmin karşısına girişimciler kapitalizmini çıkarmak lazım*"¹⁷ sloganından açık biçimde farklılaşmadığını söylemek mümkün olurdu.

Her halükarda bu, birkaç örneği verilebilecek şaşırtıcı kuramsal gelişmelere meydan verir. Duménil ile Lévy "*birikim oranı dağıtılmayan [bünyede tutulan] kârın oranı tarafından yönlendirilir ve faiz ve temettü ödemeleri öncesi kâr oranının yeniden yükselişine finans tarafından el konulmuştur*" diye açıklarlar¹⁸. Elbette, işletmeler tarafından bünyede tutulan bu kâr oranı üzerinde akıl yürütüldüğünde kâr ile birikim arasındaki makas or-

15. Alain Bihr, "Pour une approche multidimensionnelle des crises de la production capitaliste", A l'encontre web sitesi, Haziran 2009, <http://tinyurl.com/bihr69>

16. Marcel Roelandts, "Le cadre méthodologique de la théorie des crises chez Marx et sa validation empirique", Haziran 2009, <http://tinyurl.com/methodo>

17. Nicolas Sarkozy, 25 Eylül 2008 tarihli Toulon konuşması, <http://gesd.free.fr/sarkotoulon.pdf>

18. Gérard Duménil et Dominique Lévy, *Crise et sortie de crise*, Paris, PUF, 2000.

tadan kaybolur. Ama bu totolojik bir izah ve sermayenin dinamığının ve normalde birikimin, [kârın] kapitalizmin değişik kategorileri arasındaki bölüşümünden bağımsız olarak, belirleyeni olan genel kâr oranının tuhaf bir kavranışıdır.

Bu noktada kürsüye, bunun niçin tam da yapılmaması gereken şey olduğunu çok açık biçimde izah eden Marx davet edilebilir: *“Bu yasayı [kâr oranının eğilimsel düşüşü] kasıtlı olarak kârın çeşitli bağımsız kategorilere bölünmesini ele almadan önce sunuyoruz. Bu yasanın kârın çeşitli kişi kategorileri arasında bu bölüşümünden bağımsız olarak açıklanabiliyor olması, onun genelliği içinde bu bölünmeden ve bu bölünmeden kaynaklanan, kâr kategorileri arasındaki karşılıklı ilişkilerden bağımsız olduğunu baştan kanıtlar. (...) O halde kâr oranının düşmesi bizzat artık-değer ile bağlanan sermayenin toplamı arasındaki azalan oranı ifade eder; bu nedenle de bu artık-değerin çeşitli kategoriler arasındaki her tür bölüşümünden bağımsızdır.”*¹⁹

Bu, her halükarda, asıl soruyu görmezden gelmektir: çağdaş kapitalizm artık neden, açığa çıkardığı artık-değerle orantılı yatırım yapmamaktadır? Bu sorunun yanıtı, François Chesnais'nin finansallaştırılmış kapitalizmin anlaşılmasında temel bir kavram olarak sunduğu Marksist “fiktif sermaye” teorisi cenahında da bulunmaz. Yine burada da, bir dolu alıntıdan destek alınarak, (aralarında bu satırların yazarının da bulunduğu) kimilerine bu kavramın önemini kavramama eleştirisi yöneltilmektedir. Oysa bu, finansal varlıkların değerlendiril-

19. Karl Marx, Le Capital, Livre 3, Tome 2, Editions sociales, 1957, p. 131 [Bkz. Capital, Volume 3, Penguin Classics, Londra, 1991, p. 320. Ayrıca karşılaştırmak için bkz. Kapital, 3. Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 2003, s. 190.]

mesinin, zenginliğin, gerçekliği ancak reel alana atılacak büyük cambaz taklası gerçekleştiği anda doğrulanabilecek, sanal, eğer bu terimde ısrar edilecek olursa fiktif bir biçimi olduğunu gösteren –benimki de dâhil– analizlere uzun zamandan beri dâhil edilmiş durumdadır²⁰. Bu bakış açısından finansal krizler bir o kadar da değer yasasının ihtarları olarak anlaşılmalıdır. Bu noktada Marksistler arasında hiçbir ayrılığın olmaması gerekecektir ve zaten de yoktur.

Ya Kopuş Ya Hiç

İnsanın keşke muhatap alınmasaydım dediği bazı polemikler vardır. Bunlardan birini başlatacak şekilde Robert Rollinat, NPA'nın (Yeni Antikapitalist Parti) İktisadi Çalışma Grubu'na sunulan bir metinde, benim "*Kâr oranı kârlı birikim fırsatları üretmeksizin ücret gerilemesi sayesinde arttığı andan itibaren, finans ücretli-talebine-alternatif pazarlar sağlayarak yeniden üretimde işlevsel bir oynamaya koyulur*"²¹ diye yazarak güya işlemiş olacağım bir hatanın altını çizerek. "*Görelî olarak (ve hatta mutlak olarak) düşmekte olan "ücretli talebinin", yukarıda betimlenen süreçler hesaba katıldığında, nasıl olup da finans için bir "pazar" oluşturabileceğini*" görmek pek mümkün değildir diye açıklar Rollinat. Ve devam eder: "*Bu görüş gerçekte Michel Aglietta'nın ve başkalarının "net-varlık kapitalizmi" ("hissedarlar kapitalizmi"nden de bahsedilmekteydi) üzerine ge-*

20. Michel Husson, "Pour un poignée de trillions", *Regards*, Aralık 2008. <http://hussonet.free.fr/25000.pdf>

21. Michel Husson, *Un pur capitalisme*, Editions Page Deux, Lausanne, 2008, p. 20.

liştirdikleri görüşle yakınlaşır: bizzat ücretliler de hisse satın alarak borsa piyasasına erişebileceklerdi".

Ters anlam çıkarmaya dayanan bu amalgam cesaret kırıcıdır. Finansın, hemen öncesinde baskılanmış olduğu gösterilen ücretli talebine alternatif pazarlar sağladığı açıklandığında, finansın, ücretlilere ücretlerinin dondurulmasını telafi etmek üzere borsaya erişme imkânı tanıyacağını anlayan bir Rollinat demek ki her zaman bulunacaktır. Benim epeyce uzun zamandır açıklamaya çabalayıp durduğum husus, sistemin yeniden-üretimini sağlamaya katkıda bulunanın rantiyelerinin artık-değer tüketimi olduğudur.

Bu, Marx'ın tüketilen artık-değeri tüketim malları kesimi için pazar olarak dâhil ettiği yeniden-üretim şemalarına tamamiyle uygundur. Net-varlık kapitalizmi kuramına gelince, benim bu konuya 2000'de çıkmış bir kitapta eleştirel bir bölüm ayırmış olduğum ortadadır²².

Belki de bunun karnesi kırıklarla dolu bir çömeze çok fazla zaman ayırmak olduğu söylenecektir. Gelgelelim, Rollinat radikal solda ne yazık ki ortak bir tavrı sentezleme meziyetine sahiptir. Sayfanın altındaki bir başka notta benim Sarkozy'nin "neye benzediği meçhul öneri(")sinin karşısına çıkardığım şu "üç üçte bir kuralı"nı zikreder: *"ücretli payının artırılmasına dayanan bir krizden çıkış şeması bir başka üç üçte bir*

22. Michel Husson, *Le grand bluff capitaliste*, La Dispute, Paris, 2000. <http://hussonet.free.fr/bluff.pdf>

(*) "règle de trois tiers": Sarkozy'nin, 18 Şubat'ta sosyal taraflarla buluşması öncesinde, 5 Şubat 2009 tarihli televizyon konuşmasında yeniden gündeme getirdiği, kârın, üçte biri yatırıma, üçte biri hissedarlara ve kalan üçte biri ücretlilere gidecek şekilde paylaşılması yolundaki öneri.

kıralına uyabilecektir: 1. ücretlerin yeniden değer kazanması; 2. sosyal koruma için yeni kaynaklar; 3. çalışma zamanının azaltılmasıyla yaratılan yeni istihdam. Böyle bir programın uygulanabilirliği temettülerin azaltılmasıyla ve işletmelerin, yatırım kapasitelerine ve hatta o pek kutsal rekabet edebilirliklerine dokunmaksızın, finansmanı için artan oranda krediye başvurulmasıyla güvence altına alınabilecektir”.

Rollinat'ya kendimi “en berbat yanılsamalara kaptırmış [sic] gibi görünür”üm çünkü “krizin mevcut bağlamında, bu ‘programın’, sermayenin mantığından bütünüyle kopmak dışında, nasıl olup da hayata geçirilebileceğini tahayyül etmek zordur”. Bu aşağı yukarı, bir başka polemikte benim “zımnen artık hiçbir şekilde kapitalist olmayan bir toplum postüle”²³ ettiğimi [koyutladığımı] keşfeden ya da keşfediyormuş gibi yapan Denis Clerc’in seviyesidir. Bu tavır program kelimesine konulan tırnak işaretleri de dâhil olmak üzere çok vahimdir. İşçi çıkartmakta olan bir işletmenin kapısında olaya müdahil olan bir süper-Marksist hayal edin. Acaba ücretlilere ne diyecektir?

Önce teori: kapitalistlerin kâr oranı 20 yıldır (eğilimsel olarak) düşmekte olduğu için birazdan işten atılacaksınız. Dinleyicilerin biraz ürkmüş biraz şakin havasını kafamızda canlandırabiliriz. Ardından tek bir sihirli formüle: “sermayenin mantığından kesinlikle kopmak” ifadesine bağlı öneriler gelir. Keşke, burada sadece bir karikatüründen bahsedildiğinden emin olabilseydik.

23. Denis Clerc, “Réponse à Michel Husson”, *L'Economie politique*, n°42, Nisan 2009. <http://hussonet.free.fr/dc2mh.pdf>

Dogmatikler hiç kuşku yok kopuşun krallarındır: yaşayan bir Marksizm geleneğinden koptuktan sonra her türlü stratejik düşünüşü ve özellikle de Troçkist terminolojiyi kullanacak olursak geçiş mantığını safra kabul edip, fırlatıp bir kenara atmışlardır. Peki, söz konusu olan nedir? Oldukça basit bir şeydir: bütün mesele çoğunluğun gereksinimlerine cevap veren talepleri, bu taleplerde kapitalizmin potansiyel bir yeniden tartışma konusu haline getirilmesini de taşıyarak öne sürmektir. Örneğin, çalışma zamanının azaltılmasıyla yaratılan istihdamı finanse etmek için temettüleri sifonlama fikri pratik bir hedef gösteren doğru bir fikirdir.

Bunu kapitalizme dayatmanın mümkün olup olmayacağını ya da bunun kapitalizmin yıkılması anlamına gelip gelmediğini *a priori* bilmek meselesi bir bakıma ikincildir. Önemli olan, böylesi bir şiarın taşıyıcısı olabileceği, emekçileri seferber etme ve eylemli biçimde müdahil kılma yeteneğidir.

Ne dediğini iyice anlamak için Rollinat'yı tekrar okuyalım: *"krizin mevcut bağlamında, bu "programın" nasıl olup da hayata geçirilebileceğini tahayyül etmek zordur"*. Bu cümleyi dilediğimiz kadar evirip çevirelim demek istediği şudur: "krizin mevcut bağlamında" kapitalizmin kökünün kazınmasından gayrı bir şey talep etmek mümkün değildir. Ama böylece her seferinde dönüp dolaşıp saf hamasete geri gelinmektedir ("Kahrolsun Mülkiyet! Kahrolsun Kapitalizm!").

Zenginliklerin başka türlü bir bölüşümü perspektifinin temelde en klasik reformist yanlısamaların modern bir versiyonu olduğuna dair özellikle Chesnais tarafından geliştirilmiş tekrarlanan bir eleştiriye örtük tarzda yeniden rastlanmakta-

dır. Yalnızca kapitalist mülkiyeti tartışma konusu yapan şiarlar gerçek anlamda bir antikapitalist muhtevaya sahip olacaklardır. Sanki “ortodoks” basitleştirmenin [vulgate] (kâr oranının eğilimsel düşüşü ve aşırı-birikim) dışında diğer analizler – realizasyon alanında – tek bir gelirlerin bölüşümü sorununa sıkışıp kalıyorlarmış gibi! Krizin teorik okumasıyla bir bağ açık biçimde mevcuttur.

Bu bir kez daha, yeterince kârlı olmadıkları için toplumsal ihtiyaçlara cevap vermeyi reddetmenin bu krizin özünü oluşturduğunu ve sistemin temel bir işleyiş bozukluğuna tekabül ettiğini anlamamaktır. Buna işaret etmenin sonu “Keynesçi” bir ücret yükseltme programına değil ilksel hakların ileri sürülmesinden kalkınarak kâr mantığının yeniden tartışma konusu yapılmasına varır. Öne sürülmesi gereken açıklama oldukça basittir: “hayatlarımız onların kârlarından daha değerlidir” ve ekonomiyi ve dolayısıyla toplumu başka türlü örgütlemek gerekir.

Bunun sonrasında, strateji haklı talepleri öne sürmek, bunun iktisaden mümkün olduğunu ve buna karşı çıkanların azınlıktaki toplumsal çıkarlar olduğunu göstermekten ibaret olmalıdır. Bu sonuçta deneysel bir yöntemdir: meşru ve mümkün ne varsa talep edelim, ama bunu sonuna kadar, enerjiyle talep edelim. Kapitalizmin bu taleplere cevap verme yeteneğinde olup olmadığı çok iyi görülecektir (biz olmadığını düşünüyoruz).

Kısır döngüden çıkmak için (kapitalizmin sunabileceği hiçbir şey yoktur, ama ondan nasıl kurtulmalıdır?) denetim fikrini öne çıkarmak gerekir. Her şey bir yana, işten çıkarma-

ları ve işe almaları denetlemeye karar veren emekçilerin öz-eylemi olmaksızın mülkiyete bir saldırı nasıl tahayyül edilebilir? İşten çıkarmalar nasıl yasaklanabilir: gökten zembille incek bir yasayla mı yoksa toplumsal mücadelelerin baskısı altında sökülüp alınarak mı?

Böylesi bir ileri mevziyi yalnızca seferberlik koparıp alabilir, ama bunu her türlü somut hedeften yoksun soyut sloganlardan yola çıkarak harekete geçirmeyi, bir yandan teoriye açıkça yaslanarak, düşünmek teorik kireçlenmeyi ikiye katlayan gerçek anlamda bir gerilemedir. Tartışmanın temeli belki de şöyledir: sloganın toplumsal mücadeleleri harekete geçirme ve onlara bir yön ve bir hedef verme yeteneğinden ziyade saflığına mı özen göstermek gerekir? Uzun lafın kısası Marx'la Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde önerdikleri gibi hiç kuşku yok "*mevcut düzeni ilga eden gerçek harekete komünizm*" demek gerekir.

A l'encontre, 28 Haziran 2009

http://www.alencontre.org/Economie/CriseHusson06_09.html

<http://hussonet.free.fr/dogmarx9.pdf>

70’li Yıllar: Krizin Dersleri

Çeyrek yüzyıl sonra 70’li yılların krizinden hangi teorik ve pratik dersleri akılda tutmak gerekecektir? Bu geriye dönük inceleme o denli önemli olay ve analizleri kucaklar ki biz burada “iyi” bir kriz kuramının araştırılmasında birkaç düşünme ögesi önermekle yetineceğiz.

Krizle Olan Sorun

Marksistler kapitalist krizlerin doğasını kavramak için *a priori* iyi bir donanımına sahiptirler. Okuma çerçevelerini aşırılığa kaçarak şu şekilde özetlemek mümkün olabilecektir. Kapitalizm iki temel koşul bir araya geldiğinde çok daha iyi işleyen bir iktisadi sistemdir. Elbette bunların ilki yeterince cazip bir kâr oranının elde edilmesidir. Ama eğer metalar alıcı bulmazsa muazzam bir potansiyel kârlılıkla üretmek hiçbir işe yaramaz. O halde bu kârı realize etmeye imkân tanıyacak pazarlar gerekir. Marksist olmayan siyasal iktisadın [ekonomi politiğin] büyük paradigmatları bu iki ögeyi bileştirmekte zorlanırlar: neo-klasikler arzdan başka bir şey görmezken, Keynesçiler talebe odaklanırlar. İlk grup pazarlar sorununu küçümserken, ikincisi kârlılık gereğini unutma eğilimindedir.

Marksist paradigma bu iki koşulu bir arada yerine getirmenin zorluğu üzerinde ısrar ederek bu ikilemden çıkmaya imkân tanır. Bunlar görüldüğü gibi genellikle çelişiktirler: kârlılığı tesis etmenin en iyi yolu ücretleri düşürmek veya üretkenliği iyileştirmektir. Ne var ki her iki durumda da realizasyon koşullarını çetinleştirme eğilimine girilir. Ters yönde, pazarları genişletmenin en kolay yolu ücretleri arttırmaktır. Gelgelelim o zaman da kârlılığı budama ve birikimin dinamizmini frenleme tehlikesi baş gösterir. Bizzat kapitalist toplumsal ilişkilerin doğası bu çelişkinin ince ayarını zorlaştırır, zira bu ilişkiler sermayelerin özel temellükü ve sermayeler arasında rekabete dayanır. Her kapitalistin kendi ücretlilerini sonuna kadar sömürme istenci, bir yandan kapitalistler arasında diğer yandan da sermaye ile emek arasında muhtemel bir eşgüdüme galebe çalma eğilimindedir. “Uzlaşmalar” ortaya çıkabilir ama bunlar, çatışma ve dengesizliğe iten tüm bu eğilimler nedeniyle mecburen geçici olurlar.

Bu yaklaşım verimlidir ama açık bir yöntem zorluğu taşır. Kapitalizmin dalgalanan işleyişi ve krizleri karşısında Marksistler daima –ki bu yüzyılın başından beri böyledir– iki ayartıcı eğilim arasında salınıp durmuşlardır. “Ahenkçilik” kapitalizmin, emekçilerin kendisine dayatmayı başardıkları kısıtlamaları kendi lehine çevirerek krizleri aşmasına, tekrar sıçrama yapmasına imkân tanıyan muazzam uyum yetenekleri ve kapitalizmin biçimlendirilebilirliği üzerinde ısrarla durmaktan ibarettir. Bu, neticede kapitalizmi uygarlaştırmak istemekle yetinen daha ziyade “sağ”, daha ziyade “reformist” bir Marksizmdir. Bunun tam tersi konumlanış, kapitalizmin kalıcı biçimde işlemesi mümkün

değildir bahanesiyle sürekli olarak gelen kriz tahmininde bulunmaktan ibaret olan “felaketçilik”tir. Sıklıkla hatalı olarak devrimci Marksizm ile eşleştirilen işte bu versiyondur. Amacımız burada doğrudan bu tartışmaya girmek değil, her tür kriz teorisinin ilk gereğini vurgulamaktır: teori şümüllü [kapsayıcı] olmalıdır, diğer bir deyişle hem kapitalizmin refah evrelerini hem de resesyon dönemlerini açıklama yeteneğinde olmalıdır.

Krize her türlü Marksist yaklaşımın ikinci bir koşulu Marksist kuramın temel ilkeleriyle somut tarihsel dönemin tahlilini doğru biçimde bileştirmekten ibarettir. Yine burada da, iki tuzak arasında salınmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bunların “dogmatizm” olarak nitelenebilecek ilki, gök kubbe altında yeni bir şey olmadığını ve krizin kapitalizmin çelişkilerinin kiasik sergilenilişi olduğunu söylemekten ibarettir. Doğrusunu söylemek gerekirse dogmatizmin belli bir dozu, en azından başlangıç hipotezi olarak, her zaman yararlıdır zira daha sonra gözlemlenebilir gerçekliğin daha önce rastlanmadık, modern vb. karakterini vurgulayan bir sürü söylemle uğraşmak zorunda kalınacaktır. Burada önerilen okuma da, 70’li yılların krizinin kapitalizmin temel çelişkilerinin, onun değişmezlerinin [sabitelerinin] işleyişine boyun eğdiğini söylemekten ibaret olduğuna göre, zaten bir anlamda “dogmatik”tir. Ancak bu sonuç bir koyut [postüla] olmamalı ve her halükarda tarihsel özgüllüklerin hesaba katılmasından beslenmelidir. Buna karşın, dogmatizmden sıyrılma kaygısının, daha iyi bir sıfat bulunamadığından “ampirizm” olarak adlandırılacak tam tersi bir aşırılığa yol açması mümkündür. Ampirik olguları incelemek elbette eleştirilebilir değildir, hatta bu zorunlu bir aşamadır. Buna mukabil,

aceleci, *ad hoc*, izlenimci kuramlaştırmalar gözlemlenen görün-gülerin derin bir kavranışını saf dışı bırakma tehlikesi taşıyan aynı ölçüde ayartıcı eğilimlerdir. Teorisyenlerin yenilik getirme arzusundan şeylerin köküne inmekten kaçınma kaygısına dek çok sayıda etmen bu yönde işler. Bu bakımdan petrol şokundan, enflasyonun saptırıcı etkilerinden geçerek ücretlilerin uzmanlık-larının uygun olmamasına varan bir yanlış kriz teorileri tarihi yazmak mümkün olabilecektir. Daha ileride görüleceği gibi, bu dogmatizm/ampirizm seçeneği Marksizm alanında sıklıkla bir başka ayartıcı eğilim biçimini alır. Bu tek-boyutlu yorumlama eğilimidir ki eklektiklik de bunun tam tersi tuzağı oluşturur. De-mek ki, Marksist çalışmaların başlıca sonuçlarını, birkaç kerte-rizle (ne ahenkçilik, ne felaketçilik, ne ampirizm; ne tekçilik ne de eklektiklik) donanmış olarak yansıtmaya çalışacağız.

Kriz ve Düzenleme

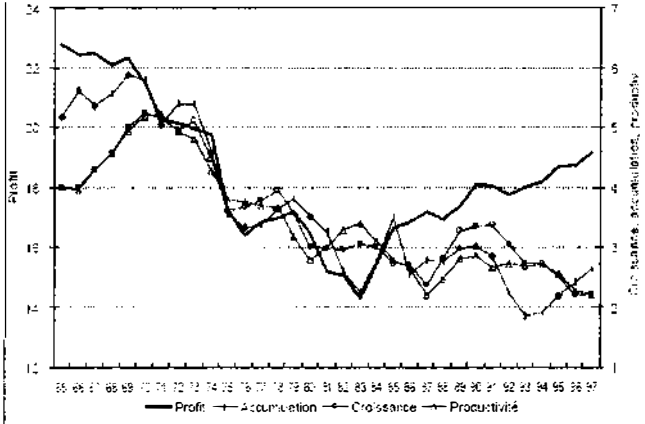
Düzenlemeciler krizin onu önceleyen refah dönemini anlama-dan kavranmasının mümkün olmadığını söylemekte tama-mıyla haklıydılar. Bu bakımdan, düzenlemeci çözümlemenin, bu terim aslında talihsiz de olsa, “Fordizm” fikri etrafında bü-yük ölçüde hâkim olduğu değerlendirmesini yapmak müm-kündür. Bu çözümlemenin kilit öğeleri ana hatlarıyla şu şekil-de özetlenebilir. Öncelikle, ücretliler kapitalizmin ürettikleri-ni ve özellikle de kitlesel ölçekte üretimleri önemli üretkenlik artışlarıyla el ele giden sınaî malları (otomobil, ev ekipmanı vb.) tüketmeye koyulmuşlardır. Dolayısıyla karşımızda ücre-tin satın-alma gücünün, ücret payı –Marksist sömürü oranı-nın iyi bir yakınsaması– sabit kalacak şekilde, emek üretken-

lığıyla aynı tempoda artmasını öngören Fordist normun temel halkasını oluşturduğu erdemli [ahlaklı] bir çevrim bulunmaktadır. Bu kural, “sosyalist” ülkelerin varlığının ve devrimci muhalefet riskinin tüm ağırlıklarını koydukları belirli tarihsel koşullarda, tikel bir güç ilişkisi içerisinde konulmuştu. İktisadi planda bunun üzerine oturduğu kaide, reel ücret artışını olduğu kadar yatırım çabasını da aynı ölçüde telafi eden bir birikim ve üretim ölçeği büyümesinden kaynaklanan yüksek üretkenlik artışlarının varlığıdır. Sermayenin organik bileşimi ile sömürü oranı aşağı yukarı istikrarlıdır ve böylece kârlılık garanti edilmiştir. Pazarlar, en başta ücretli talebi, üretimle aynı ritimde artarlar ve dolayısıyla realizasyon koşulu da yerine getirilmiş olur. Enflasyon çarkları yağlar ve devlet müdahalesi talebin evrimini katılaştırarak dalgalanmaları perdahlamaya [pürüzlerini gidermeye] imkân tanır. Burada stilize edilmiş olgular söz konusudur ama bu sunuş bu güzel düzeneğin ayarının bozulması sorununu ortaya koymaya yeter.

Biraz tahrik edici tarzda krizin Marksist olduğunu ilan etmek mümkün olabilecektir. Bu kadarı bile, bu modası geçmiş paradigmanın modern kapitalizmin, XX. Yüzyıl kapitalizminin görüngülerini göz önünde bulundurmaktan aciz olduğu yolundaki Marksizmin-krizi tezini yanıtlamanın bir yolu olabilecektir. O halde krizin yetmişli yılların ortasında kesinlikle klasik kâr oranının keskin bir düşüşü biçimini aldığını gözlemleyerek (bkz. Grafik 1) burada azıcık dogmatizme kaçmaya cüret edilebilir. Fakat kâr oranının eğilimsel düşüşüne gerçek anlamda dogmatik bir gönderme olmadıkça kâr oranının niçin düştüğünü ve bunu neden o anda yaptığını izah etmek gerekir. Kolaycı

çözüm ya da kestirmecilik arayışı ilke olarak ve “iyi” bir teori-
nin ölçütlerini karşılamadıkları için çürütülmeleri gereken tek-
nedenli açıklamalara götürür. Bir kez daha yineleyelim, böyle-
si bir teori yalnızca savaş-sonrasının genişleme evresini değil,
aynı zamanda ona son veren terse-dönüşü de kapsamalıdır. Da-
hası [böyle bir teori genişleme evresinin] yerini alan daralmacı
evreden çıkış-yokluğunu da açıklamalıdır. Asgari bir mantıksal
gereklilik bu farklı kanatların [veçhelerin], evre değiştiği anda
bir teorik şemadan diğerine atlanmayacak tarzda tutarlı biçim-
de eklemlendirilmesini beklemekten ibarettir. Açıklamanın im-
kânsız tek-boyutluluğu da bundan kaynaklanır: şemaların çoğu
konulan problemin bir kanadını ötekinden ayırarak açıklar an-
cak diğerini izah etmez. Terse-dönüşün birçok *a priori* muhte-
mel açıklaması krizden çıkış-yokluğunu izaha yetmez.

Grafik 1

Kâr (sol ölçek)– Birikim, Büyüme, Üretkenlik (sağ ölçek)

Kaynak: OECD

* ABD, Japonya, Almanya, İspanya, Fransa, İtalya, İngiltere (UK)

Emek Üretkenliği Kilit Sorunu

Resmin bütününe bakıldığında, kriz öncesi ve sonrası iki dönemi en fazla ayıran noktanın üretkenliğin artış ritmi olduğu çok iyi görülüyor (Grafik 1). Üretkenlik artış ritmi Avrupa'da yılda yaklaşık %5'ten %2'ye geriliyor. Üretkenlik ilk durumda 14 senede ikiye katlanırken, ikinci durumda bunun için 35 yıl gerekiyor. Bu, ekonominin dinamizminin ve toplumsal "uzlaştırma [çözüm]" imkânlarının ne kadar farklı olabileceklerini gösterir. Üretkenlik aynı zamanda kâr oranının evriminin asli etmelerinden biridir. Dolayısıyla krizin, yol kazası değil de evre değişimi olarak yorumu bu yavaşlamanın izahını gerektirir.

Buna karşın, bu sorunu geçiştirmenin hiçbirini doyurucu olmayan çok sayıda yolu mevcuttur. Bunların ilki [mevcut gelişmenin] karşısına üretkenlikteki kopuşu silip atan bir dönemleştirme çıkartmaktır¹. Burada söz konusu olan, savaş-sonrası kapitalizminin performansını düzenlemeci ya da Marksist bir bakış açısından bünyesine katan teorilerle geriye dönük olarak tartışmak² ve kapitalizmin üretici güçleri geliştirmekteki aczinin İkinci Dünya Savaşı'na kadar gittiğini iddia eden bir dönemleştirmeyle yetinmektir. Bu, olguların gözlemlenmesine tekabül etmez.

Isaac Johsua'ya gelince o da bu %2'lik üretkenlik artışlarının emek üretkenliğinin yüzyıllardan beri sürüp giden artış ritmine bir geri dönüşten başka bir şey olmadığını belirtir. Yi-

1. Bkz. François Chesnais ile *Critique Communiste*'teki tartışmamız: Husson 1997 ve Chesnais 1998.

2. Özellikle "üçüncü çağ kapitalizmi"nin [Geç Kapitalizm] Mandel tarafından analizi. Daha derin bir tartışma için bkz. Husson 1999a.

ne burada da zaman içinde geriye bakış bir perspektife oturtmaya imkân tanır: genişleme yılları bir çeşit altın çağ, her halükarda kapitalizmin tarihinde istisnaî bir parantez oluşturmalar (Johsua 2001). Üretkenliğin yavaşlaması, Avrupa ülkelerinin ABD'ye yetişip onu yakalamaları dönemi sonrasında normale bir dönüştür. Bu kuram gerçeği söylemek gerekirse teoriden sayılmaz, zira “doğal” bir artış oranı üzerinde akıl yürütmekten ibaret olup, yetişip/yakalama koşulları hakkında hiçbir şey söylemez. Üretkenlikte yavaşlamanın aynı şekilde ötekilerin yetişip yakaladıkları iktisadi güçte de kaydedildiğini ve bu güce gelince onun da ortada yetişip yakalanacak kimse yokken yeniden ivme kazandığını unuttur.

Robert Brenner üretkenliğin yavaşlaması görüngüsünü yadsımamakla birlikte onu birikimde yavaşlamanın basit bir yan ürünü haline getirir³. Daha düşük üretkenlik artışının daha düşük birikim artışı ile birleşik olması anlamında elbette haklıdır. Ama sanki “üretim fonksiyonu” değişmezmiş gibi, diğer bir deyişle sanki üretkenlik hâsıl etmek için yalnızca daha fazla yatırım yapmak yeterliymiş gibi akıl yürütür. Oysa bu hiçbir şekilde garanti değildir ve çalışan başına ilave bir sermayenin emek üretkenliğini ne ölçüde artıracığı tam da kâr oranının analizinde kilit bir değişkendir. Tersine Brenner'in temel tezlerinden biri, bizzat kendisi de kâr oranı tarafından dikte edilen sermaye birikiminin sonucu olduğundan, üretkenliğin evriminin kâr oranının evriminde özerk bir etmen olamayacağıdır. Yani, üretkenliğin yavaşlaması kâr oranında

3. Brenner 1998. Daha ayrıntılı bir eleştiri için bkz. Husson 1999b.

düşüşün nedeni değil sonucu olacaktır. Bu akıl yürütme birikim-üretkenlik bağının biçim değiştirebileceğini ve tüm zorluğun da burada olduğunu unutmaz. Üretkenliğin hareketlerinin kâr oranının hareketlerini takip edebileceği ama onları incelemelerinin mümkün olmadığı yolundaki kronolojik sav, zorunlu olarak yapısal bir nedenselliği ne tanıtlamaya ne de geçersiz kılmaya yetebilir⁴.

Birikimin “verimi” şayet emek üretkenliği bakımından azalmaktaysa, o zaman bu kendisini sermayenin etkinliğinde bir düşüşle, diğer bir deyişle sabit sermaye birimi başına üründe bir düşüşle ortaya koyar. Oysaki bu düşüş yetmişli yıllarda gerçekten de devreye girmiş ve kâr oranının gerilemesine katkıda bulunmuştu (bkz. Grafik 2 ve 3). Ama bu, birikim-üretkenlik bağının zayıfladığını ve üretkenliğin yavaşlamasının bu anlamda kâr oranının düşmesinin özerk bir bileşeni olduğunu söylemekle aynı şeydir. Brenner’in kafası *profit squeeze* [kâr sıkışıklığı] kuramıyla (Glyn & Sutcliffe 1972) girdiği polemikle o denli meşguldür ki üretim fonksiyonunun özerkliğini yadsır.

Bunun ardından kapitalistlerin ücret artışına, çalışan başına sermayenin bir hızlandırılması biçimindeki tepkilerinin işlevini betimlemek gerekir: bu süreç neo-klasiklerin sermaye-emek ikamesi olarak adlandırdıklarından biçimsel olarak farklı değildir, ama bu Marksist analizle mükemmelen bütünleştirilebilir. Mesela Gérard Duménil ile Dominique Lévy’nin Amerikan kapitalizmini irdelemelerinde yaptıkları şey budur⁵.

4. Bu sav Weber ve Rigby’de (1996) merkezi bir rol oynar.

5. Duménil ve Lévy 1996.

Ücretle birikim biçimleri arasındaki bu karşılıklı etkileşim, ücretin etkisini yalnızca katma değerin bölüşümü üzerinde bir etki olarak kavrayan Brenner tarafından azımsanır. 1968-73 Fransız deneyimi sorunun hangi tarzda konulması gerektiğini açıklığa kavuşturabilir. 68'de sökülüp alınan ücret artışlarının ertesinde patronlar sermayeyi emeğe ikame etmek için var güçleriyle, ama emek üretkenliği bunu kesinkes izlemediğinden tamamıyla zararına, yatırıma giriştiler. Burada söz konusu olan bizatihi birikimin yetersizliği değil, birikimin üretkenlik açısından azalan verimidir.

Fordist Paradigmanın Miadını Doldurması [Tükenişi]

Bu yaklaşımlar her halükarda, yeterince kapsayıcı bir yorumun kazandırıp kaybettirebileceklerini tanımlama faydasına sahiptir. Ne olursa olsun bu noktada düzenlemeci olup, üretkenlikte yavaşlamanın Fordist büyüme modelinde bir etkinlik kaybından kaynaklandığını söylemek gerekir. Düzenlemeci çözümlerlerin çok iyi gösterdiği gibi, doğru bir yorum üç öğeyi bileştirmelidir: teknoloji, emekçilerin seferber edilmesi ve tüketim normları.

Kriz teknolojik bir paradigmanın tükenişinin sonucudur. Taylorizm, bir kez yerleştirilmesi için elverişli olan tüm üretim dallarına yayıldığında ve bir kez taşıyıcısı olduğu verimle deposunu doldurduğunda gelip kendi sınırlarına takılır. Üretim akış hızları artırılabilir ama bunu sürekli katlanarak artan tarzda yapmak mümkün değildir ve zorunlu olarak marjinal artışların azaldığı bir an gelip çatar. O zaman teknolojik paradigmayı değiştirmek gerekir ama bu da otomatik olarak bu-

lunmaz çünkü bu sınırlar hiçbir zaman salt teknolojik değildir: bu sınırlar birbirinden ayrılmaz biçimde emekçilerin direncini ve seferberlik biçimlerinin sertleşmesini harekete geçirirler (Coutrot 1998). Ekipler halinde çalışmanın genelleşmesi makineleri tam gün çalıştırarak böylelikle Taylorizmi yoğunlaştırmanın tutarlı bir biçimi olmuştur ama ne var ki sonunda toplumsal direnişlere takılıp kalmıştır.

Aradan yeterince zaman geçtikten sonra geriye dönüp baktığında, teknolojik devrimlerle kapitalist gelişmenin evreleri arasındaki karşılıklı etkileşimi daha iyi aydınlatmak mümkün olur. Düzenlemecilerin çalışmalarının yanısıra uzun dalgalar kuramı üzerine çalışmalar (Mandel 1995) bizi teknik yenilik/buluşla onun iktisadi uygunluğunu [yerindeliğini] ve toplumsal kabulünü [beklentilere uygunluğunu] birbirinden ayırt etmeye davet eder.

Saf yenilik/buluş düzeyinde kapitalizmin beraberinde neredeyse kesintisiz bir yenilik/buluş akışına götüren su götürmez bir dinamizmi getirdiği değerlendirmesini yapmak mümkündür. Ama yeni bir paradigmanın biçimlendirilmesine gelince bunu sürekli tarzda gerçekleştirmek olanaklı değildir. Bir yenilik/buluş akla gelebilecek her koşul altında kârlı hale gelmez ve başlangıçta gerekli kıldığı ağır yatırımlar da ancak bir önceki paradigmanın miadını doldurmasından sonradır ki katlanılan zahmete değer hale gelirler. Bu yenilikler/buluşlar salkımı, diğer bir deyişle bir kesintili [fasıllı] teknolojik mutasyonlar fikri de buradan hâsıl olur. Son olarak, yeni teknoloji aynı zamanda hem ücretlilerin işin içine katılması hem de yeni pazarların yaratılması yönünden toplumsal

kabulünü de bulmalıdır. Krizin iki veçhesi –yani Fordizmin miadını doldurması ve ona aynı ölçüde iş görür yeni bir paradigmanın ikamesindeki zorluklar– içinde teknolojik boyutunun tutarlı bir yorumuna katkıda bulunmaya imkân tanıyan araçlar işte bunlardır.

%40'ın Üzeri Sosyalizm Mi Demektir?

Valéry Giscard d'Estaing [Başkan Mitterand'ın selefi] bir zamanlar %40'ın ötesindeki zorunlu vergi kesintileri sosyalizm anlamına gelir diyordu. Tabi ki yanılıyordu, zira bu eşik bu durum bizi kapitalizmden çıkarmaksızın aşıldı. Buna karşın Giscard'ın akıl yürütmesi, aynı zamanda Refah Devleti olarak adlandırılan aygıtın da bir krizi olan krizin temel bir boyutuna şüphesiz göndermede bulunuyordu.

Joseph Schumpeter bu yaygınlaşan toplumsallaşma perspektifini, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı yapıtında daha o zamandan ana hatlarıyla ortaya koymuştu. Hatta bu, toplumsal sistemlerin (kapitalizm ile sosyalizmin) bir çeşit İsveç usulü “sosyalizme” doğru aynı yönde ilerlediğinden bahsedilen altmışlı yıllarda egemen bir fikir haline gelmişti. Refah Devletinin (sosyal koruma ve kamu hizmetleri) dikkate değer ölçüde genişlemesi gerçekten de metain alanının giderek artan bir gerilemesine yol açıp bu teze tutarlılık kazandırıyordu.

Burada, düzenlemeciler ve özellikle de 1976 tarihli yapıtında Michel Aglietta tarafından ortaya atılan tüketim normu kavramını seferber eden yeni bir okuma çerçevesiyle karşılaşırız. Bu, kapitalizmin en fazla etkinlikle üretmeyi bildiğiyle ücretlilerin tüketmek istedikleri arasında kısmen benzerine

geçmişte rastlanmadık denklığı tanılamaya imkân tanıyan Fordizmin tahlilinde temel bir kavramdır. Burada, bu büyüme evresinin istisnâî karakterini, yetişip-yakalama nevinden dıştan-kaynaklı [exogène] bir izahtan farklı olarak içten-kaynaklı [endogène] tarzda açıklamaya cömertçe katkıda bulunan temel bir saptama mevcuttur.

Fakat bu denkliğin zaman içinde muhafaza edilmesi için hiçbir sebep yoktur. Bu bir anlamda iktisadi faaliyetin iki büyük yönelim mantığı; kârın azamileştirilmesi ile toplumsal yarar arasında kısa süren bir buluşmadır. Bunlar gitgide yenisinden birbirlerinden ıraksamaya başlamışlardır. Bu büyük ıraksamayı ücret kitlesinin bileşiminin bir incelemesinden yola çıkarak yaklaşık olarak ölçmek mümkündür. Krizin –ve kâr oranının düşmesinin– etmenlerinden biri işte bu ücret toplamının üretimin toplamından daha hızlı ilerlemesidir. Oysa bu durum doğrudan ücretlerin “denetimden çıkması”ndan ziyade görece özerk bir ilerleme mantığına bağlı sosyal kesintilerin daha hızlı bir ilerlemesinden kaynaklanır.

Diğer bir deyişle, her şey sanki Fordizmin özel erdemlerinin sosyal harcamaların kamusal kötülüklerini dengelemeyi sonsuza dek başarması mümkün olamamış gibi cereyan eder. Kâr oranının savunulması bakımından Refah Devletinin gelişme ritmini sanayideki üretkenliğin gelişme ritmine endekslemeye muktedir bir mekanizmanın varlığı gerekecekti. Doğrudan ücret için durum aşağı yukarı böyle olmakla birlikte, bu toplumsallaştırılmış ücret için geçerli değildi. Böylesi bir ayarlamaya tekabül eden zorunlu vergi kesintilerinin fetişleştirilmesi daha iyi anlaşılıyor. Buna karşın, aynı zamanda kri-

zin derinlerde bir hareketin, kapitalizmin bakış açısından optimal yapıdan gitgide uzaklaşan toplumsal talebin yapısının ağır ağır gelişen bir sapmasının sonucu olduğu da görülür. Bu yorum hattı düzenlemeci yaklaşımda (özellikle Lorenzi Pastré Toledano 1980) mevcuttu ve aynı şekilde buna, bir [tür] neo-Fordizmin o dönemde krizden çıkışın sağlık veya eğitim gibi toplumsal gereksinimlerin endüstrileştirilmesinden geçtiğini düşünen geçici teorisyenlerinde de (Aglietta 1976 veya Attali 1978) yeniden rastlanır.

Marksist esinli yazında sık sık *profit squeeze* [kâr sıkışıklığı] denilen teoriden bir kendini ayrı tutma istenci boy gösterir, çünkü bu teori kârın daralmasından ücretlerde artışı sorumlu tutar. İktisaden (ve siyaseten) doğru yorum, suçun biriktirmekten ya da kör bir rekabetin sonuçlarına hâkim olmaktan aciz kapitalistlerde olduğunu kanıtlamak uğruna ücretlileri temize çıkarmaktan ibaret olacaktır. Böylece Brenner krizin esas itibariyle, fiyatları düşürerek pazarlar kazanmaya çalışırken bizzat kendi kârlarını düşürmekten başka bir şeyi başaramayacak sermayeler arasındaki rekabetin sapkın mekanizmalarından ileri geldiği yolunda orijinal bir tez geliştirmiştir. Bu, değer teorisinin hayli tuhaf bir kavranışı ve gözlemlenebilir gerçekliğin çarpık bir okumasıdır. Her halükarda, 2 ve 3 sayılı grafikler (Bkz, s. 113) sömürü oranının seksenli yılların başlarına kadar düştüğünü göstermektedir. Bu hareketin kâr oranının düşüşüne katkısının Avrupa'da ABD olduğundan daha önemli olması bu gelişmenin gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Bu da sırf bu nedenle ücretlileri krizin "sorumluları" haline getirmez. Bir yandan üretkenliğin yavaşla-

ması ücretlerin yavaşlamasından öncedir; diğer yandan ivmesini sürdüren ve üretkenliğin daha az ilerleme kaydetmesine uyum sağlamayan ise daha ziyade toplumsallaşmış ücretlerdir. Buna karşın, kapitalizmin işlev kayıplarını ve krizin patlamasını tahrik edense esasen onun toplumsal talebin yeni bir yönelime giriş dönemecini almaktaki aczidir.

Kâr Oranının Değişkenlikleri [Kararsızlığı]

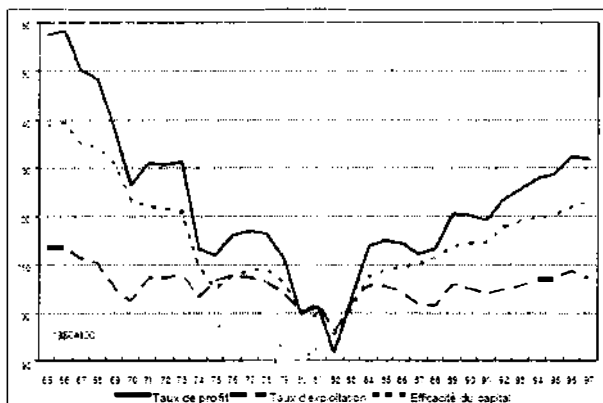
Kapitalizmin dinamiğini anlatmaya imkân tanıyan ise esasen kâr oranının izlediği yörüngedir. Buna karşın kâr oranı, evrimi üç büyük bileşeni, yani reel ücret, emek üretkenliği ve sermayenin bileşimi (çalışan başına sermaye) arasındaki karşılıklı etkileşime bağlı olan sentetik bir değişken olarak görülmelidir. Bu etkileşimin başlıca itici güçleri üretim fonksiyonu, pazar genişliği ve ücret normudur.

Üretim fonksiyonu daha önce açınımladığımız birikim-üretkenlik çevrimine tekabül eder. Pazar genişliği kavrayışı Adam Smith'e bir göz kırpmadır ve aynı zamanda Kaldor Yasası denilen yasaya da göndermede bulunur. Fikir şudur: ürünün artışıyla üretkenliğin artışı arasında, verili bir birikim oranına eşlik eden üretkenlik artışlarının ancak pazarda önemli bir büyümeyle desteklendikleri takdirde efektif hale gelmelerine neden olan bir bağ mevcuttur. Üç Avrupa ülkesi Fransa, Almanya ve İngiltere'yi kapsayan nitelikli bir sektörel araştırmanın (Husson 1999c) öğrettiği budur. Bu çalışma, üretkenliğin performanslarıyla üretim ölçeğinin büyümesi arasında imalat sanayii dalları arasında bir kıyaslama düzeyinde açık biçimde bir bağ kurar. Önerilen model üretkenliği açıklamak için arz

ve talep faktörlerini bileştirmenin zorunluluğu üzerinde durur. Üretkenlik yalnızca çalışan başına sermayeye değil, aynı zamanda üretim ölçeğine yani talep koşullarına da bağlıdır. O halde, bu nedenle en temel üretim koşullarını incelemek amacıyla olsa dahi üretim alanını toplumsal talep alanından ayırmak mümkün değildir. Kâr oranı işte bu anlamda sentetik bir göstergedir, çünkü aynı zamanda, özellikle emek üretkenliğindeki değişimler aracılığıyla talep koşullarını da yansıtır.

Bu üç eklemlenme –üretim fonksiyonu, pazar genişliği ve ücret normu– kâr oranının yalnızca sermayenin kârlılığının bir ölçüsü olarak değil ama aynı zamanda onun işleyişinin bütünsel uyumunun [insicamının] sentetik bir göstergesi olarak da tanımlamaya katkıda bulunur. Bu yöneliş, “kısmen bağımsız” altı “değişken”i ayırt eden Ernest Mandel’in (1997) izlediği yoldan esinlenir. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: 1) genelde ve iki kesimde sermayenin organik bileşimi; 2) değişmeyen sermayenin sabit sermaye ile döner sermaye arasında dağılımı; 3) artık-değer oranının evrimi; 4) birikim oranının evrimi; 5) sermaye yenilenme çevriminin süresi; 6) iki kesim arasındaki mübadele ilişkileri. Mandel’e göre *“kapitalizmin tarihi, hem çelişkilerinin hem de içsel mantığının tarihi, ancak bu altı değişkenin bileşik işleyişine bağlı olarak kavranıp anlaşılabilir. Kâr oranının dalgalanmaları, bu bileşik işleyişin sonucunu en açık biçimde ifade ettiklerinden bu tarihin sismograflarıdır”*. Bu bakış açısı aynı zamanda zımnen, kâr oranının düzelip eski haline gelmesinin, bunun ücretlerin dondurulmasıyla mı, üretkenlikte yeniden toparlanmayla mı yoksa sermaye-emek ikamesinde bir yavaşlamayla mı elde edildiğine bağlı olarak farklı bir anlama bürünebileceğini de ifade eder.

Grafik 2

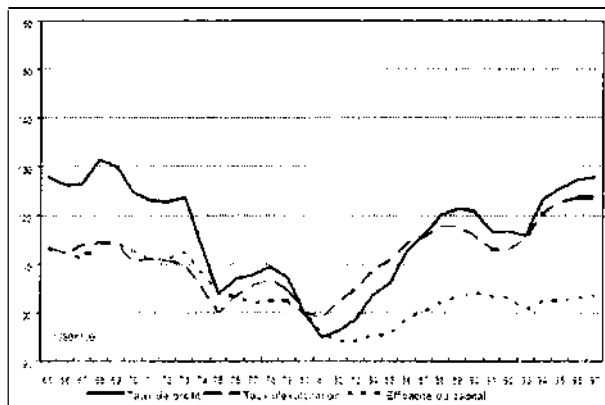
ABD'de Kâr Oranı

Kâr Oranı – Sömürü Oranı – Sermayenin etkinliği

Kaynak: OECD, Duménil & Lévy 1994

Grafik 3

Avrupa'da Kâr Oranı

Kâr Oranı – Sömürü Oranı – Sermayenin etkinliği

Kaynak: OECD

Daha sonra işte bu araçları kullanarak kapitalizmin fiili işleyişiyle bunun bize kriz üzerine geriye dönük olarak öğrettikleri arasında bir gidip-gelmeye girişmek gerekir. Bu bakış açısından en önemli görüngü kârın, birikimde aynı oranda bir yeniden ivmelenme olmaksızın düzelip eski haline gelmesidir (Grafik 1). Bu karakteristik, krizin kimi okumalarını, en başta da kâr oranını basit bir eşik göstergesi – ancak kritik bir düzeyin aşılmasından sonradır ki birikim yeniden ivme kazanır – olarak ele alan “niceliksel kâr oranı teorisi” olarak adlandırılabilir. Bu kuramı test etmeye imkân tanır. Şayet henüz ulaşılmamış olan sihirli bir kâr oranı idealize edilmeyecekse, şimdiden elde edilmiş kâr oranı düzelmesinin niçin biraz olsun birikim sağlamayacağını anlamak zordur.

Bu kâr oranı ortodoksluğu, Keynesgil Marksizm olarak adlandırılabilir. Bu görüşü simetriği olarak alır. Keynesgil Marksizm, pazarların tıkanmasının zayıf büyümenin ve kitlesel işsizliğin esas nedeni olduğu fikrine dayanır. Keynesci canlandırma politikaları güya zıt yönde bir *policy mix* [karma politikalar] ve yüksek faiz oranları yüzünden uygulanamaz kılınmış olacaktırlar. Yine bu teorik inşaa da nedensellikler ve kronoloji sırasını terse çevirir. Faiz oranlarının yükselişi neoliberal politikaların seksenli yılların başında kararlı uygulamasıyla çakışmış olup, krize girişin saptanabilir bir etmenini oluşturmamıştır. Buna karşın, faiz oranlarının bu ileri sıçrayışı gökten zembille inmemiştir. Bunu, talebi arzın yeni biçimlenişlerine uydurma işlemini gerçekleştirmekle görevlendirilmiş temel bir düzeltici değişken olarak yorumlamak gerekir. Ücretlerin evrensel dondurulmasına dayanan büyük bir küre-

sel resesyonun tehditleri karşısında, faiz oranlarının yükselişinin başlıca işlevi bir “üçüncü talebin” doğuşu için gerekli transferleri teminat altına almak olmuştur.

Bu transfer öncelikle coğrafi olup, ABD’nin *twin deficits* [ikiz açıklarının] finansmanını sağlayan bir akımı teminat altına alır. Bu transfer geçerken Güney ülkeleri üzerinden borç krizi yoluyla devasa bir fon emişi gerçekleştirir. Transfer ikinci olarak “toplumsal-kesimler-arası [inter-sosyal]”dır: faiz oranlarının yükselişi milli gelirin giderek artan bir kesrini finansal varlık sahiplerine yeniden bölüştürmenin bir yoludur. Keynesgil Marksizm bu türeyişi unuttur ve yine o da krizden çıkışın faiz oranlarında bir düşüşü ön-varsaydığını ileri sürerek belirlenmeleri ters yüz eder. Üstelik faiz oranı şimdiden hatırı sayılır ölçüde düşmüş ancak bu düşüş yine de birikimde kalıcı bir canlanmaya yol açmamıştır. O halde, ılımlı büyüme oranlarının idame ettirilmesine ilave bir açıklama bulmak gerekir. Özetle, bu tip fazlasıyla tek-boyutlu yaklaşımlar uzun dalganın bağrında bir evreden diğerine geçişi ve onun daralmacı [resesif] yamacının zaman içinde uzayıp gitmesini tam anlamıyla açıklamayı başaramazlar.

Finansla Kesilenen Yeni Bir Dönemselleştirme Mi?

Bu birikimsiz bir-kâr yeniliği çağdaş kapitalizmin doğası üzerine tartışmalarda görelileştirilmiş ve finansallaşmaya bağlanmıştır. Buna göre kâr oranı fiilen artmakta lakin finansal sermaye tarafından kemirilmektedir; öyle ki “hakiki” kâr oranı yetersiz kalmaktadır. Bunun ancak kısmen doğru olması –ve bu zaman geçtikçe giderek doğru olmaktan çıkmaktadır–

bir yana böylesi bir sunuş artık-değer istihracı ve bölüşümünü, sebeple sonucu ve dolayısıyla soru ve cevabı birbirine karıştırarak belirlenmelerin sırasını terse çevirme eğilimindedir. Açıklanacak olgu – sorulan soru – biriktirilmeyen artık-değerin büyümesine ilişkindir. Cevap bu büyümenin, artık-değerin yeniden bölüşümünün bir biçimi olan finansal alandaki büyümeyle açıklanacağı şeklinde olamaz.

Bu sorunsal Aglietta'yı, finansla sanayi arasındaki ilişkileri ücret ilişkisini üst-belirleyecek temel bir ilişki haline getirmekten ibaret olan önemli bir teorik yeniden gözden geçirme önermeye götürmüştür. Aglietta bundan münhasıran, birikimin finansman tarzına dayanan yeni bir dönemselleştirme ilkesi çıkarır: *“finans çok uzun dönemlerde kapitalizmin gelişmesini yönlendirir. [Finans] büyümenin özendirilip ardından caydırıldığı uzun evrelere birbiri ardından yol açan finansman koşullarını belirler”* (Aglietta 1995).

Kapitalizmin tarihi böylece iki büyük finansman tarzıyla kesilenmiş olacaktır. *“Yönetilen [güdümlü] yapılara sahip”* finans sistemleri *“yatırım projelerini savunma”* avantajına sahiptirler öyle ki *“sermaye birikimi korunur ama enflasyon değişken olabilir”*. Buna karşıt olarak serbestleştirilmiş finans tersine özelliklere izin verir: bu *“istikrarlı ve düşük bir enflasyonu destekler ama buna karşın birikimi köstekler”*. Bu izlekler Keynes ve özellikle Kalecki'de çok önceden mevcuttur. Kalecki 1943 tarihli bir makalede iktisadi politikanın, rantıye ve patronların tam istihdamın kendi açılarından uygun olmayan veçhelerini bertaraf etmek için ittifak yaptıkları bir çevrimini betimler. Buna karşın, bu ittifakın bozulmasının başlıca so-

nucu katma değerin paylaşımında köklü bir değişiklik olur ki bu da netice itibariyle finansallaşmanın sonradan üzerinde geliştiği temeldir. Finansallaşma bir nedenden çok bir sonuçtur, hele hele kapitalizmin evrelerinin ardarda gelişinin nihai nedeni hiç değildir.

Terse-dönüş

Terse-dönüş nereden gelir? Krizin patlak verdiği yerin her zaman bir “sahte suçlu”yu, yüzeysel bir nedenselliği işaret ettiği kolaylıkla gösterilebilecektir. 1973-1974’de bu şekilde, resesyona girişi tetikleyen bir olayı resesyonun derindeki nedenleriyle pürneşe karıştırarak derhal “petrol şoku”ndan söz edilmiştir. Borsalar krizin su yüzüne çıkışının en çok tercih edilen mekânlarıdır. Ama bunun nedeni finansal boyutun başta gelmesi değil, borsaların sermayenin şiddetli bir değersizleşmesinin zorunluluğunun çözüme bağlandığı doğal sahne olmasıdır. Üç teorik beti [figür] bu alanlarda ilerlemeye imkân tanır: çelişkilerin birikimi, erdemli çevrimlerin terse-dönmesi, uzun dönem değişkenleriyle kısa dönem değişkenleri arasında ayırım.

Krizin okunmasında faydalı ilk beti biriktirilmiş gerilimler betisidir. Yıkılan bir baraj imgesini almak mümkündür: felaket çok kısa zamanda olup bitse de ağır ağır işleyen bir yıpranmanın sonucudur. İkinci bir kavramsal araç erdemli tertibatların bir çeşit çelişki hızlandırıcıları haline gelmek üzere, nasıl olup da kendilerini kendi karşıtlarına dönüştürebildiklerini gözlemlemeye götürür. Enflasyon bu şekilde sermayenin finansmanı için bir hayli avantaj sunmuştur ama kendisini kendi karşıtına, yani krizin kapitalist yönetimine bir engele

dönüştürdüğü ana dek çelişkileri zaman içinde yaymakla yetinmektedir. Son olarak, uzun dönem değişkenleriyle kısa dönem değişkenleri arasında bir ayrım getirilmelidir. Genişlemeci uzun dalgadan daralmacı uzun dalgaya geçiş ancak kapitalist dizilişin bütününde bir değişiklik ile anlaşılabilir ama bu diziliş birdenbire tersine dönmez. Dolayısıyla krizin bu ikili doğasını anlamak gerekir. Kriz kopuş-hadisesi olarak kendisini bazı büyüklüklerde ani bir değişiklik ile ifade eder. Buna karşın, süren kriz kendisini farklı bir ritimde gelişen yapısal değişkenlerden başka bir yolla ifade edemez. 1974-75 genelleşmiş resesyonu genişleme dönemini kapatır. Sert bir resesyon olarak bunun üretkenlikte eğilimsel değişimlerle doğrudan açıklanması mümkün değildir. Bunun toplumsal talep yapısının yavaş gelişmeleri ile açıklanması ise daha da zordur. Oysa krize ve özellikle de krizden çıkış-yokluğuna sürükleyen [etmenler], kriz; yanardağ patlaması, deprem ya da tsunami somut biçimini alsa dahi, işte bu yavaş tektonik hareketlerdir. Dolayısıyla, krizlerin anlatısı ve uzun dalgaların tarihsel analizi Daniel Bensaïd'in yalnızca metaforik olmayan güzel deyimini devralacak olursak bir "zamanların ahenksizliği" ustalığı gerektirir.

Son olarak, kapitalizmin mekanizmalarını fazla nesneleştirmemek gerekir. Krize girenler toplumsal ilişkilerdir. Ve bu kriz tarihsel olaylar biçimini alır. Neoliberal dönemeç işte bu şekilde tam denk düşen bir siyasi kadro Thatcher, Reagan ve Kohl tarafından götürülmüştür. Fransa'da sosyal-liberal seçimler çizgisinde hizaya girişi damgalayan 1983 dönemecidir. Bu tarih aynı zamanda 80'li yılların dönemecinde test işlevi

gören çatışmalarla da kesilenmiştir: İngiltere’de madenciler, ABD’de kontrol kulesi çalışanlarıyla pilotlar, Fransa’da demir-çelik ve otomotiv işçileri. En dar anlamda iktisadi düzlemde, 80’li yılların başlarındaki faiz oranı artışları gibi kararların derin siyasi doğalarını küçümsemek hata olacaktır⁶.

Bu Krizin Genliği [Boyutu]

70’li yılların krizi ve onu izleyen uzun depresif evre bu krizin basit bir dengesizlikten daha da öteye gideceğini ve toplumsal gereksinimlerin kapitalist tanınma tarzını tartışma konusu yapacağını akla getirmekte. Kriz toplumsal taleple teknik ilerleme arasında temel bir uyarsızlık biçimini almakta. Teknik ilerleme hepsinden önce toplumsal talep açısından öncelikli olmayan sektörlerde kendini göstermekte. Bu uyumsuzluk yapısal –şüphesiz geridöndürülemez– ve şu çelişkiye götürüyor: ücret kitlesindeki her artış tabi ki iktisadi devreye yeniden sı- rına edilir ama ne var ki bu doğru yere olmaz. Diğer bir de- yişle bu güçlü potansiyel üretkenlik artışlarına sahip sektörle- rin pazarlarını yeterince beslemeyecek ve her şeyden önce za- yıf üretkenlikteki sektörlerle yönelecek ya da yönelmeye çalış-acaktır. Burada güçlü bir büyümeyi kâr oranının düzelip es- ki halini almasına rağmen yeniden canlandırmaktaki güçlü-ğün temeldeki nedenlerinden biri yakalanır.

Krizin bu okuması kapitalist ekonominin yarım yüzyıllık yörüngesini geriye dönük tarzda aydınlatmaya imkân tanır. Dipteki hareket toplumsal talebi değiştiren ve onu önemli

6. Bu, Duménil ve Lévy’nin (2000) son kitabında, bilhassa kitabın 9. Bölü- münde çok iyi aydınlatılmıştır.

Üretkenlik artışlarının katıldığı imalat sanayii mallarından sıklıkla ortak [kolektif] ve otomobille karşılaştırılabilecek meta biçiminde tatmini pek az muhtemel bir hizmetler talebine sürgün eden harekettir. Bu ihtiyaçların tatmini sermayenin kârlılığına yk bindirdiği ölçüde, bu gereksinimler bir ayak bağı addedilir ve dolayısıyla mümkün en dar tabanda karşılanırlar. Ve yoksul insanlığın önemli bir kesiminden kaynaklanan toplumsal ihtiyaçlar bu kategoriye girdiğinden, dünya ölçeğinde devasa bir üretimden kaçınmaya tanık olunmaktadır: kr normunun altında üretmektense hiç üretmemek evladır. Böyle bir süreç tabi ki yapısal dönüşümlerin uzun döneminde cereyan eder ve krizin patlak vermesinin açıklaması olarak gösterilmesi elbette mümkün değildir. Ama az birikim yapan ve eşitsizlikleri derinleştiren bir kapitalizme büyük geçişe temel teşkil eden de işte budur. Bu aynı şekilde Marx'ın, kapitalizmi düzenlemenin zorluklarını vurgulamakla yetinmeyip aynı zamanda geridndrlemez geriletici bir işleyişi zamanından önce sezen eleştirisinin en radikal boyutuna da göndermede bulunur. Birikim önündeki bu engellerin saptanması, yakın zamandaki canlanmanın sürdürülebilir ve kalıcı yeni bir genişleme evresinin habercisi olmadığını düşünmeye götürür.

Michel Husson, Grard Dumnil et Dominique Lvy (dir.)

Crise et renouveau du capitalisme,

Presses de l'Université de Laval, 2002 içinde

<http://hussonet.free.fr/crise70.pdf>

Kaynakça

Aglietta M. (1976), *Régulations et crises du capitalisme*, Calmann-Lévy. Réédition en 1997 chez Odile Jacob.

Aglietta M. (1995), *Macroéconomie financière*, La Découverte.

Appelbaum E. & Schettkat R. (1995), « Emploi et productivité dans les pays industriels », *Revue internationale du travail* vol.134 n°4-5, 1995.

Attali J. (1978), *La nouvelle économie française*, Flammarion.

Bensaïd D. (1995), *La discordance des temps*, Editions de la Passion, Paris, 1995.

Brenner R. (1998), *The economics of global turbulence*, numéro spécial *New Left Review* n°229.

Chesnais F. (1998), « Les dangereux mirages de la relative fonctionnalité de la finance », *Critique communiste* n°151.

Coutrot T. (1998), *L'entreprise néo-libérale, nouvelle utopie capitaliste ?*, La Découverte.

Duménil G. & Lévy D. (1994), *The U.S. Economy since the Civil War: Sources and Construction of the Series*, Paris,

Cepremap. Données provisoires actualisées : <http://www.cepremap.cnrs.fr/~levy/uslt46.txt>

Duménil G. & Lévy D. (1996), *La dynamique du capital*, PUF, Paris.

Duménil G. & Lévy D. (2000), *Crise et sortie de crise*, PUF, Paris.

Glyn A. & Sutcliffe B. (1972), *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, Penguin.

Husson M. (1996), *Misère du capital. Une critique du néolibéralisme*, Editions Syros, Paris.

Husson M. (1997), « Contre le fétichisme de la finance », *Critique communiste* n°149, 1997.

<http://hussonet.free.fr/finance.pdf>

Husson M. (1999a), « Après l'âge d'or. Sur le Troisième Age du capitalisme » in Achcar G. (dir.) *Le marxisme d'Ernest Mandel*, PUF, Paris <http://hussonet.free.fr/age3.pdf>

Husson M. (1999b), « Riding the Long Wave », *Historical Materialism* n°5, winter 1999. Version française : <http://hussonet.free.fr/surfing.pdf>

Husson M. (1999c), *Les ajustement de l'emploi*, Editions Page deux, Lausanne.

Johnsua I. (2001), « Dans l'ombre de 1929 », *Le Monde*, 9 avril.

Kalecki M. (1943), « Political Aspects of Full Employment », *Political Quarterly*. Reproduit dans *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*, Cambridge University Press, 1971.

Lorenzi J-H., Pastré O. & Toledano J. (1980), *La crise du XXè siècle*, Economica, Paris.

Louçã F. (1997), *Turbulence in Economics*, Edward Elgar, Cheltenham.

Mandel E. (1985), *La crise*, Flammarion, Paris.

Mandel E. (1995), *Long waves of capitalist development. A Marxist interpretation*, Verso, Londra.

Mandel E. (1997), *Le troisième âge du capitalisme*, Editions de la Passion, Paris.

Schumpeter J. (1990), *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Payot, Paris.

Weber M. & Rigby D. (1996), *The Golden Age Illusion*, The Guilford Press, New York.

Kâr Oranının Eğilimsel Düşüşü Üzerine

Kriz Marksist analiz araçlarının yeniden ön plana çıkmasına yol açtı. Kimi yazarlar, kâr oranının eğilimsel düşüş yasasının bu krizin daha iyi kavranmasına imkân tanıdığını düşünmektedirler. İleride daha geliştirilmiş bir tarzda ele alınacak bu kısa belge, bu yaklaşımın neden yerinde olmadığını açıklamaya çalışacaktır.

Marksist basitleştirmede [vulgate] kâr oranının evrimi onun iki bileşeninin yani sömürü oranıyla sermayenin organik bileşimine bağlıdır. Ardından şunlar söylenir:

1. organik bileşim eğilimsel olarak artar,
2. sömürü oranı ancak belli bir noktaya kadar artırılabilir;
3. bunun sonucunda kâr oranı nihayetinde düşer (bu eğilimsel bir yasadır).

Ashında bu iki bileşen (sömürü oranı ve organik bileşim) birbirinden bağımsız değildir ve basit bir ikili ayrıştırma bu iki büyüklüğün biri ile diğeri arasındaki ilişkileri gözden kaçırmır. Gerçekteyse emek üretkenliği hem artık-değer oranı hem de organik bileşim üzerinde etkilidir. Dolayısıyla bu büyüklüğü yalıtımak gerekir ve bu durumda;

- emek üretkenliği
- reel ücret
- çalışan başına sermayeyi

birbirinden ayırt eden üç bileşenli bir ayrıştırmaya varılır (bkz. Kutu 1)

Kutu 1
“Üç-Bileşenli” Bir Kâr Oranı Formülü

$$R = \frac{1 - \frac{w/p}{Q/N}}{\frac{K/N}{Q/N}}$$

reel ücret üretkenlik
çalışan başına sermaye üretkenlik

R	kâr oranı
w	çalışan başına nominal ücret
p	fiyat
K	hacim olarak sermaye
Q	hacim olarak üretim
N	çalışan sayısı

Bu ayrıştırmayı gerçekleştirmek için kullanılan kâr oranı tanımı Marx'ın kâr oranı tanımından iki noktada ayrılır:

- artık-değer amorti edilmiş değişmeyen sermayeyi (milli gelir hesabında sabit sermaye tüketimini) içerir;
- organik bileşim sadece değişken sermayeyle değil brüt katma-değere yatırılan sabit sermayenin tamamıyla da oranlıdır.

Buna karşın, kâr oranının bir tanımından bir diğerine geçmeye imkân tanıyan dönüşümler (çok tikel dizilişler hariç) kâr oranını artıran ya da azaltan koşulların yazılışını değiştirmez.

O zaman şu şekilde özetlenebilecek olan kâr oranının evrim koşulları elde edilir: kâr oranı, reel ücret artışı eğer, bizzat kendileri de emek üretkenliğine ve sermayenin etkinliğine

bağlı olan faktörlerin genel verimliliğindeki artışın altındaysa artar (Kutu 2).

Kutu2
Kâr Oranının Evrimi

$$\Delta R = \frac{e}{1-e} \left(\frac{1}{e} \Delta \eta_{GLO} - \Delta s \right)$$

e ücretlerin payı

R kâr oranı

s reel ücret

η_{GLO} faktörlerin genel üretkenliği = $e.Q/N + (1-e).K/Q$

Δ artış oranı

Üretkenliğin devreye sokulması organik bileşimin, çok ortodoks tarzda değer cinsinden ölçülse dahi, artmak için niçin hiçbir nedene sahip olmadığını anlamaya imkân tanır.

Mesela emek sarfiyatının yani her yıl yaratılan toplam değer, artık-değer oranının sabit kaldığı ve tüm artık-değerin biriktirildiği bir ekonomi hayal edelim. Eğer amortisman oranı sabitse, bu durumda sermayenin organik bileşimi bir sabite yaklaşır. Bu sonucun kavranması epeyce kolaydır: değer cinsinden, amortisman sermayeyle orantılı olarak artarken, biriktirilen yeni değer sabittir. Birinci büyüklük, birikmiş sermaye artışına (sabit) tedricen eşitlenene kadar artar ve o andan itibaren değişmeyen sermaye değer cinsinden artmaz, çünkü ona eklenen değer niceliği (birikim) ondan çekilen değer niceliğine (amortisman) eşittir. Eğer sabit amortisman oranına d , yeni değer biriktirilen dilimine m dersek, bu durumda organik bileşim sonlu bir limite yaklaşır m/d . %10'luk bir amortisman oranı, üretilen değer %20'sine tekabül eden bir birikim oranı ve %100'lük bir artık-değer oranıyla, organik bileşim 2'ye yaklaşır.

Bu sonucu, yatırılan sabit sermayede cisimleşen emek saatlerinin doğrudan bir tahminiyle kanıtlamak mümkündür. Sermaye hacmi K sermaye mallarının üretimindeki ortalama emek üretkenliğiyle bölünür. Farklı dönemlerde üretilen malların bir bütünü söz konusu olduğundan, cari üretkenliği değil bu farklı nesillerin ortalama üretkenliğini kullanmak gerekir.

Eğer sermayenin ömrü T yılsa, ortalama yaşı yaklaşık $T/2$ olacaktır ve dolayısıyla ilk yakınsamada $T/2$ yıl öncesinin üretkenliğini ($prod$) uygulamak mümkündür: değişmeyen sermayenin değeri $K/prod \cdot T/2$.

Değişken sermayenin değeri, w reel ücret, N çalışan sayısı ve $prod$ cari üretkenlik olmak üzere şuna eşittir: $wN/prod$.

Sonuçta organik bileşim (CO) şu formülle hesaplanır: $CO = [(K/N)/prod \cdot T/2] / [w/prod]$.

Eğer artık-değer oranı ($w/prod$) sabitse, bu durumda organik bileşim (CO) ancak teknik bileşim (K/N) dönem boyunca ortalama emek üretkenliğinden ($prod \cdot T/2$) daha hızlı arttığı takdirde artar.

Öyleyse, eğilimsel düşüşün, merkeze emek üretkenliğini koyan “zayıf bir versiyonunu” tercih etmek gerekir: kişi başına sermayenin artışı bir süre sonra toplumsal ve teknik (yani aritmetik olmayan) nedenlerle aynı üretkenlik artışlarını üretmez. Kârın düşüşünü başlatan, emek üretkenliğinin yalnızca kişi başına sermayeye değil aynı zamanda ücrete oranla çifte aşağı yönlü bükülmesidir [azalmasıdır]. Bu düşüşe yol açan kapitalizmin yapısal çelişkileridir (azami kâr arayışı, sermayeler arasında rekabet).

Bu okuma, Duménil ile Lévy ve özellikle de Brenner'de

rastlanması mümkün saf anlamda teknolojik okumadan farklılaşır. Brenner, birikimde etkinlik kaybı olduğunu ortaya koyduğu halde, üretkenliğin yavaşlamasının birikimde bir yavaşlamanın basit bir yansıması olduğunu düşünür. Diğer yandan, bu genel etkinliğin teknolojiye bağlı olmayan ihtiyaçlara tam uygunluktan ayrılması mümkün değildir. Gerçekten de reel ücretin “iyi” metalara yönelmesi gerekir.

Michel Husson, 20 Kasım 2008,
<http://hussonet.free.fr/tprolbis.pdf>

Düzenleme Okulu, Marx'tan Saint-Simon Vakfına: Dönüşü Olmayan Yol

Aglietta'nın kitabı, *Crises et régulation du capitalisme* [Krizler ve Kapitalizmin Düzenlenmesi] 1976 tarihini taşır ve düzenleme teorisinin kurucu belgesi sayılabilir. Kitabın 1997'de yeniden basımı –ve kitabı süsleyen Sonsöz– kuşkusuz, bu okulu aslında kısmen kaynaklandığı Marksizmden epey uzağa sürüklemiş olan bir güzergâhın [yörüngenin] varış noktasını belirler.

Bir Okulun Doğuşu

Aglietta'nın yapıtı yayınlandığı sırada, zihinlerde bugün yeniden ele alınması uygun olacak bir soru uyandırmış olabilir: Marksizmin bir yeniden-formüle-edilmesi/güncelleştirilmesi mi yoksa bütünüyle yenilenmiş bir kuramsal yaklaşımın ortaya konması mı söz konusudur? Düzenlemeciler o dönemde (dikkat çekici Boyer istisnası dışında) Marksizmin alanında yer alırlar: Aglietta FKP kökenlidir, Lipietz Maoculuktan gelir ve Billaudot, Bertrand'ın da aktif görev aldığı PSU (Birleşik Sosyalist Parti) iktisat komisyonunu yönetmektedir. Aynı şe-

kilde kurucu üyelerin çoğu da Politeknik mezunudur ve üniversiteden ziyade (Althusser'in kategorisini devralacak olursak) "devletin ideolojik aygıtlarında" iktisatçı olarak çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, bir yandan Colbertçi ya da Saint-Simoncu bir geleneğin, diğer yandan da Marksizmin o da çok Fransız bir çeşit yeniden vücuda gelişinin izlerini taşımaktadırlar. Lipietz (1994) bunları "*Massé ile Althusser'in asi çocukları*" olarak tanımlamakta haksız değildir ve projeleri bu çifte hısmılıktan diyalektik bir kopuş olarak çözümlenebilir.

Kriz bu kopuşun fırsatı olacaktır. Düzenlemeci proje gerçekten de çok kesin bir konjonktürde doğmuştur: siyasi planda bu, Sol Birliğin 1977'de dağılmasıyla tamamlanacak, Ortak Program etrafında tartışma dönemidir. İktisadi planda, 1974-75 genelleşmiş resesyonu "krize" girişin işaretini verir. Bu bazı bakımlardan, FKP'nin iki on-yıldır "Devlet Tekelci Kapitalizm"inin nihai batışını öngören teorisyenlerini haklı çıkarmıştır. Ama bu hepsinden çok savaş-sonrası kapitalizminin sefalet-edebiyatçı bir kuramlaştırılmasının dogmatizmini geçmişe dönük olarak ortaya koyar. Düzenlemeciler o dönemde, tam anlamıyla ayırdında olmaksızın, krizin anahtarının henüz sona ermiş "Muhteşem Otuz-Yıl"ın anlaşılmasında saklı olduğunu sezerler. İki kurucu yapıt o dönemde kaleme alınır: 1976'da Aglietta'nın kitabı ve ardından Boyer-Lipietz (ve diğerlerinin) 1977 tarihli enflasyon raporu.

Günümüzdeki bir yeniden-okuma o gün sahip olunabilecek, başlıca yeniliği Stalinist eski püskülerden kurtulmuş olmak olan bir Marksizmin yeniden-formüle edilişinden başka bir şeye rastlamama duygusunu teyit eder. Aglietta'nın kitabı

esas itibariyle kapitalist birikimin, ABD örneğine uygulanmasıyla yeterince klasik bir sunumundan başka bir şey değildir. Bize göre yenilik nispi artık-değer üretimine dayalı olarak tanımlanan yoğun birikimden ibarettir. Marx'ın bazı kavramları milli gelir hesabının makro-ekonomik verileriyle karşılaştırılır ve Aglietta bu vesileyle katma-değer içinde ücretler payından başka bir şey olmayan o *“reel toplumsal ücret maliyeti”* gibi bugün unutulmuş sahte-kavramlar önerir. Ampirik analiz Aglietta'yı *“artık-değer oranının evrimini ifade etmek için”* en iyi istatistik göstergenin *“reel ücret maliyeti”* olduğunu kesin biçimde ifade etmeye götürür. Burada hayrete şayan bir keşif yoktur.

Oysa düzenlemeciler, salt kavramlarını ampirik gerçeklikle karşılaştırmış olmakla, metodolojik planda kökten biçimde yenilik getirmiş oldukları zehabına kapılırlar. Yine burada da, belli bir “Marksist” yapısalcılıktan kopuş, düzenlemecileri çözümlerlerinin ampirik bir nicelleştirilmesine çaba harcamaya teşvik yolunda ekonomi yönetimi kadrolarına katılmalarıyla bileşir. Buna karşın bu epistemolojik kesik [kopuş] karşısında gözleri şakirt mühtedi gayretkeşliğiyle kamaşır: *“zor ve kullanılan istatistiklerin besbelli kaynağı hesaba katıldığında tatmin edici olmaktan her zaman uzak olsa dahi ölçüye bu dönüş, başlangıçtaki teorik çerçevenin, en dar anlamda mantıksal bakış açısından mükemmelen doyurucu olsa bile, bir yanlışlanmasının mümkünliğünün devreye sokulması sonucunu doğurur”* (Bertrand et alii 1980).

Yine de bu pek fazla bir şey sayılmaz! Somut gerçekliğin kuramsal mantık karşısında özerkliğinin bu naif keşfinin ciddi biçimde Marksist yöntemin bir aşılmasını temsil etme iddi-

asında bulunması mümkün değildir ve mesela Kosik'in (1970) o denli zengin ve o denli incelikli katkısının çok çok altında kalır. Kuşkusuz burada dogmatizme kıyasla bir ilerleme görmek olasıdır ama ne var ki yaşayan Marksizm açısından bu da bir banalliktir. Aslında bu bapta düzenlemenin öncüsü unvanı için hak iddia etmesi gerekecek olan kişi, artık-değerin (adını anmaksızın) evrimini incelediği Maliye Bakanlığı dergisinde 1975'te yayınlanan makalesi dolayısıyla Phéline'dir. "Kaynağı" şüpheli (burjuva?) istatistiklerin kullanımı konusunda sürdürülen temkinlilik dahi Marx ve Lenin'in –ya da daha yakınımızdaki Baran, Sweezy veya Mandel'in– Sermayenin bu Marksist eleştirmenlerinin hayatlarını istatistik biriktirmekle geçirdiklerini bilen okurlarını gülümsetecektir. Kendini rakamlarla sınama gerektiği fikrinin bu denli yürek işi gözükmesi, Stalinizmin Fransa'da zihinlerdeki tikel egemenliğinin ifade edebildiği gerileme hakkında çok şey anlatır.

Althusser ile kopuş Lipietz (1979) tarafından uzun uzadıya betimlenmiştir; onun Althusser'e yönelttiği başlıca yergi *"toplumsal ilişkilerin bu maddi temelinde "bu biziz" diyebilecek ve ilişkiler sistemini altüst edebilecek bir şeyler oluşabileceğini inkâr" etmesidir. "Bu bir şeyler bizim için kitlelerin devrimci hareketiydi."* Bu alıntı, her şeyden önce günümüzde ücretli tasarrufunun yatırılacağı özel emeklilik fonlarının öncüsü haline gelen bir Lipietz tarafından az çok ustalıkla kullanılan "geliştirici kavramlar" nedeniyle eğlendiricidir. Ama kitlelerin devrimci hareketinin müdahalesini, açık biçimde kurucu bir bileşeni olduğu Marksizm ile yeniden bağ kurmak için yeniden keşfedilmesi gereken "bir şeyler" olarak sunabilmek hepsi-

nin fevkinde olağanüstü bir şeydir! Düzenlemenin mucitlerinin biraz nefes alabilmek için kaldırmak zorunda kaldıkları Stalino-Maoist kurşun ağırlığı işte bu herkesin malumu şeyleri kanıtlama yeteneğiyle ölçülür. Bu güzergâh kayıtsız değildir, zira onları, yalnızca Althusser, Mao veya Boccara aracılığıyla ilişki kurdukları Marksizmin yaşayan geleneğinin uzağında tutmuş olacaktır. Dolayısıyla onların Marksizmin, (özellikle Anglosakson ve) elbette, temel eseri *Kapitalizmin Üçüncü Çağı* [*Geç Kapitalizm*] Fransa'da 1976'da yayınlanmış olan Ernest Mandel'in temsil ettiği doğurgan akımlarından tamamıyla habersiz olduklarını saptamakta şaşırtıcı hiçbir yan yoktur.

Düzenlemecilik (Henüz) Bir Ahenkçilik Olmadığında

Düzenlemeci girişimin şu hiçbir yoruma yer bırakmayan canlı tanımını Lipietz'e (1994) borçluyuz: *"çelişkili olduklarından ta başından beri parçalanmış olmaları gerekeceği halde (...) bir yapısalıcı bunların krize girmesini anormal bulacak olduğu halde, niçin görece istikrarlı yapıların olduğu sorusu sorulduğu andan itibaren düzenlemeci olunur"*. Buna karşın, şayet Marksizm bir yapısalcılığa indirgenmezse, sermayenin yeniden-üretimini biçimlenişleri [kipleri] tabi ki onun bir tür sürekli çöküş teoremine hiç ihtiyaç duymayan eleştirisinin bütünleyici parçası olur.

Öyle ya da böyle, Aglietta'nın *"neo-Fordizm"* üzerine başlangıçtaki düşüncesi onun o dönemde tamamıyla Marksizm alanında olduğunu ve temel bir konuda belki de tam manasıyla bugün anladığımız anlamda düzenlemeci olmadığını gösterir. Aglietta (1976) gerçekten de aşağıdaki gibi tanımlanmış bir ne-

o-Fordizme dayanan krizden bir çıkış mümkünlüğünü öngörür: *“Fordizm kapitalist toplumsal masrafların karşılanmasını kapitalist üretim tarzının sınırlılıkları içerisinde bırakıp, özel tüketim normunun dönüşümünü eksen alırken, yeni bir yoğun birikim rejimini olarak neo-Fordizm krizden, kapitalist birikimi ücretli kesimin varoluş koşullarının toptan dönüşümü üzerinden geliştirerek çıkacaktır”*. Diğer bir deyişle, Fordizmin özel tüketim (konut ve ev eşyaları, özel otomobil) için gerçekleştirmiş olduğunun, kolektif harcamalara (sağlık, eğitim, ulaştırma...) yaygınlaşmasıyla kriz kendisine bir çıkış bulabilecektir. Bu izlek Attali’de (1978) de mevcuttur; örneğin şöyle yazar: *“post-endüstriyel toplum muhtemelen hiper-sanayileşmiş olacaktır. Ama orada üretim talep yaratan ortaklaşa hizmetlerin ikamesi yeni sektörlerle; okula, hastaneye yönelir. Bu ticari nesnelere bir talep yaratan yeni bir teknolojik ve toplumsal ağa yaslanır”*.

Buna karşın, Aglietta hemen *“yoğun birikim rejiminin temellerinin [neo-Fordist] bu dönüşümünün krizden yegâne kalıcı çıkış olması, bunun ipso facto [sırf bu nedenle] kapitalizm içinde mümkün olduğu anlamına gelme”*diğinin altını çizerek belirleyici bir saptama getirir.

Ücret ilişkisi, Kilit Bir Kavram

Bir başka kurucu metinde Boyer (1979), zaten sürekli olarak Kondratieff’in bir yeniden dirilişiyle karıştırmaya çabaladığı Mandel’in (2000) uzun dalgalar teorisine fazla bir şey katmayarak, *“büyük kriz”* ile *“küçük kriz”* arasında bir ayrım getirir. Savaş-sonrası dönemin özgünlüğü daha ziyade ücret ilişkisi kavrayışı etrafında temellendirilir. Boyer öncelikle o dönemin

heterodoks [iktisatçılarının] harcıâlem tespiti *“tekelci yapıların bir yükselişi”*ni saptar. Ama *“rekabetçi düzenlemeciliği”* ikame eden bir *“tekelci”* düzenleme için ek bir malzeme yani uygun bir *“ücret ilişkisinin”* tesisi gerekir.

Bu yeni ücret ilişkisi 1945’ten sonra asgari ücretin, toplu sözleşmelerin ve dolaylı ücretin genişletilmesinin tesisiyle kurumsallaştırılmıştır. Bu nedenle, ücretlerin artışı artık işsizliğin baskısıyla düzenlenmez. Ücret artışı *“bir yandan geçim maliyetine neredeyse otomatik bir uyarlanmaya, diğer yandan da firmalar, sektörler hatta topyekûn ekonomi düzeyinde beklenen veya kaydedilmiş üretkenlik artışlarının zımnen ya da açıkça hesaba katılmasına”* bağlıdır. Kapitalist çelişkiler ortadan kaybolmamış ama yer değiştirmiştir: *“realizasyonun olmamasına bağlı gerilimlerin azalması nihayetinde sermayenin değerlendirilmesi zorluklarına takılıp kalır”*. Tüm bunlara devletin rolünün genişletilmesi ve mutasyonunu eklemek gerekir.

Fordist ücret ilişkisinin bu çözümlemesinde gerçek yenilik temelde yer alır. Boyer bunu tekelci düzenlemenin özgüllüklerinin merkezi göstergesi haline getirir: çevrimsel düzeltme artık fiyatlarla gerçekleşmez (Boyer 1978), kurumlar ücretlerin ortalama artışını sınaî üretkenlikle aynı hizaya getirmeye katkıda bulunurlar (Boyer, Mistral 1978). Aglietta’ya gelince (1976) o da *“tüketim normu”* merkezi kavrayışını getirir ve Fordizmin nasıl tam da üretilen malların önemli üretkenlik artışlarıyla birlikte ücretli tüketimine girişini ifade ettiğini gösterir. Nihayet Bertrand (1979) bu hipotezi, Fransız ekonomisini *Kapital’in* yeniden-üretim şemalarını devreye sokan *“kesimler halinde”* bir tahlili sayesinde doğrular.

Teorik bakış açısından, bir kez daha, bu akrabalıkların Marx'tan sonraki Marksizmden tamamıyla bihaber görünen düzenlemecilerde bilinçli olup olmadığı meçhul olmakla birlikte, demek ki daha ziyade zaten el altında olan tartışmaların ve şemaların tekrar seferber edilmesi söz konusudur. Bir örnek vermek gerekirse, Birinci Dünya Savaşı civarında Marksist iktisatçıları seferber eden tartışmayla bağ bildiğimiz kadarıyla hiçbir zaman kurulmamıştır. Bu tartışmanın başlıca kahramanları Kautsky, Bernstein, Lenin, Buharin, Luxemburg, Bauer, Tugan-Baranovski adlarını taşımaktaydılar. Mesela bu sonuncusu üretim düşüşünün birikimle telafi edildiği yeniden-üretim şemaları önerir ve bu nedenle nihaî çöküş tezini reddeder. Bauer de benzer bir sonuca ulaşır ve üretkenlik ve nüfusla düzenlenen belli sınırlar dâhilinde sermaye birikiminin geçerliliğinde karar kılar. Rosa Luxemburg ile polemikçi düzenlemecilerin sorusuna tıpatıp benzeyen bir soru etrafında döner: kapitalizm niçin çökmemektedir? Bu başvuru kaynakları düzenlemeciler tarafından asla anılmaz ve bu da, sanki bu izlekleri ele alıyor olmak Moskova, Pekin ya da Paris'te basılan resmi elkitaplarından özümsemiş Marksizme karşı müthiş bir münasebetsizliğin göstergesiymiş gibi, onların çalışmalarına sıklıkla naif bir yan kazandırır.

Buna karşın, Boyer örneğinde çok açık biçimde sahip çıkılan başka bir esin kaynağı Cambridge Okuludur. Maliye Bakanlığının Tahminler Birimi tarafından geliştirilen *Star* modelinin (Boullé ve diğerleri) temel sezgileri –tikel olarak kâr-büyüme ilişkisi– doğrudan Kalecki'nin veya Joan Robinson'un kavramsallaştırmalarından çekilip alınmıştır. Robin-

son *Sermaye Birikimi*'nde [*l'Accumulation du Capital*] örneğin, “*Altın Çağın*” Fordist düzenlemeye çok benzer bir tanımını önerir. Sahip çıkılan bu akrabalık tamamıyla meşrudur ve burada bu akrabalıktan salt düzenlemeci kuramın kendisini ne denli Marksizmle Cambridge post-Keynesciliğinin verimli bir sentezinden kalkınarak inşa edebilmiş olduğunu vurgulamak için bahsedilmektedir.

Böylece, düzenleme Marksizmin bir aşılmasından ziyade onun savaş-sonrası tarihsel özgüllüklerini hesaba katmak ve dogmatizmden sıyrılmak için zorunlu bir güncelleştirilmesi ya da yeniden kendine mal edilmesi olarak belirginleşir. Bu bakımdan bize göre düzenlemeci katkının hakiki bir sentezini temsil eden yapıt Dockès ve Rosier'nin 1983'te çıkan (ve yeniden yayınlanmayı hak eden) kitabıdır. Ücret ilişkisiyle tüketim normunun çözümlenmesi zımnî sabit reel ücret hipotezini terk etmek koşuluyla, analizin genel çerçevesini tartışma konusu yapmayan yaşayan bir Marksizmle mükemmelen bütünleştirilebilir (Husson 1999). Nihayetinde, “kurumsal biçimlerin” araştırılmasının nasıl olup da kapitalist üretim tarzının çelişkilerini aydınlatmakla bağdaşabilir olmadığını görmek zordur. Ama düzenlemeci yaklaşımda onun sadece hakiki özgüllüğünü değil aynı zamanda başlıca sınırını da oluşturan başka bir şey de mevcuttur: bu ahenkçiliktir.

Ahenkçi Dönemeç

Kayış basittir: düzenlemeciler kapitalizmin işleyebileceği yolundaki doğru tezden sessiz sedasız, çözümlmelerinden zorunlu bir biçimde çıkarsanmayan ancak bu analizin muhte-

mel bir uzantısı olan ve kapitalizmin eninde sonunda görece ahenkli bir şekilde işleyebileceğini öngören bir başka konuma geçerler. Lipietz'in (1994) açıkça söylediği gibi: *"şayet bunun nasıl işlediği kavranırsa, aynı şekilde başka bir modelin nasıl işletilebileceği anlaşılacaktır"*.

Solun 1981'de iktidara gelişi düzenlemecilere aydınlanmış eleştirmen konumlarını terk edip, kendilerini prensin danışmanlarına dönüştürme fırsatını sunması nedeniyle bu kayış daha da ayartıcı hale gelmekteydi. Ekonomi yönetimi aygıtındaki konumları ve mühendislik eğitimleri onları doğal olarak "yapmak" istemeye, diğer bir deyişle krizden tepeden çıkmaya imkân tanıyan yeni bir düzenlemenin yaşama geçirilmesinde ağırlık koymaya itmekteydi.

Dönemeç kuramsal planda tüketim normu kavrayışı etrafında ekselenerek gerçekleşti. Bunu Aglietta ile Boyer'in 1982'de düzenlenen bir seminerdeki katkılarıyla tam olarak tarihlemek mümkündür. Tipik bir düzenlemeci analiz temelinde, metinleri bir ilk tavsiyeyle sonuçlanır: *"sınai yatırımın canlanması ve dış ödemeler dengesi ile bağdaştığı ölçüde belli bir tüketim artışını idame ettirmek"* ve *"belirmesi ve gelişmesi bugün krizin getirdiği istikrarsızlık ve belirsizlik tarafından frenlenen"* yeni talepleri sezinlemeye gayret etmek gerekir. Bu çözümleme düzenleme okulunun, mantıken Fordizmin analizinden kaynaklanan bir akıl yürütmeye bağlı olarak elektronik işkolunu krizden bir çıkışın doğal filizlenme mekânı haline getiren daha "teknolojist" bir versiyonuna katılmaktaydı: *"Krizden çıkışı algılamamız onu izahımıza tekabül eder. Öyleyse, yeni birikim mekânları sunumumuzda açıkla-*

nan zorunlulukların hepsine genel tarzda uymalı, yani hem üretkenlik artışlarıyla yenilenmiş bir tüketim normunu ortaya çıkartmaya, hem de üretken olmayan emeğin bir bölümünü üretken emeğe dönüştürmeye imkân tanınmalıdır" (Lorenzi Pastré Toledano 1980).

Düzenlemeci çalışma programı yönünü o andan itibaren post-Fordizmin icadına çevirir. *"Yeni üretkenlikler"* ile yeni bir *"toplumsal model"* üzerine kurulu yeni bir olumlu toplumsal uzlaşa tahayyül etmek söz konusudur. CEPREMAP [İktisadi Araştırmalar ve Uygulanmaları Merkezi] için hazırlanan ilk rapordan on yıl sonra, Boyer 1987'de *Aspects de la crise [Krizin Veçheleri]* başlıklı ve sonuç işlevi gören cildi *"suyun geçit verdiği yerin ortasında ekonomiler"* başlığını taşıyan hacimli bir çalışmanın editörlüğünü yapar. Burada, iyi, kötü ve tembel olarak adlandırılabilir üç senaryo sunmaktan ibaret olan, Fransız usulü planlamaya (Massé!) özgü tipik bir mantığa rastlanır. Tembel senaryo işbaşındaki eğilimlerin biraz sili uzamasına, kötü senaryo toplumsal olarak gerici bir modelle sapmaya tekabül eder ve ilk senaryo tabii iyi tercihtir. Bunlar *"toplumsal-siyasi bakış açısından neredeyse bütünsel uyuma sahip [insicamlı] ve gerçekleşmesi muhtemel gelişmeler tarafından tanımlanan üç büyük perspektif"* çizerler. Bu bütünsel uyum farklı bir tarzda bileşmiş beş temel ögenin etrafında tanımlanır: teknik sistem, rekabetin biçimleri, ücret ilişkisi, kamu müdahaleleri ve uluslararası rejim. Bu ihtimallere dayalı bileşimi [combinatoire] betimleyen ve Boyer'in daimi olarak kullandığı tablo tipi karşı konulmaz biçimde Boston Consulting Group'un meşhur matrislerini hatırlatır ve aslında

temelde toplumsal yönetimin [social management] kullandığı âletler söz konusudur. Düzenlemeciler karar vericilere, onlara elde mevcut seçenekleri göstermek ve bu tercihlerin tek tek avantajlarını değerlendirmek için seslenirler: düzenleme kuramı düzenleme tekniği haline gelmiştir.

Hiçbir şey yapmamayı seçmek her zaman mümkündür ve bu, ölümü göstererek sıtmaya razı etmeye yarayan, *“akıntı yönünde [sürüklenme]”* olarak vaftiz edilmiş senaryodur. Elbette neoliberal esinli bir *“iradeci piyasaya dönüş programını”* yaşama geçirmeyi seçmek mümkündür. Ama iyi senaryo tabii ki, en azından bir önceki kadar iradeci olmakla birlikte mutasyonlara, *“kolektif uyum biçimleri”* kurmayı hedefleyen ve *“tüm toplum ölçeğinde üretkenlik artışlarının ücret artışı, çalışma zamanının azaltılması ve istihdam yaratılması arasında özgün bir paylaşım ilkesi”* üzerine kurulu *“ücret ilişkisinin yeni bir dizilişinin müzakere edilmesini”* gerektiren üçüncü senaryodur. Düzenlemeci maharet apaçık ortadadır: iyi bir Fordist ücret ilişkisi vardı ama zamanını doldurdu, öyleyse hep birlikte başka bir şey bulmak lazım.

Bu girişim, kendisi için görülmedik yeni bir düzenleme tarzının doğuş koşulları sorunuyla karşı karşıya kalır kalmaz teorinin birçok eksikliğini belirginleştirir. Acaba kendini dayatan ille de en iyisi midir ve bu ikisi arasında ne olup biter? Bu son soru düzenlemeciler için tikel olarak karmaşıktır. Bir yandan temel sorunsalları, çökmediği için nasıl işlediğini incelemekten ilarettir. Ama diğer yandan birçok işleyiş biçimlenişleri arasında seçim yapmanın mümkün olduğunu gösterirler. Bu koşullar altında, düzenlemecilerin büyük zorluklarından

biri, reel olarak varolan neoliberal modeli incelemek yerine, krizden yirmi yıl sonra hâlâ başka mümkün senaryolar geliştirmektedirler.

Bu yer değiştirmeye teorik bir yeniden yapılanma eşlik eder. Kurucu metinler kapitalist değişmezler [sabiteler] tarafından tayin edilen çerçeve içine kurumsal biçimleri kattıkları halde, düzenleme tarzlarının şekillendirilebilirliği neredeyse sınırsız addedilmeye varır ve bu analitik kayışı en fazla zihin berraklığıyla formüle eden Coriat'dır (1994): *"bu yapısal biçimler düzenleme teorisinde, bir yandan saf kuram ve değişmezler ile diğer yandan gözlemlenen ve stilize edilen olgular arasında süreklilikler ötesinde değişimleri ve bunların özgünlüklerini düşünebilmek için peşinde olduğumuz bu vazgeçilmez aletleri sağlamaları manasında giderek gerçek anlamda ara kategoriler statüsünü kazandılar"*. Kapı artık sonsuz bir ihtimallere dayalı bileşime açıktır.

O andan itibaren, merkezi kuramsal sorun yer değiştirir ve düzenleme tarzlarının doğuşu sorunu haline gelir. Bu, hiç kuşku yok vahim bir taktik hata oluşturan sözleşme teorileriyle geçici bir ittifaka götürür. Boyer ve Orléan 1991'de, Foster'in (1988) vurgulamış olduğu ve Dockès'in sonradan Toyotizme hayranlıktan kopan parlak bir makalede geliştireceği gibi, Ford'un Fordist olmadığının keşfedildiği bir makaleye imza atarlar. Boyer ile Orléan'ın makalesi özü itibariyle, düzenlemenin çıkmazlarını örnekleyen ve toplumsal sözleşme kavrayışının muğlâklıklarını geçmişe yönelik tarzda vurgulayan yotembilimsel bireyciliğe savunmacı bir bağlanış oluşturur. Her türlü toplumsal dinamik devre dışı bırakılır ve düzenleme

tarzı, trafik kurallarıyla kıyaslanabilir bir mutabakat haline gelir. Düzenleme teorisi o andan itibaren, kimi zaman “*kötü kapitalizm iyisine galip geliyor*” demekten, kimi zaman da içinden ne istenirse alınabileceği bir ihtimallere dayalı bileşimden kalkınarak inşa edilmiş somut kapitalizmlerin dışında bir şeyin var olmadığını göstermekten ibaret olan iki simetrik pozisyon arasında gidip gelir. Mesaj, çözümleme ve norm arasında kesinlikle kafa karıştırıcı hale gelir ya da birkaç genel geçer harcıâlem saptamaya indirgenir: üretkenlik salt emek maliyetine bağlı değildir, piyasa kurumlar olmaksızın tam anlamıyla etkin olmaz, vahşi kapitalizm ille de en meşru olan değildir, Japon modeli yara aldı ama her şeye rağmen direniyor.

Bu güzergâh düzenlemecileri şimdi yeni bir rota değişikliğine götürmüştür. (Ücretlilerin yönetime katılımı karşılığında çalışma zamanının azaltılmasından vazgeçecek olan) post-Fordist ufuk, (*stock options* karşılığında emeğin yoğunlaştırılmasına ve ücretlerin dondurulmasına razı olacak) net-varlık kapitalizmi perspektifine yönelmek üzere ebediyen terk edilir. Bu, ısrarla vurgulanması gereken ve düzenlemecilerin derlemelerinde (Boyer ve Saillard 1995) değerlendirmekten özenle kaçındıkları bir noktadır: kurulmuş olan neoliberal bir model olduğuna göre kapitalist gerçeklik onları zalimane bir yalanlanmaya maruz bırakmıştır. Bunun kuşkusuz en çarpıcı sembolü (ölü-doğmuş) *Uddevalizm* kavramına ilham vermiş olan Uddevella fabrikasının Volvo tarafından kapatılmasıdır! Düzenlemecilerin günümüzde önerdiklerinin, on yıl önce öne sürdükleriyle hiçbir alakası yoktur. Üstelik bu çark edişin sonuçları da hiçbir zaman çıkartılmamıştır.

Kapitalizmin Yeni Düzenleme Tarzı

Mademki Fordizm bitmiş ve kapitalizm yine de çökmemiştir, o halde kapitalizm yeni bir şey bulmayı becermiş ve yeni bir düzenleme tarzı kurulmuştur. Düzenlemeciler, gözümüzün önünde yerleşen bu düzenleme tarzını incelemek yerine “kavşakta [yol ayrımında]” olduğumuzu izaha yirmi yıl harcadıklarına göre aslında düzenlemeci olmayı unutmuşlardır. Ya da bu durumda, ahenkçi sapmayı sonuna kadar götürerek, iyi düzenlemelere istikrarlı, bütünsel uyuma sahip, meşru etiketlerini ayırmak gerekecektir. Peki, ama istikrarsız bütünsel uyum dönemlerinde ve tikel olarak savaş-sonrası uzun dalga-nın bu daralmacı evresi esnasında ne olup bitmektedir?

Tersine, sömürü oranının, işsizlik oranının ve rantiyelere giden milli gelir payının birbirine paralel artışı üzerine kurulu bir kapitalizmin işleme modelinin parametrelerini – dile-nirse Marksist-düzenlemeci bir bakış açısından – sunmak bize pekâlâ mümkün gözükmektedir. Neo-Fordizmden çok, daha ziyade neo-Malthusçuluktan söz etmek gerekecektir. Meşhur nüfus yasasının yanı sıra Malthus aynı zamanda, “*ürünlerin tamamının mübadele edilebilir değerini artırma aracı olarak*” üretken-olmayan bir tüketici sınıfın gerekliliğini kanıtlayan ilginç bir teorinin de mucididir. Muhakkak ki, Malthus “*toplumun büyük kitlesinin mutluluğunun*” mümkün olmasını arzu ederdi. Ne var ki, ücretlerde abartılmış bir artışın “*üretim maliyetlerini çok artırması gerekir; aynı şekilde kârları düşürmesi ve biriktirmeye yönelik güdülere azaltması ya da yok etmesi gerekir*”. Malthus diğer taraftan üretken sınıfların tüketiminin maddi ürünler arzının altında kalma eğilimin-

de olacağını çok iyi görür ve dolayısıyla buradan yeterince mantıklı olarak “*üretimde doğrudan görev almayan bir tüketici kümesi*”nin zorunluluğu sonucunu çıkarır. Bu sorunlar eski düzenlemeci sorunlardır ve çağdaş kapitalizm de aynen böyle işlemiş gibi görünür (Husson 1996).

Yüksek bir işsizlik oranının ücret üzerinde daimi bir baskı uyguladığı ve ücretli talebine ikame pazarların mevcut olduğu bu koşullarda ücretleri bloke etmek rasyoneldir. Yeni bir toplumsal mutabakat temelinde yeni üretkenlikler üzerine tüm savlar aşağıdaki şekilde özetlenebilecek saptama (Coutrot 1998) karşısında silinip gider: patronlar hem mala (ücretlilerin katılımı) hem de aynı malın satış hâsılatına (ücretlerin bloke edilmesi) sahiptir. Bu kapitalist değişmezlerin ve en başta da özel kapitalistler arasındaki rekabetin rövanşıdır.

Net-Varlık Kapitalizmi [Capitalisme Patrimoniaire]

Teorisi ya da İç-Çöküş [Tersine-Evrim]

Gelgelelim çok gerici bir düzenleme söz konusudur ve düzenlemeciler kapitalizmin bundan iyisini başarabileceğini düşünürler. Dolambaçlı yollardan birliklerini “*net-varlık kapitalizmi*”ne adapte edilmiş bir ücretli şirket-hisse-sahipliği projesi etrafında yeniden inşa etmektedirler. Bu noktaya varmak için yeni bir kayış gerçekleştirmek ve finans ile sanayi arasındaki ilişkileri ücret ilişkisini üst-belirleyen temel bir ilişki haline getirmek gerekmiştir. Operasyonun başını, kapitalizmin münhasıran birikimin finansman tarzına dayanan yeni bir dönemselleştirilme ilkesi öneren Aglietta çekmiştir: “*finans çok uzun dönemlerde kapitalizmin gelişimini yönlendirir. Bü-*

yümenin teşvik edildiği, ardından kösteklendiği uzun evrelere sırasıyla birbiri ardına yol açan finansman koşullarını belirler” (Aglietta 1995).

Kapitalizmin tarihi bu şekilde iki büyük finansman tarzının birbirini izlemesiyle hecelenmiş olacaktır. *“Yönetime tabi yapılara”* sahip finansal modeller *“sermaye birikiminin muhafaza edildiği ancak enflasyonun değişken olabileceği”* tarzda *“yatırım projelerini koruma”* avantajına sahiptir. Bunun aksine, serbestleştirilmiş [kuralsızlaştırılmış] finans tam tersi özellikler varsayar: bu *“istikrarlı ve düşük bir enflasyonu teşvik eder, ama buna karşın birikimi sekteye uğratar”*. O halde Aglietta’nın bizi davet ettiği şey, kapitalizmin uzun tarihinin ve krizlerinin yepyeni bir okumasıdır. Kapitalizmin ücretli tüketim normu türünden kavrayışlara dayalı bir çözümlemesini önerdikten yirmi yıl sonra, Aglietta, kapitalizmin tüm dinamizmini tek bir boyuta yani finans boyutuna indirgemek üzere bu sermayenin yeniden-üretiminin farklı alanlarının gerekli bir eklemlenmesi anlayışına geri döner. Düzenlemecileri yola çıkıştaki matrislerinden birine, diğer bir deyişle Keynesçiliğe geri getiren bir çember gerçekten de kapanmıştır.

Robert Boyer ve Jean-Louis Beffa, Saint-Simon Vakfı için kaleme aldıkları bir metinde *“şirketlerin ve sendikaların inisiyatifiyle ücretli fonlarının yaratılması sonra bunların ortaklaşa saptanmış hedeflere göre işletilmesi, yönetimin profesyonellere emanet edilmesi riskine karşın, yeni toplumsal haklar cümlesinde bir ilerleme ifade edebilecektir”* sonucuna varırlar. Michel Aglietta yeni nemalandırma biçimlerini emekteki dönüşümlerle haklılaştırır: *“güncel teknolojilerle, değer kaza-*

nanlar tersine inisiyatif ve uyum sağlamadır (...) artık iş garantiniz yoktur ama kârın bir bölümü katılım, prim [bonus] ya da yöneticiler için stock options şeklinde elinize geçer: sorumlulukların paylaşımına kârın paylaşımı eşlik etmiştir". Lipietz'e gelince, o fonlarla beraber XXI. Yüzyılın yeni kurumsal biçimini bulmuştur: *"Finansal ve demografik istikrarsızlıklar karşısında ikramiye ile emekliliğin sağlamlığına ikna olmuş kalınsa bile sermayeye dönüştürme [kapitalizasyon] yoluyla tamamlayıcı bir bileşenin katkısını dışlamak mümkün değildir (...)* Bu evrim iki toplumsal talebe tekabül eder; belli bir esnekliğe ve belli bir çeşitlendirmeye özlem (...) Fransız şirketlerinin sermayelendirilmesini Fransa'da istihdamda çıkarı olan bir finansal temele oturtma endişesi" (Lipietz 1999).

Böylece çember kapanır. Düzenlemeciler ücretli şirket-hisse-sahipliğinin kıssalarını imal etmeyi seçmişler ve bu arada her türlü bilimsel titizliği bir kenara bırakmışlardır. Aglietta'nın Amerika'daki demokrasiyi göklere çıkarma tarzı aslında daha önce benzeri görülmemiş bir gelirler (ve hisse elinde bulundurma) toplulaşması üzerine kurulu bir başarının gerçek anlamda bir çarpıtılmasıdır. Bunun da ötesinde, düzenlemeciler bu modelin aktarılabilirliğini varsayarak ABD'nin hâkim güç konumundan sağlanan avantajları kayıtsız şartsız unuturlar ve böylece dünya ekonomisi kavramını özümsemedeki yeteneksizliklerini teyit etmiş olurlar. Yine de düzenlemecilerin metinlerinde çözümleme öğeleri ve faydalı yazın [literatür] taramaları bulmak mümkün olacaktır. Ne var ki dünyayı onu dönüştürmek için anlamak isteyenler için sonuca götüren pek az öneriye rastlanacaktır. Bu üzücü bir du-

rumdur, çünkü bu güzergâh şüphesiz tek mümkün olan değildir: düzenleme kuramının, insan kaynakları yöneticileri için bir çeşit *think tank* haline gelmek üzere Marksizmin eleştirel geleneğinden kopmak yerine daha kalıcı eser vermesi mümkün olabilmeliydi.

Michel Husson, J. Bidet et E. Kouvelakis,
Dictionnaire Marx contemporain, PUF, 2001 içinde,
<http://hussonet.free.fr/regula99.pdf>

Kaynakça

Aglietta Michel (1976), *Régulations et crises du capitalisme*, Calmann-Lévy. Réédition en 1997 chez Odile Jacob.

Aglietta Michel et Boyer Robert (1982), "Une industrie compétitive en France et dans le monde" in *Une politique industrielle pour la France*, Ministère de la Recherche et de l'Industrie.

Aglietta Michel (1995), *Macroéconomie financière*, La Découverte.

Aglietta Michel (1998), *Le capitalisme de demain*, Note de la Fondation Saint-Simon.

Attali Jacques (1978), *La nouvelle économie française*, Flammarion.

Beffa Jean-Louis, Boyer Robert, Touffut Jean-Philippe (1999), *Les relations salariales en France*, Note de la Fondation Saint-Simon

Bertrand Hugues (1979), "Le régime central d'accumulation de l'après-guerre et sa crise", *Critiques de l'économie politique*, n°7-8.

Bertrand Hugues, Boyer Robert, Guibert Bernard et Thérét Bruno (1980), *Marx et la crise? Pour un débat entre "marxistes empiriques"*, document de travail.

Boullé Jacques, Boyer Robert, Mazier Jacques et Olive Gaston (1974), « Le modèle Star », *Statistiques et études financières* n°15.

Boyer Robert (1978), "L'évolution des salaires en longue période", *Economie et statistique*, septembre.

Boyer Robert (1979) "La crise actuelle: une mise en perspective historique", *Critiques de l'économie politique*, n°7-8.

Boyer Robert et alii (1987) *Aspects de la crise Tome III : Les économies au milieu du gué*, Plan/Cepremap.

Boyer Robert, Lipietz Alain et alii (1977), *Approches de l'inflation: l'exemple français*, Cepremap.

Boyer Robert et Mistral Jacques (1978) *Accumulation, inflation, crises*, PUF.

Boyer Robert et Orléan André (1991), "Les transformations des conventions salariales entre théorie et histoire. D'Henry Ford au fordisme", *Revue économique*, mars.

Boyer Robert et Saillard Yves (1995), *Théorie de la régulation, l'état des savoirs*, La Découverte.

Coriat Benjamin (1994), "La théorie de la régulation. Origines, spécificité et perspectives", in *Ecole de la régulation et critique de la raison économique*, Futur Antérieur - L'Harmattan.

Coutrot Thomas (1998), *L'entreprise néo-libérale, nouvelle utopie capitaliste?*, La Découverte.

Dockès Pierre et Rosier Bernard (1983), *Rythmes économiques. Crises et changement social : une perspective historique*, La Découverte/François Maspero.

Dockès Pierre (1993), "Les recettes fordistes et les marmites de l'histoire (1907-1993)", *Revue économique*, mai 1993.

Foster John B. (1988), "Le fordisme : mythes et réalités", *Problèmes économiques* n°2093, 5 octobre 1988.

Husson Michel (1996), *Misère du capital*, Syros.

Husson Michel (1999), « Après l'âge d'or. Sur le Troisième Age du capitalisme » in Achcar Gilbert (dir.) *Le marxisme d'Ernest Mandel*, PUF.

Kalecki Michael (1971), *Selected essays on the dynamics of the capitalist economy*, Cambridge University Press.

Kosik Karel (1970), *La dialectique du concret*, François Maspero, Paris.

Lipietz Alain (1979), *Crise et inflation, pourquoi?*, François Maspero, Paris.

Lipietz Alain (1994), « De l'approche de la régulation à l'écologie politique : une mise en perspective historique », in *Ecole de la régulation et critique de la raison économique*, Futur Antérieur - L'Harmattan.

Lipietz Alain (1999), "Épargne salariale et retraites: une solution mutualiste" Invitation au conclave du 16 décembre.

Lorenzi Jean-Hervé, Pastré Olivier, Toledano Joëlle (1980), *La crise du XXe siècle*, Economica.

Malthus Thomas Robert (1969), *Principes d'économie politique considérés sous le rapport de leur application pratique*, Calmann-Lévy.

Mandel Ernest (1997), *Le troisième âge du capitalisme*, Editions de la Passion.

Mandel Ernest (2000), *Les ondes longues du développement capitaliste. Une interprétation marxiste*, Editions Page Deux.

Phéline Christian (1975), "Répartition primaire des revenus et rentabilité du capital (1954-1973)" *Statistiques et Etudes Financières* n°19.

Robinson Joan (1956), *The Accumulation of Capital*, Mc Millan.

Uzun Dalgalar Teorisi ve Çağdaş Kapitalizm¹

Ernest Mandel'in kitabının temel tezlerinden biri, kapitalizmin bir tarihe sahip olması ve bu tarihin çevrimsel bir işleyişe tabi olmamasıdır. Bu, genişlemeci evrelerle daralmacı evrelerin birbirini izleyerek yer değiştirmesine yol açan, özgül karakteristiklerle damgalı tarihsel dönemlerin bir silsilesine götürür. Bu birbirini izleyerek yer değiştirme mekanik değildir: 25 ya da 30 yıl beklemek yetmez.

Mandel eğer çevrimden ziyade dalgadan söz ediyorsa, bunun nedeni kuşkusuz onun yaklaşımının, genellikle – ve muhtemelen hatalı olarak – Kontradief'e atfedilen bir fiyatların ve üretimin düzenli ve birbirini izleyerek yer değiştiren hareketleri şeması içinde yer almamasıdır². Uzun dalgalar kuramının önemli noktalarından biri ani ve bütünsel dönüşümlerin simetrisini kırmaktır: genişlemeci evreden daralmacı evreye geçiş, sistemin içsel mekanizmalarının işleyişinin sonucu olması anlamında "içten-kaynaklıdır [endogène]".

1. Bu metin 19 Kasım 2005'te Brüksel'de yapılan Ernest Mandel Sempozyumu'na sunulan bir tebliğin gözden geçirilmiş bir versiyonudur.

2. Nicolas D. Kondratieff, *Les grands cycles de la conjoncture*, Economica, 1992.

Buna karşın, daralmacı evreden genişlemeci evreye geçiş tersine dıştan-kaynaklıdır [exogène], otomatik değildir ve toplumsal ve kurumsal çevrede yeni bir diziliş gerektirir. Burada kilit fikir genişlemeci evreye geçişin önceden verili olmayıp, [bunun için] yeni bir “üretken düzen” oluşturmak gerektiğidir³. Bu alması gereken zamanı alacaktır ve dolayısıyla süresi sabit sermayenin ömrüyle ilintilendirilebilecek konjonktürel çevrime benzer bir çevrim söz konusu değildir.

Bu yaklaşım işte bu nedenle teknolojik buluşlar/yeniliklere hiçbir başatlık atfetmez: bu yeni üretken düzenin tanımında toplumsal dönüşümler (sermaye-emek güç ilişkileri, toplum-sallaşma derecesi, çalışma koşulları vb.) başat bir rol oynar.

Kâr Oranının Dinamiği

Üretim tarafında, Mandel’in çözümlemesinde önemli bir yer tutan bir yönlendirici ilke mevcuttur. Bu, teknolojik sürekli devrimin mecburen sermayenin organik bileşiminde artışa götürdüğü fikridir ve bu yaklaşım kâr oranında düşüş eğiliminin epeyce ortodoks bir okuması çerçevesinde yer alır. Mandel, *Geç Kapitalizm’in* [*Kapitalizmin Üçüncü Çağı - Troisième âge du capitalisme*] Fransızca yeni baskısına⁴ ek çok ilginç bir

3. Dockès ile Rosier’nin kavramını devralacak olursak; Pierre Dockès et Bernard Rosier, *Rythmes économiques. Crises et changement social : une perspective historique*, La Découverte/Maspero, 1983.

4. *Le troisième âge du capitalisme*, Les Editions de la Passion, 1997. “Variables partiellement indépendantes et logique interne dans l’analyse marxiste classique” [“Kısmen Bağımsız Değişkenler ve Klasik Marksist Çözümlemede İç Mantık”] başlığını taşıyan bu metin ilk kez şu derlemede yayınlanmıştır: Ulf Himmelstrand, *Interfaces in Economic & Social Analysis*, Routledge, 1992.

ıncısında temel tezlerinin sentezini yapıp şu özeti önerir: *“Sermayenin organik bileşiminin yükselişi ortalama kâr oranının eğilimsel düşüşüne yol açar. Bunun çeşitli karşıt-eğilimlerle kısmen telafisi mümkündür. Bu karşıt-eğilimlerin en önemlisi artık-değer oranında (işçi sınıfının sömürülme oranında), (emek üretkenliğinde yeterli bir artış oranı veri alındığında aynı koşullar altında artabilecek olan) reel ücretlerin düzeyinden bağımsız artış eğilimidir. Buna karşın, artık-değer oranının uzun vadede sermayenin organik bileşiminde artış oranıyla orantılı biçimde artması mümkün değildir ve karşıt-eğilimlerin çoğu, en azından dönemsel olarak (ve aynı şekilde çok uzun vadede), sırasıyla devre dışı bırakılma eğiliminde olurlar”.*

Ne var ki bu klasik formülleştirme birçok nedenden ötürü gerçek anlamda tatmin edici değildir. Artık-değer oranının modellenmesi açık değildir. Bu oran reel ücret ile emek üretkenliğinin göreceli evrimi tarafından belirlenir: emek üretkenliği verili reel ücrette emek-gücünün değerini düşürme etkisine sahiptir ama bu, emekçilerin yaşam düzeylerinde bir iyileşmeyi, bu [iyileşme] sömürü oranında bir düşüşle sonuçlanmaksızın telafi edebilir. Burada sömürü oranının artıp artmayacağını öngören genel bir yasa mevcut değildir: bu, emek üretkenliğiyle sermaye-emek güç ilişkilerinin ritmine bağlıdır. O halde, artık-değer oranının iki bileşenini (reel ücret ile emek üretkenliğini), eğer reel ücretin orta vadede olduğu gibi muhafaza edildiği çok tikel bir örnekte kalınmayacaksa, birbirinden ayırmak gerekir. Ama bu ayırım getirildiği andan itibaren, eleştiri aynı şekilde sermayenin organik bileşimi için de geçerli olur.

Yine değişmeyen sermayenin değişken sermayeye değer cinsinden oranı da, ölü sermayenin canlı sermayeye oranla birikiminden kaynaklanacak bir genel artış yasasına tabi değildir. Bunun üç nedeni vardır. Bunların ilki, ölü sermayenin kendi değerini azar azar üretilen metalara aktarmasıdır. Değişmeyen sermaye birikimle artar ama bu değer aktarımıyla (amortisman) düşer; öyle ki organik bileşim daha ziyade istikrar kazanma eğiliminde olur. Bu önermeyi örneklemek için, tüm artık-değerin biriktirildiği ve emek sarfiyatının (her yıl yaratılan toplam değer), artık-değer oranının ve amortisman oranının sabit kaldığı bir ekonomi hayal edilebilir. Bu durumda, sermayenin organik bileşimi bir sabite yaklaşır⁵. Bu sonucun anlaşılması epeyce kolaydır: değer cinsinden, amortisman sermayeyle orantılı olarak artarken, biriktirilen yeni değer sabittir. Birinci büyüklük, birikmiş sermaye artışına (sabit) tedricen eşitlenene kadar artar ve o andan itibaren değişmeyen sermaye değer cinsinden artmaz, çünkü ona eklenen değer niceliği (birikim) ondan çekilen değer niceliğine (amortisman) eşittir. Şüphesiz, organik bileşimin sonsuz biçimde arttığı örnekler oluşturmak mümkündür, ancak bu eğilim, kapitalizmin normal işleyişinin temsilcisi sayılamayacak başka eğilimlerin; örneğin toplumsal ürünün biriktirilen bölümünde bir artış ya da sermayenin ömründe sürekli bir uzama gibi eğilimlerin bir alt-ürünü olarak elde edilmiş olur.

5. d : Amortisman Oranı, m : Yeni Değerin Biriktirilen Dilimi ve v : Artık-Değer Oranı olsun. Eğer bu büyüklükler sabitse, organik bileşim sonlu bir limite yaklaşır $m \cdot (1+v)/d$. %10'luk bir amortisman oranı, üretilen değer %20'sine tekabül eden bir birikim oranı ve %100'lük bir artık-değer oranıyla, organik bileşim 4'e yaklaşır.

Fakat, bu sonuç birikimin sermayenin ağırlığını emeğe nispeten artırdığı yönündeki sezgiyi incitici biçimde yalanlar. Üretken bileşimlerin bu ağırlaşması apaçık bir olgudur ama bu ağırlaşma; artışı, değer cinsinden bileşimin artışına zorunlu biçimde yol açmayan teknik bileşime ilişkindir. En basit gösterge, sermaye stoğunu –ya da dilerseniz makine sayısını– istihdam edilen çalışan ya da toplam çalışma saati sayısına oranlayan kişi başına sermayedir. Ama denilecektir, bir üretim araçları stoğu olarak tanımlanan bu tür bir “sermaye” kavramı Marksist teoriye yabancıdır ve yalnızca neo-klasik teoride bir anlam ifade eder. Oysa tür bir itiraz haklı değildir zira ölçme sorunlarıyla bir kavramın eleştirisini birbirine karıştırır. Marjinalci teorinin sermaye kavramına şüphesiz itiraz edilebilir çünkü bunun nispi fiyatlardan önce varolduğu varsayılır. Diğer bir deyişle, bu tikel tözün, genelde sermaye olacak bu “üretim faktörü”nün niceliğini fiyatlardan ve dolayısıyla bölüşümden bağımsız olarak belirlemenin kuramsal olarak mümkün olması gerekecektir. Bu gereklilik mantıken, bu varsayımın hemen ardından, kârın sermayenin marjinal üretkenliği tarafından belirlendiğini, ücretin ise simetrik biçimde emeğin marjinal üretkenliğini yansıttığını kanıtlayan bir bölüşüm teorisi inşa edilecek olmasından kaynaklanır. Bu teorinin dairesel [dairesele] uslamama ürünü] olduğunu ve fiziki sermaye ölçüsünün fiyatlar sisteminden önce varolamayacağını söylemekten ibaret olan “Cambridge [Okulu]” eleştirisi olarak adlandırılan eleştiri geçerli kabul edilir⁶. Bunların hepsi bütünüyle doğrudur ama bu-

6. Yakın tarihli bir sunuş için bkz. Gérard Jorland, *Les paradoxes du capital*, Editions Odile Jacob, 1995, chap.8.

nun sabit sermaye olarak adlandırılan bir derneşme [agrégat] inşa etmenin mümkünlüğüyle hiçbir alakası yoktur. Kimse kalıp, ancak bir fiyat sistemi yardımıyla değiştirilebilecek kullanım-değerleri “sepeti”, derneşme olarak “fiziki” bir ürünün ölçüsünü varsayan bir emek üretkenliği kavrayışının yerindeliğini [uygunluğunu/temelliliğini] tartışmamaktadır. Sermaye stoğuna gelince, o da yatırım nesillerini birbiriyle toplar ve benzer protokollere [ortak kabullere] borçludur, buna gelip bir de makul bir amortisman yasası eklenir.

Demek ki çalışan başına sermaye artar ve bu tartışmaya yer bırakmayan ampirik bir olgudur. Peki, o halde bundan organik bileşimde bir artış eğilimi çıkarsamak neden mümkün değildir? Bu olanaksızlık esas itibarıyla emek üretkenliğinin etkisinden kaynaklanır ki en düşük düzeyde bir formelleştirme bunu doğrulamaya imkân tanır (Bkz. Kutu). Teknik bileşimden organik bileşime geçiş üretkenlikle reel ücretin evrimine bağlıdır. Artık-değer oranı sabit kaldığında, organik bileşim ancak sermayenin teknik bileşimi emek üretkenliğinden daha hızlı arttığı takdirde yükselir. Diğer bir deyişle, teknik bileşimle değer bileşiminin evrimleri arasında herhangi bir genellik düzeyinde bir özdeşlik kurmak mümkün değildir. Dolayısıyla, sermayenin organik bileşiminde daimi bir yükselmenin neredeyse otomatik bir yansıması olacak bir kâr-oranının-eğilimsel-bir-düşüşünden söz edilemez.

Elbette bu, uzun dalgaların gelişme silsilesinin kâr oranıyla bir şekilde ilişkili olduğu gerçeğini değiştirmez. Ancak bu, gelişmeci evrenin kâr oranı belli bir eşiği geçer geçmez otomatik olarak başlayacağı anlamına gelmez. Bu gerek-şarttır ama yeter-

Organik Bileşimin Evrimi

Yatırılan sabit sermayede cisimleşen emek saati sayısını değerlemek için, sermaye hacmi K sermaye malları üretimindeki ortalama emek üretkenliğiyle bölünür. Farklı dönemlerde üretilen malların bir bütünü söz konusu olduğundan, cari üretkenliği değil bu farklı nesillerin ortalama üretkenliğini kullanmak gerekir. Eğer sermayenin ortalama yaşı ı ise, sermayeye ilk yakınsamada ı yıl geri alınmış bir üretkenlik uygulamak gerekir. Bu durumda değişmeyen sermayenin değeri şu şekilde ifade edilecektir: $K/prodt$ -ı. Değişken sermayenin değeri, w reel ücret, N çalışan sayısı ve $prodt$ cari üretkenlik olmak üzere şuna eşittir: $wN/prodt$. Sonuçta organik bileşim (CO) şu formülle hesaplanır: $CO = [(K/N)/prodt-0] / [w/prodt]$. Eğer artık-değer oranı ($w/prodt$) sabitse, bu durumda organik bileşim (CO) ancak teknik bileşim (K/N) dönem boyunca ortalama emek üretkenliğinden daha hızlı arttığı takdirde artar.

şart değildir. Kâr oranının yeniden tesis edildiği tarzın, aynı zamanda, özellikle realizasyona ilişkin başka sorunlara da cevap getirmesi gerekir. Evrelerin birbirinin yerini alması işte bu nedenle hiçbir şekilde önceden verili değildir. Kapitalizm dönemsel olarak işleyişinin biçimlenişlerini yeniden tanımlamalı ve birikime ve yeniden-üretimine ilişkin belli sayıda soruna tutarlı bir şekilde cevap veren bir “üretken düzen” yerleştirmelidir.

Tikel olarak dört öğeyi bileştirmek gerekir⁷:

- sermayeler arasında rekabetin ve sermaye-emek ilişkisinin biçimlenişlerini tayin eden bir sermaye birikim tarzı;
- bir maddi üretici güçler tipi;
- bir toplumsal düzenleme tarzı: iş hukuku, sosyal koruma vb.;

7. Daha ayrıntılı bir sunuş için bkz. Christian Barsoc, *Les rouages du capitalisme*, La Brèche, 1994. <http://hussonet.free.fr/rouages.pdf> Türkçesi: *Kapitalizmin Çarkları*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1997.

– uluslararası işbölümü tipi

Buna karşın kâr oranı, Mandel'in üzerinde ısrarla durduğu gibi, kapitalizmin çifte zamansallığının sentetik bir göstergesidir. Kısa vadede konjonktürel çevrimle birlikte dalgalanırken, uzun dönemdeki hareketleri kapitalizmin büyük evrelerini özetler. Bütünsel uyuma sahip [insicamlı] bir üretken düzenin kurulması onun [kâr oranının] yüksek bir düzeyde ve aşağı yukarı "garanti" edilmiş biçimde idame ettirilmesiyle sonuçlanır. Belli bir zaman sonra, sistemin temel çelişkilerinin işleyişi bu durumu bozar ve kriz her zaman ve her yerde kâr oranında dikkate değer bir düşüşle damgalıdır. Bu, sermayenin organik bileşiminde bir yükselme eğiliminden ziyade, kapitalizmin emekçilerin sömürülme derecesini yeniden üretmekteki ve metaların realizasyonunu teminat altına almaktaki çifte yetersizliğini yansıtır. Yeni bir üretken düzenin tedricen yerleştirilmesi, kâr oranının az çok hızlı bir şekilde yeniden tesisiyle sonuçlanır. Kâr oranının eğilimsel düşme yasasını bu tarzda yeniden formüle etmek bize yararlıymış gibi görünüyor: kâr oranı sürekli biçimde düşmez ama onu düşüşe iten mekanizmalar sonunda her zaman Marx'ın karşıt eğilimler olarak adlandırdıklarına galebe çalarlar. Terse dönüş içten-kaynaklıdır ve üretken düzenin yeniden oluşturulması gereği dönemsel olarak yeniden ortaya çıkar.

Birikim Olmadan Kâr

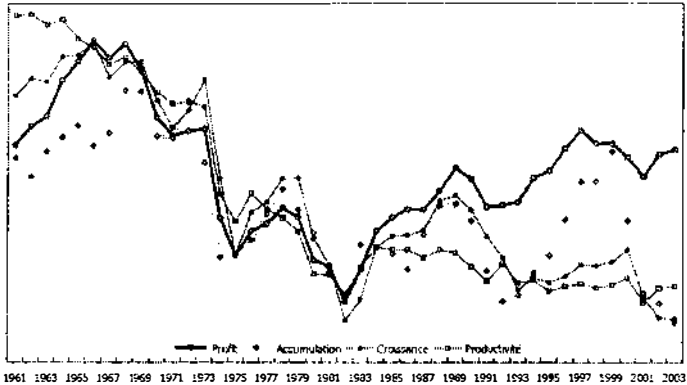
Bu tartışma çağdaş kapitalizmin tarihte eşi benzeri görülmemiş dizilişinin çözümlemesi açısından sonuçlara sahiptir. 80'li yılların başında gündeme gelen neoliberal dönemeçten

beri, kâr oranının tartışmasız restorasyonu birikimle büyümenin kalıcı ve genelleşmiş bir artışına yol açmamıştır (Grafik 1). Kâr ile birikim arasındaki kıyaslama, birbiriyle güçlü bir tezat halinde iki evreyi birbirinden ayırt etmeye imkân tanımır. 80'li yılların başına kadar, bu iki büyüklük birbiriyle ahenkli biçimde değişir; bunlar 60'lı yıllar boyunca yüksek seviyelerde dalgalanıp, daha sonra iki aşamada, önce ABD'de, ardından Japonya'da ve Avrupa'da düşmeye başlarlar. İki petrol şoku arasında yer alan canlanma [reprise] bu düşüşü ancak geçici olarak frenler. Diğer iki eğri, büyüme ve üretkenlik eğrileri ahenkli biçimde evrilir. Demek ki bozulan "Fordist" yılların erdemli çevriminin tamamıdır. Sermayenin bu dört temel değişkenle ölçülen dinamiği krizde olduğu gibi refahta da büyük bir bütünsel uyum ortaya koyar.

O halde, son iki on-yılın tarihi şu şekilde özetlenebilir: kâr oranı kendini yeniden tesis etme eğilimindedir ama diğer iki değişkeni kendisiyle birlikte sürüklemeyi başaramaz ya da ancak geçici olarak başarır. 80'li yılların sonunda, dünya ekonomisi 1987 çöküşüyle dopinglenmiş ve her türlü beklentinin tersine çok daha iyi bir şekilde yeniden ivme kazanmış gibi görünür. Büyüme ve onunla birlikte birikim yeniden canlanır. Bu dönemin uzun çevrimlere ilginin yeniden artmasıyla karakterize olduğunu hatırlamak da eğlencelidir. Yeni yirmi yıllık büyümeyi ilân etmek için basında makaleler ve iyimser beyanlar bu dönemde çoğalır.

Grafik 1

Dünya Ekonomisinin Eğrileri 1961 – 2003

Kâr, Birikim, Büyüme, Üretkenlik

“G6” (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya) için GSYİH’ya göre ağırlıklandırılmış ortalamalar

Kaynak: OECD, Perspectives économiques, 2003

Arz ekonomisi dönemecinden itibaren tehdit eden derin bir krizi atlamanın yarattığı ferahlama, bir süre sonra “yeni ekonomi” ile tekrar karşılaşılabilecek bir coşkusallık [euphorie] biçimine götürür. En sepiikler içten içe kendilerini neredeyse yeni bir evreye girildiğini kabul etmeye hazırlarlar. Yine de bu ortamda başat bir ideolojik rol oynayan husus teknolojilere imandan ziyade Toyotizme yapılan göndermelerdir. “Yeni çalışma modeli” yeni üretkenlik artışlarının kaynağı olmuşa benzer ve bunun genelleşmesi yeni bir düzenleme tarzının vektörü olarak algılanır. Ne yazık ki yanılsamalardan hayli çabuk sıyrılmak gerekir. Terse dönüş 90’lı yılların başından itibaren (Körfez Savaşından bir süre önce) gerçekleşir ve Avru-

pa'da tikel olarak sert bir resesyona yol açar. Aynı şekilde bu andan itibaren, bilincine bir süre sonra varılacak olsa da, Japonya hemen hemen sıfır büyümede ayak sürümeye başlar.

Yine aynı grafikte, "yeni ekonominin" yarattığı umudun izini sürmek mümkündür. 1996 – 2000 dönemi birikimin, kâr oranının ulaştığı düzeyle açığı neredeyse kapatmış görüldüğü, çok belirgin bir canlanmayla öne çıkar. Ama hareket bu kez de kalıcı olmaz ve çok klasik nedenlerle terse döner. Bu, her halükarda, dünyanın geri kalanına yayılmamıştır: Avrupa'da 90'lı yılların sonundaki canlanma yeni teknolojilerden başka itici saiklere sahiptir ve konjonktürel bir parantez olarak kalır. Nihayet, "yeni ekonomi" emek üretkenliğinin tarihsel bir yavaşlama eğilimini, belki ABD hariç, nitel olarak terse çevirmemiştir. Yeni bir genişlemeci evreye girişi engelleyen derin sebep şüphesiz burada bulunur.

Sermayenin uzun dinamiğine Marksist yaklaşım neticede şu şekilde özetlenebilecektir: kriz kesindir ama felaket kesin değildir. Kapitalizmin kendine icat ettiği ya da ona dayatılan düzenlemelerin onun işleyişinin dengesiz ve çelişkili karakterini kalıcı olarak ortadan kaldırmasının mümkün olmaması anlamında kriz kesindir. Sadece başka bir mantığa geçiş istikrarlı bir düzenlemeyle sonuçlanabilecektir. Buna karşın kapitalizmin, tarihini kesintiye uğratan, dönemsel olarak yeniden tartışma konusu yapılması hiçbir şekilde onun kaçınılmaz olarak nihai çöküşüne yol aldığı anlamına gelmez. Bu "büyük krizlerin" her birinde tercih açıktır: kapitalizm ya yıkılır, ya da az çok şiddet içeren (savaş, faşizm), ve az çok gerici (neoliberal dönemeç) biçimler altında yeni bir sıçrama yapar.

Kapitalizmin Çelişkilerine Teknolojik Çözüm Yok

Emek üretkenliği emek saati başına üretilen mal ve hizmetler hacmini ölçer ve bu nedenle üretici güçlerin gelişme derecesinin iyi bir yakınsamasını oluşturur; dolayısıyla da kapitalizmin dinamiğinde belirleyici bir rol oynar. Elbette, klasik Marksist çözümleme kâr oranını iki bileşene ayrıştırır: sömürü oranı ve sermayenin organik bileşimi; buna karşın bu iki büyüklüğe gelince bunlar da daha önce gördüğümüz gibi emek üretkenliğine bağlıdır. Sömürü oranı ücretin evrimine bağlıdır, diğer yandan sermayenin etkinliği ise her ihtimalde emek üretkenliğiyle ilintili olan çalışan başına sermayeye bağlıdır. Sentetik bir tarzda, kâr oranının, reel ücret artışının emek üretkenliği ile sermaye üretkenliğinin bir ağırlıklı ortalaması olarak tanımlanan “faktörlerin genel üretkenliğinde” iyileşmeyle telafi edilip edilmediğine bağlı olarak yükselip alçacağını söylemek mümkündür⁸.

Tekniğin her şeyi belirlediğini söyleyen bayağı bir Marksizmin yeniden zuhuruna paradoksal biçimde “yeni ekonominin” savunucularında tanık olunur. Mademki yeni teknolojiler mevcuttur, öyleyse aynı şekilde daha fazla üretkenlik, daha fazla büyüme ve daha fazla istihdam da olmalıdır. Mesela Michel Aglietta tarafından öne sürülen “net varlık kapitalizmi [capitalisme patrimonial]” teorisi bu basitleştirici akıl yürütme üzerine inşa edilmiştir⁹. Aglietta’nın temel hipotezi, “net

8. Bkz. Michel Husson, *Misère du capital*, Syros, 1996, <http://hussonet.free.fr/ruslk.pdf>

9. Özellikle bkz. Michel Aglietta, *Le capitalisme de demain*, Note de la Fondation Saint-Simon, 1998.

tasarrufun" kapitalizme, ürünün bir bölümünü artık ücretler biçiminde değil de finansal nemalar şeklinde dağıtmakla birlikte kâr oranını yüksek bir düzeyde stabilize etmeye izin veren sürekli yenilenen bir üretkenlik kaynağı sağlayacak olmasındı. Yani, yeni kârların ve hatta yeni bir toplumsal modelin otomatik kaynağı olarak yeni teknolojilerden Kominternci Marksizmin en güzel geleneği içinde bahsedilmekteydi.

Elbette kimsenin aklına bilgi ve iletişim alanındaki buluşların asli genliğini [boyutunu] inkâr etmek gelmeyecektir, ne var ki sorun yaratan akıl yürütmenin diğer halkalarıdır. Nobel ödüllü Robert Solow, tam da bilgi teknolojisi kullanımının beklenen üretkenlik artışlarına yol açmadığına dikkat çekmekten ibaret olan bir paradoksa bizzat kendi ismini dahi vermiştir. ABD'deki yakın tarihli büyüme çevrimi, üretkenlik artışında ileri doğru bir sıçrama kaydedildiğinden, görüntüde bu paradoksa bir son vermiştir. Bu, yeni bir uzun büyüme evresinin başlayacağı temeli oluşturabilecektir. Gelgelelim bu teşhis üç belirsizliğin engeline takılır.

Bunların ilki bizzat ABD'de görüngünün kalıcılığına ilişkindir: zamanda sınırlı bir *high tech* çevrimi mi söz konusudur? Üretkenlik artışlarının dağılımı sektörlerin tümüne yayılabilir mi? Daha da kuvvetli ikinci kuşkuysa bu modelin dünyanın geri kalanına yaygınlaştırılmasının mümkünlüğüne ilişkindir. Zira bu model ABD'nin, her sene giderek derinleşen bir ticaret açığı karşılığı, tüm dünyadan gelen sermayeleri kendisine çekme konusundaki tikel yeteneğine dayanmaktadır. Son olarak ve hepsinden çok kapitalizmin bu dönüşümlerine eşlik eden eşitlikçi olmayan ve gerici toplumsal modelin

meşruiyeti sorgulanmalıdır. Bu soru işaretlerini başka bir saptamayla aydınlatmak mümkündür: “yeni ekonominin” terse dönmesi çok klasik biçimde kâr oranında bir düşüşten ileri gelir. İşte bu nedenle aslında Marksizmle pek alakası olmayan bir iktisatçı *Marx is Back* diyebilmiştir¹⁰. Üretkenlik artışı gerçekten de, sömürü oranı eninde sonunda düşerken sermayenin organik bileşiminde bir artışa yol açan neticede maliyetli bir aşırı yatırımla pahalı bir şekilde ödenmiştir.

Üretkenlik Artışları ve Çalışmanın Yoğunlaştırılması

Teknolojik buluşlar/yenilikler ile üretkenlik artışları arasındaki bağı, bu artışların çok klasik çalışmayı yoğunlaştırma yöntemlerinden kaynaklandığını göstererek sorgulamak bir başka soru sorma yoludur. Bir örnek verecek olursak, Internet tarafından getirilen dönüşümler, üretkenlik artışlarının doğusunda ancak çok tali [aksesuar kabilinden] bir role sahiptir. On-line sipariş, nadiren daha üstün bir çabuk-harekete-geçme yeteneği açısından bir form doldurmaya ya da bir kataloga başvurmaya kıyasla en iyi olasılıkla bir gün kazandırır. Sonrasında olup biten esasen montaj hattına, modüler bir imalatı yaşama geçirmeye bağlıdır ve bütünün sürdürülebilirliği neticede fizik tedarik devrelerinin kalitesine dayanır. Sipariş edilen metallerin bizzat kendileri Internet tarafından aktarılabılır olmadıkça, bunların aslında ters yönde akmaları gerekir. Öyleyse, üretkenlik artışlarının esas bölümü bizatihi İnternette başvurulmasından değil, ücretlileri (ürün tipine bağlı ola-

10. Patrick Artus, *Karl Marx is back*, CDC Flash n°4, janvier 2002, <http://bussonet.free.fr/marx2fr>

rak gün, hafta, ya da yıl içinde) aşırı-esnek çalışma saatleriyle çalıştırma ve tek tek teslimatlara ve kara taşımacılığına prim vererek tedarik ağlarını yoğunlaştırma ve bunlara akışkanlık kazandırma yeteneğinden kaynaklanmaktadır.

Böylece, çağdaş kapitalizmin çözümlemelerinin epeyce büyük bir bölümü tekniğin, gerçekten yeni olanın akıl yürütülmüş bir incelemesine sürekli engel çıkartan, ideolojik bir sunumunu benimser. Bu ideoloji gerçekten de son derece şaşırtıcı teknolojilerin uyandırdığı hayranlıktan destek aldıkça çok daha güçlü hale gelir. Ama bu nedenle, tüm yorumları emek sürecinin rolünün sistematik bir biçimde küçümsemesi yönünde saptırır. Kasıtlı olsun ya da olmasın, yeni teknolojilerin toplumsal sonuçları arka planda ilgiye değer olmayan eski sorunlar rafına kaldırıldığında sonuç elde edilmiş olur. Böylelikle, sermayenin uygulamaya soktuğu bu yeni teknolojiler en az bilgişlemci pozisyonu kadar düşük vasıflı istihdam da ürettiği halde, “bilişsel” emekçinin XXI. Yüzyıl ücretlisinin arketipi haline geldiği bir dünya imgesi imal edilir. *Stock options*’lara [çalışanlara prim ya da ikramiye yerine belli bir vadede şirket hisselerini sabit bir fiyattan öncelikli satın alma hakkı verilmesi] ve bu yeni kafa emeği kahramanlarının sermayenin mülkiyetine ortak edilmesine dair tüm cafcaflı söylemlere rağmen temel sınıf ilişkileri hâlâ tahakküm ilişkileridir. Entelektüel mesleklerin statüsünün sürekli değersizleştirilmesi, bilgi mesleklerinin kesintisiz vasıfsızlaştırılması proleter statüsünü yeniden-üretmek eğilimindedir. Dolayısıyla bunlar, vasıfların evrensel yükselişi ve kapitalizmin yeni bir evresinin doğuşu yolundaki naif şemalara bütünüyle karşıttır¹¹.

Masraflarını asgariye indirmeleri ve çalışmanın örgütlenmesi alanında akla zarar taleplerini dayatmaya çalışmaları konusunda yeni girişimcilere güvenmek kuşkusuz mümkündür. Lakin çok sayıda projenin karlılığa erişemediği aşikâr gibi görünmektedir. Çok sayıda gelecek vadeden *start-up*'ın [yeni girişimin] iflasının yüzyıl dönemecinde göstermiş olduğu işte budur. “Yeni ekonomi” çok klasik kârlılık argümanlarından yakasını kurtaramamış ve bu girişimlerin sürdürülebilirliğini belirleyen bu argümanlar olmuştur. Demek ki, yeni teknolojilere başvurulması ne bizatihi bir garanti, ne de değer yasasının kısıtlarından kaçmanın sihirli bir yolu olmuştur.

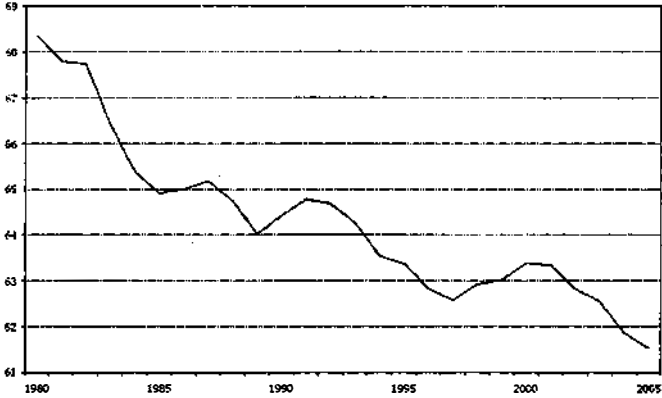
Zor Yeniden-Üretim

80’li yılların başından bu yana hâkim eğilim sömürü oranının yükselmesi olmuştur ki İMF bile şu vurguyu yapmak zorunda kalmıştır: “şayet emeğin [milli gelir içindeki] payı incelenecek olursa, gelişmiş ülkelerin tamamı için 80’li yılların başından itibaren açıkça bir düşüş gözlemlenir” (Grafik 2). Oysa kapitalizmin, nispeten ahenkli bir tarzda işleyebilmek için, yeterli bir kâr oranının yanısıra pazarlara da ihtiyacı vardır. Ama bu yetmez. Buna ek olarak bu pazarların biçimine ilişkin bir koşulun yerine getirilmesi gerekir: bunlar [bu pazarlar], kendilerine atfedilen üretkenlik artışları sayesinde mümkün en yüksek kârlılığı getireceği varsayılan sektörlere tekabül etmelidir. Ne var

11. Bkz. Michel Husson, « Sommes-nous entrés dans le capitalisme cognitif? », *Critique communiste* n°169-170, 2003, <http://hussonct.free.fr/cogniti.pdf>

kl, bu tam uygunluk toplumsal gereksinimlerin evrimi tarafından sürekli yeniden tartışma konusu yapılmaktadır.

Grafik 2

Gelişmiş Ekonomilerin Milli Geliri İçinde Emeğin Payı

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, April 2007, Chapter 5.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/01/pdf/c5.pdf>

Avrupa'da ücretlerin bloke edilmesi kendisini kârlılığın yeniden tesisinin ayrıcalıklı aracı olarak dayattığı ölçüde, mümkün büyüme *a priori* kısıtlıydı. Ama bu tek neden değildir. Sebebi daha çok bu yeni pazarların ölçeğinin ve dinamizminin sınırlılıklarında aramak gerekir. Yenilikçi malların çoğalması, sadece otomotiv sanayiini değil, bakım hizmetleriyle karayolu ve kentsel altyapıları da beraberinde sürükleyen otomotiv işkolununkiyle kıyaslanabilir ölçekte dikkate değer yeni pazarlar oluşturmaya yetmemiştir. Potansiyel pazarların görece sınırlı genişlemesi talebin artışıyla da telafi edilmemiştir. Bu

bakımdan, üretkenlik artışlarını, bu artışların getirdiği görece fiyatlarda bir düşüşün sonucu hızlı talep artışlarına götürmesi gereken önemli bir devre-tamamlayıcı öge eksik kalmıştır.

Bunun ardından, toplumsal talebin, sermaye birikiminin gereklerine pek uygun olmayan bir tarzda, imalat sanayi ürünlerinden hizmetlere doğru bir sapmasına tanık olunur. Yer değiştirme zayıf üretkenlik potansiyeline sahip (mal ve hizmet) üretim bölgelerine doğru gerçekleşmektedir. Aynı şekilde, üretken aygıtın arka planında da hizmet harcamalarının oranında artış görülmektedir. Toplumsal talebin bu yapısal değişimi üretkenlik artışında yavaşlamanın temel nedenlerinden biridir. Ki bu yavaşlama da dönüp dolaşıp kârlı yatırım fırsatlarını daha nadir hale getirir. Her şeyden önce birikim yavaşladı diye üretkenlik vites düşürmüş değildir. Tersine – beklenen kârların göstergesi olarak – üretkenlik hız kestiği için birikime gelince o da motivasyonunu kaybetmiş ve diğer yandan büyüme, karşılığında üretkenlik üzerinde ek etkiler yaratarak frene basmıştır. Aynı şekilde dikkate alınması gereken bir öge de, Güneyin ilksel toplumsal ihtiyaçlarını Kuzeyin rekabetçi olma normlarıyla karşı karşıya getirerek Güneyin üreticilerini (ve dolayısıyla gereksinimlerini) defterden silme [dışlama] eğiliminde olan gerçek anlamda küreselleşmiş bir ekonominin oluşumudur.

Bu koşullarda, gelirlerin bölüşümü, eğer bu gelirler – daha düşük ya da daha yavaş artan – üretkenliklerinin gelip kârlılığın genel koşulları üzerinde baskı yaptığı sektörlerde harcanacak olursa, kârlı pazarlar garanti etmeye yetmez. Transfer frenlenmediğinden ya da [arza] uygun talebin görece bir doy-

günüğü nedeniyle telafi edilmediğinden, ücret arzın yapısına aydurlulmuş bir pazar olmaktan kısmen çıkar ve bu da onu bloke etmek için ek bir neden olur. Gelirlerin bölüşümünde varlıklı toplumsal tabakalar lehine (aynı şekilde dünya ölçeğinde de varolan) eşitsizlik bu durumda bir noktaya kadar kârın realizasyonu sorununa bir çıkış yolu oluşturur.

Demek ki, kapitalizmin depresif bir evrede batağa saplanıp kalması toplumsal ihtiyaçların dönüşümüyle, bu gereksinimlerin kapitalist tanınma ve karşılanma tarzı arasında giderek büyüyen bir açıktan kaynaklanır. Ama bu aynı zamanda güncel evrenin tikel profilinin, kapitalizmin tarihinde belki de ilk kez sistemik bir krizinin bileşenlerini seferber ettiği anlamına da gelir. Hatta kapitalizmin, yeniden-üretimini yolunun bundan böyle genelleşmiş bir toplumsal gerilemeden [içe-çöküşten] geçmesi anlamında ilerici karakterini tükettiği hipotezini dahi öne sürmek mümkündür. Her halükarda, güncel düzeltme yeteneklerinin başlıca teknolojik, toplumsal ve coğrafi boyutlarında daraldığını saptamak gerekir.

Öyleyse, teknoloji artık toplumsal gereksinimlerin yüksek verimlilikte metalar yoluyla karşılanmasını düzenlemeye imkân tanımıyorsa bu, toplumsal ihtiyaçlara tam uygunluğun giderek daha fazla tehdit edildiği ve gelirlerin bölüşümünde giderek artan eşitsizliklerin kârın realizasyonunun koşulu haline geldiği anlamına gelir. Kapitalizm işte bu nedenle kabul edilebilir bir “kurumsal uzlaşma”, diğer bir deyişle büyümenin meyvelerinin adil bir paylaşımını önermekten acizdir. Genişleme yıllarının “Altın Çağı” boyunca geliştirilen söylemle tamamen çelişkili bir tarzda, birikimin dinamizmini desteklemek

için toplumsal gerilemenin zorunluluğunu savunur. Güç ilişkilerinde köklü bir değişim olmaksızın zenginliğin daha dengeli bir paylaşımına kendiliğinden geri dönmekten aciz görünür.

Son olarak, kapitalizm coğrafi bakımdan derinlemesine yayılım misyonunu yitirmiştir. Berlin Duvarının yıkılmasının ardından çok geniş potansiyel pazarların açılması hayal edilen Eldorado'yu oluşturmamış ve dolayısıyla kurtarıcı "dıştan-kaynaklı şoku" da yaratmamıştır. Küresel ekonominin yapılanması, Güney ülkelerini hiper-rekabetçilik normlarına imkânsız bir uyuma zorlayarak dışlama mekanizmalarını güçlendirme eğilimindedir. Uyum içinde Üçleme [Triade – ABD+Kanada/Avrupa Birliği+Norveç+İsviçre/Japonya+G. Kore] görüntüsü yerini giderek artan bir şekilde üç egemen kutup arasında çatışmalı ilişkilere bırakmaktadır. ABD'nin yakın geçmişteki dinamizmi, daha sonra dünyanın geri kalanına yayılarak kendisini güçlendirebilecek bir büyüme rejiminin temellerini atmamaktadır. Bu dinamizmi dengeleyecek karşıt gelişmeler giderek daha açık biçimde Avrupa'da ve Japonya'da büyümenin soluksuz kalması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Başta Çin olmak üzere yeni üreticilerle yeni piyasaların yükselişe geçmesi çelişkili bir görüngüdür: bu, yeni pazarlar açar ama aynı zamanda emek-gücünün değersizleşmesine katkıda bulunur ve böylece realizasyon zorluklarını yeniden-üretir. Bu durumda, son konjonktürel terse dönüşle açılan dönem dünya ekonomisinin artan istikrarsızlığın yarattığı koşullar içinde yer alır.

Özetle, yeni bir genişlemeci evrenin kurumsal çerçevesini sağlaması muhtemel (teknolojik, toplumsal, coğrafi) üç boyutu

yeniden biçimlendirme olanakları sınırlı görünür ve bu uzun dalga muhtemelen zayıf büyüme içinde uzamaya sürüklenecektir. Meşhur bir ifadeyi zikredecek olursak, Fordizm şüphesiz “kapitalizmin en üst aşamasını”, onun sunup sunabileceğinin en iyisini temsil etmiştir. Kapitalizmin bu sunduklarını ayan beyan geri çekiyor olması kendisi adına gerçek anlamda toplumsal gerileme hakkının savunulmasına tanıklık eder.

Yeni Ekonomi, Yeni Uzun Dalga mı?

Neoliberal karşı-devrimden bu yana tartışmalar iki kavrama tarzı arasında salınıyor. Bazıları bu projenin bütünsel uyumu [insicamı] üzerinde ısrar ederken, başkaları projenin kusurlarına ve özellikle finansal istikrarsızlığa vurgu yapıyor. Dönem dönem yeni bir modelin kuruluşu ilan ediliyor. Kâr oranı kriz öncesi seviyelerini yakaladı. Yeni teknolojiler ortada. Yeni bir üretken düzene girilmemiş midir? Burada önerilen çözümleme şu sonuca varır: kâr oranının yeniden tesis edilmesine rağmen, küresel kapitalizm yeni bir genişlemeci evreye girmemiştir. Kapitalizmde esasen üç ayırıcı nitelik eksiktir: küresel bir iktisadi düzen, yeterince yaygın kârlı birikim alanları ve toplumsal meşruiyet. Güncel evre, bütünsel uyuma sahip bir üretken düzene ve küresel ekonominin istikrarlı bir yapılanmasına halkalanmanın yokluğu nedeniyle tikel biçimde uzamıştır.

Burada önerilen kuramsal çerçeve diğer yaklaşımlara nazaran hızlı bir biçimde bir yere oturtulabilir. Bu çerçeve başlangıçtaki düzenlemeci yaklaşımın bizatihi kendisine karşıt değildir ve çerçevenin sorunsalı birçok ortak nokta sergiler: kapitalizm, iyi işleyebilmek için, bir düzenleme tarzı ya da

retken düzen olarak adlandırılabilir bir kurucu ögeler bütününe gereksinim duyar.

nemli olan, görece istikrarlı yeniden-retim Şemalarının tarihselliğini ve mmknlgn bileŐtirmektir. Buna karşın, spontane ahenk atmosferinde yer alan "ikinci nesil" düzenlemeci çalışmalardan kendini ayırmak gerekir. Bu alıŐmalar her Şeyden önce, sanki bu kapitalizmin işleyişinin doğal mantıđıymıŐ gibi, sanki kapitalizm daimi olarak bir düzenleme tarzları stoğuna sahipmiŐ de onu iyisini seçmeye teşvik etmek yetecekmiŐ gibi, yeni bir toplumsal sözleŐmenin çerçevesini çizme telaŐındadırlar¹².

Aynı Şekilde bu yaklaşım kendisini, anlık kr oranını sermayenin dinamiğinin elifbası haline getiren fazlasıyla tek-nedenci bir Marksist yorumdan da ayırır. Ama hepsinden çok teknolojiye orantısız bir yer veren yaklaşımları tartışmak gerekir. Uzun dalgalar teorisinde, uzun dalgaların birbirini izlemesiyle bilimsel ve teknik devrimlerin birbirini izlemesi arasında organik bir bağ mevcuttur. Ancak bu ilişkilendirmenin, buluş/yeniliğin yeni bir uzun dalgaya açılan kapının bizatihi [kendinde] bir anahtar olacağı neo-Schumpeterci bir bakış açısına indirgenmesi mümkün değildir. Bu bakış açısından, bilgi teknolojisine bağlı mutasyonlar su götürmeyecek Şekilde

12. Düzenlemeci Okulun bir eleştirisi için bkz. Michel Husson, " L'cole de la rgulation, de Marx  la Fondation Saint-Simon: un aller sans retour??, in Jacques Bidet et Eustache Kouvelakis, *Dictionnaire Marx contemporain*, PUF, 2001 içinde, <http://hussonet.free.fr/regula99.pdf>. Bkz. bu kitapta, s. 128

13. Christopher Freeman ve Francisco Lou, *As time goes by, From the Industrial Revolutions to the Information Revolution*, Oxford University Press, 2002.

Freeman ve Louçã'nın parlak yapıtlarındaki¹³ terminolojilerini devralacak olursak- yeni bir "*teknik-iktisadi paradigma*" oluştururlar ama bu yeni bir genişlemeci evre kurmak için yeterli değildir. Belli bir Marksist bilimcilikle araya mesafe koymak, kapitalizmin müdafileri bunu, süregiden teknolojik devrimin bütünsel uyuma sahip bir toplumsal modeli tanımlamaya yeteceğine inanır görünerek sahiplendikleri ölçüde daha da acil hale gelmektedir.

Uzun dalgalar teorisi kapitalizmin radikal bir eleştirisiyle sonuçlanır. Kapitalizm görece istikrarlı ve toplumsal olarak cazip bir üretken düzenin temellerini atmakta eğer bu denli zorlanıyorsa, bunun nedeni, onun gerçek anlamda sistemik bir krizle karşı karşıya olmasıdır. Kapitalizmin refahı, bundan böyle ancak emekçilerin daha ağır sömürüsüne ve toplumsal gereksinimlerin büyük bir bölümünün inkârına dayanır.

İş bu raddeye geldiğinde, kapitalizmi başka türlü işletmek, düzenlemek için ona uygulanması gereken başkılar o denli güçlü olmalıdır ki, bütünsel bir toplumsal dönüşüm projesinden giderek ayırt edilemez hale gelirler.

Saf kuramsal modeline git gide daha çok benzeyen bu kapitalizmi biraz düzenlemeye duyulan özlem meşrudur. Öte yandan iki farklı değerlendirme hatasından sakınmak gerekir:

Herşeyden önce, bir yandan bu yeniden- düzenleme ihtiyacının gerçekliğiyle, diğer yandan bu sistemin rasyonel olduğunu düşünmekten hareketle, kapitalizmin iyi temellendirilmiş önermelerle düzenlenmeye ikna olacağı yanılsamasını birbirine karıştırmamak gerek.

Bu yanılsamanın bir varyantı, kuruyu yaştan ayırma ve ka-

pitalizmi finansın hükümranlığından kurtararak ona yeni bir varoluş nedeni kazandırmak gibi imkânsız bir görevi kendine iş edinmektir. Bunun ardından, şuna da kabul etmek gerekir: Güncel kapitalizmin eleştirisi, kapitalizmin geri döndürülmesi söz konusu olacak mitleştirilmiş bir “Fordizm” adına yapılamaz. Toplumsal kazanımlara ve sahip oldukları meşruiyete dayanmak elbette yasak değildir, ama bu tamamıyla yetersizdir.

Bu iki engelin aşılması için yapılması gerekenler, amacı yeterince açık bir stratejiyi kendiliğinden çizer: kapitalist metalaştırmaya direniş, bizi adım adım alternatif bir meşruiyetin inşasına götürür: Kapitalist mantığın özünü tartışma konusu yapan bu alternatif, eşitlik, dayanışma ve bedelsizlik değerleri üzerine kuruludur. Bu temel taleplere olumlu cevap vermeyi reddeden ve kazanılmış hakları yok etmeye çalışan

Michel Husson, 2007 Mayıs,
<http://hussonet.free.fr/mandel07.pdf>

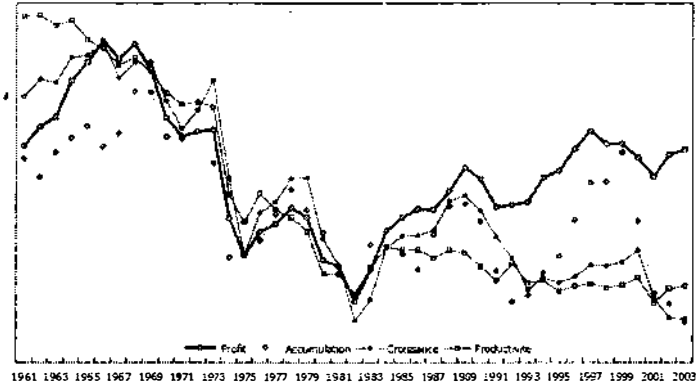
Uzun Dalga ve Çağdaş Kriz

Çağdaş kapitalizm yüksek bir kâr oranıyla vasatın altında bir sermaye birikim oranını birleştiren görece benzersiz bir dizi-leşme tabidir. Kapitalizmin cari evresinin neden yeni bir genişlemeci uzun dalgaya yol açmadığı sorusunu işte bu saptamadan yola çıkarak soracağız. Zamanda ve mekânda sınırlı bir görüngü olarak kalacak “yeni ekonomi”ye rağmen, belli bir teknolojik iyimserlik hayal kırıklığı yaratan performanslar tarafından bozuma uğratılmış durumda. Kârlılık ölçütleriyle toplumsal gereksinimlerin ifade biçimleri arasındaki giderek artan ıraksamanın uygun bir toplumsal modelin ortaya çıkışına nasıl engel oluşturduğunu göstermeye çalışacağız. Bu modelin ortada olmaması ve bundan kaynaklanan meşruiyet kaybı, “geriletici bir modernite” içine batma tanısına götüren sistemik bir krizin semptomlarıdır.

Birikim Olmadan Kâr Mı?

80’li yılların başında gündeme gelen neoliberal dönemeçten beri, kâr oranının yeniden toparlanması birikimle büyümenin kalıcı ve genelleşmiş bir artışına yol açmamıştır (Grafik 1).

Grafik 1
Dünya Ekonomisinin Eğrileri 1961 – 2003

Kâr, Birikim, Büyüme, Üretkenlik

“G6” (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya) için GSYİH’ya göre ağırlıklandırılmış ortalamalar

Kaynak: OECD, Perspectives économiques, 2003

Kâr ile birikim arasındaki kıyaslama, birbiriyle güçlü bir tezat halinde iki evreyi birbirinden ayırt etmeye imkân tanır. 80’li yılların başına kadar, bu iki büyüklük birbiriyle ahenkli biçimde değişir; bunlar 60’lı yıllar boyunca yüksek seviyelerde dalgalanıp, daha sonra iki aşamada, önce ABD’de, ardından Japonya’da ve Avrupa’da düşmeye başlarlar. İki petrol şoku arasında yer alan canlanma [reprise] bu düşüşü ancak geçici olarak frenler. Diğer iki eğri, büyüme ve üretkenlik eğrileri ahenkli biçimde evrilir. Demek ki bozulan “Fordist” yılların erdemli çevriminin tamamıdır. Sermayenin bu dört temel değişkenle ölçülen dinamiği krizde olduğu gibi refahta da büyük bir bütünsel uyum ortaya koyar.

O halde, son iki on-yılın tarihi şu şekilde özetlenebilir: kâr oranını kendini yeniden tesis etme [düzeliş eski düzeyine gelme] eğilimindedir ama diğer iki değişkeni kendisiyle birlikte kontrol edemeyi başaramaz ya da ancak geçici olarak başarır. 80'li yılların sonunda, dünya ekonomisi 1987 çöküşüyle döngülenmiş ve her türlü beklentinin tersine çok daha iyi bir şekilde yeniden ivme kazanmış gibi görünür. Büyüme ve onunla birlikte birikim yeniden canlanır. Bu dönemin uzun çevrimlere ilginin yeniden artmasıyla karakterize olduğunu hatırlamak da eğlencelidir. Yeni yirmi yıllık büyümeyi ilân etmek için basında makaleler ve iyimser beyanlar bu dönemde çoğalır. Arz ekonomisi dönemecinden itibaren tehdit eden derin bir krizi atlatmanın yarattığı ferahlama, bir süre sonra “yeni ekonomi” ile tekrar karşılaşılabilecek bir coşkusallık [euphorie] biçimine yol açar. En septikler içten içe kendilerini neredeyse yeni bir evreye girildiğini kabul etmeye hazırlarlar. Yine de bu ortamda başat bir ideolojik rol oynayan husus teknolojilerden ziyade Toyotizme yapılan göndermelerdir. “Yeni çalışma modeli” yeni üretkenlik artışlarının kaynağı olmuştur benzer ve bunun genelleşmesi yeni bir düzenleme tarzının vektörü olarak algılanır. Ne yazık ki yanılısamalardan bayağı çabuk sıyrılmak gerekir. Terse dönüş 90'lı yılların başından itibaren (Körfez Savaşından bir süre önce) gerçekleşir ve Avrupa’da tikel olarak sert bir resesyona yol açar. Aynı şekilde bu andan itibaren, bilincine bir süre sonra varılacak olsa da, Japonya hemen hemen sıfır büyümede ayak sürümeye başlar.

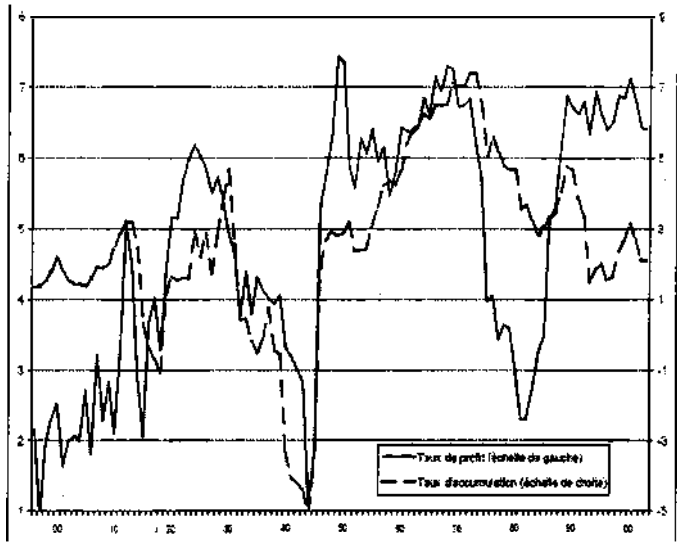
Yine aynı grafikte, “yeni ekonominin” yarattığı umudun izini sürmek mümkündür. 1996-2000 dönemi birikimin, kâr

oranının ulaştığı düzeyle açığı neredeyse kapatmış görüldüğü, çok belirgin bir canlanmayla öne çıkar. Ama hareket bu kez de kalıcı olmaz ve çok klasik nedenlerle terse döner. Bu, her halükarda, dünyanın geri kalanına yayılmamıştır: Avrupa'da 90'lı yılların sonundaki canlanma yeni teknolojilerden başka itici saiklere sahiptir ve konjonktürel bir parantez [evre] olarak kalır. Nihayet, "yeni ekonomi" emek üretkenliğinin tarihsel bir yavaşlama eğilimini, belki ABD hariç, nitel olarak terse çevirmemiştir. Yeni bir genişlemeci evreye girişi engelleyen derin sebep şüphesiz işte burada bulunur.

Tartışmanın Kalbi: Kâr Oranı

Dolayısıyla, esas sorun kârın eski düzeyine gelmesinin birikim ve büyümeyi yukarı çekmek için neden yeterli olmadığını bilmektir. Bu soruya çok sayıda cevap önerilmiştir ve bunların en basiti kâr oranının restore edildiğine itiraz etmekten ya da hâlâ yetersiz olduğunu söylemekten ibarettir. Bu, aşağıdaki tarzda akıl yürütmekten ibaret olan ortodoks bir tasım temelinde gerçekleştirilebilir: kâr oranı birikimin itici gücüdür, oysa birikim yeniden ivme kazanmamaktadır; o halde kâr oranı kalıcı bir canlanmaya girişe işaret eden harekete geçme eşiğine henüz varmamıştır. Oysa 20 senedir mevcut olan durumun XX. Yüzyılın iki uzun dalgasının bütününe göre bir istisna olduğunu, birikim oranını peşi sıra sürüklemekten bu denli aciz bir kâr oranına rastlamanın bunun öncesinde asla mümkün olmadığını doğrulamak için Grafik 2'ye göz atmak yeter.

Grafik 2. Fransa'da Kâr ve Birikim

Kâr Oranı (sol ölçek), Birikim Oranı (sağ ölçek)

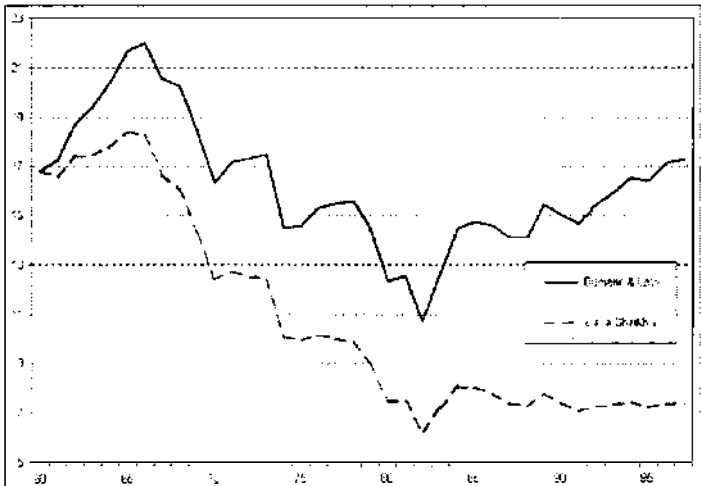
Kaynak: Pierre Villa, Un siècle de données macroéconomiques, INSEE Résultats n° 303 – 304, 1994; OCDE, Perspectives économiques, 2003.

Aynı şekilde, kâr oranının standart hesaplamalarına da itiraz etmek mümkündür. Bu, Anwar Shaikh tarafından uzun zamandır geliştirilen ve yazarın Brenner ile bir tartışma¹ vesilesiyle yeniden ele aldığı bir eleştiridir. Shaikh kendi kâr oranı ölçümünü kavrayışını çok açık biçimde ortaya koyar. Kârı, birbiri ardına gelen yatırımları, metalara aktarılan değeri, diğer bir deyişle amortismanı düşmeden, üst üste yığan bir brüt sermaye stoğu-

1. Anwar Shaikh, "Explaining the Global Economic Crisis", *Historical Materialism* n°5, winter 1999; Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence*, *New Left Review* n°229, 1998.

na oranlamak ona daha tercih edilir gelir. Bu tercihi haklılaştırmak zordur zira bu, amortismanın bir kısmının yeni makine alımı finansmanında kullanılması olgusunu hesaba katmaz. Sermayenin bir bölümü iki kez [mükerrer] sayılmak eğilimindedir: bir kez yatırım anında ve bir başka sefer de amortisman sabit sermayeye yeni bir eklemeyi finanse ettiğinde. Böyle bir muhasebeyle, sermayenin değeri, kâr oranı gerçekten de aşağı yukarı tekdüze biçimde düşme eğiliminde olacak şekilde üretilen değerden daha hızlı artma eğiliminde olur. Duménil ile Lévy'nin verilerinden yola çıkıp "Shaikh usulü" bir sermaye hesaplayarak bu şekilde gerçekten de kâr oranında neredeyse devamlı bir düşüş yaratıldığını doğrulamış bulunuyoruz (Grafik 3)

Grafik 3. ABD'de Kâr Oranının İki Ölçümü

Bizim hesaplamalarımız. Kaynak: Gérard Duménil ve Lévy, Base de données sur les Etats-Unis <http://www.ceprenap.ens.fr/~levy/uslt4x.txt>

Benzer bir yaklaşıma “*zamansallığı öne çıkaranlar* [temporalistes]’da özellikle de Alan Freeman ile Andrew Kliman’da rastlanır. Bunlar, bu sermaye ölçüm tercihinin kuramsal bir bakış açısından sahip çıkmak üzere ünlü dönüşüm problemi-ne (doğru) yaklaşımlarını yok yere genelleştirirler. Freeman sermaye stoğu ile yatırım arasındaki “*birikim yasası*” olarak isimlendirdiği bu bağı kesin bir dille açığa vurur. Temel ilkesi açıktır: sermaye stoğu tam olarak kendisine yatırımla katılan neyse o oranda artar. Şayet başlangıç stoğu 1.000 ve senelik yatırım akışı 100 ise, sermaye stoğu yıllar itibariyle 1.000, 1.100, 1.200 vesaire eşit olacaktır. “*Birikim işte bu nedenle kâr oranının düşmesine yol açar*” diye üsteler Freeman². Ona göre meşhur kâr-oranında-eğilimsel-düşüş yasasının birikim yasasını “*açıklamak dışında bir işlevi yoktur*”.

Kliman³ benzer bir şema önerir ve iç verimlilik oranını yansıtan geçici kâr oranı ile yerine koyma maliyetleri üzerinden kâr oranı arasında açıkça bir ayrım getirir. Bunların ilki düşerken, ikincisi “*değerin gerçek büyümesinin giderek daha az uygun bir ölçüsü*” haline gelecek şekilde artar. Kliman, sayısal bir örneğe getirdiği yorumda, kâr oranının düşüşünü “*üretkenliğe dair hiçbir bilgi olmaması durumunda dahi*” açıklayabileceğini söylemekte ısrar eder. Böylesi bir önerme kabul edilemez ama sermayenin tanımından kaynaklanır: bünyeye katılan değer kitlesi, bu değer bir bölümü kendisini üretilen metalara aktarıyor ol-

2. Alan Freeman “Crisis and the Poverty of Nations: Two Market Products Which Value Explains Beter” *Historical Materialism* no⁵, winter 1999.

3. Andrew J. Kliman, *Debt, Economic Crisis, and the Tendential Fall in the Profit Rate. A Temporal Perspective*, Mimeo, May 1999 <http://www.ucm.es/info/bas/ec/textos/kliman1.htm>

masına rağmen, yatırımla birlikte artmaya devam eder. Canlı emek çok yavaş arttığı halde ölü emek durmadan büyür. Kâr oranı, geçen yüzyıl boyunca birikimi ihtiva eden bir sermaye stoğu üzerinden hesaplandığı böyle bir şemada gerçekten de yalnızca düşebilir. Buna karşın, doğru biçimde hesaplandığı andan itibaren kâr oranının evrimi, sermayenin üretkenliği, sermaye-ürün ilişkisi ve reel ücretten oluşan üç unsurun görece büyüme hızına bağlı olması anlamında, belirlenmemiş olur.

Finansal Asalaklık Mı?

Bir başka açıklama hattı şunu söylemeye götürür: kâr oranı gerçekten de artmış ama işletme kâr oranı (Marx'ın "sınaî" kâr olarak adlandırdığı şey) anlamlı biçimde toparlanamayacak tarzda finansal gelirlerin artışının asalaklığına maruz kalmıştır. Bu, Duménil ile Lévy⁴ tarafından savunulan tezdır: *"birikim oranı dağıtılmayan [bünyede tutulan] kârın oranı tarafından yönlendirilir ve faiz ve temettü ödemeleri öncesi kâr oranının yeniden yükselişine finans tarafından el konulmuştur"*. Kârdan yalnızca faizleri değil, aynı zamanda "net borcun enflasyon tarafından değer yitimine uğratılması"nı da düşen hesap tarzına itiraz etmek mümkün olabilecektir. Ama hepsinden önemlisi bu bağlaşımla [korelasyon], brüt işletme hasıla fazlası (vergiler hariç) finansal gelirlerle yatırım arasında dağıldığından büyük ölçüde muhasebeseldir. Bu durumda toplam kârdan finansal gelirler çekilip alındığında elde birikimin kalmasına şaşılmalıdır.

4. Gérard Duménil et Dominique Lévy, *Crise et sortie de crise*, PUF, 2000

Sorun yaratan “el koyma” lafıdır. Finansal gelirlerin dağıtılmasının birikimle bağdaşmaz olmadığını ama dönüp dolaşıp işletmelerin birikimini dışsal tarzda finanse ettiğini tasavvur etmek pekâlâ mümkün olabilecektir. İzah edilmesi gereken finansal akımların kapıdan çıkmaları değil, dönüp bacadan girmemeleridir. Tüm akıl yürütme öz-kaynaktan finansman oranının %100’e eşit olduğunu, diğer bir deyişle birikimin bütünüyle “dağıtılmamış” kârdan finanse edildiğini varsayar. Her halükarda Fransa’da ortalama olarak gözlemlenen bu olsa da genel bir kuraldan bahsedilemez. Ayrıca, yatırımın her çevrimsel canlanışı öz-kaynaktan finansman oranında bir düşüşe yol açar.

Temelde böylesi bir sunuş artık-değer istihracı ve bölüşümünü, sebeple sonucu ve dolayısıyla soru ile cevabı birbirine karıştırarak belirlenmelerin sırasını terse çevirme eğilimindedir. Açıklanacak olgu –sorulan soru– biriktirilmeyen artık-değerin büyümesine ilişkindir. Cevap bu büyümenin, artık-değerin yeniden bölüşümünün bir biçimi olan finans alanındaki büyümeyle açıklanacağı şeklinde olamaz. Tam tersine biriktirilmemiş artık-değerle açıklanan şey finans alanındaki büyümedir. Finansallaşmayı toplam kârın üretken biçimde yeniden yatırılmasını güya engelleyen bir kesinti olarak sunmaktan ziyade, onu bu artık-değerin bölüşümü açısından düşünmek gerekir. Bu artık-değer, sömürü süreci boyunca istihraç edilen değer olarak nereye gitmektedir.

Finansallaşmanın “asalaksal” versiyonunda her şey sanki bu değer “spekülatif” bir “alanda” yok olup gidiyormuş gibi cereyan eder ve “el koyma” kavrayışının telkin ettiği de işte budur. Gerçekte bu değer sonunda finansal gelir sahipleri ta-

rafından tüketilmek üzere finansın karmaşık devreleri boyunca yeniden-bölüştürülmektedir. Şayet bu meblağların anlam-
lı bir bölümü yeniden yatırılmış olsaydı, bunun kendisini bir-
rikim oranında bir yükselmeyle açığa vurması gerekecekti ki
gerçekleşmeyen tam da budur.

Bu yaklaşımlar daha kuramsal bir düzlemde, iki değer ve
kâr teorisine göndermede bulunurlar. Bunların ilki, toplam
kârın kendi cisimlenişlerinin –bir yandan sınaî diğer yandan
finansal kârın– toplamı olarak alınması anlamında toplamcı-
dır. Öyle ki, buradan çok revaçta olan bir çeşit portföy teorisi
inşa etmek mümkündür: finansal kâr sınaî kârın üstünde ol-
duğundan kapitalistler yatırım yapmak yerine spekülasyonu
yeğliyor olacaklardır, birikim oranı da bu nedenle zayıf kalı-
yor olacaktır. Kapitalizmin bu eleştirisi kuşkusuz popüler ol-
makla birlikte temelde fazla formalisttir, çünkü borsanın
emek sömürüsü ile aynı ayarda bir değer yaratma yolu oldu-
ğunu iddia eden hakiki bir finans fetişizmine dayanır⁵.

Tersine, değerın kendi bölüşümü öncesinde varolduğu göz
önünde bulundurulursa, o zaman artık-değerın finansal gelir-
ler biçiminde yeniden-bölüşümünü doğuranın, üretken yatırı-
mın karşısına dikilen ve kendisini ona ikame eden finans de-
ğil, kârlı birikim alanlarının seyrekleşmesi olduğu ortaya çı-
kar. Demek ki, daralmacı evreden çıkış kendisi de daha ziya-
de bu zorlukların bir belirtisi olarak görülmesi gereken finan-
sal asalaklıktan çok daha temel engellere takılır.

5. Michel Husson, "Contre le fétichisme de la finance", Critique commu-
niste n°149, 1997. <http://hussonet.free.fr/finance.pdf>

Teknolojik İyimserlik

Belli bir uzun dalgalar yaklaşımına özgü iyimserliğin güzel bir örneği yakın tarihli bir makalede⁶ verilir: “Yüzyıl dönümüne doğru bir yükseliş Kondratiefinin patlak vermesini ummak akla uygundur. Gerçekten de, altyapılarla donanım mallarının yaşanması, nüfusun baskılanamaz gereksinimlerinin karşılanmasını güvence altına almak için elzem olan yenileme [yerine koyma] yatırımının kendiliğinden canlanmasına yol açmak zorundadır (...) Diğer yandan, geçmiş on-yıllar boyunca gerçekleştirilmiş ve özenle kutularda saklanmış bilimsel buluşlar, yükseliş Kondratiefini güçlendirecek ilave etmen buluşlar [yenilikler]-ürünlere doğru başkalaşım geçirmek için yalnızca çevresel koşullarda bir değişiklik beklemektedirler. [ABD’de] geçen on-yılın ekonomik genişlemesi 80’li yılların başında başlayan bir kapitalist genişleme uzun dalgası içinde yer alır” yönündeki iddiaya Mandel’in bir öğrencisinde⁷ rastlamak mümkündür.

Bu yargılar hayli yaygın iki yanılsa dayanır. Bunların ilki iyimserliği teknoloji üzerinde temellendirmekten, ikincisi ise ABD’deki büyümenin özgüllüklerini yok saymaktan oluşur. Uzun dalgalar teorisinde, uzun dalgaların birbirini izlemesiyle bilimsel ve teknik devrimlerin birbirini izlemesi arasında organik bir bağ mevcuttur. Ancak bu ilişkilendirmenin, buluş/yeniliğin yeni bir uzun dalgaya açılan kapının bizatihi [kendinde]

6. Luigi Scandella, “Le cycle Kondratieff et l’économie-monde”, *Problèmes économiques* n°2599, 1999. Aynı yazarın: *Le Kondratieff: essai de théorie des cycles longs économiques et politiques*, Economica, 1998.

7. Charlie Post, “USA: Economic Consequences of the War. Who Gets the Goods?”, *International Viewpoint* n°349, May 2003.

bir anahtar olacağı neo-Schumpeterci bir bakış açısına indirgenmesi mümkün değildir. Bu bakış açısından, bilgi teknolojisine bağlı mutasyonlar su götürmeyecek şekilde –Freeman ve Louçã'nın parlak yapıtlarındaki⁸ terminolojilerini devralacak olursak– yeni bir “*teknik-iktisadi paradigma*” oluştururlar ama bu, yazarların ileri sürüyor göründükleri gibi yeni bir genişlemeci evre kurmak için yeterli değildir. “Yeni ekonomi”nin yazgısı birebir ölçekte bir test olarak çözümlenebilir.

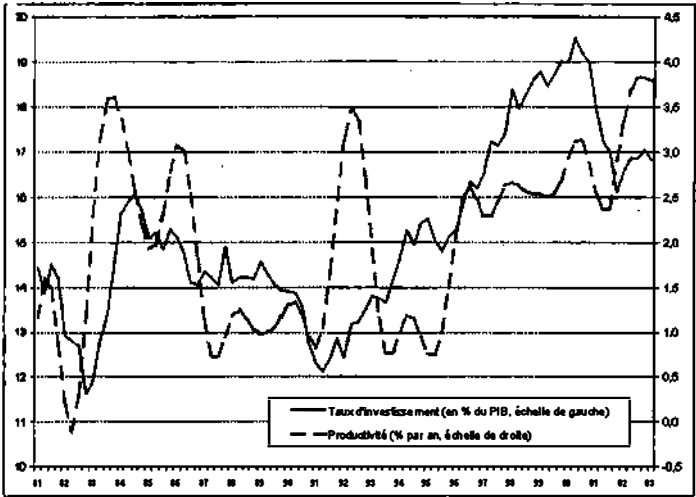
“Yeni Ekonomi” Mi Yoksa *High-Tech* Çevrim Mi?

Bütün mesele ABD'deki üretkenlikte canlanmanın kalıcı bir görüngü olup olmadığını bilebilmektedir. El altındaki öğelerin çoğu daha ziyade bir *high-tech* çevrimin söz konusu olduğunu göstermektedir. İktisadi çevrim yaklaşık 1995'e kadar zaten normal biçimde cereyan etmiş ve tipik olmayan davranışlar, özellikle de ortalamasının GSYİH'nın üç puan üzerinde bir yatırım oranıyla ilişkilendirilecek üretkenlik hızlanması gerçekte sadece çok kısa bir dönemde saptanmıştır (Grafik 4).

Üretkenlik artışlarıyla yatırım arasındaki bağ açık biçimde belirginleşmektedir ve bu baği ekonometrik bir eşitlikle de doğrulamak mümkündür. Uzun dönemde (1961-1994) tahmin edilen bu eşitlik emek üretkenliğinin sermayesel yoğunlukla büyümenin ve onun değişimlerinin bir fonksiyonu olarak evrimini doğru biçimde vermektedir (Kutu 1).

8. Christopher Freeman & Fransisco Louçã, *As Time Goes By, From the Industrial Revolutions to the Information Revolution*, Oxford University Pres, 2002.

Grafik 4. ABD'de Yatırım ve Emek Üretkenliği

Yatırım Oranı (GSYİH'nın %'si Olarak, Sol Ölçek) – Üretkenlik (% Yıllık, Sağ Ölçek)

Kaynaklar: Bureau of Economic Analysis, <http://www.bea.gov>
Bureau of Labor Statistics, <http://www.bls.gov>

Kutu 1. ABD'de Emek Üretkenliğinin Ekonometrik Bir Tahmini

$$\text{prod} = 0,54 \text{ kn} + 0,45 \text{ q} + 0,33 \text{ dq} - 0,64$$

(3,5) (4,7) (4,9) (1,3)

1961 – 1994 $R^2=0,75$

prod emek üretkenliğinin artış oranı

kn çalışan başına sermayenin artış oranı

q üretimin artış oranı

dq üretim artış oranında değişim

Bu ilişki daha sonra emek üretkenliğinin açıklayıcı değişkenler için gözlemlenen değerlerin bir fonksiyonu olarak tahmin edildiği 1995-2003 dönemini kapsayan projeksiyonda kullanılmıştır. “Yeni ekonomi” dönemi (1996 – 2001) dönemi için eşitlik emek üretkenliğinin evrimini doğru biçimde verir. ABD’de çevrimsel sapmalarla (1983’te +%3,9, 1992’de +%3,7, 2002’de +%3,8 üretkenlik artışı) çakışır gibi görünen yakın tarihli sıçramayı olduğundan az tahmin eder. Geriye dönük olarak, “yeni ekonomi”ye bağlanan üretkenlik artışlarının geçmişteki gelişmelere kıyasla olağanüstü bir yanı yoktur: yatırım çabası ile sürdürülebilir bir talep bunları izaha yeter.

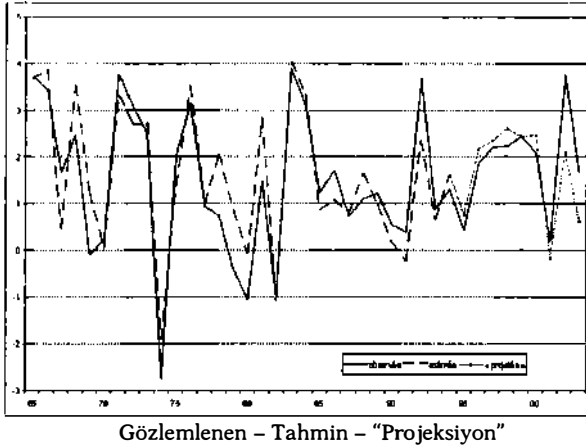
Bu çözümleme, emek üretkenliğinin daha sürdürülebilir artışının yeni teknolojilerin yatırım oranından ve talebin dinamizminden bağımsız geri döndürülemez bir kazanımı olmadığını öne sürer⁹.

Aşırı-Birikim ve Kâr Oranının Düşüşü

Bu üretkenlik çözümlemesi merkezi önemdedir zira özellikle daha yüksek bir kâr oranı düzeyine dayanan bir büyüme tarzına imkân tanıyabilecek olan yalnızca onun daha sürdürülebilir artışıdır. Marksizmin alanında kâr oranının ikili bir ayırıştırması kâr oranını sömürü oranıyla sermayenin organik bileşimine bağlı kılan klasik formüle göndermede bulunur. Ama bu iki büyüklük, her ikisi de emek üretkenliğine bağlı olduğundan birbirlerinden ayrılamazlar.

9. Burada, aslında “yeni ekonomi” kavramını icat etmiş olan *Business Week* yazarı gazetecinin hayli kötümser tezine katılıyoruz. Bkz. Michael J. Mandel, *The Coming Internet Depression*, Basic Books, New York, 2000.

Grafik 5. ABD’de Emek Üretkenliğinin Artışı

Kaynak: OECD, Economic Outlook

O halde kâr oranının izlediği yörünge reel ücretin, emek üretkenliğinin ve sermaye etkinliğinin görece gelişimine bağlıdır. Demek ki kâr oranı kendisini sentetik bir gösterge haline getiren üç büyük belirlenmeye –“üretim fonksiyonu” (üretken etkinlik), “piyasa genişliği” (pazarlar) ve “ücret normu” (katma değer paylaşımı ve realizasyon)– tabi olduğu oranda, yalnızca sermayenin kârlılığının bir ölçüsü değildir. Bu yaklaşım, *“kısmen bağımsız”* altı *“değişken”*i ayırt eden ve *“kapitalizmin tarihi, hem çelişkilerinin hem de içsel mantığının tarihi, ancak bu altı değişkenin bileşik işleyişine bağlı olarak kavranıp anlaşılabilir. Kâr oranının dalgalanmaları, bu bileşik işleyişin sonucunu en açık biçimde ifade ettiklerinden bu tarihin sis-mograflarıdır”* görüşünü savunan Mandel’in¹⁰ yaklaşımından esinlenir. Bu bakış açısı aynı zamanda zımnen, kâr oranının yeniden tesisinin [düzeliş eski haline gelmesinin], bunun üç-

retlerin dondurulmasıyla mı, üretkenlikte yeniden toparlanmayla mı yoksa sermaye-emek ikamesinde bir yavaşlamayla mı elde edildiğine bağlı olarak farklı bir anlama bürünebileceğini de ifade eder.

Sentetik tarzda, kâr oranının, reel ücret artışının emek üretkenliği ile sermaye üretkenliğinin bir ağırlıklı ortalaması olarak tanımlanan “faktörlerin genel üretkenliğinde” iyileşmeyle telafi edilip edilmediğine bağlı olarak yükselip alçalacağını söylemek mümkündür.

Eskiyle yeninin diyalektiğini kullanmak zordur. Yeni ekonomi üzerine kurulan yanılmalara yıkılması belli sayıda tartışmayı aydınlatmaya ve belli sayıda acele kuramsallaştırmayı güç duruma düşürmeye imkân tanır. Michel Aglietta tarafından öne sürülen “*net varlık kapitalizmi [capitalisme patrimonial]*” teorisi¹¹ yeni konjonktüre direnç gösterememiş olacaktır. Aglietta’nın temel hipotezi, “net tasarrufun” kapitalizme, ürünün bir bölümünü artık ücretler biçiminde değil de finansal nemalar şeklinde dağıtmakla birlikte kâr oranını yüksek bir düzeyde stabilize etmeye izin veren sürekli yenilenen bir üretkenlik kaynağı sağlayacak olmasıydı. Yalnızca yeni

10. Ernest Mandel, *Der Spätkapitalismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1972; Fransızca baskısı: *Le troisième âge du capitalisme*, Les Editions de la Passion, 1997 [*Geç Kapitalizm*, Versus Kitap, 2008]. Bu değişkenler sırasıyla şunlardır: 1) genelde ve iki kesimde sermayenin organik bileşimi; 2) değişmeyen sermayenin sabit sermaye ile döner sermaye arasında dağılımı; 3) artık-değer oranının evrimi; 4) birikim oranının evrimi; 5) sermaye yenilenme çevriminin süresi; 6) iki kesim arasındaki mübadele ilişkileri.

11. Özellikle bkz. Michel Aglietta, *Le capitalisme de demain*, Note de la Fondation Saint-Simon, 1998

kârların değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal modelin de otomatik kaynağı olarak yeni teknolojilerden bayağı Marksizmin en güzel geleneği içinde bahsedilmekteydi. Günümüzde bu balon sönmüş ve bu soyut inşalar eski kapitalist yasaların ve çelişkilerin sert darbelerine dayanamamıştır.

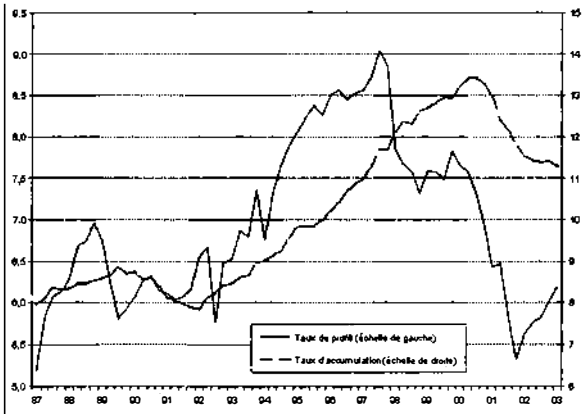
“Yeni ekonomi” iyimserliği bunun dışında yakın dönemdeki büyümenin varsayılan iki diğer karakteristiğinden de destek almaktaydı: üretkenlik artışları güya sermaye olarak görece az maliyetli olacaktı ve işsizlik oranının düşüşü güya enflasyonist bir denetimden çıkışa yol açmayacaktı.

Yatırım maliyetine ilişkin iyimser tahminler donanım mallarının görece fiyatlarında yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine (NTIC) tekabül eden düşüşten söz etmekteydiler. Diğer bir deyişle, çok sayıda bilgisayar alınmakta ancak bunların fiyatları sermaye hacmindeki artışı telafi edecek şekilde düşmektedir. Bu düşünce sektörel olarak doğru olmakla birlikte genel olarak yanlıştır. Yeni teknolojilere yatırım fiyat düşüşlerinin gerçekten işe yaradığı az sayıda sektörde çok toplulaşmıştı ancak bu, işletmelerin tamamı için doğru değildir. GSYİH’nın yüzdesi olarak yatırım oranı cari fiyatlarla ölçülse dahi çok yüksek kalır. Ama hepsi bu değil: sermaye kendi devir hızına da diğer bir deyişle kendi ömrüne de bağlı olan çok sayıda boyuta sahip bir büyüklüktür. Oysa yeni donanım malları çok yüksek bir amortisman oranıyla karakterize olurlar¹² ve bundan kaynaklanan sermaye ağırlaşması fiyat-etkileriyle giderilmemiştir.

12. Stacey Tevlin et Karl Whelan, “Explaining the Investment Boom of the 1990s”, *Finance and Economics Discussion Series* no°2000–11, Federal Reserve System <http://econpapers.hhs.sc/paper/fipfedgfe/2000-11.htm>

Bu bakımdan, *high-tech* çevrim kâr bakış açısından zorunlu olarak optimal olmayan bir bileşim sunar. 80'li yılların ortasından itibaren ABD ekonomisi sermaye “üretkenliği”nde düzenli bir artışla, diğer bir deyişle üretilen birim başına sermaye hacminde bir düşüşle karakterize olmaktaydı. Aynı dönemde, reel ücret ile emek üretkenliği koşut biçimde yıllık %1'in biraz altında zayıf bir ritimde ilerlemekteydi. Bu koşullarda, kâr oranı sermaye tasarrufları nedeniyle kendini düzenli biçimde yeniden tesis eder¹³. “Yeni ekonomi”, içine ilave bir emek üretkenliği katarak bu şemayı altüst eder; ancak bu ek üretkenliğin sermayenin ağırlaşması açısından maliyetli olduğu ve beraberinde artan ücret talepleri riskini getirdiği ortaya çıkar.

Grafik 6. ABD’de Kâr ve Birikim
Kâr Oranı (Sol Ölçek) – Birikim Oranı (Sağ Ölçek)

Kaynak: Bureau of Economic Analysis <http://www.bea.gov>

13. Gérard Duménil et Dominique Lévy, *Crise et sortie de crise*, PUF, 2000.

14. Patrick Artus, *Karl Marx is Back*, CDC Flash n°4, Ocak 2002
<http://hussonet.free.fr/marx2fr.pdf> ve İngilizcesi <http://hussonet.free.fr/marx2e.pdf>

Ayrıca bir radikal bile olmayan iktisatçı Patrick Artus *Marx in Back* başlığını atabilmişti¹⁴. Ama gidip bakma zahmetine katanlar için yeni ekonominin sonunu getiren, bizzat kendisi de bir sermaye aşırı-birikiminden kaynaklanan kâr oranında gerilemedir. Biraz daha fazla emek üretkenliği elde edilmiş ancak bu, sonuçta yüksek maliyetli bir aşırı-yatırımla pahalıya patlamıştır. Kâr beklentileri yükselmeye devam ettiler, borsa kotasyonlarının “fundamentals”dan [temel göstergelerden] sıradışı özerkleşmesi değer yaratmanın yeni bir tarzının kalıcı bir belirtisi gibi görünebilmişti. Buna karşın, reel olarak algılanan kârlar düştüğü andan itibaren bir “makas krizi”ne girilmekteydi: kâr eğrisi gökyüzüne yükselemeyeceğine göre Borsanın tekrar yeryüzüne inmesi gerekiyordu.

ABD’de birikim oranı yüksek bir seviyede tutunmaya devam ederken, kâr oranının 1997-1998’den itibaren düşmeye başladığını saptamak için¹⁵ aslında resmi istatistiklere göz atmak yeterliydi (Grafik 6). Kârlılığın terse-dönüşü, 1997’de (üçüncü çeyrek) 858 milyar dolardan 2001’de (üçüncü çeyrek) 687 milyar dolara düşen işletme kârlarında doğrudan gözlemlenebilmekteydi.

Kâr oranının bu yakın geçmişteki düşüşü yalnızca sermayenin organik bileşimindeki artışın değil, aynı zamanda sömürü oranında bir düşüşün de sonucudur: GSYİH 1997 – 2001 arasında %21,5 artarken, ücretler toplamındaki artış %30 olmuştur. Yatırım da bu arada devam ettiğinden, yeterince mantıklı olarak, kendisini kârlılık koşullarına nazaran kapasite fazlalarının oluşumuyla dışa vuran bir aşırı-birikim

15. Michel Husson, “2001, ou le Grand retournement conjoncturel”, *Inprecor* n°463/464, octobre-novembre 2001.

sonucuna varılır. 2001 Ağustosunda kapasite kullanım oranındaki gerileme 1982 resesyonundan bu yana en düşük düzeyi olan %76,2'ye varmıştır. Bu düşüş özellikle, kapasite kullanım oranının 1995'te %88'den 2001'de %63,4'e gerilediği ile ri teknolojik endüstrileri vurmaktadır. Demek ki, kendilerini “yeni ekonomi”nin sonuna işaret eden konjonktürel terse-dönüşünden en fazla zarar görmüş halde bulanlar yine “yeni ekonomi”nin sembol sektörleri olmaktadır.

O halde, “yeni ekonomi”nin düş kırıklıkları teknolojik iyimserliğe ilişkin kimi Marksist okumaları da muaf tutmayan genel bir kuşku yaratır. Yakın tarihli bir katkıda Duménil ve Lévy¹⁶ cari evreyle XIX. yüzyıl sonundaki Büyük Buhran-dan [Depresyon] çıkış arasında bir paralellik kurarlar. Kuşkusuz ihtiyatla, *“1970’li yıllarla 1980’lerin başını yapısal kriz olarak tanımlayan epeyce özelliğin kaybolma yolunda”* olduğunu vurgulayarak *“yapısal krizden çıkış”*tan bahsederler. Bu olumlu değerlendirme *“teknik değişimin elverişli yeni mecra-sı”*, daha doğrusu *“kâr oranında yükselişi zorunlu kılan ser-maye üretkenliğinde artış eğilimi”* tespitine dayanır. Bu eğili-min ABD örneğinde pek de öyle gün gibi ortada olmadığını gördük. Dünya ekonomisinin bütünü üzerinde kafa yoruldu-ğunda bu daha da az aşikârdır.

16. Gérard Duménil et Dominique Lévy, “Sortie de crise, menaces de crises et nouveau capitalisme”, *Une nouvelle phase du capitalisme*, Séminaire marxiste-Enjeux contemporains, Syllepse, 2001 içinde. Yazarlar mesela şunu öne sürerler: “eğer kapitalizmin mecra değiştirmesinden kârlılığın azaldığı ve büyümenin yavaşladığı bir dönemden, kârlılık ile büyümenin yeniden tesis edildiği bir döneme doğru kayış anlaşıyorsa XX. yüzyılın ilk on-yıllarıyla son on-yılları birbirine benzer”.

Dünya Ekonomisinin Yapılanması

"Yeni ekonomi"nin neden olduğu diğer yanılsama ise gerçekte yeni paradigmanın dünyanın geri kalan bölümüne yayılacak olmasıydı. Yine burada da, bu teşhis ABD'deki büyümenin özgüllüklerini bilmemeye dayanır. Bunun başlıca iki kaynağı gerçekte şunlardı: bir yanda hane-halklarının tasarruf oranında yılda yaklaşık %1 düşüşle birlikte tüketim eğiliminde bir artış; diğer yanda ise sürdürülen bir yatırım çabasıyla desteklenen hızlı bir teknolojik gelişme [boom]. Giderek artan bir finansman gereksinimi olmaksızın daha az tasarruf edip daha çok yatırım yapmak yeni ekonomide dahi mümkün değildir. Nitekim burada da mümkün olmamış, ABD ekonomisi yakasını bu eski yasalardan sıyıramamış ve nihayetinde gelip bu "high-tech" çevrimi, ABD tahakkümünün yeniden öne çıkışı temelinde, finanse eden Avrupalı, Japon (ya da finansal kriz anında ülkeye geri getirilen) sermaye girişleri olmuştur.

Bu diziliş istikrarsızdır ve 11 Eylül'den sonra daha da istikrarsız hale gelmiştir. Her şey Bush yöneliminin ABD ekonomisine sürdürülen bir büyümenin olanaklarını, bunun için dünyanın geri kalanının ödeyeceği bedel ne olursa olsun, tanımaktan ibaret olduğuna işaret etmektedir. ABD politikası bundan böyle "her ne pahasına olursa olsun bizde büyüme" sloganı etrafında gelişecektir ki korumacı dönemecin ve doların rekabetçi değer kaybı başlangıcının açıkça gösterdiği de budur. Bütçe fazlasının ortadan kalkması ve çelikte, tarımda veya jenerik [patent süresi dolmuş] ilaçlarda alınan tek-yanlı korumacı önlemler bu iradeyi teyit etmektedir. Bu koşullarda, dış açığı azaltmak yararlıymış gibi görünebilir ve bunun en kolay yolu dolarda bir değer kaybı-

na izin vermektir. Sermaye girişinde uğranılan kayıp, pazar pa-
yında telafi edilir. Doların bu fiili devalüasyonu, Avrupa büyü-
mesi üzerinde Japonya'da Yenin kalıcı bir değer-kazanmasının
[revalüasyonunun] yol açtığına benzer etkilere sahip olma riski
taşımaktadır. O halde Avronun Dolar karşısında yeniden yükse-
lişi konusunda lehte bir değerlendirmeye yapmak hatalı olacaktır.
Bu güçlülere işbirliği temelinde bir çözüm mevcut değildir.
Operasyonun başarısı büyük ölçüde Avrupa ile ABD arasındaki
siyasi ilişkilerin gelişimine ve ABD'nin kendi konjonktürüne
desteği dünyanın geri kalanına ödetme yeteneğine bağlıdır. Yi-
ne işte bu nedenle Avrupa/ABD çatlağı önümüzdeki yıllarda bu
gerilimlerin merkezi eksenine haline gelecektir.

Bu değerlendirmeler, İmparatorluk kavramı çevresinde ge-
liştirilen hatalı kuramlaştırmayı yeniden ele almaya götürür.
Bilgi ağları, maddi-olmayan üretim, bilgi ekonomisi kavram-
ları dosdoğru dünyanın, iktidar yapılarının, özellikle de Ulus-
Devletlerin hızla tüm dirençlerini yitirecekleri bir betimlen-
mesine götürür. Bu yeni evrenselciliğin teorisyenleri arasında
Castells'i, Rifkin'i ama aynı zamanda Hardt ile Negri'yi de bir
araya getirmek yerindedir¹⁷. Son iki kuramcının temel tezleri
şu şekilde ifadesini bulur: "*Biz İmparatorluk kavramını çağdaş
küresel aygıtı adlandırmak için öneriyoruz. İmparatorluk her
şeyden önce devlet egemenliğinin yerini alan egemenlik biçimi-
ni ifade eder: artık sınır tanımayan ya da daha doğrusu yalnız-*

17. Manuel Castells, *L'Ere de l'information*, Editions Fayard I: la société en réseau, 1998; II: le pouvoir de l'identité, 1999; fin de millénaire, 1999. Jeremy Rifkin, *L'âge de l'accès*, La Découverte, 2000. Michael Hardt et Antonio Negri, *Empire*, Exils, 2000.

ca esnek ve olduğu yerde kalan sınırlar tanıyan sınırsız bir egemenlik biçimi"¹⁸. DTÖ veya G8 zirveleriyle duraklara ayrılan bu yüzyıl başında bu yaklaşım su götürmez gerçekliği yansıtmış gibi görünebilir. Çokuluslu büyük grupların stratejilerinde cisimleştiği haliyle küreselleşme gerçek anlamda bir dünya pazarı oluşturma eğilimindedir. Eğer bu süreç yeterince ahenkli olsaydı, bu sürecin dünya ekonomisini bu emperyal hükümeti oluşturacak büyük güçlerin ortaklaşa-egemenliğinin "yönetişimi" altına sokacağı değerlendirmesini yapmak mümkün olabilecekti. Oysa gerçeklik epeyce farklıdır ve sermayenin küreselleşmesi süreci, dünya-ekonomisinin işbirliği temelinde bir dizilişi ortaya konulamadığından, ABD'nin hâkim güç olarak yeniden öne çıkmasıyla bileşmektedir.

Talep ve Toplumsal İhtiyaçlar

Çağdaş kapitalizmin temel eğilimi metalaştırmadır. Kapitalizm böylelikle temel mantığının yaşama geçirilmesine engel oluşturan tüm "katılıklardan" kurtularak derin doğasını doğrulamaktadır. Kâra boyun eğmeyi sınırlarına vardırabilme isteğini var gücüyle haykırmaktadır. Demek ki gündemde olan, bu proje derin biçimde –borsada terse-dönüşün neoliberal doruk noktasının sonunu işaret etmiş olacağını düşünmeye izin verecek radde– çelişkili olsa bile, dünyanın metalaştırılmasıdır.

Zor Yeniden-Üretim

Buna karşın, bu sonuna-kadar-metalaştırma süreci birçok ilişki barındırmaktadır. Görece ahenkli bir tarzda işleyebilmek

18. Michael Hardt et Antonio Negri, "La multitude contre l'Empire", *Contre Temps* n°2, septembre 2001.

için, kapitalizmin yeterli bir kâr oranının yanısıra pazarlara da ihtiyacı vardır. Ama bu yetmez. Buna ek olarak bu pazarların biçimine ilişkin bir koşulun yerine getirilmesi gerekir: bunlar [bu pazarlar], kendilerine atfedilen üretkenlik artışları sayesinde mümkün en yüksek kârlılığı getireceği varsayılan sektörlere tekabül etmelidir. Ne var ki, bu tam uygunluk toplumsal gereksinimlerin evrimi tarafından sürekli olarak yeniden tartışma konusu yapılmaktadır.

Avrupa'da ücretlerin bloke edilmesi kendisini kârlılığın yeniden tesisinin ayrıcalıklı aracı olarak dayattığı ölçüde, mümkün büyüme a priori kısıtlıydı. Ama bu tek neden değildir. Sebebi daha çok bu yeni pazarların ölçeğinin ve dinamizminin sınırlılıklarında aramak gerekir. Yenilikçi malların çoğalması, sadece otomotiv sanayiini değil, bakım hizmetleriyle karayolu ve kentsel altyapıları da beraberinde sürükleyen otomotiv işkolununkiyle kıyaslanabilir ölçekte dikkate değer yeni pazarlar oluşturmaya yetmemiştir. Potansiyel pazarların görece sınırlı genişlemesi talebin artışıyla da telafi edilmemiştir. Bu bakımdan, üretkenlik artışlarını, bu artışların getirdiği nispi fiyatlar da bir düşüşün sonucu hızlı talep artışlarına götürmesi gereken önemli bir devre-tamamlayıcı öge eksik kalmıştır. Burada Appelbaum ile Schettkat'ın çalışmalarını¹⁹ zikretmek gerekir. Bu çalışmalar "*çok sayıda dayanıklı tüketim malının fiyata göre talep esnekliği[nin] zamanla, hane-halkları daha fazla refaha kavuştukça, dolayısıyla bu mallardan daha fazla biriktirdikçe zayıfladı[ğın]*" ikna edici bir biçimde ortaya koyarlar.

19. Eileen Appelbaum & Ronald Schettkat, "Emploi et productivité dans les pays industriels", *Revue internationale du travail*, vol. 134 n°4 - 5, 1995.

Bunun ardından, toplumsal talebin, sermaye birikiminin gereklerine pek uygun olmayan bir tarzda, imalat sanayi ürünlerinden hizmetlere doğru bir sapmasına tanık olunur. Yer değiştirme zayıf üretkenlik potansiyeline sahip (mal ve hizmet) üretim bölgelerine doğru gerçekleşmektedir. Aynı şekilde, üretken aygıtın arka planında da hizmet harcamalarının oranında artış görülmektedir. Toplumsal talebin bu yapısal değişimi bize göre üretkenlik artışında yavaşlamanın temel nedenlerinden biridir. Ki bu yavaşlama da dönüp dolaşıp kârlı yatırım fırsatlarını daha nadir hale getirir. Her şeyden önce birikim yavaşladı diye üretkenlik vites düşürmüş değildir. Tersine –beklenen kârların göstergesi olarak– üretkenlik hız kestiği için birikime gelince o da motivasyonunu kaybetmiş ve diğer yandan büyüme, karşılığında üretkenlik üzerinde ek etkiler yaratarak frene basmıştır. Aynı şekilde dikkate alınması gereken bir öge de, Güneyin ilksel toplumsal ihtiyaçlarını Kuzeyin rekabetçi olma normlarıyla karşı karşıya getirerek Güneyin üreticilerini (ve dolayısıyla gereksinimlerini) defterden silme [dışlama] eğiliminde olan gerçek anlamda küreselleşmiş bir ekonominin oluşumudur.

Bu koşullarda, gelirlerin bölüşümü, eğer bu gelirler – daha düşük ya da daha yavaş artan – üretkenliklerinin gelip kârlılığın genel koşulları üzerinde baskı yaptığı sektörlerde harcanacak olursa, kârlı pazarlar garanti etmeye yetmez. Transfer frenlenmediğinden ya da [arza] uygun talebin görece bir doygunluğu nedeniyle telafi edilmediğinden, ücret arzın yapısına uydurulmuş bir pazar olmaktan kısmen çıkar ve bu da onu bloke etmek için ek bir neden olur. Gelirlerin bölüşümünde

varlıklı toplumsal tabakalar lehine (aynı şekilde dünya ölçeğinde de varolan) eşitsizlik bu durumda bir noktaya kadar kârın realizasyonu sorunununa bir çıkış yolu oluşturur.

Demek ki, kapitalizmin depresif bir evrede batağa saplanıp kalması toplumsal ihtiyaçların dönüşümüyle, bu gereksinimlerin kapitalist tanınma ve karşılanma tarzı arasında giderek büyüyen bir açıktan kaynaklanır. Ama bu aynı zamanda güncel evrenin tikel profilinin, kapitalizmin tarihinde belki de ilk kez sistemik bir krizin bileşenlerini seferber ettiği anlamına da gelir. Hatta kapitalizmin, yeniden-üretimini yolunun bundan böyle genelleşmiş bir toplumsal gerilemeden [içe-çöküşten] geçmesi anlamında ilerici karakterini tükettiği hipotezini dahi öne sürmek mümkündür. Her halükarda, güncel düzeltme yeteneklerinin başlıca teknolojik, toplumsal ve coğrafi boyutlarında daraldığını saptamak gerekir.

“Solow paradoksu”na getirdiğimiz yorum, önemli potansiyel üretkenlik artışlarıyla dolu özerk latan bir teknik ilerlemenin mevcut olduğunu ileri sürer²⁰. Buna karşın, bu gizil güçlerin seferber edilmesi üçlü bir sınıra takılır: birikimin yetersizliği yeni teçhizatın [donanımların] yayılmasına ve sermaye stoğunun hızla gençleştirilmesine bir fren oluşturur; sanayi ile hizmetlerin bizatihi üretken aygıtın göbeğinde artan iç içe geçişi üretkenliğin toplam performanslarını aşağı çekmeye katkıda bulunur; talebin yetersiz dinamizmi bir önceki etkiyi güçlendirir ve hem yeni ürün fiyatlarına talep esnekliğinde azalışla, hem de toplumsal talebin daha düşük üretkenlikte

20. Michel Husson, *Les ajustement de l'emploi*, Page Deux, Lausanne, 1999.

hizmetlere doğru yer değiştirmesiyle, buna bir de bir özgül pazarlar-ile-üretim-arzı-arasında-uygunsuzluk etmeni katar.

Öyleyse, teknoloji artık toplumsal gereksinimlerin yüksek verimlilikte metalar yoluyla karşılanmasını düzenlemeye imkân tanımıyorsa bu, toplumsal ihtiyaçlara tam uygunluğun giderek daha fazla tehdit edildiği ve gelirlerin bölüşümünde giderek artan eşitsizliklerin kârın realizasyonunun koşulu haline geldiği anlamına gelir. Kapitalizm işte bu nedenle kabul edilebilir bir “kurumsal uzlaşma”, diğer bir deyişle büyümenin meyvelerinin adil bir paylaşımını önermekten acizdir. Genişleme yıllarının “Altın Çağı” boyunca geliştirilen söylemle tamamen çelişkili bir tarzda, birikimin dinamizmini desteklemek için toplumsal gerilemenin zorunluluğunu savunur. Güç ilişkilerinde köklü bir değişim olmaksızın zenginliğin daha dengeli bir paylaşımına kendiliğinden geri dönmekten aciz görünür.

Nihayet, kapitalizm coğrafi bakımdan derinlemesine yayılım misyonunu yitirmiştir. Berlin Duvarının yıkılmasının ardından çok geniş potansiyel pazarların açılması hayal edilen Eldorado’yu oluşturmamış ve dolayısıyla kurtarıcı “dıştan-kaynaklı şoku” da yaratmamıştır. Küresel ekonominin yapılanması, Güney ülkelerini hipèr-rekabetçilik normlarına imkânsız bir uyuma zorlayarak dışlama mekanizmalarını güçlendirme eğilimindedir. Uyum içinde Üçleme [Triade – ABD+Kana-da/Avrupa Birliği+Norveç+İsviçre/Japonya+G. Kore], görüntüsü yerini giderek artan bir şekilde üç egemen kutup arasında çatışmalı ilişkilere bırakmaktadır. ABD’nin yakın geçmişteki dinamizmi, daha sonra dünyanın geri kalanına yayılarak kendisini güçlendirebilecek bir büyüme rejiminin temellerini at-

mamaktadır. Bu nedenle günümüzdeki çevrimsel terse-dönüşe muhtemelen, dünya ekonomisinin egemen kutupları arasında gerilimlerde bir artış ve bir bütün olarak alındığında dünya ekonomisinde bir istikrarsızlık eşlik edecektir.

Özetle, yeni bir genişlemeci evrenin kurumsal çerçevesini sağlaması muhtemel (teknolojik, toplumsal, coğrafi) üç boyutu yeniden biçimlendirme olanakları sınırlı görünür ve bu uzun dalga muhtemelen zayıf büyüme içinde uzamaya sürüklenecektir. Meşhur bir ifadeyi zikredecek olursak, Fordizm şüphesiz “kapitalizmin en üst aşamasını”, onun sunup sunabileceğinin en iyisini temsil etmiştir. Kapitalizmin bu sunduklarını ayan beyan geri çekiyor olması kendisi adına gerçek anlamda toplumsal gerileme hakkının savunulmasına tanıklık eder.

Krizin bu okuması kapitalist ekonominin yarım-yüzyıllık yörüngesini geriye dönük olarak aydınlatılmasına imkân tanır. Dipteki hareket toplumsal talebi değiştiren ve onu önemli üretkenlik artışlarının katıldığı imalat sanayii mallarından sıklıkla ortak [kolektif] ve otomobille karşılaştırılabilecek meta biçiminde tatmini pek az muhtemel bir hizmetler talebine sürgün eden harekettir. Bu ihtiyaçların tatmini sermayenin kârlılığına yük bindirdiği ölçüde, bu gereksinimler bir ayak bağı addedilir ve dolayısıyla mümkün olan en dar tabanda karşılanırlar. Ve yoksul insanlığın önemli bir kesiminden kaynaklanan toplumsal ihtiyaçlar bu kategoriye girdiğinden, dünya ölçeğinde devasa bir üretimden kaçınmaya tanık olunmaktadır: kâr normunun altında üretmektense hiç üretmek evladır. Böyle bir süreç tabi ki yapısal dönüşümlerin uzun döneminde cereyan eder ve krizin patlak vermesinin

açıklaması olarak gösterilmesi elbette mümkün değildir. Ama az birikim yapan ve eşitsizlikleri derinleştiren bir kapitalizme büyük geçiş temel teşkil eden de işte budur. Birikim önündeki bu engellerin saptanması yakın zamandaki canlanmanın sürdürülebilir ve kalıcı yeni bir genişleme evresinin habercisi olmadığını düşünmeye götürür.

Yeni Ekonomi, Yeni Uzun Dalga mı?

Bu çözümleme kendisine özellikle Ernest Mandel²¹ tarafından geliştirilen uzun dalgalar kuramını referans alır. Bu teori sıklıkla, iki konuda açıklığa kavuşturma gerektiren basitleştirici yorumlarla itibar kaybına uğratılmıştır. Açıklığa kavuşturulması gereken ilk konu 25 ya da 30 yıl beklemenin yetmeyeceğidir. Mandel eğer çevrimden ziyade dalgadan söz ediyorsa, bunun nedeni kuşkusuz onun yaklaşımının, genellikle –ve muhtemelen hatalı olarak– Kontradief'e atfedilen bir fiyatların ve üretimin düzenli ve birbirini izleyerek yer değiştiren hareketleri şeması içinde yer almamasıdır²². Uzun dalgalar kuramının önemli noktalarından biri ani ve bütünsel dönüşümlerin simetrisini kırmaktır: genişlemeci evreden daralmacı çevreye geçiş, sistemin içsel mekanizmalarının işleyişinin sonucu olması anlamında “içten-kaynaklıdır [endogène]”. Dockès ile Rosier²³, sınıflar mücadelesinin kapitalizmin işleyişine dışsal

21. Bkz. Ernest Mandel, *Der Spätkapitalismus*, op. cit. ; *Long Waves of Capitalist Development*, Second Revised Edition, Verso, 1995. Türkçesi: *Kapitalist Gelişimin Uzun Dalgaları*, Yazın yay, 1991)

22. Nicolas D. Kondratieff, *Les grands cycles de la conjoncture*, Economica, 1992.

23. Pierre Dockès et Bernard Rosier, *Rythmes économiques. Crises et changement social : une perspective historique*, La Découverte/Maspero, 1983

olmadığını hatırlatarak, bu ayrımı oldukça retorik tarzda eleştirmişlerdir. Kilit fikir –ki Dockès bunu tekrar üstlenebilecektir– genişlemeci evreye geçişin önceden verili olmaması, yeni bir “üretken düzen” oluşturmanın gerekliliğidir. Bu alması gereken zamanı alacaktır ve dolayısıyla süresi sabit sermayenin ömrüyle ilintilendirilebilecek konjonktürel çevrime benzer bir çevrim söz konusu değildir.

Öyleyse, uzun dalgalar teorisi kâr oranının eğilimsel düşüşünün bir yeniden formüle ediliş çerçevesidir. Kısaca; genişlemeci evreler, kâr oranının üç bileşenini oluşturan emek üretkenliği, reel ücret ve sermayesel yoğunluğun görece ahenkli gelişimi nedeniyle, artan veya istikrarlı bir kâr oranıyla karakterize olurlar. Bazı koşullarda böylesi dizilişler nispeten kalıcı tarzda yerleşebilirler. Gelgelelim, kapitalizm kendisine ne kadar çeki düzen verirse versin eninde sonunda kendi çelişkilerine takılır. 60’lı yılların toplumsallaştırma eğilimi nihayetinde gelip kâr oranının düşmesine takılır. Terse-dönüş işte bu anlamda içten-kaynaklıdır. Ardından, depresif evre kâr oranının yeniden tesisine ve onun yeterli bir düzeyde yeniden-üretimini güvence altına alan bir çerçevenin yerleştirilmesine hasredilmelidir.

Kâr oranını yeniden tesis etmek yine de yeterli olmaz. Bu sonucun elde ediliş tarzı özellikle realizasyona ilişkin diğer sorunlara uygun bir cevap getirmelidir. Bu diğer sorunlara tatmin edici tarzda bir cevap getirmeksizin kâr oranını eski düzeyine çıkarmış [restore etmiş] olmak tam da günümüz kapitalizminin bir karakteristiğidir. Özellikle, kârlı arzla toplumsal talebin yapısı arasında denklik kalıcı biçimde güvence altına alınmaz.

Daha genel bir tarzda, uzun dalgalar teorisi her şeyden önce kapitalizmin tarihini düşünmeye imkân tanıyan bir çerçevedir. Kapitalizm temelde sıkı sıkıya değişmez kalmakla birlikte kendisini sürekli biçimde dönüşüme uğratar. Düşünülmesi gereken, temel ilişkilerle tarihsel cisimleniş biçimleri arasındaki işte bu diyalektiktir. Kapitalizmin çelişkileri kendilerini her zaman aynı şiddette ortaya koymazlar: kapitalizmin görece ahenkli tarzda işlediği dönemler olduğu gibi, yörünge-
sinin belirsiz ve kaotik olduğu başka dönemler de mevcuttur. Çağdaş kapitalizm Görkemli Otuzların kapitalizminin aynısı değildir. Ayrıca, bu sorunlar düzenlemeci okulun başlangıçtaki programını oluşturan ve bu okulun tedricen terk ettiği²⁴ sorunlardan farklı değildir.

Mevcut Evrenin Doğası

Acaba yeni bir kalıcı büyüme evresine girmiş durumda mıyız? Bu soruyu çok sentetik tarzda yanıtlamak için genişlemeci bir evrenin malzemeleri ne bir araya gelmiştir ne de görülebilir bir ufukta bir araya gelmeleri muhtemel gözükmektedir diyeceğiz. Birikimin yeniden canlanmasını başlatmak için elde eşzamanlı olarak bölüşüm ve toplumsal talebin tam-uygun bir yapısıyla bileşen yeterince yüksek bir kâr oranı olması gerekecek; kâr oranını bu yüksek seviyede tutmanın koşullarını güvence altına almaya imkân tanıyacak, özellikle dünya ekono-

24. Michel Husson, " L'école de la régulation, de Marx à la Fondation Saint-Simon: un aller sans retour?", in Jacques Bidet et Eustache Kouvelakis, *Dictionnaire Marx contemporain*, PUF, 2001 içinde, <http://hussonet.free.fr/regula99.pdf> Bkz. bu kitapta, s. 128.

misinin yapılanması açısından görece istikrarlı bir ortamın yerleştirilmiş olması gerekecektir. Bu koşullar bütününe, bir “üretken düzeni” geniş anlamda tanımlayan toplumsal meşruiyet gereklerini de eklemek gerekir.

Bunların hepsi eksiktir. Güncel evrenin şimdiye dek kesinlikle görülmemiş özgüllüğü işte tam da kâr oranının yeniden tesisinin “kapitalizmin” diğer “eğrilerinin” yani GSYİH’nın ve emek, üretkenliğinin büyüme oranlarının yönünü yukarı çevirmeye imkân tanımamış olmasıdır. “Yeni ekonomi” ABD’de açığı kısmen kapatmış, ancak bu toparlanma zamanda ve mekânda sınırlı kalmıştır. Kısaca, dünya kapitalizmi yeni bir genişlemeci evreye girmemiştir. Onda esasen üç vasıf eksiktir: yeterince yaygın kârlı birikim alanları, bir dünya ekonomik düzeni ve bir toplumsal meşrulaştırma tarzı.

Elverişli bir çerçevenin yerleştirilmesinin giderek daha da zorlaşacağını ve kâr oranı üzerindeki baskıların yirmi yıldır gözlemlenen genel toparlanmayı yeniden tehlikeye düşüreceğini düşünmek imkân dâhilindedir. Bizim tanımladığımız anlamda yeni bir genişlemeci evreyi başlatmaktaki bu yeteneksizlik daha şimdiden sermaye ile emek arasındaki, egemen kapitalist güçler arasındaki ve “Kuzey” ile “Güney” arasındaki tüm gerilimlerin şiddetlenmesine neden olmakta, ki bu da bu örneklerin her birinde savaş biçimlerine – toplumsal savaşa, iktisadi ve ticari savaşa ve kısaca savaşa – yol açmaktadır. O zaman, toplumsal ilerlemenin ekonominin dinamizminden açık biçimde ayrıştığı tarihsel bir dönemi tanımlayan bu geriletici moderniteyi düşünmek gerekir.

Böylesi bir saptamanın uzun dalgalar kuramı içinde yer al-

ması elbette mümkündür: bu teori her 50 yılda bir otomatik biçimde bir düzelme öngörmez ve tersine her seferinde somut tarihsel bir sorunun söz konusu olduğunu saptar. Bütünsel uyuma sahip [insicamlı] bir üretken düzenle sonuçlanamadığından, cari evre muhtemelen şimdiye dek görülmedik biçimde uzayıp gidecektir.

O halde, uzun dalgalar teorisi kapitalizmin radikal bir eleştirisiyle sonuçlanır. Kapitalizm görece istikrarlı ve toplumsal olarak cazip bir üretken düzenin temellerini atmakta eğer bu denli zorlanıyorsa, bunun nedeni, onun gerçek anlamda sistematik bir krizle karşı karşıya olmasıdır. Bir bakıma kapitalizmin refahı bundan böyle toplumsal gereksinimlerin büyük bir bölümünün inkârına dayanır. En azından yarım yüzyıldır kendisine dayatılan tüm toplumsal kısıtlardan kurtularak artılmış bir işleyişe geri dönen bu kapitalizm karşısında biraz düzenlemeye duyulan özlem meşrudur. Ama bu sistemin, hele hele mümkün bir düzenlemenin araçlarını kurumsal alanda özenle parçaladıktan sonra, kendisinin bir öz-düzenlemenin gerekliliği konusunda ikna edilmesine izin verebileceği yanılsamasından sakınmak gerekir. Buna yakın bir yanılsama, kuruyu yaştan ayırma ve kapitalizmi finansın hükümranlığından kurtararak, hatta etik kurallara tabi kılarak ona yeni bir varoluş nedeni kazandırma imkânsız görevini kendine iş edinmektir. Rantiyelerle işverenler arasında, tam istihdamla ilişkilendirilen tehditlerle savaşmayı hedefleyen ittifakın kırılacağı bir siyasal iktisadi çevrimin hiçbir şekilde ufukta şekillenmediğini vurgulamak için burada Kalecki'nin²⁵ geleceği önceden gören sezgilerini devralmak mümkündür. Bu koşul-

lar altında, çağdaş kapitalizm ürerinde, onu başka türlü işletmek, onu düzenlemek için uygulanması gereken baskılar o denli güçlü olmalıdır ki bu baskılar giderek bütünsel bir toplumsal dönüşüm projesinden ayırt edilemez hale gelirler. Böylece, kapitalizm gerici biçimde radikalleşerek yeni bir antikapitalist radikallik doğurur.

Michel Husson, 2003

Gilles Rasselet (dir.) *Dynamique et transformations du capitalisme*,
L'Harmattan, 2007, içinde,
<http://hussonet.free.fr/onde2003.pdf>

25. Michael Kalecki, "Political Aspects of Full Employment", *Political Quarterly*, 1943. Makalenin yeniden basımı, *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*, Cambridge University Press, 1971, içinde.

Küreselleşme, Kapitalizmin Yeni Ufku

Küreselleşme Kapitalisttir

Marx, Kapital'in kapitalizmin doğuşuna ayrılmış sayfalarında dünya ticaretinin gelişip yayılmasının feodalizmin gerilemesini hızlandırmaya ve ticaretle sanayi arasındaki ilişkileri değişime uğratmaya nasıl katkıda bulunduğunu gösterir. O halde, "küreselleşme"nin kapitalizmin kurucu ögesi olduğunu ve "kapitalist üretim tarzının temelini bizzat dünya pazarı tarafından oluşturul"duğunu¹ söylemek mümkündür.

Bize daha yakın bir tarihte Paul Bairoch² gibi kimileri ekonomilerin [günümüzdeki], dünya ticaretinin ulusal üretimdeki payıyla tanımlanan uluslararasılaşmasının kapitalizm tarihinin bazı dönemlerindeki daha yüksek olmadığı fikrini öne sürmüşlerdir. Dünya ekonomisinin üç büyük kutbu ABD, Avrupa ve Japonya dikkate alınacak olursa, bunların dünya ticareti payının [GSYİH'nın] %10'u ila 12'si arasında kaldığı görece kapalı bütünlükler teşkil ettikleri görülmektedir. Aynı şekilde, uluslararası finansın ağırlığı 80'li yılların başından beri gözle görülür biçimde artmış olmakla birlikte bu, kapitaliz-

1. *Le Capital*, Editions Sociales, Livre III, tome VI, p. 341.

2. Paul Bairoch, *Mythes et paradoxes de l'histoire économique*, La Découverte, 1994.

min, sermaye finansmanının daha ziyade krediden (bankalar) ya da finanstan (Borsa) geçtiği, evrelerinin dönüşümlü olarak birbirinin yerini alması içinde kalır. Küreselleşme görüngüsünü görelileştirmenin bir başka yolu da, gerçekte, ulusal bir aidiyete sahip olmayan, kamusal yardımlardan yaralanmayan ya da münhasıran ulusal bir bütünlüğe ait sermayelere odaklı bir finansman kaynağına sahip olmayan çok az gerçek anlamda çokuluslu grup olduğunu söylemekten ibarettir.

Ekonomi Bakanlığı nezdinde en büyük 750 küresel grubu ayrıntılandıran bir veri tabanından yola çıkılarak gerçekleştirilen bir çalışmanın gösterdiği gibi pazarlar da önem taşımaktadır. Bu çalışma “çokulusluların genelde kendi [menşe] ülkelerinde daha fazla kök budak salmış olduklarını” ortaya koymaktadır³. Fransa’daki duruma bakacak olursak, ülkemizde mevcut çokuluslu grupların çalışanlarının %77’si Fransız gruplarına, %12’si Avrupalı gruplara ve %11’i diğer milliyetlerden gruplara aittir.

Bu çekinceler yararsız değildir zira sınaî yatırımların ülke dışına göçü [délocalisations] ve üretimin toprak (ülke)-dışılığı [extraterritorialité] üzerine söylemlerin görelileştirilmesi gerekmektedir. Sıklıkla, yeni teknolojilerin üretim mekânının yerini değiştirme konusunda sunduğu imkânlar üzerinde durulmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinde uzakta çalışma deneyimleri ön plana çıkarılmaktadır, fakat bu hareketler kimi seyirlik kehanetlerin öngördüklerinden çok daha az belirgindir, çünkü hesaba başka etmenler de dâhil olmaktadır. Hizmetler ilişkisinin yükselişi üye-

3. Edouard Bourcieu et François Benaroya, “Les grands groupes français face à la mondialisation”, *Les Notes Bleues de Bercy* n°196 et n°197, décembre 2000.

rinde durulmaktadır, oysa yapılması mümkün olmayan şey tam da bu hizmetlerin lalettayin bir yerde yerleştirilmesidir. Barınmak, sağlık hizmeti almak, eğlenmek, seyahat etmek, işte size ancak tüketicinin bulunduğu yerde karşılanabilecek onca toplumsal işlev. İmdi, tüm bu çekinceler ortaya konduktan sonra küreselleşmenin cari evresinde ne olduğunu kesinlikle belirlemek mümkün olur. Yalnızca iki seçenek mevcuttur: ya hiperkârlılık ölçütlerine (yatırımcıların talep ettikleri mukadder %15 kârlılığa) uyulacak, ya da üretici olarak yok olup gidilecektir.

Dünya Pazarına Eğilim

Küreselleşmenin özü bir dünya pazarının oluşturulması yönünde bir eğilimde yatar. Daha önceki aşamalara nazaran yeni olan, bu sürecin çok daha öteye gitmesi ve türdeş bir değerlendirme mekânının oluşumuna yönelmesidir. Toplumsal olarak gerekli emek –ya da daha modern bir dil benimsenecek olursa, rekabet ve kârlılık normları– kendisini doğrudan dünya ölçeğinde tesis etme eğilimindedir. 80’li yılların başlarına kadar toplumsal olarak gerekli emeğin belirlenim tarzının esasen ulusal kaldığı bir dünya ekonomisi modelinin bütünü temsil yeteneğinde olduğu değerlendirmesini yapmak mümkündü. Dolayısıyla, önümüzde artık-değer aktarımlarının çokuluslu şirketlerin menşe ülkelere kâr transferleri biçimine büründüğü “klasik” bir eşitsiz mübadele vardı. Korumacı türde bir tertibatlar bütünü özellikle ithalatlar üzerinde kotalar ve vergiler biçiminde uygulanan denetim sayesinde bu ulusal belirlenmenin bozulmamışlığını bir noktaya kadar güvence altına alıyordu. Zengin ülkeler bünyesinde esas itibarıyla ulusal düzenlemeler mevcuttu ve ilişkiye geçiş

ulusal üretim bölgeleri arasında bağlantıyı güvence altına almakla yükümlü bir kur sistemi aracılığıyla sağlanıyordu.

Ulusal sanayilerin, tam da bunların en ileri ülkelerin üretkenlik düzeyine hemen ulaşmaları şart koşulmadan, gelişmesinin koruma altına alınmasından ibaret olan “ithal ikameci” denilen model doğrultusunda sanayileşme süreçlerinin başlaması işte bu genel çerçeve içinde mümkün oldu. Kuşkusuz bu model eninde sonunda sınırlarına ulaştı⁴ ama model yine de görece bir iç tutarlılığa sahipti. Bu stratejiyi yapısal uyumun [IMF’nin yapısal uyum planlarının] habercisine dönüştürmeye çalışan analizlerin tersine, G. Kore gibi kimi ülkeler inkâr edilmesi mümkün olmayan başarılarını bu stratejiye borçluydular.

Bugün, yalnızca mal hareketlerine değil, aynı zamanda yatırım akımlarına tam açılmayla karakterize olan yeni tip bir model içinde bulunuyoruz. İşte bu nedenle, küreselleşmenin bugüne dek yapılmış en güzel tanımı hiç şüphe yok İsviçre grubu ABB’nin yönetim kurulu başkanı Percy Barnevik’e aittir: “bu, benim grubumun her şirketinin, bir yandan toplumsal yasal düzenlemeler nedeniyle mümkün kısıtlara en az düzeyde katlanarak, dilediği yerde ve zamanda yatırım yapması, dilediğini üretmesi, dilediğini alıp satmasıdır”⁵.

O halde, uluslararasılaşmadan küreselleşmeye geçişi küresel fiyatların belirlenmesi ve kârların-dünya-ölçeğinde-eşitlenmesi sürecinin genelleşmesi yönünde bir eğilim olarak yorumlamak mümkündür. Formel olarak bu eğilim finansallaşma olarak adlandırılması yerinde olan biçime bürünmekle birlikte temel dö-

4. Thomas Coutrot et Michel Husson, *Les destins du Tiers Monde*, Nathan, 1993.

nüşümler sermayelerin ilave ve bir toplulaşması [temerküzü] ve merkezileşmesiyle ve ulus-aşırı oligopollerin kurulmasıyla üretim cenahında gerçekleşmiştir. Uluslararası nomların sap-tanması toplumsal olarak gerekli emeğin ulus ölçeğinde belir-lenimini çelişkili bir tarzda etkilemektedir. Kendisini ona tama-men ikame etmemekle birlikte, en azından dinamik olarak var olması mümkün türdeşliği altüst etmektedir. Bununla beraber, bu eğilimler eğer kendilerine uyan ve bu eğilimlere karşı çıkan tüm engelleri yıkmaya yönelik neoliberal politikalarla tamamlanmasalardı, bunların tam anlamıyla gelişmeleri mümkün olmayacaktı. Çok-Taraflı Yatırım Anlaşması [OECD üyesi ülkeler arasında 1995-1997 arasında gizlice müzakere edilen ve yoğun toplumsal muhalefet nedeniyle 1998 Ekiminde sessizce rafa kaldırılan anlaşma – AMI ya da MAI (Multilateral Agreement on Investment)] yakın ve özellikle anlamlı bir örnek sunmaktadır: bu anlaşma aslında sermayelerin dolaşımı önündeki son engelleri ortadan kaldırmaktan başka bir işleve sahip değildi ve kârın dünya ölçeğinde bir eşitlenmesinin gerçekleştirilmesi yönündeki bu eğilimi kurumsal düzeyde dile getiriyordu.

Küreselleşmenin Karakteristikleri

Küreselleşmenin daha somut bir analizi için Boyer tarafından belirlenen dört karakteristikten⁶ yola çıkmak olanaklıdır: 1) mübadele hareketlerinin ve özellikle de yatırım hareketlerinin artışı; 2) üretimin küreselleşmesi, diğer bir deyişle üretimlerini, ama aynı zamanda pazarlarını da bir dünya pazarı ölçe-

5. Gerard Greenfield tarafından zikredilen, "The Succes of Being Dangerous: Resting Free Trade &Investment Regimes", *International Viewpoint* n°326, 2000.

ğinde düzenleyen firmaların ortaya çıkması; 3) sermayelerin akışkanlığını güvence altına alan ve dünya ölçeğinde kârlılık ölçütlerini türdeşleştirme eğiliminde olan finansal küreselleşme; 4) Ulus-Devletlerin görece özerklik kaybı.

Küreselleşme herşeyden önce uluslararasılaşmanın muazzam bir gelişmesi ve sermaye ile mübadelelerin bir toplulaşma [temerküz] hareketidir. 1970’de 7000 olan çokuluslu firma sayısı bugün 37000’e çıkmıştır: bu firmalar %40’ı menşe ülke dışındaki ülkelerde olmak üzere 273 milyon doğrudan ücretli istihdam etmektedir. Nihayet, Güney ülkelerinin Kuzeye ihracatlarının üçte ikiden fazlası ulus-aşırı şirketler ve onların yavru-şirketleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Bu hızlandırılmış uluslararasılaşma birbiri ardına çok sayıda mantığa yanıt vermiştir. Krizin başlangıcında yeni pazarlar arayışına tekabül etmekteydi. Sonrasında, uluslararasılaşma bir ülkede, söz konusu ülkenin pazarına doğrudan erişmek, o dönemde hâlâ var olmaları muhtemel korumacı engellerden kaçmanın yolunu bulmak ve tüm bunları üretim ve satış mekânlarını yakınlaştırmak için hazır ve nazır bulunma zorunluluğuna cevap vermişti.

Bu “çokuluslulaşma” çeşitli biçimler almıştı: yavru-şirketler, ortaklıklar, yerel bir firmayla ortak-girişimler, şirket satınalma, üretimin bazı dilimlerinde taşeronluk. O zaman, tek bir üründe uzmanlaşmayan, buna mukabil azami bir kâr için muhtelif faaliyetleri çeşitlenmiş bir toplulukta bütünleştiren yeni bir girişim tipinin, ulus-aşırı şirketlerin doğuşuna tanık

6. Robert Boyer, “*Les mots et les réalités*”, *Mondialisation au-delà des mythes*, La Découverte, 1997 içinde.

olundu. Bu şirketler çok sayıda ulusal temele dayanmadıklarında kökündeki “ulusal temel”lerine gitgide daha da az bağlı hale geldiler ki bu da onlara üstüne üstlük, sosyal koruma ve gelir düzeyleri bir ülkeden diğerine farklılık gösteren ücretlilerin örgütlenmesini zorlaştırma avantajı sağladı.

Sermayelerin dolaşımının toptan serbestleştirilmesi ve finans sermayesinin ağırlığı küreselleşmenin ikinci kanadını oluşturur. 70’li yılların ortasında G7 ülkelerinin kapitalistleri yalnızca ürünlerine pazarlar bulma sorunuyla karşı karşıya değildiler. Kendilerini kullanılabılır sermayeleri, özellikle de petrol monarşilerinin G7 bankalarına yatırdıkları para sermayeleri yönetir halde bulmuşlardı. Bu durumda çözüm bu parayı, Kuzey menşeli ürün alımlarını canlandırmak ve böylelikle bu ürünlere bir pazar bulmak üzere, Güney ülkelerine ödünç vermek olacaktı.

“Petrodolarların” bu “yeniden çevrime sokulması” hızla borcun, faiz oranlarının sert bir şekilde artmasıyla tetiklenen deneimsiz bir yükselişine yol açtı: Güney ülkeleri %6 ya da 7 faizle alınan kredilere sert bir şekilde %17-18 faiz ödemeye mecbur edildiler. Bunu yapmak için borçlanmak zorundaydılar ve böylece borçta cehennemi bir artış harekete geçirilmiş oldu. Öykünün, tek kelimeyle uluslararası korsanlığa dair bu bölümüne gelip bir de seksenli yılların resesyonunun karşı şoku eklenmekteydi. Borçlu ülkelere ekonomilerini “istikrara kavuşturmak” üzere IMF reçetelerinin, ünlü yapısal uyum programlarının dayatılması 1982’deki Meksika krizinden itibaren gündeme geldi. Bunun sonucu ise Latin Amerika’da kaybedilmiş onyıllar olarak adlandırılan iktisadi bir tıkanma [blokaj] oldu.

Buna karşın, finans sermayesinin baskın çıkışı kendisini en zengin ülkelerin bizatihi merkezinde göstermekte. Bu, kapitalizmin, işletme kârlarının ücretli kesimin kemer sıkması sayesinde arttığı lakin bu artışın yeterli pazarların mevcut olmaması nedeniyle yatırımlarda bir canlanmaya yol açmadığı bir evresini karakterize ediyor. Biriktirilmemiş artık-değer ücretlilerden başka toplumsal katmanlar nezdinde yeniden çevrime sokulmak zorunda ve finansallaşma da, öteki yüzü kitle- sel işsizlikte düzenli bir artış olan bu gelir aktarımını büyük ölçekte güvence altına almaya imkân tanıyor.

Dünya Ekonomisinin Yeni birliği

Kuzeyle Güney arasındaki eklemlenme İkinci Dünya Savaşın- dan bu yana büyük ölçüde değişime uğramıştır. 70'li yılların sonu Güney ülkelerinin ortalama büyüme oranının sert bir şe- kilde geri çekildiği önemli bir kopuşa işaret eder. Seksenli yıl- ların “kaybedilmiş onyıllı” boyunca uzun zamandır ilk defa böl- gelerin tamamında kişi başına üretimde mutlak bir gerileme kaydedilir. Bu aynı zamanda, bir yandan dünya ekonomisi tüm gücüyle frene basarken, faiz oranlarında inanılmaz bir ar- tışla beslendikçe daha da denetlenemez hale gelen borcun pat- lamasıdır. Bu durumda da, borçlu ülkelerin ekonomi yöneti- minin, bu tarihi gerilemeyi organize ederek hemen her yerde “yapısal uyum” planları dayatan emperyalist kurumlar Dünya Bankası ve IMF tarafından yeniden üstlenilmesidir.

Genişlemeci uzun dalgadan daralmacı uzun dalgaya bu geçiş esasen emperyalist ülkelere içsel nedenlerle izah edilebi- lir. Buna karşın, Merkezdeki kriz, tahakküm altındaki ülkeler-

deki krizin derinliğini borcun ağırlığıyla daha da artırarak Güneydeki sanayileşme modelinin özgül kriziyle bileşmiştir. Bu ülkeler bir bakıma otuzlu yıllardakine kıyasla daha fazla tahakküm altındadır. Otuzlu yılların krizi en azından kendisini bazı ülkelerde, bilhassa Arjantin’de ve ardından Brezilya ile Meksika’da ithal ikamesi olarak adlandırılan bir modelin yürürlüğe sokulmasına ve böylelikle bir sanayileşmenin temellerinin atılmasına imkân tanıyan bir kopuşla [emperyalist Merkezle bağın gevşemesiyle] ortaya koymuştu.

Bu okuma görüldüğü gibi emperyalizm kuramcıları ve ardından bağımlılık kuramcıları⁷ tarafından yeniden canlandırılan Marksist bir gelenek içinde yer alır. Ayrıca bu okuma diyalektik olmayan teorileri sistematik biçimde yersiz olmaya mahkûm ediyormuş gibi görünen sürekli yer değiştirmelerden kaçınmaya da imkân tanır. Bu konuda, altmışlı yıllarda çok sayıda ülkede fiilen gerçekleşmekte olduğu halde üçüncü-dünyacı kuramlaştırmaların kalkınmanın imkânsız olduğunu ilan ettiklerini saptamak çarpıcıdır. Yirmi yıl sonrasında, liberaller Üçüncü Dünya ülkelerinin tamamının, bunlar topluca resesyona batmış durumda oldukları halde, sonunda kapitalist modernleşme yoluna gireceğine inanıyormuş gibi görünürler. Demek ki emperyalist tahakküm kavramı güncelliğini korur ve biraz muğlak Üçüncü Dünya kavrayışı şayet bu terim tahakküm altındaki ülkelerin tamamını tarif ediyorsa anlamını muhafaza eder. Fakat bu kuşkusuz söz konusu ülkeler içerisinde muaz-

7. Bu kuramların kısaca gözden geçirilmesi için bkz. Christian Barsoc, *Les rouages du capitalisme*, La Brèche, 1994 <http://hussonet.free.fr/rouages.pdf> [*Kapitalizmin Çarkları*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1997]

zam farklılıkların oluşmasına engel değildir. Bu şekilde, G. Kore ve Tayvan kendilerini kısmen bağımlı ülkeler kategorisinden dışarı çıkarmalarına imkân tanıyan kendilerine özgü yörüngeler izlemişlerdir. Dünya Bankası tarafından salık verilen modeli izlemekten özenle kaçınmışlar ve tersine, bir toprak reformundan, filizlenmekte olan sanayilerin korunmasından ve devlet eşgüdümünde bir sanayi politikasından destek almışlardır.

Farklı Güney (ve Doğu) ülkelerinin fazlasıyla tezat halindeki başarımları toplu durumlarının olduğu gibi incelenemesine engel oluşturmaz. Gerçekten de, kesinlikle çarpıcı bir eğilim ihracat tarafından sürüklenen bir büyüme tarzının ne-redeyse-evrensel tercihidir. Bu politikalar söz konusu ülkelere büyük ölçüde Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumlar tarafından dayatıldığından bu yakınsama tesadüfî değildir. O halde, dünya ekonomisinin örgütlenme mantığı bu ülkelerin, çok oynak yatırımlar veya çok istikrarsız pazarlar karşısında düşük ücretler ya da başka özgül avantajlar temelinde rekabete sokulmasına dayanır. Bu şema bir neo-emperyalizm olarak adlandırılabilir bir görüngüyü resmeden yeni bir bağımlı kalkınma biçimine yol açar.

Kuzey Ülkelerine Odaklı Bir Küreselleşme

Önyargıların tersine, çokulusluların yurtdışı yatırımlarının önemli bölümü emperyalist ülkelerde yapılmaktadır. Sınai yatırımların Üçüncü Dünyanın düşük ücretli ülkelerine göçünün sağladığı yarar sınırlarını gösterir zira ücretler bahanesi aslında yatırımın yerinin belirlenmesinde tek başına belirleyici değildir, öyle olmasaydı Etiyopya'ya, Burkino Faso'ya ya da Hai-

ti'ye muazzam yatırımların yapılmış olması gerekirdi. Gerçeklikte ücretin üretkenlikle kıyaslanması gerekir, çünkü birim ücret maliyetini tanımlayan bu ikisi arasındaki orandır. Sözü geli mi, şayet bir ülkedeki ücretler Fransa'daki ücretlerin beşte biriyken üretkenlik on kat daha düşükse, bu durumda söz konusu ülkedeki ücret maliyeti Fransa'dakinin iki katıdır. İşgücünün vasıflılık düzeyi ve pazarların yakınlığı gibi daha nitel öğeler de işin içine girer. Sermayenin sabitliği [sabit sermayenin taşınmazlığı], yeterli altyapı (sınaî doku, taşımacılık ve iletişim, hizmetler) bulmakta, en ileri teknolojilere sahip olmakta zorluk vesaire de karar alma sürecinde hesaba katılır. Aynı şekilde, zengin ülkeler arasındaki ticari mübadeleler [alışverişler] kıyaslanabilir gelişmişlik düzeylerine sahip ülke arasında yapılmaktadır. Korumacılık-karşıtı söylemlere karşın, Güneyden gelen imalat sanayi ürünlerinin Kuzey pazarlarına girişinde gümrük tarife engelleri muhafaza edilmektedir.

O halde, Kuzeydeki işsizliğin Güneyin rekabetiyle izah edilmesi mümkün değildir. İşsizliğin gerçek nedeni başka yerdedir: işsizlik, kapitalizmin kendisini göreceli bir tam istihdamdan uzaklaştırmış olan iç kuralsızlaştırmalarından [düzenlemeden-arındırmalarından] kaynaklanmaktadır, çünkü toplumsal ihtiyaçların tatmini etkinlik ölçütleriyle giderek daha da az uyuşmaktadır.

Mübadelelerin uluslararasılaşması, emperyalist ülkelerin bağrındaki rekabet biçimlerini katılaştırarak bu temel mekanizmayı güçlendirmekten başka bir şey yapmamıştır. Fransız işletmelerini, talepteki çöküşe bir yanıt vermek amacıyla olduğu kadar dış pazarlarda rekabet edebilirliği iyileştirmek gaye-

siyle fiyatları düşürmek için yeniden yapılanmaya ve otomasyonla, işgücünün esnekleştirilmesiyle ve “fazla-yağları-alma [dégraissages]” yoluyla üretkenliklerini artırmaya itmiştir. Doğruya varmış bu rekabet biçimleri anlaşılması kolay bir mantığı izleyerek işsizliğin ağırlığını daha da artırmıştır. Emperyalist ülkelerin her biri komşusuna karşı ücretlilerin kemer sıkmasıyla kazanmak istemektedir. Buna karşın, hepsi aynı şeyi aynı ölçüde yaptığından ve birinin ücretleri diğerinin pazarını oluşturduğundan, talepte bir çöküşe ve büyümede bir tıkanmaya tanık olunmaktadır. Sorumluluğu Güney ülkelerinin rekabete yıkılması açık biçimde imkânsız olan 90’lı yılların başındaki resesyonun kökeni özellikle budur. Ters yönde, 1997-2001 arasında Avrupa’da yaratılmış olan 10 milyon kişilik istihdamın ülkelere Güneyden geri getirilen işlerden oluşmadığı açıktır.

Kuzeyle Güney arasındaki bakışimsızlık [asimetri] Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürülmesini gelişmiş kapitalist ülkelerin dinamiklerinde oldukça ikincil bir etmen haline getirmektedir. Kapitalizmin merkezdeki başarı ya da başarısızlıkları esas itibarıyla Üçüncü Dünyadan çekebildikleri kaynaklara bağlı değildir. Elbette bu, ters yönde, değer aktarımlarının tahakküm altındaki ülkelerin ekonomileri üzerinde hatırı sayılır bir yük oluşturduğu gerçeğini değiştirmez. Ama emperyalist tahakküm de bu ülkelerin iktisadi ve toplumsal gelişimini izah etmek için yeterli değildir. Gerçekten de, verili bir toplumsal formasyonda kapitalizmin somut işleyişi dışsal etmenlerin – dünya ekonomisine katılığı – ve içsel etmenlerin – sınıf yapısı, gelir dağılımı, siyasi tahakküm biçimleri vb. – bir bileşiminin sonucudur. Sürekli devrim etrafındaki tartışma burada farklı

bir biçimde karşımıza çıkar: şayet emperyalist ilişki azgelişmişliği açıklamak için yeterli olsaydı, bu boyunduruktan kurtulmak için [yerel egemen sınıfları da içeren] sınıflar-arası bir ittifak mümkün olabilirdi. Gelgelelim bu, Üçüncü Dünyanın hâkim sınıflarının çıkarlarını kendi ülkelerinin tahakkümünde gördüklerini ve bu tahakkümde pay sahibi olduklarını unutmak olacaktır. Bu sınıfların yaşam tarzları en zengin ülkelerdeki egemen sınıflarınkiyle özdeştir ve bunların toplumsal refahlarının kaynağı tam da güçlü biçimde ihracatçı sektörlerde yer alır: dolayısıyla bu model cari tarihsel dönemde bu sınıfların elindeki en iyi modeldir. Bu farklı öğeler tahakküm altındaki her ülkede, özellikle ihraç ettikleri ürünlere ve ülkenin sınaî gelişme derecesine bağlı olarak farklı biçimde bileşir. Bu hususların tamamı üzerinde periferik [çevre] kapitalizmlerin sonut çözümlemelerinin sürdürülmesi gerekir.

Küreselleşme Bir Kalkınma-Karşıtıdır

Eğer sınaî yatırımların ülke dışına göçü üzerine söylem gerçekliğe uysaydı, Kuzeydeki işsizliğin karşılığına Güneyde yaratılan istihdam biçiminde rastlamamız gerekirdi. Oysa yetersiz-istihdam Güneyde hüküm sürmeye devam etmektedir. Bu açık paradoks şu şekilde izah edilebilir: Güney ülkeleri daha fazla ihracat yapmak için –ki bu, yapısal uyum planlarının doğrudan hedefidir– sınırlarını alabildiğine açmalı ve karşılaştırmalı “avantajları”nı düşük ücretler ilişkisinde yeniden üretmelidir. Bu iki nedenle yerel istihdamda tıkanma vardır. Düşük ücretlerin sürdürülmesi veya ihracatçı kesimin ücret kazançlarının ekonominin bütününe dağılmaması ve buna ek olarak diğer

tüm uyum önlemleri (zenginler çok daha fazla ithal ürün tükettikçe) iç piyasanın büyümesinin engellenmesi sonucunu doğurmuş ve dolayısıyla istihdam yaratılmasını azaltmıştır. Tam tersi yönde safdışı bırakma vardır: daha az kârlı yerel üreticiler sert bir şekilde dünya pazarının en rekabetçi üreticileriyle rekabete sokulmuş ve böylece safdışı bırakılmışlardır. Bunun tipik örneği Meksikalı mısır üreticileri ve aynı zamanda geleneksel sanayilerdir. Bu kısır döngü ancak kendine-odaklı bir kalkınmayla kırılabilir ve mevcut durumda serbest ticaretin derinleşmesi –hele sıklıkla tek-yönlü olmaya devam ettikçe– istihdam açığını artırmaktan başka bir işe yaramaz.

Demek ki küreselleşme oyununda seçmelere çağrılan çok olmakla birlikte seçilen azdır. Bunun başlıca nedeni neredeyse aritmetiktir: Güney ülkelerinden gelen ürünlere ilişkin olarak emperyalist ülkelerin soğurma kapasitesi sınırlıdır. “Tedarikçiler” kendilerini her şeyden önce düşük ücretlerinde yatan “karşılaştırmalı üstünlükler”ini yeniden-üretmeye mahkûm eden sonu gelmez bir rekabet mantığının tutsağıdırlar; dolayısıyla bu tür bir diziliş bir kalkınma modeli değildir. Bu model bir kez daha G. Kore’nin izlediği yörüngeden çok farklıdır ve uluslararası işbölümü temelinde yeni ülkelerin sanayinin tüm basamakları [hiyerarşisi] üzerinde tam bir hâkimiyete erişmesine tanık olmak pratikte ihtimal dışıdır. Daha az sistematik başarılar imkânsız değildir ancak bu başarılar her zaman komşu rakiplere karşı kazanılan başarılar olacaktır.

O halde, liberal uyum vakaların büyük bir çoğunluğunda kendisini Güney ülkelerinde, ekonominin dünya pazarına eklemelenme yeteneğinde olan bir dilimini sınırlarını belirleyerek

geri kalanından ayırdığından dışlayıcı ya da ikici [düalist] olarak nitelendirilebilecek bir modelin uygulanmasında gösterir. Bu durumda ekonominin geri kalanı, kapitalist mantığının bakış açısından çok düşük ücretlerin telafi etmekte kifayetsiz kaldığı yetersiz üretkenlik ve teknolojik gelişme düzeyleri nedeniyle kendisini dışlanmış bulur. Bu koşullarda, yerinde karşılanacak gereksinimlerden yola çıkarak pompayı çalıştırmak ve toplumun bütününde üretkenliği ve yaşam seviyesini eşzamanlı olarak yükseltmek mümkün olmaz. Demek ki bir kalkınma varsa da, söz konusu olan eşitsiz ve güdük bir gelişmedir.

Sosyal Hükümler, Çok Muğlâk Bir Enternasyonalizm

Güney ülkelerinin rekabetinin güya işsizliğin nedeni olduğu yolundaki yanlış fikir birbirini izleyen kaymalarla sosyal hükümler izleğinin ön plana çıkarılmasına yol açmıştır. Getirilen kanıtlar bu ülkelerin sözümona yalnızca parasal değil, aynı zamanda ücretsel ve toplumsal bir damping uyguladıkları için haksız rekabet yaptıklarını göstermekten ibarettir. Bu ülkeler düşük ücretlerinden ötürü suçlanmaktadır, lakin bu onların yararlanabilecekleri yegâne karşılaştırmalı avantaj olduğu sürece bu haksız bir suçlamadır. Bir kez daha, ihracatlara verilen bu öncelik Güney ülkelerine büyük ölçüde yerel mülk sahibi sınıfların suç ortaklığıyla dayatılmıştır, sonra kalkıp bu ülkeleri oyunu kendilerine ait kozlarla oynadıkları için suçlamak da mümkün değildir. Ya da o zaman çokulusluları bir ülkede ücretler çok arttığında bu ülkeyi terketmemeye zorlamak gerekir. Güneyde ücretleri aşağı çeken Kuzeyin pazarlarını istila etme yolunda Makyavelci bir irade değil, işte bu baskıdır.

Emek maliyetini orada ve burada aynı düzeye getirmeyi hedefleyen telafi edici vergiler fikri bu bakımdan özellikle ri-yakârdır. Öncelikle bu farklar üretkenlik farklılıklarını yansıttıkları için. Sonra, böylesi bir verginin konulması düpedüz Üçüncü Dünyadan yapılan ithalatları yasaklamak anlamına geldiği için. Şayet fiyatları yerel üretimlere eşit olursa gidip onlardan satın almanın ne gereği kalır? Bu sosyal söylem say-gıdeğer niyetleri yansıtsa da en zayıflara karşı klasik biçimde korumacı bir bakış açısının allanıp pullanmış halidir.

Uyulmaması ticari yaptırımlara yol açacak nitel sosyal hükümler fikri öne sürüldüğünde bir adım daha atılmış olur. En başta, sosyal hükümler terimini reddetmek gerekir, çünkü bir antlaşmanın maddelerine göndermede bulunmaktadır ve temel hakların savunulması yalnızca DTÖ'nün [Dünya Ticaret Örgütü, OMC, WTO] kurucu Marakeş Antlaşmasına bir ekle ileri götürülemez. O halde mesele tüm dünyada emekçilerin haklarını ve kısaca demokrasiyi savunmanın gerekip gerekmediğini bilmek değil, bunu yapmak için doğru araçların hangileri olduğunu bilmektir. Bize bugün satılmak istendiği halinde sosyal hüküm kavrayışıyla DTÖ'ne teslim olmak ve hatta sanki İş Hukuku Ticaret Mahkemesinin yargı yetkisindeymiş gibi İLO'yu dahi DTÖ'ne tabi kılmak söz konusudur.

Öyleyse önemli bir bölümü ABD tarafından imzalanmayan İLO sözleşmelerine –oysa aynı ABD sosyal hükümlerin ateşli savunucusudur– göndermede bulunarak sosyal normlardan söz etmek daha hayırlıdır. Üstelik her şey bir ticaret sorununa indirgenmez. Mesela çocuk emeği dünya ölçeğinde gerçek anlamda bir yaradır ve büyük bir barbarlık biçimine varmıştır.

Ama bu vergilendirilmesi söz konusu olan ihracatçı işletmeleri ancak marjinal biçimde ilgilendirir. Örneğin, zengin ülke pazarlarının Hint ürünlerine kapatılması bu ülkede kayıt-dışı ekonomide ya da yerel pazarlara hitap eden geleneksel sanayilerde toplanmış çocuk emeğini kesinlikle azaltmayacaktır.

Rekabet karşısında güya dengeyi ve “adaleti” sağlayacak bu ticari “hükümler” mantığıyla, Güney ülkeleri yüksek bir üretkenlikten, Güney ülkelerini mahrum bıraktıkları bir teknoloji-den ve sermayelerden yararlanan, hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarını denetimleri altında bulunduran ve bunları Kuzeye ithal eden kapitalistlerin çıkarına Güney ekonomilerini yıkıma sürükleyebilecek olan emperyalist ülkelerden gelen ürünlerin ithalatını frenlemek için vergiler talep etmekte çok daha haklı olacaklardır. Kuzeyde olduğu gibi Güneyde de kendine-odaklı ve toplumsal ihtiyaçların optimal tatmininin yönlendiriciliğinde bir kalkınmayı yaşama geçirebilmek için zorunlu olarak farklı üretkenlik düzeylerinin bir arada varolmasını güvence altına alacak engeller gerekir. İşçi hareketinin işte bu nedenle bağımlı ülkelerin sermaye akımlarının ve mübadelelerin denetimi ve düzenlenmesi yönünde kayıtsız koşulsuz önlemler alma hakkını savunması gerekecektir. Buna karşın, bir kez daha, DTÖ’nün temel işlevi bu tür önlemleri uluslararası yasadışı ilan etmektir.

Dünyanın bir ucundaki ezilenleri bu şekilde parmakla göstermek hiç kuşku yok iyice belirgin bir ideolojik işlevi yerine getiriyor. Uzaktaki ve zorlukla erişilebilir bir günah keçisini ifşa ederek emekçileri Avrupa düzeyinde ortak bir mücadeleye girişmekten caydırmaya çalışılıyor. Tüm kötülüklerin nedeni olarak Üçüncü Dünyanın seçilmesi “yabancı”dan korku-

yu tüm kılıklarında uyandırarak zamanın ruhundaki yabancı düşmanı ve demagojik söylemle aynı telden çalıyor: göç bizi tıpkı Üçüncü Dünyanın düşük fiyatları gibi istila ediyor, “yabancı” hem burada hem de “orada” işimizi çalıyor. Burada sendikal önderliklerin Fransız, İngiliz, Alman vb. emekçiler arasında ortak mücadeleleri örgütlemekteki aczinin ya da bunu reddinin bedelini ödüyoruz.

Kriz karşısında bu önderlikler uzlaşmayı tercih ettiler, toplumsal hareket korkusuyla tutuculuk nedeniyle işsizliğe ve işbaşındaki hükümetlere karşı radikal mücadele biçimlerini benimsemeyi reddettiler. Ehveni şer [kötünün iyisi] arayışında en sonunda Avrupa’daki sosyal kazanımlara karşı başlıca saldırıların geçmesine izin verdiler.

EMPERYALİZMİN YENİ GİYSİLERİ

Küreselleşme ve Devletler

Çokuluslu büyük firmaların stratejileri küreselleşmeyle birlikte dönüşüme uğrar: hemen dünya pazarına göre akıl yürütür ve aralarında karmaşık rekabet ilişkileri ve aynı zamanda da özellikle teknolojik araştırma alanında işbirliği anlaşmalarına dayalı ilişkiler sürdürürler. Bu süreç devletle sermaye arasında özgül bir ayrışma getirme eğilimindedir: sermayenin (küresel) ufkuyla devletin (ulusal veya bölgesel) mantığı arasında artık birebir bir mütakabiliyet yoktur. Sermayelerin haritası bundan böyle devletlerin haritasıyla örtüşmez. Buna karşın bu eğilim tamamına ermiş olmaktan uzaktır ve Japonya, ABD ve Almanya gibi ekonomik güçler örneğinde devletle büyük gruplar arasında eşgüdüm faal durumda kalır.

Aynı zamanda, burjuva devletlerinin işleyişi de dönüşüme uğrar. Düzenlemeden-arındırma politikaları, özelleştirmeler, “Sosyal Korumacı Devlet”in bir sosyal asgariye indirgenmesi kapitalist devletin küçülmesine ve doğrudan bir müdahilden ziyade bir piyasa düzenleyicisi haline getirilmesine yol açar. Fakat yine burada da hareket, özellikle meşrulaştırılması zor bir gerilemeye toplumsal direnişler nedeniyle tedricidir.

Öyleyse, küreselleşmeyle neoliberalizm arasında sıkı bağlar mevcuttur ama yine de özdeşlik yoktur. Sözgelimi içeride ulusal çerçevede yürütülen neoliberal politikaların hayata geçirilmesine, dünya pazarına karşı korumacılığın eşlik etmesini tahayyül etmek pekâlâ mümkündür. Küreselleşmeyle neoliberalizm arasındaki yakın dönemdeki üst üste biniş en başta küreselleşmenin oldukça doğal biçimde neoliberal politikaların kaldırıcı ve bahanesi hizmeti görmesinden ileri gelir. O halde “durmaksızın söyleyip durduğumuz gibi, sanayisizleşme, eşitsizliklerin artması ve sosyal politikaların daralması dış mübadelelerdeki artışın kaçınılmaz sonucu olmak şöyle dursun, sınıf ilişkilerinde dengenin sermaye sahipleri lehine bozulmasını yansıtan iç siyasi kararlardan kaynaklanır”⁸.

Bu tartışmanın doğurabileceği sonuçlar açısından önemi ortadadır. Gerçekten de, piyasa güçlerinin bundan böyle kendilerini aşağı yukarı iktidarsız devletlere kabul ettirdikleri düşünülürse, o zaman bu devletlere başvurmak nafîle olacaktır ve bu koşullarda “başka bir politikanın” imkânsızlığına boyun eğmek evladır. Küreselleşmenin bu şekilde amansız bir düzenek olarak takdimi bir iktidarsızlık duygusuna yol açar. Dolayısıyla, gerçek egemenlik aktarımlarına [devirlerine] ilişkin olarak

önemli nüanslar getirmek gerekir. Bu doğrultuda, Avrupa'da Brüksel Komisyonu sıklıkla kendi iradesini devletlere dayatacak sözümona ulus-üstü bir zatiyet [tüzel kişilik] olarak sunulmaktadır. Oysa fiili durumda Komisyon Avrupa hükümetleri tarafından atanan komiserlerin bir toplantısı olarak kalır ve siyasi özerkliği görece sınırlıdır. Tersine takdim kuşkusuz her hükümet açısından kendisini temize çıkarmak ve karşılarında onlara uyum sağlamaktan başka elden başka bir şey gelmeyen küreselleşmenin yasaları ya da süreçleri adına katkıda bulundukları kararları meşrulaştırmak için avantaj sağlamaktadır. Aslında kınanması gereken Avrupa kurumlarının yalnızca siyasi erki elinde bulunduranlara hesap vermeleri ve sanki Avrupa burjuvazilerinin çıkarlarının bir temsilcisiymiş gibi her türlü demokratik saydamlığın yokluğunda işlemeleridir.

Bu açıklığa kavuşturma, adının işaret ettiği gibi, küreselleştirmenin ulusal egemenliğin tüm özünü yerine büyük uluslararası grupların politikalarını ikame ederek güya boşaltacak olduğunu tanıtlama çabasındaki egemenlikçi kalkışmaya karşı esastır. Gerçeklikte kurt meyvanın içindeydi ve küreselleşmeyi son derece müdahaleci düzenlemeden-arındırma politikalarıyla hazırlayarak önceleyen neoliberal dönemeç olmuştu. Kapitalist küreselleşmenin reddi neoliberalizmle kopuşun kuşkusuz koşuludur ama bu gerek lakin yeter olmayan bir şarttır. Ulusal içe kapanmayı öngören korumacı programlar toplumsal dönüşüm programları değil, toplumsal sorunun egemenlik sorununa öndeliğini sağlama alarak farklılaşılması

8. Pierre Bourdieu et Loïc Wacquant, "La nouvelle vulgate planétaire", *Le Monde diplomatique*, Mayıs 2000.

gereken gerici projelerdir.

İşçi hareketinin öncelikli görevlerinden biri bu yeni uluslararası boyutu özümsemektir. Verili bir burjuva devletinin saldırısını karşılamak için kararlı bir mücadeleye girişmek ve ona başka “kriterler” ve özellikle de emekçilerin çıkarlarını teminat altına alan yeni bir “düzenleme” dayatmak işçi hareketinin menzili dışında değildir. Fakat bu mücadele ulus-devlet çerçevesinden daha geniş bir çerçeveye, en azından Avrupa çerçevesine hatta küresel çerçeveye yaygınlaştırılabildiği oranda daha da güçlü olacaktır.

Bir Dünya Hükümeti Mi?

Küreselleşmeyle birlikte uluslararası kurumların iktidar alanında bir genişlemeye tanık olundu. Bu doğrultuda, IMF ve Dünya Bankası borçlu ülkelerin vesayet organları gibi çalışmaktalar. Bunların sağladığı kredilerin kullanımı, çoğu zaman bizzat IMF temsilcileri tarafından kaleme alınan güçlendirme planlarının kabulü koşuluna bağlı. Söz konusu kurumlar böylelikle gerçek bir ekonomik ve siyasi karar alma gücü kazandılar.

Bu genel bir eğilimdir ve bunun çok sayıda örneğini vermek mümkündür. Böylece, Doğu ülkelerinde yürürlüğe sokulan yeni vergi sisteminin gözetimi doğrudan OECD tarafından üstlenilmiştir. IMF verdiği buyruklarla, sözelimi Fransız hükümetine çok yüksek asgari ücretin işsizliğin etmeni olduğunu anlatarak, ekonomi politikalarına doğrudan müdahale etmektedir. Dünya Bankası emeklilik üzerine, paylaşım rejimlerinin yerine özel emeklilik sigortalarını ikame etmeyi hedefleyen tüm politikaların kullanım kılavuzu haline gelen bir rapor

yayınlamıştır. La Haye Uluslararası Mahkemesi uluslararası hukuk alanında bir içtihat yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Son olarak, Dünya Ticaret Örgütü (WTO, OMC) yorum ve tavsiyelerde bulunmakla yetinmeyip, elinde muhtemel yaptırımlar kozunu tutarak Marakeş Anlaşması hükümlerine uyulmasını denetleme işlevine sahip olduğuna göre bu örgütün kurulmasıyla birlikte yeni bir adım atılmıştır. GATT'ı [Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Üzerine Genel Anlaşma] devam ettiren bu anlaşmayla, sözgelimi Anlaşmaya aykırı bulunan korumacı önlemler alan bir devleti yasadışı ilan etme yetkisine sahip olacak uluslararası bir içtihadın şekillenmesine tanık olunmaktadır. Olası ulusal politikaları ciddi biçimde kilitleyen bu denli önemli nitel bir değişimin doğurabileceği sonuçları mutlak biçimde kavramak gerekir.

Yine de bütün bunlardan, uluslararası bir düzeni zorla kabul ettirecek, IMF, Dünya Bankası ya da DTÖ gibi kendi kurumlarına sahip şimdiden kurulmuş ve çokulusluların hizmetine sunulmuş bir dünya hükümetinin mevcut olduğu sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Kimilerine göre burada karşımızda kuşkusuz eksikli olmakla birlikte daha şimdiden ulus-devletlerin tamamını keyfince yöneten bir çeşit süper-devlet bulunmaktadır. Küreselleşme Kautsky'nin deyimini kullanacak olursak bir ultra-emperyalizm meydana getirmiş olacaktır. Bu bakış açısı toplumsal hareketlerde, sivil toplum örgütlerinde ya da Üçüncü Dünya ile dayanışma hareketlerinde oldukça yaygındır. Finansal piyasaların bu kurumlar aracılığıyla icra edilen denetimsiz iktidarlarını teşhir ettiğinden gerçekten de çok radikal ve çok eleştirel görünmektedir. Oysa

böylesi bir bakış açısı pekâlâ bir çeşit bozgunculuk [yenilgicilik], hatta bir iktidarsızlık duygusu yaratabilir. Hedefler gündelik eylemden o denli uzaktır ki, bir tür meseleyi başka hangi düzeye taşımanın mümkün olacağını bilemeden ulusal düzeyde hareket mümkünlüklerinden kurtulmak isteme kendini beğenmişliği ortaya çıkabilecektir.

Böylesi bir dünya hükümetinin kurulma süreci tamamlanmış olmaktan hayli uzaktır. İster Avrupa düzeyinde ya da ister küresel düzeyde olsun inşaları itibarıyla tam bitirilmemiş yapılar olan devlet yapılarının meydana gelişine tanık oluyoruz. Geniş bir özerkliğe sahip olmayı sürdüren ulus-devletler topluluğu ile de facto bir dünya hükümeti tarafından doğrudan teminat altına alınan küreselleşmiş düzenleme arasında yarı yolda istikrarsız ve çelişkili bileşimler mevcut. Avrupa düzeyinde, federalist esinli analizler kurumsal doğanın boşluğa tahammülü olmadığını koyutluyorlar [postüle ediyorlar]: bir Merkez Bankasının ortak bir bütçe olmaksızın var olmasının yarattığı dengesizlik güya mecburen giderilecektir. Oysa kurumların bu rasyonalitesi mevcut değildir ve dünya düzeyindeki gelişme de dâhil olmak üzere yerleştirilen şey daha ziyade bir ad hoc uzmanlaşmış devlet aygıtları sistemidir.

Bu insicam yokluğu kuşkusuz işlevseldir. Devlet yapılarıyla uluslararası kurumların işlevselliklerinin gerisinde tamamlanmamış [eksikli] olmalarının yattığı dahi düşünülebilir. Sözelimi DTÖ, kararları ücretler politikası üzerinde bir ağırlığa sahip olsa bile ücret normlarını doğrudan saptama yetimine sahip değildir. Neoliberal küreselleşme savunucularının adım adım bir ulus devlet kurmak üzere DTÖ'nün ya da

Avrupa Merkez Bankasının yetkilerini genişletmekte ne çıkarları ne de bu yönde bir eğilimleri vardır. Bu mantık olsa olsa mealen biz Avröyu kotaralım gerisi –yani “sosyal boyut” ve demokratik kurumlar– bize üstüne verilecektir demiş olan Delors gibi birine ait olabilirdi. Burada hakiki bir yanılsama ve zararlı, yanlış bir yol olduğu ortaya çıkan bir tür iyimserlik mevcuttur. Kurumların bu karmakarışık bileşimi aslında her türlü doğrudan demokratik denetimden kaçmak için muazzam bir avantaj sunmaktadır.

Emperyalistler-Arası Çelişkiler

Küreselleşmeye ABD, Avrupa ve Japonya arasında derin denge-sizlikler barındıran üç-kutuplu bir emperyalist tahakküm yapısının yerleştirilmesi yönünde kısmen çelişkili bir eğilim eşlik etmektedir. Bundan on yıl kadar önce dünya ekonomisinin yapılanması üzerine, Japonya ve Avrupa ABD’nin iktisadi alanda ve teknolojik buluş/yenilik alanında o dönemde tartışılır hale gelmiş üstünlüğünü dengeleme yeteneğindeymiş gibi göründükleri müddetçe bir anlama sahip olan “çok-merkezci” bir görüş (Triad) [dünya ekonomisine ve uluslararası politika-ya hâkim olan üç coğrafi bölge; Kuzey Amerika(ABD, Kanada), Batı Avrupa (AB+İsviçre+Norveç) ve Asya-Pasifik (Japonya, G. Kore)] hüküm sürmekteydi.

Bu model hiçbir zaman doğmadı, buna karşın derin biçimde asimetrik bir diziliş meydana geldi. Siyasi ve diplomatik boyutlardan ve başat emperyalizmin savaş lideri rolünden hiç söz etmesek dahi, ABD’nin iktisadi hegemonyasının görkemli bir biçimde eski gücüne kavuşmasına tanık oluyoruz. Dönüm

noktası ta gerilere, doların Avrupa para birimlerine ve özellikle Japon Yenine katrışı devalüasyonunu onaylayan 1985 Plaza Anlaşmasına gidiyor. O zamandan beri ABD'nin üstünlüğü, kendisine ünlü "yeni ekonomi"yi finanse etme imkânı sağlamış olan, dünyanın geri kalanından kesintisiz bir sermaye akımına dayanıyor.

Bu kuruluş gerilimlerle yüklü ve büyük güçlerin ortaklaşa tahakkümüne dayalı görece ahenkli bir küresel "yönetişim"i öngören masalsı güzellikteki şemayı reddetmeye götürüyor. Hardt ile Negri'nin⁹ İmparatorluk olarak adlandırdıkları düzen emperyalistler-arası çelişkilerin derinleşmesini görmezden geliyor. Avrupa'nın birleşmesi bu bakımdan temel bir zorluğa takılıyor: bir ulus-üstü devlet taslağı küreselleşme sürecinin gerçekliğine nazaran gecikmiş durumda. AB'nin bütünsel uyum eksikliği kendisini ABD ile her karşı karşıya bulduğunda ortaya çıkıyor. ABD korumacılığa başvurmakta ya da büyük güç çıkarlarını baskın çıkartmakta tereddüt etmediği halde, Avrupa serbest rekabet oyununu tam olarak oynamakta yalnız kalıyor ve Avro kuru fiilen ABD'nin stratejik çıkarlarına göre belirlenirken, Avrupa ekonomisinin gözenekliliği kıvrılmasını arttırıyor.

Sonuç: Yeni Bir Enternasyonalizmin Nesnel Temelleri

Eşitsiz ve bileşik gelişme yasası sonuç olarak çağdaş kapitalizme çok iyi uyan bir formül. Bölünme/bütünleşme diyalektiği günümüzde gerçekten de dünya ekonomisinin temel hareke-

9. Michael Hardt et Antonio Negri, *Empire, Exils*, 2000. [*İmparatorluk, Ayrıntı Yayınları*, İstanbul, 2001]

tiymiş gibi görünüyor. Bürokratik toplumların çöküşüyle birlikte, kapitalizmin, üzerinde tahakkümünü neredeyse sınırsız biçimde ve ulusal sınırlara aldırmadan uyguladığı gezegenin bütününe damgasını vurduğunu söylemek mümkün. Ne var ki kendi mantığını derinlemesine genişletme yeteneğini yitirmiş durumda ve devasa bir dışlama makinesi gibi çalışıyor: toplumsal tabakaları ve coğrafi bölgeleri kendi mantığına özümsemek yerine sistematik bir tarama uygulayıp kendi mantığına girmeyi başaramayan ne varsa fırlatıp bir kenara atıyor. Bunun sonucu zengin ülkelerde işsizlik ve dışlanma, yoksul ülkelerde ise kayıt-dışı kesimin büyümesi oluyor.

Birbirini hiçbir şekilde tutmayan üretkenlik düzeylerine sahip toplumsal formasyonları rekabete sokarak, bir tarafta toplumsal gerilemeyi getiriyor, diğer tarafta ise toplumsal ilerlemeyi beşiğinde boğuyor. Dolayısıyla kapitalist dünya ekonomisi bugün aşılmış olan iktisadi ve toplumsal bir sistemi sürdürmenin en barbar biçimlerini filizlendirme tehlikesi taşıyan derin bir istikrarsızlık evresine girmiş durumda. Günümüzde ve gelecek onyıllar boyunca dünya nüfusunun tamamının ilksel ihtiyaçların karşılanmasına erişmesini sağlamak mümkün olabilecektir: ekolojik kısıtları gözetenler de dâhil olmak üzere iktisadi yeterlilikler mevcuttur. İnsanlığın özelemleri önündeki engelin kapitalist sistemin akıldışı talepleri olduğu giderek daha da açık hale gelmektedir. Çağdaş bir antikapitalizmi kurmanın mümkünlüğü işte bu gitgide daha da aşikâr hale gelen çelişkide yatmaktadır. Yine bu nedenle tutarlı bir antiemperyalizm günümüzde birbirine eklenmiş ikili bir kopuşu gerçekleştirecek bir antikapitalizm olmak

zorundadır: kuşkusuz dünya pazarından kopuşu, ama aynı zamanda içeride de kâr yasasından ve eşitsizliklerden bir kopuşu. Bir kalkınma programının başlıca öğeleri biliniyor: çoğunluğun ihtiyaçlarının tatminine öncelik tanımak, borcun geçersizliğini ilan etmek, toprak reformunu örgütlemek, kaynakları yeniden iç pazara yönlendirmek ve dış ticareti denetim altına almak, geliri daha hakkaniyetli bölüştürmek, bir vergi reformu gerçekleştirmek gerekir. Görüldüğü gibi böyle- si bir program bu noktaların her birinde yerel burjuvazilerin çıkarlarının karşısına dikilmektedir.

Mondialisation et impérialisme,
Cahiers de critique communiste, 2003
<http://hussonet.free.fr/ccc.pdf>

Korumacılık ve Alternatif Küreselleşmecilik

Bu metin serbest-mübadeleciliğe bir seçenek olarak sunulan korumacılığın bir eleştirisini önermektedir. Metin, kapitalist küreselleşmeye alternatifler üzerinde tartışmanın bu tartışma “serbest-ticaret ya da korumacılık” ikilemine her hapsedilmeye kalkışıldığında yanlış konulduğu ilkesinden yola çıkar. Bazı korumacı önerileri, serbest-mübadelenin pek de öyle avukatlığına soyunmaksızın eleştirmek pekâlâ mümkündür. Hatta bu, alternatif yollar arayışının olmazsa olmaz önkoşuludur.

Kapitalist Küreselleşmenin Sakat Bir Çözümlemesi

Korumacı programlar her zaman az çok açık birçok yanlış fikre dayanır. Bunların ilkinde göre serbest-ticaret toplumsal gerilemenin neredeyse yegâne kaynağı olacaktır. Emmanuel Todd son kitabında¹, bu minvalde olumsuz etkileri sıralar: “*çoğunluğun gelirlerinin düşmesi, plutokratların [iktidarı elde tutan para babalarının] %1’inin abartılı zenginleşmesi, sosyal devletin küçülmesi, geleceğe ilişkin belirsizlik, korku*”. Bunların başlıca kaynağı ise “*emeğin küresel maliyeti tarafından baskılanmış ücretler*” olacaktır.

1. Emmanuel Todd, *Après la démocratie*, Gallimard, 2008

Serbest-Mübadelecilik Ücretlerin Baskılanmasının Esas Nedeni Değildir

Böyle bir sunuş tatmin edici değildir zira kuşkusuz sıkı biçimde iç içe geçmiş fakat yine de birbirinden ayırt edilmesi gereken iki süreci birbirine karıştırır. Bir yanda ülkelerin çoğunda 80'li yılların başında meydana gelen büyük neoliberal dönemeç, diğer yanda ise küreselleşmenin bizatihi kendisi vardır. Bu ikincisi elbette tüm dünyadaki ücretliler arasında, ücretlerin baskılanması eğilimini güçlendiren genelleşmiş bir rekabet yaratmaktadır. Ama bu baskılamayı, sermaye ile emek arasındaki güç ilişkilerinde ve kamu politikalarında meydana gelen, serbest-mübadeleden görece bağımsız etmenlerle izah edilen değişiklikler mümkün kılmıştır.

Bunu göstermek için kronolojik argüman kullanılabilir. Mesela Avrupa Birliği dikkate alındığında, ücretlerde gerileme 1980'lerin ilk yarısından itibaren, yani neoliberal küreselleşme tam anlamıyla gelişmeden başlatılmıştır. Bu temel aşağı yönlü kırılma, katma değerün ücretler ile kâr arasında bölüşüm tarzını derin biçimde ve kalıcı olarak değiştirmeye imkân tanıyan işsizlik oranındaki yükselişe tekabül eder (bkz. Kutu 1)

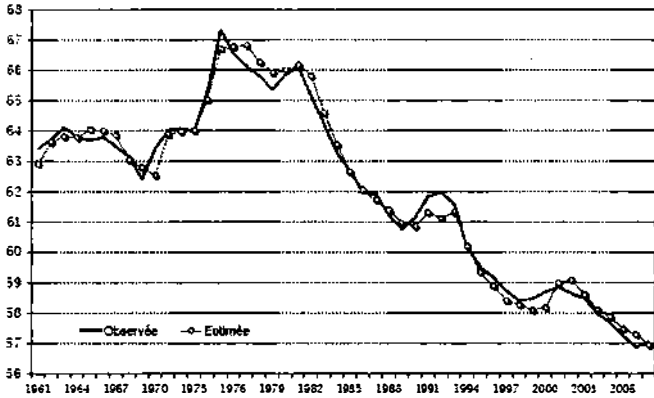
Kutu 1 Ücretlerin Payı ve İşsizlik Oranı

Alınan modelde ücretlerin payının gelişimi şunlara bağlıdır:

- burada sermaye ile emek arasındaki güç ilişkilerinde büyük aşağı yönlü kırılmaların göstergesi işlevi gören işsizlik oranı;
- konjonktürel dalgalanmalar için üretkenlik çevrimi.

Aşağıdaki grafik bu basit formülleştirmenin ücretlerin uzun vadede evrimini anlamak için yeterli olduğunu göstermektedir.

Avrupa Birliği'nde Ücretlerin Payı 1961 – 2008

Observée: Gözlemlenen; Estimée: Tahmin Edilen

Ekonometrik eşitlik şu şekilde ifade edilir:

$$\Delta LPSAL = 0,037 - 0,094 * U * LPROD - 0,682 * \Delta LPROD$$

(8,1) (8,8) (7,3)

1961 – 2008 – $R^2 = 0,639$

PSAL düzeltilmiş ücret payı

PROD emek üretkenliği (istihdam edilen kişi başına
sabit piyasa fiyatlarıyla GSYİH)

U işsizlik oranı

L logaritma

ΔL büyüme oranı

Bu kısa denklem düzeltilmiş ücret payının büyüme oranını ($\Delta LPSAL$), üretkenlik artışlarının bölüşümünün ($LPROD$), işsizlik oranı (U) arttıkça ücretlerin daha az lehinde olacağı yolunda temel bir hipoteze bağlı olarak açıklar. Ücretli payı aynı zamanda üretkenlik artış oranındaki değişimle ($\Delta LPROD$) yakalanan konjonktürel çevrime de bağlıdır: büyüme hızlandığında üretkenlik daha hızlı bir şekilde artar ve ücretli payını düşürür.

Seriler Avrupa Komisyonunun Ameco veri tabanından temin edilmiştir <http://tinyurl.com/ameco8> ve ilgili verilere şu dosyadan erişilebilir <http://hussonet.free.fr/psaltodd.xls>

Serbest-Mübadecilik İşsizliğin ve Sanayisizleşmenin Esas Nedeni Değildir

İkinci yanlış fikir bizatihi işsizlikteki tırmanışa sözümona küreselleşmenin ve tikel olarak işletmelerin faaliyetlerinin bir bölümünü başka ülkelere kaydırmasının [délocalisation] neden olduğudur. Kronolojik argümanın (kitlese işsizlik küreselleşmenin ivme kazanmasından önce yerleşmiştir) ötesinde, Fransa'da 1997 – 2001 arasında rekor düzeyde (1,9 milyon) istihdam yaratılması (Kutu 2) üzerine akıl yürütülebilir.

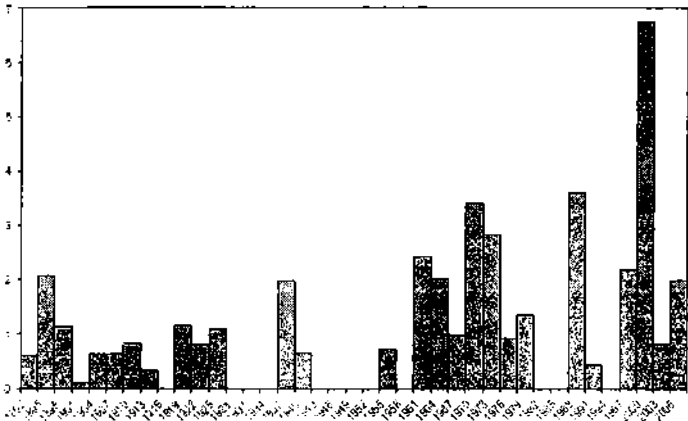
Kutu 2

1999 – 2001 İstihdam Yaratımında Rekor Yılları

Aşağıdaki grafik birbirini izleyen üç yıllık gruplar itibariyle istihdam yaratımlarını göstermektedir. Daha büyük bir okuma rahatlığı sağlamak için istihdamın gerilediği yıllar grafikte yer almamaktadır. 1999-2000-2001 üçlemesinin 1891-2007 dönemi boyunca birbirini izleyen üç yılda kaydedilen en güçlü istihdam artışına karşılık geldiği saptanmaktadır

Birbirini İzleyen Üç Yıllık Gruplar İtibariyle İstihdam Yaratımları (%)

1891 – 2007

Bu istihdam yaratımları ne emek maliyetinde bir düşüşle ne de liberallerin iddia ettiği gibi emek piyasasının esnekleştirilmesiyle izah edilebilirler. Ancak bunları serbest-mübadelecilikte bir gerilemeyle veya daha önce yurtdışına taşınmış istihdamın “yurda-geri-getirilmesi” ile açıklamak da mümkün değildir. Elverişli konjonktür, emek zamanının azaltılmasına göndermede bulunan bu ilave istihdam artışının bütünlüğünün izahı için yeterli olmaz. Demek ki istihdamın evrimi, güncel krizin de gösterdiği gibi esas olarak içsel etmenlere bağlıdır.

Faaliyetlerin bir bölümünün başka ülkelere kaydırılmasının² ya da düşük ücrete sahip ülkelerin rekabetinin etkisi görece ikincildir: 90'lı yıllar için, bu yıllarda yükselen piyasa ekonomileriyle yapılan ticarete atfedilebilecek sanayi istihdam kayıpları 150.000 ile 300.000 arasında değişir³. Genel olarak, sanayi istihdamının gerilemesi esasen, sanayide üretkenliğin ekonominin geri kalanından daha hızlı bir ilerleme göstermesiyle ve aynı şekilde imalat mallarının nihai talep içindeki payının durağan seyriyle açıklanır (Kutu 3).

Kutu 3

Üretkenlik ve Sanayi İstihdamında Düşüş

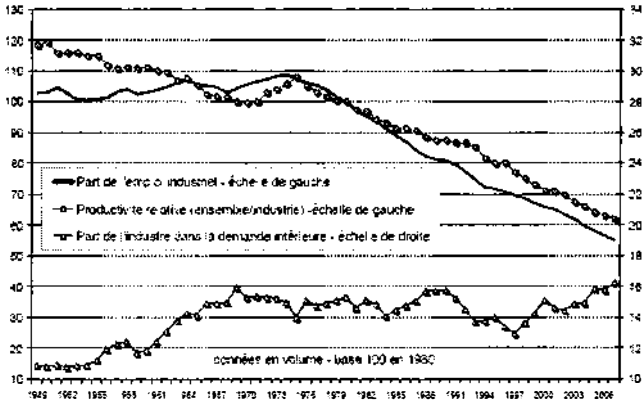
Aşağıdaki grafik öncelikle iç talep içinde (enerji hariç) sanayi payının 70'li yılların başından beri hemen hemen sabit olduğunu gösterir.

2. Michel Husson, *Le défi des délocalisations en Europe*, 2007, <http://hussonet.free/bilbao7f.pdf>

3. Guillaume Daudin et Sandrine Levasseur, “Délocalisations et concurrence des pays émergents: mesurer l'effet sur l'emploi en France”, *Revue de l'OFCE* n°94, juillet 2005, <http://tinyurl.com/ofce94> ; Hervé Boulhol, “Quel impact du commerce international sur la désindustrialisation?”, *Flash CDC* n°206, 1er juillet 2004, <http://tinyurl.com/boulhol>

Sanayi istihdamının toplam istihdam içindeki payı 70'li yılların ortasından itibaren düzenli biçimde azalmaktadır. Bu düşüş ekonominin genelinin üretkenliğinin, sanayideki üretkenliğine oranla göreceli evrimiyle karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırılabilir kılmak için 1980 yılında 100 tabanına getirilen bu iki eğrinin yakınlığı sanayi istihdamının göreceli düşüşünü esasen sanayide üretkenliğin daha hızlı artışının açıkladığını göstermektedir. Öyleyse, dış ticaretin özel rolü bu göreceli üretkenlik etkisine göre ikincil önemdedir.

Sanayi İstihdamının Payının Belirleyenleri 1949 – 2007

Part de l'emploi industriel: Sanayi İstihdamının Payı – sol ölçek; *Productivité relative*: Göreceli Üretkenlik (genel/sanayi) – sol ölçek; *Part de l'industrie dans la demande intérieure*: Sanayinin iç talep içindeki payı – sağ ölçek

Kaynak: Insee

Serbest-Mübadilecilik Avrupa'nın Dış Ticaret Açığının Asıl Nedeni Değildir

Uluslararası ticaretin yapısı Avrupa'nın Güney ülkelerine var-sayılan bağımlılığının toplumsal gerilemeyi izah etmeye yet-

mayacağıni göstermektedir. Burada üç büyük bölge ayırt edilecektir: Avrupa, diğer gelişmiş ülkeler (ABD, Japonya, Avustralya) ve Güney olarak adlandırılan dünyanın geri kalanı. İlk tespit gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin önemidir: Güney, Avrupa'nın ihracatlarının ancak %16'sını, ithalatlarının ise %22'sini temsil etmektedir (Tablo 1)

2006'da Meta Ticaretinin Yapısı				Tablo 1
	İhracat		İthalat	
	Milyar \$	%	Milyar \$	%
Avrupa-içi	3.645	73	3.645	70
Diğer Gelişmiş Ülkeler	524	11	409	8
Güney	794	16	1.171	22
Toplam	4.963	100	5.225	100

Kaynak: DTÖ (WTO) <http://tinyurl.com/omc2007>

İkinci tespit bir bütün olarak alındığında Avrupa'nın ihracatlarının %73'ünü, ithalatlarının ise %70'ini temsil eden Avrupa-içi ticaretin önemidir. Avrupa-içi mübadeleleri konsolide ederek, Avrupa'nın zayıf açılma derecesini ölçmek mümkündür. Avrupa'nın ithalatları (2006'da 16 trilyon dolarlık) GSYİH'nin %9,9'unu, ihracatları %8,3'ünü temsil eder, yani GSYİH'nin %1,6'sına eşdeğer bir açık söz konusudur. Bu açık diğer gelişmiş ülkelerle ticaretle bir fazla ile Güney ülkeleriyle ticaretle bir açık arasında dağılır. Güney ülkeleriyle yapılan ticaretle verilen bu açık GSYİH'nin %2,4'ünü temsil eder.

2006'da Avrupa Meta Ticaretinin Yapısı

Tablo 2

	İhracat		İthalat		Bakiye
	Milyar \$	%	Milyar \$	%	Milyar \$
Diğer Gelişmiş Ülkeler	524	40	409	26	115
Güney	794	60	1.171	74	-378
Toplam	1.318	100	1.580	100	-262

Kaynak: DTÖ (WTO) <http://tinyurl.com/omc2007>

Acaba bu açıktan sanayi ürünlerinin küreselleşmeye ve yatırım göçüne bağlı, artan bir nüfuz edişinin damgasını mı görmek gerekir? Aşağıdaki Tablo 3 bu soruya verilecek cevabın hayır olduğunu göstermektedir. Avrupa ticareti imalat sanayi ürünleri ile tarım ürünleri toplamında hafifçe bir fazla vermektedir. Öyleyse açık esas olarak enerji ve hammaddelere ilişkin mübadelelerden ileri gelmektedir.

2006'da Avrupa'nın Güneyle Dış Ticaret Bakiyesinin Ürünlere Göre Yapısı

Tablo 3

Tarım Ürünleri	-31
Enerji ve Hammadde	-440
İmalat Sanayii Ürünleri	94
Toplam	-378

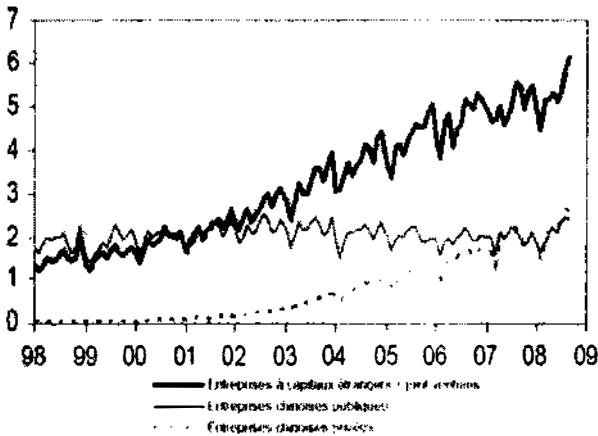
Kaynak: DTÖ (WTO) <http://tinyurl.com/omc2007>**Çokuluslu Şirketlerin (ÇUŞ) Rolü****SistematiK Biçimde Küçümsenmektedir**

Dünya ticaretinin önemli bir bölümü ÇUŞ'lardaki iç alış-verişlerin eseridir. Buna karşın, yükselen piyasaların ihracatları-

nın önemli bir bölümü Kuzeyin ÇUŞ'larının bu ülkelerde gerçekleştirdikleri yatırımlara tekabül eder. Bu bakış açısından Hakim El Karoui şunun altını çizmekte haklıdır: *"demek ki Çin'in gücü öncelikle Avrupalı, Japon ve Amerikan işletmelerinin yatırım kaydırmalarının [délocalisations] gücüdür"*. Bu tamamıyla doğrudur ve Çin'in Pazar payı kazançları esas itibarıyla yabancı sermayeli işletmelerin ve ortak yatırımların (joint ventures) eseridir (Grafik 1).

Grafik 1

Küresel İhracatların %'si Olarak Çin İhracatları 1998 – 2008

Entreprises à capitaux étrangers: Yabancı Sermayeli İşletmeler+Ortak Yatırımlar; *Entreprises chinoises publiques*: Çin Kamu İşletmeleri; *Entreprises chinoises privées*: Çin Özel İşletmeleri

Kaynak: Patrick Artus, "Que penser du programme d'Obama?", Flash Natixis n°24, 19 janvier 2009, <http://gesd.free.fr/flas9024.pdf>

Dolayısıyla Çin ekonomisinin özerk büyüme mümkünliğini abartmamak gerekecektir: *“Çin ihracatlarının çoğu fiyatlar aracılığıyla rekabete bel bağlayan taşeronlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunlar ne nihai kullanıcılara erişime ne de teknolojiler üzerinde bir hâkimiyete sahiptirler. Bu işletmeler ÇUŞ'lara bağımlıdır ve bağımsız bir faaliyet sürdürmekte zorlanacaklardır. Uluslararası alıcılar karşısında pazarlık güçleri çok çok zayıftır”⁵.*

Buna karşın bu saptamadan hiçbir sonuç çıkarılmaz ve burada ticari mübadeleleri sermaye hareketlerinden ayırma eğiliminde olan ve böylece ÇUŞ'ların itici rolünü unutan öze değgin bir çözümleme kusuru vardır. Bu, küreselleşmenin asıl failleri ÇUŞ'lar olduğu halde, ülkeleri karşı karşıya koyan tedavülden kalkmış bir dünya ekonomisi şeması üzerinden akıl yürütmek anlamına gelir. O halde, asıl ÇUŞ'ların işleyiş tarzından korunmak gerekecektir. Oysa korumacılık salt ülke bakımından geliştirilmekte, ÇUŞ'ların yatırım politikasına ilişkin olarak, yatırım göçünün denetimi olsun, yasaklanması ya da askıya alınması olsun hiçbir önlem önerilmemektedir.

Bakışsız [Asimetrik] ve Sakat Öneriler

Burada Bernard Cassen'inkilerden⁶ başlayarak yakın tarihli birkaç katkı tartışılacak. Bernard Cassen, Maurice Lauré ile Pierre-Noël Giraud'nun daha önceki önerilerinden esinlenerek, belli sayıda göstergeye dayalı *“ithalatlardan kaynakta ke-sinti”* fikrini öne sürer. Bu şekilde serbest kalacak meblağlar

5. Andy Xie, “Back to Earth”, *Caijing Magazine*, 2 septembre 2008, <http://gesd.free.fr/andyxie.pdf>

6. Bernard Cassen, “Inventer ensemble un ‘protectionisme altruiste’”, *Le Monde diplomatique*, Février 2000, <http://tinyurl.com/altruiste>

“sosyal, çevresel ve eğitsel amaçlara” aktarılacaktır.

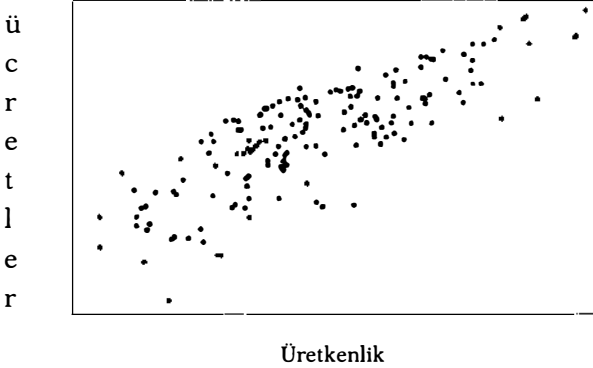
Bu öneri “not verme” ve “kesinti” miktarı kriterleri sorununu ortaya çıkarır. Cassen’e göre böylesi bir önlem “ülkeler arasındaki devasa çalışma koşulu ve ücretlendirme farklılaşmalarının oluşturduğu işgücü sömürüsüne teşvikleri ortadan kaldıracaktır”. Görüldüğü üzere nitel ölçütlerle (çalışma koşulları ve ILO tarafından konulan normlara saygı) nicel ölçütler (ücretlendirme farkları) birbirine karışmaktadır. Nicel ölçütlerden başlayalım: farklılıkları bütünüyle ortadan kaldırmak mı, diğer bir deyişle emek maliyeti farkına eşit bir vergi mi belirlemek gerekir? Bu durumda, düşük ücretlere sahip ülkelerin rekabet avantajı tamamen ortadan kalkacak ve bir süre sonra bu ülkelere aktarılacak pek fazla bir şey kalmayacaktır; öyle ki bu önlemin özgeci [diğerkâm/altruiste] karakteri kaybolacaktır. Peki, o halde bu ücret farklılıklarının görece kabul edilebilirliğini nasıl değerlendirmek gerekir? Bu farklılıklar gelişmişlik düzeyleri arasında bir farka ve öte yandan temel olarak düşük ücretlerin rekabet avantajını o ölçüde azaltan daha düşük bir üretkenliğe göndermede bulunurlar (Grafik 2).

Dolayısıyla Jacques Sapir’in şu sözleriyle mutabık olmak mümkündür: “*emek üretkenliğinin çok zayıf olduğu ekonomilerden bizimkilerle özdeş önlemleri finanse etmeleri talep edilemez (...) Dolayısıyla burada yalnızca üretim koşullarının bizim yaşadıklarımıza yaklaştığı ekonomiler hedeflenmektedir*”⁷. Demek ki bu yükselen piyasa ekonomilerini ilgilendirmemektedir.

Mademki Cassen ile Sapir, korumacılığın hedeflerine bu

7. Jacques Sapir, *La fin de l'euro-libéralisme*, Le Seuil, 2006

Grafik 2
Tüm Dünyada Ücretler ve Üretkenlik

Kaynak: Dünya Bankası, <http://tinyurl.com/wbquick>

şekilde bütünüyle farklı yanıtlar getirmektedirler, öyleyse korumacılığın savunucuları öze ilişkin veçheler üzerinde birbirine karşıt bakış açılarına sahiptirler. Jean-Luc Gréau korumacılığın “*ücret farklarının bire üç oranını geçmediği ülkelere, gerçekte eski on beşler Avrupasını oluşturan ülkelere*” yönelik olmaması gerekeceğini öne sürmektedir. “*Birliğin diğer üyeleri ‘yüksek ücret’ bölgesine, sahip oldukları avantajlara göre her durum için ayrı belirlenecek vergileri ödeyerek ihracat yapabileceklerdir*”⁸. Bu, Sapir’in diğer taraftan önerdiği telafi edici meblağlar gibi uyumlulaştırmayı hedefleyen önlemler tavsiye etmekten çok Avrupa-içi bir korumacılık getirmek demektir.

Bir an için maliyet farklarının esas itibarıyla yükselen piyasalarda toplumsal haklara saygı gösterilmemesinden kaynak-

8. Jean-Luc Gréau, “Reconstruire l’Europe économique”, *Le Débat*, n°141, septembre-octobre 2006.

landığını kabul etsek bile, bu durumda iki sorun kendini ortaya koyar. Bunların ilki –madem vergilerden söz edilmektedir– bu demokratik açığı nicelik olarak ifade etmektir. Kabul edilecektir ki bunu tam bir keyfilığe ve toplumsal hakları metalaştırmanın bir biçimine sürüklenmeden yapmak zordur. İkinci si, şayet önlemin ardındaki gerçek saik buysa, yeterince demokratik sayılmayan ülkelere satışların hangi nedenle sürdürüleceğini ve bu ülkelere yatırım göçünün devam edip etmeyeceğini bilmektir. Önerinin bu bakışsızlığı, onun düpedüz ayrımcı bir önlemden açık biçimde farklılaşmadığını gösterir.

Getirilen önerilerin bütünsel uyumdan yoksunluğu ve birbirlerine karşıtlıkları bununla da kalmaz. Büyük bir hızla ulusal bir korumacılığa kayılır. Hakim El Karoui'nin kitabının⁹ şu pasajı özellikle aydınlatıcıdır: *“Dakik biçimde tanımlanmış ve özellikle ulusal bir çerçevede, bir işletme ücretli kitlesini azaltmayı bir öncelik haline getirmez (“Fordist uzlaşma”): benden otomobil satın alabilsinler diye işçilerime zam yapıyorum”*. Burada bir çözümleme hatasına dayanan şu aynı yanılsamayla karşılaşılır: “Fordist uzlaşma” salt “serbest-mübadelecilik” nedeniyle bozulmamış olduğu gibi, bunun “özellikle ulusal” bir korumacılık sayesinde spontane biçimde yeniden tesisi için hiçbir neden yoktur. İlkesel olarak bir Avrupa egemenliğine ilişkin bir önerinin ulusal boyuta kayması ayrıca, yatırımlarını yığınsal olarak kaydırarak, ancak bunu Avrupa içinde yaparak, güya Avronun “çevresinden dolaşmış” olan Alman politikasının teşhir edilmesinde de saklıdır. Dolayısıyla bir Avrupa koruma-

9. Hakim El Karoui, a.g.e.

cılığının nasıl olup da burada çok fazla bir şey değiştireceği açık değildir. Bunun ötesinde, El Karoui *"Almanya'nın Avrupa'ya karşı dünyayı tercih etmesini"* mahkûm eder, buna karşın Alman ihracatlarının, özellikle *"bütün zenginlerin rüyalarına giren"* Mercedes'lerin, *"yükselen piyasa ekonomilerinin satın almaya devam etmekten başka çarelerinin olmadığı"* Alman makinelerinin çekiciliğini korumasına da pekâlâ güvenir.

Demek ki, korumacı projeler ne denli özgeci olurlarsa olsunlar derin biçimde bakışsızdırlar. İthalatlar azaltılmak istenir zira korumacılığın hedefi budur, buna karşın ihracatlara dokunmaktan hiç söz edilmez. Yani Avrupa, pek az sürdürülebilir bir gelişme tarzına katkıda bulunan silahlarını, parfümlerini, kocaman arabalarını, nükleer santrallerini, Airbus'larını ihraç etmeye devam edecektir. Bunun yanı sıra korumacı önerilerde büyük bir namevcut Güney ülkelerinin ÇUŞ'lara karşı, özellikle gıda alanında korumacılık hakkının savunulmasıdır. Oysa gıdada kendine-yeterlilik ilkesi alternatif-küreselleşmeci hareketin bir kazanımıdır.

Demek ki, bir yandan toplumsal, demokratik ve çevresel normlardan avantaj sağlayıp, bu pazarların, yolu pek az demokratik devletlerle anlaşmalardan geçen sürekliliğine güvenmeye devam etmek mümkün değildir. Korumacılık bu haliyle enerji veya hammadde ithalat ihtiyaçlarını ortadan kaldırmayacaktır. Örneğin Suudi Arabistan'dan petrol satın alımları üzerinden alınıp geliri yerel STK'lara aktarılacak bir vergi hayal edilebilir bir şey midir?

Bu bakışsızlık Avrupa'nın, örneğin DTÖ müzakerelerinde Güney ülkelerinin kamu hizmetlerinin rekabete açılması

lehinde olanca ağırlığını koyan büyük güç politikasının analizinin yokluğuyla örneklenebilir. Çözümlemedeki bu dengesizlik işbirliğine dayanan seçenekleri ciddi bir biçimde hedeflemeyi engeller ve emperyalist tarz bir korumacılık icra etmek için toplumsal ya da çevresel normları bahane eden sinik konum alışlara karşı hiçbir koruma sağlamaz. Hakim el Karoui en azından açık sözlülük meziyetine sahiptir. Çin'den bahsederken *"çevresel zorunluluğu bahane edecek gizlenmiş korumacı önlemler alınmasını"* önerir. *"Açıkça, temiz olmayan ürünler üzerinde bir 'çevre' vergisi yaratılacaktır. Aynı şey bir 'sosyal vergi' ile de yapılabilir"*.

Sorunu Doğru Biçimde Koymak İçin

Korumacı analizlerin bu hızlı ve yüzeysel incelenmesi bunların tutarlılıktan yoksun olduklarını ve anılan yazarların¹⁰ (Cassen, El Karoui, Gréau, Sapir, Todd) önerilerinin içerikleri konusunda birbirlerinden yeterince uzak düşecek ölçüde farklılaştıklarını gösterir. Öyleyse serbest-ticaret ile korumacılık arasındaki karşıtlık, alternatif bir proje üzerine tartışmayı açmanın saptırıcı bir yoludur. Özellikle de korumacı önlemlerin şu ya da bu projede işgal etmesi gerekecek merkezi yeri tartışan her türlü sav geliştirmeye serbest-mübadeleci yaftasını yapıştırdığında. Burada söz konusu olan bu önlemleri ilkesel olarak reddetmek değil, kendi kendine neyin ve ki-me karşı korunduğunu sormaktır.

10. Ki bunlar aynı zamanda *Pour un protectionnisme européen* [Bir Avrupa Korumacılığı İçin] sitesinin başlıca referanslarıdır, <http://www.protectionnisme.eu/>

Dünyanın içine daldığı kriz bu tartışmayı üst-belirler. Kriz, yükselen piyasa ekonomilerinin ihracatlarını pazarların daralmasıyla azaltarak, özellikle Güney ülkelerinin iç ihtiyaçların tatminine odaklanmaları sorununu gündeme getirir. Ve bu soruna cevap son kertede bu ülkelerde bulunur, yoksa onlara karşı alınan tek-tarafli önlemlerde değil. Bu bakış açısından, korumacı söylem işbirliğini öngören önerilerin ön plana çıkarılmasının önünde bir engeldir.

Gelişmiş ülkelerde korumacılığa odaklanma iki kat tehlikelidir. Bu odaklanma, bu krizi neredeyse münhasıran yükselen piyasaların haksız rekabetiyle izah ederek krizin toplumsal nedenlerini –diğer bir deyişle sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi– minimize etmek anlamına gelir. Korumacılığın önde gelen savunucularının niyeti kuşkusuz bu olmasa bile, kapitalizme düşen krizin sorumluluğunu yabancı günah keçilerine yükleme gayretinde refleksi besleme riskini taşır.

Kapitalist küreselleşmeye bütüncül bir alternatif tanımlamanın önündeki engeller gerçektir, ne var ki bunların çevresinden tek-yanlı korumacı bir söylemle dolaşmak mümkün değildir.

Michel Husson, 2009 Şubat,
<http://hussonet.free.fr/protec9.pdf>

Bir Başka Küreselleşme İçin Alınacak Kerterizler

Kapitalizmin dünya ekonomisi düzeyinde aşılmasının yollarının neler olabileceğini tasavvur etmek *a priori* uçsuz bucaksız bir iştir. Buna karşın, izlenecek birkaç yolu ana hatlarıyla belirlemek gerekir zira küreselleşmiş kapitalizme karşı mücadelelerin alternatif perspektiflere ihtiyacı vardır. Bunlar birçok gerekliliğe yanıt vermelidir:

- durumların çeşitliğini hesaba katmak. Sorunlar kendilerini, gelişmiş ülkelerde, yükselen piyasa ekonomilerinde ya da –Dünya Bankası’nın yumuşatılmış ifadesini kullanacak olursak– daha az ilerlemiş ülkelerde aynı tarzda ortaya koymamaktadırlar;

- ekolojik olarak bağdaşır olmak;
- menzil dışı [ulaşılması mümkün olmayan] bir ütopya gibi görünmeyip, somut eylemi beslemeye ve bu mümkün başka dünyaya köprüler kurmaya imkân tanıyacak ara hedefler önermek. Özellikle, dünya ekonomisinin güncel dizilişindeki ataletleri hesaba katmak ve gerekli geçişleri öngörmek gerekir;

- tikel olarak şu stratejik soruya yanıt vermek: “iyi” bir kü-

reselleşmeye doğru, “iyi” hükümetlerin, hatta bir dünya hükümetinin kurulmasını beklemeden nasıl ilerlemelidir?

Gerçekte varolan küreselleşmeye kıyasla, dünya ekonomisinin rasyonel bir örgütlenmesinin dört ana ilkeye uyması gerekecektir: 1) israftan kaçınan özenli [kılı kırk yaran] bir küreselleşme 2) toplumsal ihtiyaçların tatminine öncelik verilmesi 3) işbirliğine yönelik bir uluslararası işbölümü 4) ekolojik bir planlama.

İsraftan Kaçınan Özenli Bir Küreselleşme İçin

Dünya ekonomisinin gerçekleşmesi dilenebilecek bir dizilişi her şeyden önce, kendisini esas olarak iki gerekçeyle haklıştıran bir işletmelerin başka ülkelere kaydardıkları faaliyetlerin geriye göçü [relocalisation] biçimine dayanır. Bu gerekçelerin ilki iklimsel değişikliğe bağlıdır: taşımacılığın CO₂ emisyonlarına, doğrudan ya da dolaylı, önemli ölçüde katkıda bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, dış mübadelelerdeki her gerileme bu emisyonların azaltılmasına belirleyici katkı anlamına gelmektedir. İkinci gerekçe, bu öncelik ihracatlara ağırlık verilmesinin önüne geçmek zorunda olduğundan, iç toplumsal ihtiyaçların tatminine odaklanması gereken olan kalkınma modellerine ilişkindir.

Bu perspektif genelleşmiş bir otarşiyle eşanlamlı değildir, çünkü uluslararası işbölümü en azından kısmen rasyonel temellere dayanır. Örneğin, tüm ülkeler iktisadi faaliyet için yararlı hammaddelere erişime sahip değildir. Yine tüm ülkeler gereksinim duydukları yatırım mallarına veya ara mallara da sahip değildirler. Nihayet, uluslararası mübadeleler ve yatı-

rınlar belli sınırlar dâhilinde ve belli koşullar altında gelişme yolundaki ülkelerin sanayileşmesine yardım edebilir, istihdam yaratımlarına neden olabilir ve teknoloji transferlerini gerçekleştirebilir.

Kapitalist küreselleşme açık biçimde bu sınırları aşmıştır çünkü evrensel kârlılık normları koyan birleşik bir dünya pazarı yaratma eğilimindedir. Birbirine yakın gelişmişlik düzeyine sahip bölgeler ya da ülkelerin bütünleşmesinin olumlu etkilere sahip olması mümkünse de, aynı şey dünya ölçeğinde geçerli değildir. Kapitalist küreselleşme, dünya ekonomisinin bölgeleri arasındaki üretkenlik farklılıklarını hiçe sayarak, hem Kuzeyde hem de Güneyde çifte bir dışlama sürecine yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde düşük ya da orta vasıflı sanayi emekçileri, düşük ücretlere sahip ülkelerin emekçileriyle rekabete sokulmakta ve tedricen dışlanmaktadır. Simetrik biçimde, gelişme yolundaki ülkelerin dünya pazarının normlarına uyma ihtimali olmayan sektörleri aynı şekilde devre dışı bırakılmaktadır ki bunun en dikkate değer örneği geleneksel olarak adlandırılan tarımdır. Bu çifte dışlama iki durumda da toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Toplumsal İhtiyaçların Tatminine Öncelik Tanınması İçin
Kapitalist küreselleşmenin biçimlenişleri ve tikel olarak ücretlilerin dünya ölçeğinde rekabete sokulması böylece temel bir seçim sapmasına neden olur: toplumsal gereksinimler arasında, yalnızca Sermaye tarafından dayatılan hiper-kârlılık normlarıyla bağdaşır tarzda karşılanabilecek olanlar seçilebi-

lır durumdadır. Dolayısıyla, dünya ekonomisinin bölgeleri arasında yeniden, aynı kategoride işlemeyecek “supaplar” oluşturmak gerekir. Bunun yolu öncelikle Güney ülkelerinin, özellikle tarımda gıda egemenliğini ve kendine-yeterliliğini hedefleyecek şekilde, korumacılık hakkını tanımaktan geçer. Ama bu gıda ürünlerinin nispi fiyatlarında bir artışı gerektirir: mesela eğer Meksika, ABD’den ithal etmek yerine yerli mısır üretimini teşvik etmeye karar verecek olursa, *tortilla*’nın fiyatı artacaktır. Sonuç olarak, gelirlerin bölüşümü gıda fiyatlarındaki bu artışla uyumlu olmalıdır.

Bu örnek, ekonominin iç pazara ve iç gereksinimlere odaklanmasının neden temelde toplumsal bir sorun, toplumun önceliklerini belirleyen bir gelir bölüşümü sorunu olduğunu anlamaya imkân tanır. Neticede, Güney ülkelerinin emekçilerinin kendi ürettiklerini satın alabilmeleri gerekir ki durum hâlihazırda böyle olmaktan uzaktır. Diğer bir deyişle, - doğru- dan ya da dolaylı (sosyal bütçeler yoluyla) – satın-alma güçleri üretkenlikteki artışlara ayak uydurarak evrilmelidir. İç pazarın, ihracatların rolünü azaltarak büyümenin itici gücü haline gelmesi o zaman mümkün olur.

O halde, dünya pazarından kopuş kendi başına bir amaç olmaktan çok bir araç, toplumsal gereksinimler yanlısı bir yönelimin zorunlu bir koşuludur. Kötü-kalkınmaya bir alternatifin iki temel kaldıracının tarım ve bütçe reformları olduğunu kavramak için uzun boylu düşünmek gerekmez. Yine burada da ana hedef toplumsal gereksinimlerin, ödeme gücüne ya da kârlılığa göre değil, öncelik sırasına göre karşılanması güvence altına alan ölçütler koymaktır.

Kimse artık toprakların ya da kayıt-dışı kesimin mikro-işletmelerinin tamamen kolektifleştirilmesini önermemektedir. Bunun yerine hedef bu sektörlerin ve özellikle de köylü ekonomisinin güçlendirilmesi olmalıdır: kırsal nüfusu istikrara kavuşturmak, göçü frenlemek ve bir istihdam dokusu yaratmak olmalıdır. Bu kesimleri Kuzeyin hiper-üretken işletmeleriyle doğrudan rekabete sokma sonucunu doğuran küreselleşme mantığına karşıt olarak bunlara varolma olanakları tanınmalıdır. Yine burada da, sonuç almak için ne şekilde hareket etmek gerekeceği bilinmektedir: tarım ürünlerinde garanti edilmiş alım fiyatlarının tespiti, bir kamu altyapı politikasının izlenmesi, düşük faizli kredilerin dağıtılması, kooperatiflere kurulma olanaklarının sağlanması ve son olarak, bugün lağvedilmiş Meksika *Conasupo* modeli esas alınarak, ticari dağıtım ağlarının örgütlenmesi. Özdeş bir mantığın, bir kamu kontratları politikasıyla, mikro, küçük ve orta işletmeler dokusuna yaygınlaştırılması mümkün olabilecektir.

Emekçilerin tamamına kabul edilebilir bir asgari ücret garanti edilmeli ve zenginler üzerindeki vergi baskısının artırılması siyaseten kamu harcamalarının tekrar su, elektrik, konut, toplu kamu taşımacılığı, sağlık, eğitim gibi ilksel gereksinimlerin karşılanmasına yönlendirilmesiyle meşrulaştırılmalıdır. Tüm bu ihtiyaç alanlarında kalkınma ajansları şeklinde – tarım ofisleri, kooperatiflere kamu kredileri, dispanser ağları vb. – istikrarlı bir çevreyi teminat altına almaya katkıda bulunan kamu hizmetleri yaratılmalıdır.

Zengin ülkelerde, çevresel hedeflerle bağdaşır toplumsal ihtiyaçların optimal tatminini teminat altına almak için temel

önlemler çalışma zamanının azaltılması, uluslararası yatırım üzerinde denetim, hakların gerçekliğini bedelsiz teminat altına alan kamu hizmetlerine öncelik verilmesidir. Çalışma zamanının azaltılması öncelikle, özünde üretkenlik artışlarının ücretlilere tekrar bölüştürülmemesinden ve çok tali anlamda genelleşmiş serbest- mübadeleden ileri gelen işsizliğin giderek ortadan kaldırılmasının yoludur. Bu aynı zamanda bir boş zaman ve toplumsal gereksinimlerin karşılanması toplumuna doğru gitmenin de aracıdır. Böyle bir toplum *a priori* daha kendine-odaklı ve üretimciliğe [productivisme] daha az tabi olacaktır. Uluslararası yatırımın denetimi sermaye hareketlerine ve öncelikle de yatırım göçüne hâkim olmayı hedeflemelidir. Dolayısıyla, sermayelerin tam dolaşım serbestîsi sert bir şekilde kısıtlanmalı ve bunun yerine önceliği yerel kalkınmaya veren ve enerji alanında teknoloji transferlerini teşvik eden işbirliği anlaşmalarının bağitlanması konulmalıdır.

İşbirliğine Yönelik Bir Uluslararası İşbölümü İçin

Bir başka küreselleşme ticari mübadelelerle sermaye hareketlerini daha düşük düzeylere çekmeyi ve bunları gezegenin işbirliğine yönelik bir örgütlenmesinin hizmetine sokmayı gerektirir. Ekonomilerin iç toplumsal gereksinimlerin karşılanmasına odaklanması, ne var ne yok ihraç etme mantığından koparak, ticari akımları daha düşük düzeylere çekmeye imkân tanıyacaktır. Yine de bu akımlar ortadan kalkmayacaktır. O halde düzenleme öğelerini, tikel olarak hammadde fiyatlarının istikrara kavuşturulmasını ve işbirliği anlaşmalarının yürürlüğe konmasını devreye sokmak gerekecektir.

Bu elbette, petrol rantı örneğinde görüldüğü gibi tüm bir dizi sorun yaratır. Bu örnek, dünya ekonomisinin rasyonel bir örgütlenmesinin önündeki tüm engelleri kendinde toplar. Bir yandan, petrol fiyatı yeniden artmak zorundadır ve bu, fiyatta yükseliş enerji tasarrufunu ya da alternatif enerjilerin genelleşmesini teşvik ettiğinden, bir bakıma iyi bir şeydir. Ama diğer yandan bu artış, genel kural olarak, bu fazlaları en hayırlı şekilde kullanmayan ülkeler yararına ve sıklıkla gelirlerin akıl almaz bir toplulaşmasına yol açan devasa fazlaların oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Nimet işte bu nedenle çok sık lanete dönüşmektedir. Çünkü dar bir toplumsal rantıye tabakası tarafından ele geçirilmekte ve üretici ülkelerin kalkınmasında çarpıklıklar yaratmaktadır. Nihayet, bu enerji kaynağına erişimin kontrolü askeri müdahalelere ya da iç savaşlara yol açmaktadır. Günümüzde petrol kaynaklı fazlaların önemli bir bölümü gelişmiş ülkelerin ve özellikle de ABD'nin açıklarını finanse etmekte kullanılmaktadır. O zaman çözüm şu önlemlerin alınmasında olabilecektir: petrol fiyatının programlanması ve fazlaların bir uluslararası kalkınma fonuna yatırılması. Böylece, üretici ülkeler garanti edilmiş gelirlerden yararlanacaklar ve bu fon, petro-dolarların bundan böyle ABD'deki aşırı tüketimin finansmanına değil, ekolojik yenileme projelerine yöneltilmesine imkân tanıyacaktır.

Uluslararası işbölümü şu dizilişe doğru evrilmektedir: Güney, yüksek teknolojik muhtevada ve dolayısıyla yüksek katma değerli üretimleri kendisine saklayan Kuzeyin atölyesi haline gelmektedir. Aynı zamanda ve bir karşıt-eğilim olarak, yükselen piyasa ekonomileri sürekli olarak, orta ve yüksek teknoloji-

li sektörlerle doğru “perde yükseltme [ürün yelpazesinde tırmanma]” eğilimindedirler. Optimal düzenleme ne olmalıdır? Arabaların Kuzeyde üretilen motorlarla Güneyde imal edildiği bir işbölümüne doğru mu gidilmelidir? Bu devasa soruya cevap her halükarda kör piyasa mekanizmalarına bırakılmamalıdır. Dinamik terimlerle yorumlanması ve zorunlu geçişleri [transitions] hesaba katması gereken işbirliği kavrayışı işte burada devreye girer. Bunun yolu, planlama öğelerinden ve kullanım-değeri cinsinden bir iktisadi hesabın yürürlüğe sokulmasından geçer. Örneğin Fransa Çin’de bir hızlı tren inşa eder ve karşılığında verili bir Çin tüketim malı hacminin satın alınmasını programlar. Bu anlaşma belli bir dönem için geçerli olur, sonra yeniden müzakere edilir. Böyle bir şemada, müdahil olanlar artık çok uluslu şirketler değil, planlama organlarıdır.

Ekolojik Bir Planlama İçin

Mübadelelerin yoğunluğunu azaltmanın en temel gerekçesi üretken küreselleşmenin yol açtığı hesapsız enerji sarfiyatında yatar. Günümüzde dünya ekonomisi, sanki çevresel maliyetler mevcut değilmiş gibi düzenlenmektedir. O halde bunların genişletilmiş bir iktisadi hesaplama dikkate alınmaları gerekmektedir. Aynı şekilde, emisyon azaltma hedeflerinin de toplumsal gereksinimlerin daha iyi karşılanmasıyla bağdaşır olması gerekmektedir. Birinci hususta, piyasacı çözümler çevreye verilen zararlara, bir eko-vergi ya da bir emisyon permileri piyasası oluşturma yoluyla, reel bir maliyet biçmekten ibarettir. Bu hazırlıklar ancak karar alma yetkisine sahip bir planlamayla ulaşılabilecek hedeflerle orantılı çapta değildirler¹.

Bir örnek vermek için, 4X4 kullanımının kökünü kazımak için yeterince caydırıcı bir vergi koymakta zorlanılacaktır ve yegâne etkin çözüm bunların üretimini basit biçimde yasaklamak olacaktır. İnsanlık bunu yapmakla ne kaybeder ki!²

İklim sorunu tanımı itibariyle gezegen düzeyinde sahnelenmektedir ve işte bu nedenle dünya ölçeğinde bir planlama zorunludur. Bu sayısallaştırılmış hedeflere, sermayelere kâr-dan başka kriterler dayatarak ulaşmanın tek yoludur. Bu her şeyden önce çabaların, gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferiyle ödenmesi gereken en zengin ülkelerin ekolojik borçlanmasını hesaba katacak şekilde paylaştırılmasının koşuludur.

Görüldüğü üzere bu dört ilke son derece talepkârdır ve ekolojik baskı tüm diğerlerini geri plana iterek zorunlu kopuşları daha yakın vadelere çeker. Dünya ekonomisinin bu başka türlü örgütlenmesi kâr maksimizasyonu mantığıyla temelli biçimde bağdaşabilir değildir. O halde tüm sorun böylesi bir kopuşu mümkün kılacak hedefe uygun geçişler tasarlamaktır.

Korumacılık: Kestirme Bir Cevap

Bu görünüşte sağduyunun emrettiği yanıttır: öyle ya, mademki serbest-mübadeleye karşıyız, o halde korumacılıkta karar kılmalıyız. Gelgelelim, yeni-korumacı öneriler, küreselleşmiş kapitalizmin sakat bir çözümlemesine dayandıklarından, sap-

1. Bkz. Michel Husson, "Climat: les limites du calcul marchand", *Viento Sur* n°100, 2009, <http://hussonec.free.fr/capivert.pdf>

2. Bkz. Michel Husson, *Petite fable écologique et sociale*, Noël 2007, <http://hussonec.free.fr/labecolo.pdf>. Bkz bu kitapta, s. 285.

tırcıdırlar ve tutarlılıktan yoksundurlar. Bu önerilerin öncüleri (Cassen, El Karoui, Gréau, Sapir, Todd) önerilerinin içeriğinde birbirlerinden yeterince uzak düşecek şekilde farklılaşırlar³. Alternatifler üzerine bir tartışma eğer serbest-mübadele ile korumacılık arasında bir karşıtlık çerçevesinde yürütülecek olursa çarpıtılmış olur. Bu durumda, korumacı önlemlerin merkezi yerini tartışma konusu yapan her türlü sava “serbest-mübadeleci” yaftası yapıştırılacaktır. Oysa burada söz konusu olan bu tür önlemleri ilkesel olarak reddetmek değil, kendi kendine neyin ve kime karşı korunduğunu sormaktır.

Dünyanın içine daldığı kriz bu tartışmayı üst-belirler. Kriz, yükselen piyasa ekonomilerinin ihracatlarını pazarların daralmasıyla azaltarak, özellikle Güney ülkelerinin iç ihtiyaçlarının tatminine odaklanmaları sorununu gündeme getirir. Ve bu soruna cevap son kertede bu ülkelerde bulunur, yoksa onlara karşı alınan tek-tarafli önlemlerde değil. Bu bakış açısından, korumacı söylem işbirliğini öngören önerilerin ön plana çıkarılmasının önünde bir engeldir.

Acaba Kuzey ülkeleri, özgül bir vergilendirmeye Güney ülkelerine toplumsal ve çevresel normlara saygıyı gerçekten de dayatabilirler mi? Öncelikle, Güneydeki kalkınma tarzları üzerinde baskı yapan çok uluslu grupların (ve uluslararası kurumların) çıktığı ülkelerin bu tip önlemleri almalarının meşruiyeti sorgulanabilir. Serbest bölgelerin büyük kullanıcılarının işe önce kendi kapılarının önünü süpürerek başlamaları gerekecektir. Dolayısıyla, yükselen ülkeleri gelişmiş ülkelerin ekonomik sağlı-

3. Bkz. Michel Husson, *Protectionnisme et altermondialisme*, <http://hussonet.free.fr/protec9.pdf>. Bkz. bu kitapta s. 235.

ğı için bir tehdit olarak gören bakış açısını şu saptamadan kalkınarak terse çevirmek gerekir: Güney ülkelerine, bu ülkelerde sakat bir gelişmeye yol açan ihracata önceliği ve her türlü rüzgâra açılmayı dayatmış olan zengin ülkelerdir. Bugün küreselleştirmenin bir bumerang etkisine tanık olunuyor olunması bu dizilişin doğuşunu unutturmaması gereken tarihsel bir ironidir.

Bunun da ötesinde gelişmiş ülkelerde korumacılığa odaklanılması tehlikelidir. Bu odaklanma, bu krizi neredeyse münhasıran yükselen piyasaların haksız rekabetiyle izah ederek krizin sermaye ile emek arasındaki mevcut ilişkide yatan toplumsal nedenlerini minimize etmek anlamına gelir. Korumacılığın sol savunucularının niyeti kuşkusuz bu olmasa bile, yeni-korumacı tezler kapitalizme düşen krizin sorumluluğunu yabancı günah keçilerine yükleme gayretinde refleksi besleme riskini taşır. Kapitalist küreselleşmeye bütüncül bir alternatif tanımlamanın önündeki engeller gerçektir, ne var ki bunların çevresinden tek-yanlı korumacı bir söylemle dolaşmak mümkün değildir.

Engeller ve Geçişler

Sonuca bağlanmış bir program sunmaktansa rasyonel bir küreselleşmenin önündeki engelleri saptamak daha yerindedir. İlk engel iktisadi mahiyette olup mevcut uluslararası işbölümünün görece katılığına göndermede bulunur. Örneğin, ABD'nin Çin'den yaptığı ithalatlar, ABD'nin sınaî faaliyetlerinin bir bölümünü Çin'e aktarmasının [délocalisations] ve hemen terse çevrilemeyecek [sabit sermaye yatırımının ağırlığı nedeniyle esnek olmayan] üretimin terk edilmesinin sonucudur.

İkinci engel, Kuzeyde olsun, Güneyde olsun ÇUŞ'larla küreselleşmenin nimetlerini paylaşan yerel toplumsal çıkarların temsilcileri olan hükümetlerin çoğunun doğasında yatar. Bu, örneğin asalak tabakaların uluslararası kalkınma yardımının kullanması amaçlananlara ulaşmasını engelleyerek kendisine çevirme yeteneğinin tanıklık ettiği gibi gerçek bir zorluktur. O halde yanıtın bir bölümü her bölgeye ya da ülkeye özel toplumsal dönüşüm süreçlerinde yatar.

Böylece bir kez daha programatik olmaktan çok stratejik mahiyette olan merkezi zorluğa takılınmış olur. Bütünüyle başarılı olmuş rasyonel bir küreselleşme her devlet düzeyinde uygulanacak politikalar arasında eşgüdümü teminat altına alan ve enerji alanında küresel ölçekte bir planlama biçimini alan küresel yönetim biçimlerini gerektirir. Ne var ki bunun gerçekleşmesini beklerken, egemen çıkarların hizmetindeki hükümetlerle iş görmek gerekir ve bu yeni dünya düzeninin spontane biçimde ortaya çıkmasını beklemeden ilerlemek zorunludur.

Tek çözüm, somut öneriler getirerek, doğru yönde ilerleyen hükümetleri destekleyerek ve kısmî kopuşları hedefleyerek her türlü imkânı kullanmaktır.

Neoliberal politikalar yıllardan beri bilinen sonuçlarıyla birlikte sermaye hareketleri üzerinde her türlü denetim aracını yasadışı ilân etmeyi amaç edindiler. O halde, ülkelerin tekrar sermaye hareketlerine egemen olma imkânlarına kavuşmaları gerekmektedir: teminat [karşılık] zorunluluğu, sermayelerin ve kârların yatırımcı ülkeye dönüşü için asgari bir süre belirlenmesi, spekülatif hareketlerin vergilendirilmesi. Bunun ardından, sanayi politikası ile kalkınmanın talepleriyle

kopmuş olan bağı yeniden kurmak gerekir ki bu da uluslararası yatırıma iki temel konuda belli koşulların dayatılması anlamına gelir. Bunların ilki entegrasyon derecesi, diğer bir deyişle ulusal pazarda aramal alımı, istihdam ve satışın asgari yüzdelere dir. İkinci talep gerekli teknoloji transferlerine ilişkindir: sınaî mülkiyet haklarından feragat, üretim süreçlerinin bütünleştirilmesi. Günümüzde büyük grupların stratejisi bu transferleri, Güney ülkelerinin “süreçleri tırmanmayı” başarıp taşeron statüsünden rakip statüsüne terfiinin önüne geçecek şekilde engellemek ya da dilimlemekten ibarettir.

Bölgesel ittifak politikaları Kuzey-Güney ikili anlaşmalarına karşı desteklenmelidir, zira bu politikalar dünya pazarından görel i bir kopuşa imkân tanımaktadır. Avrupa Birliği dâhil Kuzey ülkelerine gelince, bu ülkelerin kendi çokuluslularına pazarlarla kamu hizmetlerini açmayı hedefleyen emperyalist politikalarına son vermeleri ve tersine, özellikle hammadde fiyatlarını istikrara kavuşturmayı ve bilhassa enerji alanında teknoloji transferlerine dayanan gerçek anlamda bir ortak kalkınmayı oluşturmayı hedefleyen işbirliği anlaşmalarına önayak olmaları gerekmektedir.

Küresel vergilerin konulması yolundaki öneriler ortak [kollektif] mallar kavrayışına işlevsel bir muhteva vermeye imkân tanımaktadır. Böylelikle, finansal işlemler üzerinde bir vergi ve kilometre başına bir vergi, bir yandan finansal spekülasyon ve uluslararası ticaretin yoğunluğu üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olurken, diğer yandan kalkınma hedeflerine ve iklimsel meydan okumaya karşı mücadeleye hasredilecek küresel fonları besleyecektir.

Alternatif-küreselleşmeciliğin temeldeki paradoksu alternatiflerin esasının her ülke içindeki toplumsal dönüşümlerde bulunmasıdır. Küreselleşme “balonunu” söndürmenin en emin yolu, gelirlerin bölüşümünü yeniden dengeye kavuşturan ve Kuzeyde boş zamana, Güneyde ise en ivedi toplumsal gereksinimlerin karşılanmasına öncelik veren kalkınma modellerinin yürürlüğe konmasıdır. Ve böylesi deneyimlerin korunması yegâne gerçek anlamda ilerici korumacılığı tanımlar.

Michel Husson,

<http://hussonet.free.fr/mondirep.pdf>

Yeşil Bir Kapitalizm Mümkün mü?

Bu katkı, özellikle Ernest Mandel (1995) tarafından geliştirilmiş olan uzun dalgalar kuramının metodolojisini, başlıkta sorulan soruya yanıt vermeye çalışmak amacıyla geleceği öngörececek bir tarzda seferber etmeyi hedeflemektedir. Uzun dalgalar teorisinin sorunsalı kısaca hatırlatıldıktan sonra (bkz. Husson, 2007), kolaylık sağladığından *yeşil kapitalizm* olarak vaftiz edilen yeni bir birikim rejiminin sürdürülebilirlik koşulları tartışılacaktır.

Uzun Dalgalar Kuramı

Uzun dalgalar kuramı birbirinin yerini alan (genişlemeci ve daralmacı) *ardışık evrelerin* kapitalizmin bağrında birbirini izlemesini çözümler. Kuram bu evrelerin birbirinin yerini almasındaki bakışimsızlık [asimetri] üzerinde ısrarla durur. Genişlemeci evrelerin miadını doldurması *iç-kaynaklıdır* [*endogène*], diğer bir deyişle kapitalist sistemin temel mekanizmalarının işleyişinden, yani azami kâr oranı arayışı ve tekil sermayeler arasındaki rekabetten kaynaklanır. Buna karşılık, yeni bir genişlemeci evreye geçiş *dış-kaynaklıdır* [*exogène*], bu da bu geçişin (cari ticaret çevrimlerinin tersine) otomatik olmadığı,

buna karşın bir “üretken düzeni” ya da bir “birikim rejimini” tanımlayan teknolojik, toplumsal ve kurumsal bir koşullar bütününün yerleştirilmesine bağlı olduğu anlamına gelir.

Son yarım-yüzyılın tarihi iki evrenin birbirini izlemesiyle karakterize olur: 70’li yılların ortalarına kadar süren genişlemeci “*Fordist*” bir evre; ardından 80’li yılların başının liberal dönemeciyle yerleşen “*neoliberal*” bir evre. Şu andaki evre, bir öncekine oranla, üretkenlikte artışlarla, bir büyümeyle ve daha düşük bir birikim oranıyla belirginleşir. Bu evre aynı zamanda kâr oranının yeniden yüksek düzeylere getirilmesiyle de öne çıkar. Kapitalizmin daha önceki evrelerinde gerçekleşenin aksine, kârdaki bu iyileşme birikime değil, yaratılan değerden ücret payı aleyhine kırılan finansal rantların bölüşümüne hasredilmiştir. Aynı şekilde, hem küreselleşmeden (ücretlilerin tüm dünyada doğrudan rekabete sokulması), hem genelleştirilmiş bir yeniden-metalaştırma görüngüsünden (kamu hizmetleri ve sosyal koruma) hem de kapitalist üretim tarzının dünyanın bütününe yaygınlaşmasından kaynaklanan bir hiper-rekabet de bu evreye damgasını vurur.

Dolayısıyla bu evre kapitalizmin tarihinde görece yeni [daha önce rastlanmayan] ayırıcı nitelikler sergiler: kâr oranı çok yüksek olduğundan tam anlamıyla bir daralmacı evreden söz edilemez ancak birikim oranı görece düşük bir düzeyde kaldığından genişlemeci bir evreden bahsetmek de mümkün değildir. Bu diziliş, toplumsal ihtiyaçların kapitalist tanınma tarzının, bu ihtiyaçların en ilksel ve en ivedi olanlarının tatmin edilmemesi ve “*inkârına*” yol açtığı sistemik bir kriz alametidir.

Yeşil Kapitalizm ile Kâr Oranının Sürdürülebilirliği

Yeşil bir kapitalizmin varoluşunun mümkünlüğü işte bu ku-ramsal çerçeve içinde incelenecektir. Vakit kaybetmemek için, burada söz konusu olacak kapitalizm, bir yandan çevresel so-runları “kendi tarzında” (piyasacı) üstlenmeyi başarırken, aynı zamanda kendisine yeni birikim alanları ve yeni pazarlar aç-mayı başaracak bir kapitalizm olacaktır (bkz. Kutu 1).

Kutu 1

Yeşil Kapitalizm Senaryosu

1. Bir eko-vergi [çevre vergisi] (ya da bu genellik derecesinde aynı anlama gelecek bir [gaz] emisyon permileri sistemi) yürürlüğe konur; bu, değişmeyen sermaye (döner sermaye) bileşeni olarak enerjinin görece fiyatını pahalılaştırmak demektir;

2. Eko-vergi, enerjinin maliyetini yükselterek, döner sermaye üzerindeki olumsuz etkiyi hafifletmeye imkân tanıyan en fazla enerji tasarrufu sağlayacak üretim yöntemlerini kârlı hale getirir;

3. Sonuçta bu yeni süreçler, kısmen ya da tamamen vergiden sağlanacak gelirlerle karşılanacak fazladan bir sabit sermaye büyümesi gerektirir;

4. Ücretlerin payının (sömürü oranı) kâr oranının gelişimini telafi etmesi de aynı şekilde mümkündür.

Böylesi bir modelin sürdürülebilirliği, birbirinden iyice ayırt etmeyi deneyeceğimiz birden fazla soru yaratır. Bunların ilki kâr oranı bakış açısından soyut iktisadi sürdürülebilirlik soru-sudur: yeşil kapitalizm kâr oranının korunmasıyla hangi ko-şullar altında bağdaşır? İkinci soru, bütünü içinde uyumlu [insicamlı] bir birikim rejimini tanımlamaya imkân tanıyan diğer bileşenlere – pazarların yapısı, dünya ekonomisinin di-

zilişi, rekabetin düzenlenmesi – ilişkindir. Üçüncü soru daha geniş kapsamlı olup neoliberal kapitalizmden yeşil kapitalizme geçiş biçimlenişlerine [modalités] ilişkindir.

Birinci sorunun incelenmesi Ek 1’de yapılmaktadır. Genel sonuç; değişmeyen bir kâr oranını garanti eden bir yeşil birikim rejiminin, yeşil yatırımın yeterli bir etkinliğini varsaymak koşuluyla pratikte mümkün olduğudur. Burada kilit-değişken, bağlanan sermayenin %1’ine eşdeğer bir yeşil yatırımla elde edilen enerji yoğunluk düşüşü yüzdesini ölçen esnekliktir. Diğer düzeltici değişken ise, azalması kâr oranının, geçici ya da değil, korunmasına aynı şekilde katkıda bulunabilecek olan ücretlerin payıdır.

Bu ilk çözümleme temel bir saptamayı bir çırpıda gözler önüne serer: yeşil bir kapitalizmin sürdürülebilirliğinin koşulları teknolojik etmenler (“yeşil” üretim fonksiyonu) ile toplumsal etmenleri (gelirin bölüşümü) sıkı biçimde birbirine bağlar. Ama yinelemekte yarar var, bu ilk sonuç salt kâr oranlarının belirleyenlerine ilişkindir ki bu da istikrar kazanmış bir birikim rejimini tanımlamak için yeterli değildir. Bu konuya tekrar dönülecektir, ama bir birikim rejiminden bir diğerine geçiş sorununu ele almak şimdiden mümkündür.

Yeşil Kapitalizme Geçiş

Tartışma aslında iki evreyi birbirinden ayırmayı gerekli kılıyor: verginin getirilmesine tekabül eden *hazırlık* evresi ile kâr oranının yeterince yüksek bir düzeyde istikrar kazanmasını sağlayan *telafi edici etkilerin hızlı yükseliş* evresi. Hazırlık evresinde, yeni üretim tekniklerinin, meyvelerini hemen vermek

için hiçbir nedene sahip olmadıkları düşünüldüğünde, kâr oranı ancak ya ücret payında ya da işletmeler tarafından ödenen vergilerde bir azalmayla korunabilir. Fakat bu muhtemel telafi [zarar tazmini] verginin teşvik karakterini yine de azaltır. O halde bu telafinin hangi düzeyde gerçekleştiğini ayırt etmek gerekir. Şayet bu her işletme için ayrı, yani enerji harcamaları oranında [prorata] yapılma eğilimindeyse teşvik etkisi sıfırdır. Telafi eğer en genel düzeyde gerçekleştiriliyorsa, o zaman kâr oranlarının sektörel yapısı değiştirilir: kâr oranı çok fazla enerji tüketen sektörlerde düşerken, daha az enerji-obur dallarda korunur, hatta yükselir. Teşvik etkisi ortadan kaldırılmaz ama yine de azalır.

Dolayısıyla ilk sonuç, bir eko-verginin etkinliğiyle kapitalizme özgü bir kârlılık zorunluluğunun varlığı arasında mevcut çelişkiyi vurgulamak olacaktır. Eko-verginin etkinliği ancak çok büyük enerji yoğunluğuna sahip işletmelerin kârlılığını, bir *ilk kârlılık-şoku* yoluyla gerçek anlamda vurduğu takdirde optimal olabilir. Eko-vergi sayesinde sağlanan kaynakların, bu ilk evre boyunca, verginin lehtarı devlet tarafından, kamu yeşil yatırım programlarına hasredilmesi gerekecektir. Ne var ki, kâr oranlarının bu şekilde çarpıtılması kapitalizmin “doğal” işleyişine aykırıdır.

Kâr Oranlarının Eşitlenmesi

Kapitalizm “çok sayıda sermayeler” arasında rekabet üstüne kurulu bir sistemdir. Bu somut olarak, kapitalizmin belli sektörlerini diğer sektörler aleyhine güçlendirmeye ve böylece bir bütün dinamiğini tahrik etmeye imkân tanıyacak bir teşvik sis-

temi tasarlamak gerektiği anlamına gelir. Yeşil sermaye malı üreticisi sektörler, büyüyen pazarların sürüklediği daha yüksek bir kâr oranından yararlanarak bu yeni dinamizmin itici güçleri olacaklardır. Ancak bu sunuş büyük bölümüyle, değer yasasını, diğer bir deyişle; belli sektörler tarafından elde edilen daha yüksek kâr oranlarının, diğer sektörlerdeki daha düşük kâr oranlarıyla telafi edildiği ilkesini unutan bir kurgudur.

O zaman, yeşil üretim malları üreten bir kesim I'in, tüketim malları üreten kesim II'de yaratılan artık-değerin giderek daha büyük bir bölümünü kendisine çevirerek, ekonominin geri kalanından daha hızlı büyüyeceği dengesiz bir yeniden-üretim şemasına varılacaktır. Böylesi bir şema istikrarlı değildir ve değişken sermayede nispi bir düşüşle giderilmesi gerekir: yine burada da karşımıza, düzeltici değişken olarak gelirlerin bölüşümü çıkar.

Bir çıkış yolu yeşil sektörlerde üretkenliğin hızlandırılması olabilecektir. Bu üretkenlik artışları ücretlilere bölüştürülmeyecek, buna karşın farklı sektörler arasında nispi fiyat mekanizmaları aracılığıyla paylaştırılacaktır. Gelgelelim "kirli" teknolojilere en ufak bir başvurunun, bugün olduğundan daha hızlı bir tempoda doğrudan emek tasarrufuna imkân tanıyabileceğini tahayyül etmek güçtür. Aksine bunun tersini ko-yutlamak [postüle etmek] mümkündür.

Gerçekten de, ürün tiplerinde yeşil bir kapitalizme geçişin yol açabileceği değişiklikleri birbirinden ayırmak gerekir. Bir yandan, metallerin bizatihi doğasında, bir kez daha ek maliyetlerin katılmasından geçen değişimler olacaktır. Diğer taraftan, üretim yöntemlerinde bir değişim olacaktır. Her iki

durumda da, yeni tüketim ve yatırım mallarına katılan emek niceliğinin nasıl olup da eskisinden daha hızlı düşme eğiliminde olabileceğini hayal etmek zordur. Genel kural olarak, ilave bir emek harcamasını yansıtan en “temiz” ürünler başlangıçta en pahalı olanlardır. Her ne kadar bu farklılaşma yeni teknolojilerin hızlı yükselişiyle giderek azalacak olsa da, “canlı” emek tasarruflarının nasıl olup da yeni teknolojilere katılan “ölü” emek harcamalarındaki artışı telafi edecek şekilde hızlanabileceğini tasavvur etmek güçtür.

Rekabetin Biçimlenişleri

Günümüzde, çevresel hedeflerle sermayeler arasında rekabetin bağdaşabilirliğini sorgulayan çok zengin bir yazın [literatür] mevcuttur. Burada bu yazına örnek olarak, formalizminin ötesinde, bu tip bir önceliğe iyice işaret eden yakın tarihli bir makale (David, 2007) alınacaktır. Makalenin çıkış noktası şu saptamadır: *“Çevreden sorumlu bir kurumun devreye sokacağı mekanizmalar, piyasaların rekabetçi işleyişini gözeten bir rekabet kurulunun hedeflerine ters düşebilir”*. Bu çatışma *“üretmek için en etkin olan firmalar en kirletici firmalar olduğunda”* özellikle nettir.

Demek ki yazar, açık biçimde “çevresel etkinliği” “iktisadi etkinliğin” karşıtı olarak koymaktadır. Kurduğu model piyasacı çözümlerin mümkün saptırcı etkilerine işaret eden sonuçlara götürmektedir. Mesela şu önerme: *“Etkin firmanın rakibinden daha kirletici olduğu iki-firmalı bir modelde [duopole] emisyonlara bir vergi getirilmesi etkin olmayan firmanın pazar payında bir artış yaratabilir”* ve bunun mantıki sonucu: *“Emis-*

yonların vergilendirilmesiyle birlikte etkin olmayan firmanın pazar payı arttığında, etkin olmayan firmanın üretiminin artması mümkünken etkin firmanın üretimi vergiyle birlikte düşmeye devam eder". Paradoksal biçimde, aynı çalışma “*münhasıran kirleticilerin yatırımlarına ilişkin bir imalat işlem normu[nun] (...) rekabet üzerinde bir yansızlık özelliği sergile*”diğini gösterir. Bu, kapitalist bakış açısından dahi, niceliklerle (imalat işlem normları) bir yönetimin, maliyetlerle (eko-vergi) bir yönetime kıyasla, daha üstün rasyonalitesini teslim etmektedir. Bu sonuç, liberal çözümlerin (eko-vergi veya emisyon permileri piyasası) çevresel bakış açısından kaynakların optimal bir dağılımına götüreceği yolundaki neoliberal teorik koyutu [postülayı] zor duruma sokar: rekabet yasalarına boyun eğme, tersine, kapitalist oyun kurallarına özgü saptırıcı etkilerin gelip böylesi önlemlerin etkinliğini azalttığını gösterir.

Yeşil Üretim Fonksiyonu

Liberal yaklaşım kararlı biçimde iyimserdir. Örneğin, fosil kaynakların tükenmesini gerçek bir tehlike saymaz. Petrol fiyatında artış sürecektir olursa, bu artış sonunda cari fiyatlarla kârlı olmayan yatakları kârlı kılacak – hatta yeni yatakların keşfini teşvik edecek – ya da daha da öte yeni enerji kaynaklarını kârlı hale getirecektir. İşleyebileceğini kabul etsek bile, bu iyimser senaryo kaynakların kullanılabilirliği sorununu çözecek olmakla birlikte ek maliyet ve bu maliyetin kâr oranı üzerinde uyguladığı kesinti sorununa hiçbir yanıt getirmez.

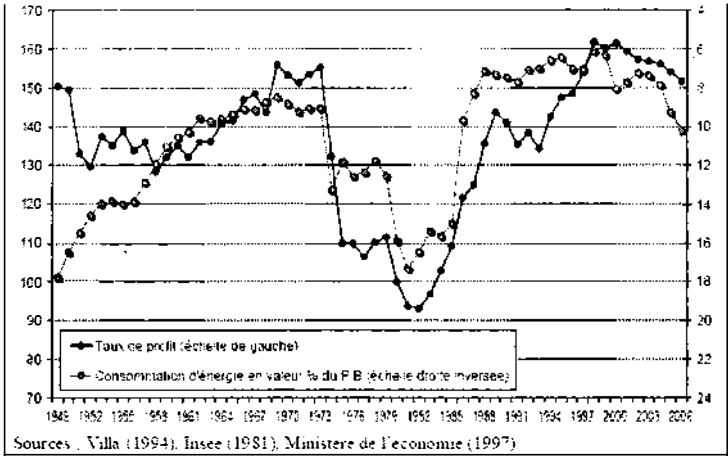
O halde liberal iyimserlik, üretim yöntemleri konusundaki “neoklasik bahis” olarak adlandırılabilir iddiayı hatırlatır.

Bu iddia, verili bir fiyat sistemi için, üretimin toplam maliyetini yükseltmemeye imkân tanıyan kullanılabilir bir üretim metodunun her zaman bulunabileceği yolunda bir çeşit varlık teoremini koyutlar. Gelgelelim, sermayenin hangi düzeyde olursa olsun enerji tasarrufu için taleplerine eksiksiz uyan ke-sintisiz bir teknik buluş akışına güvenmek için hiçbir neden bulunmamaktadır. Enerji harcamaları tarafında gerçekleştirilmesi mümkün tasarrufun, bu tasarrufu gerçekleştirmek için gerekli fazladan yatırımı otomatik olarak telafi etmesini hiçbir şey garanti etmemektedir. Üretim ölçeğine bağlı üretkenlik artışlarının yeni yeşil donanımın [teçhizatın/ekipman-ların] fiyatını aşağı çekmeye izin vereceğini kabul etmek mümkündür, ancak bunun bu ilave maliyetleri sonunda ge-çersiz kılmaya yeterli oranda olacağını iddia etmek olanaksız-dır. Bu koşullar altında, düzeltici değişken muhtemelen yine ücretler tarafında bulunacaktır.

Burada bir hatırlatma yapmak mümkündür: en azından yarım yüzyıldır, kapitalist genişleme düşük maliyetli bir ener-jiden yararlanmıştır ve bu etmen, üretkenlik artışlarına temel oluşturan tüm bir dizi [sermaye/enerji] yoğun üretim metodu-nun devreye sokulmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu üretkenlik artışlarının sermayenin ağırlaşmasını telafi etmeyi başarmış olması, daha yüksek bir enerji maliyetiyle pek müm-kün olmayabilecekti. Her halükarda Fransa örneğinde kâr oranındaki dalgalanmalarla enerji tüketiminin maliyeti ara-sında çok yakın bir bağ açığa çıkarmak olanaklıdır (Grafik 1).

Grafik 1

Kâr Oranı ve Enerji Tüketiminin Maliyeti, Fransa 1949 – 2006.

Taux de profit: Kâr Oranı (sol ölçek), Consommation d'énergie: GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Enerji Tüketimi (ters sağ ölçek).

Kaynaklar: Villa (1994)...

Sonuç olarak, kapitalist ölçütlere göre tanımlanmış yeşil bir kapitalizmin sürdürülebilirliği kabul edildiğinde, bunun diğer yandan belirlenen enerji tasarruf hedeflerine uygun olmasını garanti edecek hiçbir şey yoktur. Diğer bir deyişle, kapitalist yürüyüş mecburen, duraksamalarla ve teşviklere verilen tepkilerin ampirik denenmesiyle, kısaca körlemesine, marj hesabı yapacaktır. Kâr oranının korunmasını garanti eden yeni tekniklerin genelleşmesi şeklinde bir varış noktasının var olması zorunlu değildir ve kapitalist mantık dâhilinde bu varış noktasına ancak adım adım [tedricen] yaklaşılabılır. Burada

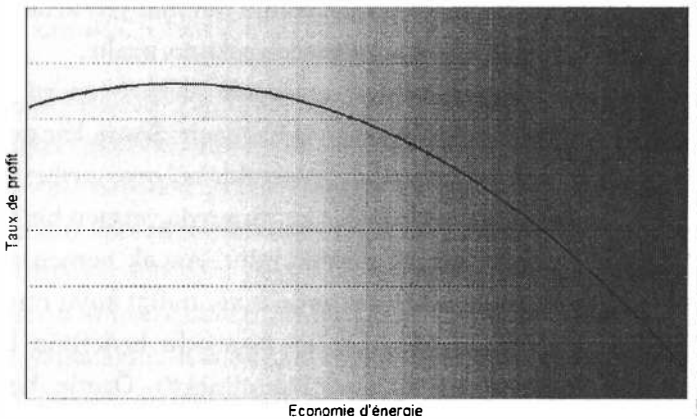
kapitalizmin temel bir ayırıcı niteliğiyle; araçların amaçlarla yer değiştirmesiyle karşılaşılır. İnsanlığın kendisi için tayin hakkına sahip olduğu hedefleri belirleyen –araçlardan başka bir şey olmaması gereken– kapitalizme özgü zorunluluklara saygıdır. Diğer bir deyişle, enerjisel yoğunluktaki düşüş, çevresel hedefler bunun ötesine gitmeyi zorunlu kılrsa bile, ancak bu düşüşün kâr oranı için bir tehdit oluşturacağı noktaya kadar olabilecektir.

Burada incelenen “yeşil kapitalizm” modeli aslında bir ekoverginin getirilmesinden yola çıkarak, buna karşın enerji tasarrufu terimleriyle hangi hedefin konulduğu belirlenmeksizin tanımlanmıştır. Buna karşın, yenilik/buluşların getirisi belli bir eşiğin ötesinde kuşkusuz azalır. İlk aşamada yeşil teknolojilerin devreye sokulmasının hacmi ekovergi ile ilave sermaye harcamaları toplam hacmine eşit enerji tasarruflarına imkân tanıdığını koyutlamak mümkündür. Ama belli bir eşiğin ötesinde bu getiri, ek bir enerji tasarrufunun net maliyeti artacak ve bunun sonucunda kâr oranı düşecek şekilde, azalır.

Grafik 2 bu dizilişi resmeder. Açık renkli bölgede enerji tasarrufları kâr oranının korunmasıyla bağdaşır. Sonra kâr oranının yavaşça düşmeye başladığı gölgeli bir bölgeye girilir: bu durumda ılımlı şekilde azalmış bir kâr oranıyla yetinen bir birikim rejimi tasavvur etmek mümkündür. Ancak hemen ardından kâr oranının tehlikeli biçimde aşağı indiği koyu renkli bölgeye varılır. Tüm sorun enerji tasarrufu hedefinin bu bölgelerin hangisinde yer aldığını bilebilmektir. Özetle, belli bir enerji tasarrufu dozuyla bağdaşan bir “yeşil kapitalizm” hayal etmek mümkün olsa da, bunun çevreye gerçek anlamda

hâkim olmak için yeterli olacağının hiçbir garantisi yoktur. Hepsi aşırı derecede iyimser bir doğrusal-olmama [non-linéarité] hipotezine dayanan referans raporları işte bu bakış açısından incelemek gerekecektir. Gerçekten de bu raporlar, emisyonların azaltılmasının toplam maliyetini, bir ton CO₂'lik azaltmanın cari maliyetini hedeflenen toplam azaltma miktarıyla çarparak değerlemektedirler. Buna karşın, bugün düşük maliyetle devreye sokulabilen işleme tekniklerinin daha büyük bir ölçekte gerçekleştirilmesinin imkânsız –ya da çok daha maliyetli– olduğunun ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Ted Trainer (2007, 2008) kullanılabılır işleme tekniklerinin yaygınlaştırılmasının iktisadi olmaktan çok fiziksel sınırları üzerinde özellikle durmaktadır.

Grafik 2
Kâr Oranı ve Enerji Tasarrufu

Taux de profit: Kâr Oranı, Economie d'énergie: Enerji Tasarrufu

Dünya Ekonomisinin Yapılanması

Kâr oranı üzerine bu değerlendirmeler sorunun tüm öğelerini ele almıyor. Uzun dalgalar kuramının en büyük katkılarından biri, yüksek bir kâr oranının korunmasının belli sayıda teknik, toplumsal ve kurumsal düzenlemeyi gerekli kıldığını göstermesi olmuştur. Bu koşullar bütünüünün kilit bileşenlerinden birisinin sermayeler arasında gerçekleşen ama aynı zamanda coğrafi bir boyutu da içine alan rekabet biçimlenmelerine ilişkin olduğu görüldü. Bu zaten bir “yeşil kapitalizm”in temel bir varoluş koşuludur: eko-vergi tarafından getirilen yeni normun veya emisyon permileri piyasasının evrensel tarzda, gezegen ölçeğinde tesis edilmesi gerekir. Aksi halde, hem kapitalizmin işleyişinin temel kurallarından birini (bir dünya pazarında rekabet) hem de çevresel hedeflerin gerçekleştirilmesini tehlikeye atan tüm bir dizi saptırıcı etkilerin ortaya çıktığına tanık olunabilecektir.

Örneğin, bazı ülkelerde fiilen uygulanan ama bazılarında uygulanmayan bir eko-vergi düşünelim. Bu farklı ülkelerde kurulu işletmeler arasındaki rekabet çarpıtılmış olacak ve bu da işletmelerin faaliyetlerinin bir bölümünü yeşil teknolojilerin devreye sokulmasına sağlanan teşviğin sıfır ya da daha düşük olduğu “vergisiz” ülkelere doğru kaydırmalarına [relocalisation] yol açacaktır. Emisyon permileri piyasasında da aynı saptırıcı etkileri, belki de çok daha kolay, tasavvur etmek mümkündür.

Kimileri bu çelişkilerden gelişen piyasalar tarafından sunulan pazarların büyümesinden geçen kısmî bir çıkış hayal etmekte. Bunlar dünya ekonomisinin görece istikrarlı bir

dizilişini hayal ederler. Bu dizilişte devre şu şekilde tamamlanır: ileri ülkeler gelişen piyasalara yeşil teknoloji satacak ve onlardan bu yeni teknolojilerle giderek artan bir şekilde üretilen düşük fiyatlı metalleri satın alacaklardır. Ne var ki bu dünya ölçeğinde bir düzenleme merciinin kurulmasını gerektirir. Daha önce –özellikle rekabet konusunda– ortaya konulan tüm sorunlar kendilerini tüm genişlikleriyle dünya pazarı ölçeğinde ortaya sererler.

Dahası, enerji maliyetinin pahalılaşması taşıma maliyetlerini artıracak ve maliyetlerin düşmesine katkıda bulunan alışverişlerin [mübadelelerin] yoğunlaşma derecesini yavaşlatacaktır. Yine burada da, azami kâr hedefiyle enerji harcamalarının azaltılması arasında bir çelişkinin belirginleştiği görülür.

Pazarlar Sorunu

Potansiyel olarak yüksek bir kâr oranının elde edilmesi, bütünsel uyuma sahip [insicamlı] bir birikim rejiminin kurulmasının gerekli ancak yeterli olmayan koşuldur. Buna ek olarak talebin yapısının da elverişli olması gerekir. Bu durumda yeniden-üretim sorunu kendini ortaya koyar: yeşil üretim satışla nasıl eritilecektir? Kâr gerçekten de realize edilmelidir, diğer bir deyişle üretilen satılmalıdır. Yeni bir genişlemeci evreye eşlik eden “üretken düzen” aynı şekilde bu pazarlar sorununu da ele almalıdır.

Bu konuda, yeşil kapitalizmin ilave zorluklar getirmek dışında yapabileceği bir şey yoktur. Talep tarafında, kâr oranını ücretlerde bir düzeltme yoluyla koruma arzusu, efektif ücretli talebini görece daraltmak eğiliminde olacaktır. Arz tara-

lında, bileşimi, en azından geçici olarak, diğer dallar tarafından gerçekleştirilen yeşil yatırımlarda satış imkânları bulması muhtemel üretim araçlarının “yeşil” kesiminde daha hızlı bir büyüme yönünde değişecektir. Kesim I’ın bir kendi kendini büyütmesine [auto-croissance] tanık olunan böylesi bir şema sonsuza dek sürdürülebilir değildir ve burada yine sabit sermayenin büyümesinin gelip kârlılığı baskılaması riskiyle karşılaşılır.

Diğer taraftan, yeşil metaların fiyatı, en azından ilk aşamada, artma ve dolayısıyla ücretli talebinin emiş kapasitesini azaltma eğilimde olacaktır. Yeşil kapitalizm aynı şekilde talebin enerji maliyeti daha düşük ama buna karşın üretkenlik ve dolayısıyla kâr artışına yol açması daha az muhtemel hizmetlere yönelmesine yol açacaktır. Yine çok daha önemli bir tarzda, enerji harcamalarının azaltılması mantığının “dayanıklı” malların imalatına ve sermayenin dolaşım hızında bir yavaşlamaya yol açması gerekecektir. Ne var ki bu, günümüzde yolu üretilen malların ömürlerinin kısaltılmasından geçen kâr oranının desteklenmesiyle çelişir.

Yeşil Kapitalizm Bir Tezatlar Terkibidir [Oxymorone]

Uzun dalgalar kuramı kapitalizmin iki merkezi veçhesi üzerinde ısrarla durur: tarihselliği ve küresel toplumsal model olma doğası. Dolayısıyla, kuramın kullanılması kapitalizmin tarihinin bir evresinin özgül bir birikim rejiminin sürdürülebilirlik koşullarının bütününe süpürüp atmaya imkân tanır. Kuram birkaç genel sonuca götürür.

“En dar anlamda iktisadi” planda kâr oranının korunma-

sıyla bağdaşabilir yeşil bir kapitalizmi tahayyül etmek mümkündür. Ne var ki bu bağdaşabilirliğin gereken hedeflere teka-bül eden enerji tasarrufu düzeyleri için teminini garanti eden hiçbir şey yoktur. Üretkenlik artışlarının başlangıç maliyetlerini telafi edeceği bir “yeşil Fordizmi” sürdürülebilir kılacak ve (ücretlerin payında düşüşün duracağı, hatta finansal rantlar aleyhine yükseleceğini varsaymak kaydıyla) ücretli pazarlarında buna tekabül eden bir büyümeyi garanti edecek yeşil teknolojileri üreten dallarda yüksek ve kalıcı üretkenlik artışlarının mümkünlüğünü koyutlamak gerekecektir. Aksi halde –ki çok daha kuvvetle muhtemel olan budur– yeşil bir kapitalizmden ziyade yeşilimsi bir kapitalizme doğru yol alınacaktır.

Yeşil kapitalizm senaryosu, kapitalizme kendisi için doğal olmayan kurallar dayatılmasını gerektirir. Böyle bir senaryo pek çok noktada bu üretim tarzının temel mekanizmalarıyla çelişkiye düşmektedir. Bir eko-verginin tüm ağırlığıyla devreye sokulması tekil sermayeler arasında rekabet ilkesini derinden sarsacak, sermayenin devrini frenleyecek ve dünya ekonomisinin istikrarlı bir yapılanmasıyla sonuçlanmayacaktır.

Özünde, yeşil kapitalizm hipotezi kapitalizmin günümüzdeki dizilişini derin biçimde altüst edebilecek sert bir “dış-kaynaklı şok” gerektirir. Bunun da ötesinde, artan bir merkezileşme düzeyini teminat altına alan gezegen ölçeğinde bir merciinin [organın] var olmasını ve bir kez daha, kapitalist üretim tarzının rekabetçi özüne aykırı küresel normların konulmasını gerektirir.

Demek ki yeşil kapitalizm bir tezatlar terkididir. Böyle bir birikim rejimi hipotezi kapitalizmin yasalarının kötü bir kav-

ranışına ve onun çevresel meydan okumaya rasyonel tarzda karşı koyma kapasitesini abartmaya dayanır. Bu olumsuz sonuç eko-sosyalist bir seçeneğin özgüllüklerine işaret etmeye imkân tanır. Bu seçenek dünya ölçeğinde bir planlama ve kapitalist mantığa uygun üretim ve tüketim tarzlarının yeniden tartışma konusu yapılması anlamına gelir. İktisadi terimlerle, bu seçenek toplumsal artık oranında önemli ölçüde bir düşüş ya da her halükarda bu oranın muhtevasında derin bir dönüşüm talep eder. Yalnızca bir tek örnek vermek için, tüketim mallarının dayanıklılığın artması bizatihi bir kârlılıkta-düşüş etmenidir.

Michel Husson,
Contretemps n°1 (nouvelle série) 2009 Ocak,
<http://hussonet.free.fr/capivert.pdf>

Kaynakça

David M. (2007), « Politique environnementale et politique de la concurrence », *Économie et Prévision* n°178–179.

<http://gesd.free.fr/a125138.pdf>

Husson M. (2007), *La théorie des ondes longues et le capitalisme contemporain*, mai.

<http://hussonet.free.fr/mandel07.pdf>

Insee (1981), *Le mouvement économique en France 1949–1979*.

Mandel E. (1995), *Long waves of capitalist development*, gözden geçirilmiş ikinci baskı, Verso

Ministère de l'économie (1997), *L'énergie en France*.

<http://www.industrie.gouv.fr/energie/statisti/pdf/reperes.pdf>

Trainer T. (2007), *Renewable Energy Cannot Sustain A Consumer Society*, Dordrecht, Springer.

Trainer T. (2008), « A short critique of the Stern Review », *Real-World Economics Review*, n°45.

<http://www.paecon.net/PAEReview/issue45/Trainer45.pdf>

Villa P. (1994), *Un siècle de données macro-économiques*, INSEE Résultats n°303–304.

<http://www.cepii.fr/francgraph/bdd/villa/mode.htm>

Ek 1

Eko-Vergi Öncesi ve Sonrası Kâr Oranı

Basitleştirmek için, enerji maliyetinin sıfır olduğu bir sistemden, enerji maliyetinin eko-vergiye eşit olduğu bir başka sisteme geçildiğini varsayacağız. Bu durumda başlangıçtaki kâr oranı R_0 şu şekilde ifade edilecektir:

$$R_0 = (m-e)/k$$

m : kâr marjı oranı
 k : sermaye yoğunluğu (GSYİH birimi başına sermaye)
 e : GSYİH birimi başına enerji harcamaları

Enerji harcamalarını pahalılaştıran ve kârı aynı oranda azaltan, buna karşın sağlanan kaynağın, yeşil yatırımları teşvik şeklinde işletmelere aktarıldığı bir eko-verginin koyulduğu varsayılmaktadır. Eko-verginin konulmasından sonra yeni kâr oranı R_1 şu şekilde hesaplanır:

$$R_1 = (m+\partial m-e-\partial e) / (k+\partial k-\partial e)$$

∂e : GSYİH birimi başına eko-vergi
 ∂m : kâr marjı oranında değişme
 ∂k : sermaye yoğunluğunda değişme

Yeşil kapitalizmin, yeni kâr oranı R_1 eğer başlangıçtaki kâr oranı R_0 'ın altında değilse sürdürülebilir olduğu söylenecektir. Bütün hesaplamalar yapıldıktan sonra (bkz. aşağıdaki paragraf) bunun böyle olabilmesinin genel koşulu şu şekilde ifade edilebilir:

$$\epsilon_1 + A \cdot \epsilon_2 \geq B$$

$$\epsilon_1 = - (\partial e / e) / (\partial k / k)$$

enerji harcamalarının sermaye yoğunluğuna esnekliği

$$\epsilon_2 = (\partial m / m) / (\partial k / k)$$

kâr marjı oranının sermaye yoğunluğuna esnekliği

$$A = 1 / (1 - R_0)$$

$$B = (m - e) / [m(1 - R_0)]$$

Bu formül şu şekilde yorumlanabilir. Eko-verginin konulması başlangıçta kâr oranını baskılar. Ama başlangıçtaki bu kesinti iki şekilde telafi edilebilir:

— bunların ilki sermaye harcamalarında 1 puanlık [%1] bir artışın imkân tanıdığı enerji harcamalarında düşüş yüzdesini gösteren esneklik $\hat{A}1$ ile ölçülen yeşil yatırımların enerji tasarruf kapasitesidir.

— ikincisi ise kâr marjı oranını sermaye yoğunluğundaki artışı telafi edecek şekilde büyötmekten ibarettir. Bunu yapabilme yeteneği esneklik $\hat{A}2$ ile ölçölür. A ile B, başlangıçtaki duruma bağlı olan ağırlıklandırma katsayılarıdır.

Eğer kâr marjı oranının değişmediği ($\hat{A}2 = 0$) varsayılacak olursa, telafi yalnızca yeni teknolojilerin enerji harcamalarında tasarruf kapasitesine bağlı olur.

Küçük Ekolojik Toplumsal Fabl

[Kıssa]

Sadece otomobil üreten bir ülke düşünelim. Bu toplum 80 ücretli ile 20 rantiyeden oluşsun. Her rantiyeye bir ücretlinin iki katı gelire sahip olsun. Ve bu geliri, 80 ücretlinin tükettiği 80 otomobilden iki kat daha pahalı ve iki kat daha kirletici bir 4x4 alımında harcasın.

Şimdi de, rantiyelerin gelirini, yalnızca, ücretliler gibi normal arabalar satın alabilecekleri tarzda azaltan bir çeşit *Grenelle* * düşünelim ve hesabı yapalım.

GSYİH daha önce (mademki 4x4 çift sayılıyordu) 120'ye eşitti ve 100'e düşer. Dolayısıyla, %20 “küçülme” vardır. Ücretlilerin çalışma zamanı, [gelir] düzeylerinde bir değişiklik olmadan aynı oranda azalmış olur. Ve 4x4'ler iki kat daha fazla kirletici olduğundan toplam CO₂ emisyonları da aynı şekilde %20 azaltılmış olur. Tek fark gelirlerin bölüşümündedir: Ücretlilerin payı, %66,6'dan (80/120) %80'e (80/100) yükselecek artmış buna karşın rantiyelerinki azalmıştır.

* *Grenelle*: 68 Mayıs sonunda Paris'te Grenelle sokağındaki Çalışma Bakanlığı'nda sendikalar ve işveren örgütleri arasında varılan ancak imza edilmeyen anlaşmadan mülahazat: Mutabakat. Bu terim yakın zamanda önemli konularda kamuoyuna danışma anlamında tekrar kullanılmaya başlandı. Örnek: 2007 Çevre Grenelle'i.

Bu fabl açık biçimde Angela Merkel'in, Avrupa Komisyonunun 2012 yılından itibaren binek araçların CO₂ emisyonlarına azami bir eşik belirleyen kararına aşırı düşmanca tepkilerinden esinlenmiştir. Almanya en kirletici, büyük motor hacmine sahip (lüks?) binek otolarda uzmanlaştığından, bu önlemin Alman sanayiini hedef aldığı değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu fabl işte bu nedenle yalnızca araba üretip, yalnızca araba tüketen ihtimal dışı bir dünya tahayyül etmektedir. Bu hipotezleri gerçekliğe daha uygun kılmak elbette mümkündür. Ama bu, çıkarılacak derslerde nitel bir değişikliğe yol açmayacaktır.

Birinci ders (hisse): gelirlerin bölüşümü ile tüketim tarzı arasında çok güçlü bir bağ mevcuttur. Gelirlerin bölüşümünü değiştirerek zararlı tüketimin mümkünlüğünü dahi ortadan kaldırmak olanaklıdır. 4x4'ler ve diğer büyük otomobiller toplumsal olarak yararsız ve ekolojik olarak tahripkârdır.

İkinci ders (hisse): GSYİH'nın toplumsal muhtevasına ilgi duymadan ne büyümeyi ne de küçülmeyi tartışmak mümkündür. 4x4 alımına giden gelirin kısıtlanması küçülmeye yol açar. Ama ücretler yarıya düşürülmüş olsaydı yine küçülme olacaktı. Her ücretli ancak yarım otomobil satın alma hakkına sahip olacağından, GSYİH üçte bir oranında, ama bu kez ücretli payı %50'ye düşecek şekilde, gerileyecekti.

Üçüncü ders (hisse): ekolojik ve toplumsal tercihlerin eklemelenmesi gerçek bir demokrasi sorununu gündeme getirir. Verdiğimiz örnekte, bir yanda rantiyelerin normal binek yerine 4x4 kullanma "özgürlüğü", diğer yanda ise toplumun tamamının sonuçlarına katlandığı CO₂ emisyon artışları kıyas-

lanmalıdır. Daha az kirliliğin piyasaca fiyatlanmayan refah etkisini, bunu rantiyelerin fiyatlanabilir tatminiyle karşılaştılabilecek tarzda, iktisatçıların dediği gibi “içselleştirmek” gerekir. Buna karşın, mülk sahiplerinin ifade tarzı üzerinde tahakkümleri o denli güçlüdür ki mevcut demokrasi bu tip tercihleri neredeyse imkânsız kılmaktadır.

Dördüncü ders (hisse): gereksiz tüketimlerin ortadan kaldırılması ücretlilerin alım-gücünü geriletmez, buna karşın, daha kısa süre çalıştıklarından refahlarını artırır.

Geriye bu fabla muhtemel itiraz kalır: fabl rantiyelerin tüketiminin ücretlilerinkinden daha kirletici olduğunu koyutlar [postüle eder]. Ama, rantiyelerin tüketiminin ortalamadan daha fazla “ekolojik olarak yanlış” olmadığını varsaysak bile, bunların hacminin azaltılması CO₂ emisyonlarını ve çalışma zamanını düşürecektir.

4x4’lerin, Mercedes’lerin BMW’lerin ve diğer büyük otomobillerin olmadığı bir Avrupa hayal edelim. Zenginler, her halükârda bu şekilde, daha az kirleteceklerdir. Hayal kırıklıkları toplumsal ve ekolojik ilave bir refahla telafi edilecektir: daha az CO₂ ve daha az çalışma zamanı. Peki, ya istihdam? denilecektir. Ciroyla refahı birbirine karıştıran piyasacı mantığın bilinçteki baskınlığı işte bu cins itirazlara bakılarak ölçülür. Bir kez daha, gereksiz mal ve hizmetlerin tüketimi durdurulacak olursa bunların üretimlerine harcanan zaman da gereksiz hale gelecek ve boş zamana dönüştürülecektir. Ama bir kez daha bu, bu gereksiz tüketimlere tekabül eden zenginlik bölümünün aynı oranda azaltılmasını gerektirir.

Özünde, toplumsal gereksinimlerin karşılanma tarzını daha az kirletici biçimleri teşvik ederek dönüştürmek gerekir. Bunun yolu, daha az enerji-obur ortak hizmetleri (sağlık, eğitim vb.) geliştirmekten, taşımacılık harcamalarını azaltacak şekilde faaliyetlerin geri göçünden [relocalisation], yaşam alanlarının ve toplumsal mekânların iyileştirilmesinden geçer. Piyasacı tüketim sıklıkla ilksel toplumsal gereksinimlerin karşılanmasının bir ikamesinden başka bir şey değildir. Boş zamanın yaygınlaştırılması ve kolektif donanımın kullanıma sokulması tüketim tarzlarının dönüşümünün olmazsa olmaz önkoşulları gibi görünmektedir. Maddeci olarak nitelenebilecek bu kavrayış, alternatif seçeneğin özel tüketicileri suçlamasına ve eko-vergi gibi etkin olmayan ve toplumsal olarak geri letici piyasacı çözümlere net bir şekilde karşıttır.

Michel Husson, 2007 Noel'i,
<http://hussonet.free.fr/fabecolo.pdf>

Malthus'ten Kurtulmak İçin

*"Dünya üzerinde fazladan bir tek kişi vardır, o da
Bay Malthus'tür"*
Proudhon ¹

Dünya nüfusu üzerine tartışma Kahire Konferansı vesilesiyle kısa bir süre önce yeniden başlatılmış durumda. Yerkürenin çok fazla nüfusa sahip olduğu ya da çok yakında o hale geleceğine dair fikir etrafında geniş bir oydaşma gerçekleşmekteymiş gibi gözüküyor. Bu koşullar altında da, insanlığın en acil görevlerinden biri kendi demografik artışını sınırlamak olacaktır. Bu makale bu fikrin yanlış olduğunu gerçek anlamda ileri sürmemektedir: daha ziyade, esasen yöntembilimsel bir bakış açısından yola çıkarak, bu fikrin gücünü ve pratik sonuçlarını belirlemeyi hedefler.

Sorunların Biyolijeleştirilmesi

Yola çıkış noktası hiç kuşkusuz Malthus'ün, nüfus ile geçim araçları arasındaki bir diferansiyelden kalkınarak ortaya koyduğu meşhur yasasıdır. *"Geçim araçlarının, sanayi için en el-*

1. Aktaran J.-P. Maréchal, [Önsöz] préface à Malthus, *Essai sur le principe de population*, GF-Flammarion, 1992.

verişli ortam ve koşullarda, aritmetik bir diziye göre göstereceği bir artıştan daha hızlı artması asla mümkün değilken" der, diğer taraftan "nüfusun bir engelle durdurulmadığında her yirmi beş yılda ikiye katlanarak dönemden döneme geometrik bir diziye göre artacağından emin olabiliriz" ².

Bu tahmin açık biçimde hatalıdır: fark, her halükarda bugüne kadar, Malthus'ün öngörülerinin aksine, derinleşmemiştir. Ama bizatihi böylesi bir formülleştirmeye sonuçlanmaya izin veren yöntemin sorgulanması gerekir. Bizim tezimiz, bu yöntemin bir bilimsel alanın örtük modellerinin başka bir alanın bağlamına, denetimsiz biçimde oturtulmasına dayandığı yolundadır. Bu tez, halen kendini inşa etmekte olan çevrebilimin [ekoloji] çok sayıda alanında lojistik yasasının kazandığı başarının Deléage ile Le Bras³ tarafınca analizinden esinlenmektedir. Bu – yeni önkoşul – bir paradoksu hatırlatma fırsattır. Şayet nüfus artışı gelip kullanılabilir kaynakların sınırına dayanırsa, nüfusun bu durumda üstel bir ritimde artması mümkün olmaz çünkü bu durumda Meillassoux'nun tikel bir demografik artış rejimi olarak adlandırdığı rejim içinde olunur. Gerçekten de, eğer gıda tarım üretkenliği *"bir neslin üyelerini doğumdan yetişkinliğe dek beslemek için çok düşükse, artış gıda mevcutlarının dalgalanmalarının buyruğuna göre hareket edecektir"* ⁴. Malthus yasasının hüküm sürdüğü bir dünyada, nüfusun lojistik bir eğriyi izleyerek artması gerekecekti.

2. Malthus, *op. cit.* , tome 1, p.70-71 et 73.

3. J.-P. Deléage, *Histoire de l'écologie*, La Découverte, 1992. H. Le Bras, *Les limites de la planète*, Flammarion, 1994.

4. C. Meillassoux, "La leçon de Malthus: le contrôle démographique par la faim", *Les spectres de Malthus*, ORSTOM-EDI-CEPED, 1991.

Bu yasa, dinamiği benzer bir mantığa tabi olan tüm bir dizi görüngüye uygulanır: Artan bir şey vardır ama bu artış gelip bizatihi artışın hızını ağırlaştırır. Dolayısıyla ilk aşamada artış hızlıdır, aşağı yukarı üsteldir. Ardından herhangi bir engelin etkisine tekabül etmesi mümkün bir aşağı yönlü bükülme vuku bulur. Bu andan itibaren artışın hızı, incelenen nesnenin büyüklüğü bir limite [sınıra] varma eğiliminde olacak şekilde giderek yavaşlar.

Böylesi bir yasa, hayvan nüfuslarının artışı gibi belli sayıda doğal görüngüye iyi uygulanır; nüfusun artışı, her defasında özgülleştirilmesi gereken çeşitli nedenlerden dolayı frenleyici bir etmen katar. Hız, nüfus “stoğuna” negatif biçimde bağlıdır ve bu “stok” bir azami sınıra doğru eğilim gösterir. Çevrebilimin kurucularından biri olan Pearl, burada insan ya da hayvan tüm nüfuslara içkin bir yasanın söz konusu olduğu değerlendirmesinde bulunur.

Burada temel bir epistemolojik tartışma mevcut ve bu tartışmada *“basit biçimde birbirinden ayrı iki değişken kümesi düzene sokmak için aynı tip denklem kullanıyor olunması, ancak bu iki küme aynı asli ilkeye bağlı olarak işlediği takdirde zorunlu biçimde işin içine katılabilir”* ⁵ diyen Deléage’in savunduğu pozisyonu onaylamamak mümkün değildir. Bu, çok çeşitli alanları ilgilendiren genel bir ilkedir. Bu doğrultuda, sosyal bilimlerde, fizik-matematik teorilerin ithalini zikretmek mümkündür: örneğin, felaket teorisi ya da kaos teorisi, iktisadi ve finansal krizlerin nihai anahtarını, bunların arka planını oluşturdukları halde toplumsal ilişkilere herhangi bir göndermede bulunmaya gereksi-

5. Deléage, *op. cit.*

nim olmaksızın, bizlere teslim edecektir. Aynı şekilde etoloji [ıra-bilim/ilmi seciye] alanındaki çalışmaların sonuçlarını sosyolojiye yansıtmaktan ibaret olan ahlaksızlık da bilinmektedir. Bunun bir örneği, farenin fareye saldırganlığının araştırılmasının insan davranışının gizli saiklerini daha iyi anlamaya imkân tanıdığını düşünen Lorenz'dir. Deléage aynı şekilde bilişim teorisinin biyolojik çeşitlilik göstergelerinin açıklanması bağlamına anlaşılmaz biçimde ve yaklaşık kestirimlerle oturtulmalarını da zikreder.

Hayvan nüfuslarını araştıran modellerin özgüllüklerinden biri tam da bu nüfusların istikrarlı bir sınıra yönelme eğiliminde olduklarını ortaya koymalarıdır ki bu da lojistik eğrinin gidişine iyi tekabül eder. Ama bunun neden böyle olduğuna bakmak gerekir. Söz konusu olan, her türün ancak başka türler aleyhine ya da onlarla rekabet halinde kendini geliştirebileceği, bu türlerin yayılmasının karşılıklı sınırlanmasıyla, bunlar arasında az çok istikrarlı bir denge kurulacak çeşitte av-avcı modelleri olabilir. Aynı şekilde çok sınırlı bir kaynak stoğu sağlayan görece kapalı ekosistemlerden de bahsediliyor olabilir. Mesela en anlamlı örnek araştırılmaları ekolojinin bir bilim olarak kuruluşunda belirleyici bir rol oynamış olan ve kolaylıkla başka bir bağlama oturtulabilir bir sınır kavrayışını anahtar teslim veriyormuş gibi görünen göller örneğidir. Oysa bu oturtma olanaklı değildir.

İnsan Türü, Başkalarına Benzemeyen Bir Tür

Av-avcı modelleri yeryüzünün neden uğuldayan bir arı kovanı olmadığını açıklayabilirler, gelgelelim insan nüfusunun artışı, sadece kendisini diğer türler üzerinde hâkimiyet kurmanın araçlarıyla donatmış olması nedeniyle bile bu denli basitleştirici bir düze-

ne bağılı değildir. Elbette, dünya nüfusu kuşkusuz sonlu bir sınıra doğru eğilim göstermektedir ama bu, en azından şu an için kaynakların sınırlılığından başka nedenlerle olmaktadır. Yani, hayvan nüfuslarınıninkinden başka yasalara tabidir ve dinamiği çok uzun vadede bir lojistik eğri biçimini alacak olsa bile bu, toplumsaldan kaynaklanan ve Doğa ya da Gezegen tarafından konulan sınırlarla bir tutulamayacak başka temel sebeplerden olacaktır.

Bu öncelikle, insan türünün bu sınırları geriletmesi nedeniyle böyledir. Bunu söylemek, örneğine genç Engels'in Malthus ile girdiği polemikteki şu talihsiz ifadesinde rastlanan, insan türünün bu alandaki sınırsız yeteneklerine dair safdil bir iyimserliği onaylamak olmaz: *"Bizim için bunun izahı çok basittir. İnsanlığın kullanımına hazır üretici güçler sınır tanımaz. Toprağın verimi, sermayenin, emeğin ve bilimin uygulanmasıyla sonsuza kadar artırılabilir"*⁶.

Ama bunun tam tersi yönde, doğal kaynaklardan insan tarafından yararlanılmasının bugüne dek, başka herhangi bir hayvan ya da bitki türünün tersine, genişleyen bir ölçekte gerçekleştiğini yadsımak muazzam bir yöntembilimsel hata olacaktır. Alet kullanılması, toprağın zenginleştirilmesi, yeni tarım alanlarının açılması, sulama, hülasa insan emeğinin faydalı sonuçları kullanılabilir kaynakların sınırlarını hatırı sayılır ölçekte yerinden oynatmıştır. Uygulamada görevli bir tarım-bilimcinin dikkatli bir Marx okumasında üretimci bir sayıklamadan başka bir şey bulabileceğini kanıtlayan Reboul'un coşku uyandırıcı kitabının⁷ gösterdiği üzere toprağın verimliliği toplumsal bir ilişkidir. Bu öznitelik [karakteristik] başka türler üzerine yapı-

6. Marx & Engels, *Critique de Malthus*, Maspero, 1978, p. 58.

lan çalışmalardan türetilen kavramlarla modelleri oldukları gibi insan türüne yansıtma girişimleri önünde mutlak bir engel oluşturur. Zaten, köktenci bir ekolojinin mümkün sapmalarının başlıca kaynaklarından biri de işte burada bulunur.

Kuşkusuz tüm bir ilerici-sosyalist gelenek, ekolojist boyutu, sınırların sonsuza dek genişletilebilir olduğunu ve özellikle de bu genişlemenin hiçbir karşılığa sahip olmadığını, hatta ekolojik dengelerin trajik altüst oluşu riski barındırmadığını düşünerek, ihmal etmiştir. Ama bu, sınırların, en azından gıda kaynaklarına ilişkin olanların, son iki yüzyıldır önemli ölçüde yerinden oynatılmış olması gerçeğini değiştirmez.

İçten-Kaynaklı [Endogène] Bir Dinamik

O zaman, insan nüfusunun dinamiğinin özgüllüğünü tek bir sözcükte sentezlemek gerekseydi eğer, onun, demografik geçiş [transition] kavramı yardımıyla açıklanabilir bir içten-kaynaklı lojistiğe tabi olduğu söylenebilirdi. Bu, daha önceki değerlendirmelerin kesinlikle temel bir mantıksal zorunlu sonucudur: insan nüfusu artışının yavaşlama eğiliminde olma nedenlerinin doğal sınırlarla karşılaşmayla hiçbir ilgisi yoktur.

Demografik geçiş modelinin öğelerini kısaca hatırlatarak başlayalım. Nüfusta hızlı artış, başlangıçta, hayatta kalma beklentisinin uzamasıyla birlikte ölüm oranında bir düşüşten kaynaklanır. Bu demografik artış Avrupa'da XIX. Yüzyılın tamamı boyunca gerçekleşmişti ve bunun gerisindeki temel saik geçim koşullarında sağlanan genel bir iyileşme olmuştu. Bizzat Malthus'un inandığının tersine, kötü beslenme ve yüksek ölüm

oranı salt en yoksul kesime özgü olmayıp kendisini yalnızca periyodik ancak istisnai kıtlıklarla göstermemektedir.

İktisat tarihi çalışmalarının, bilhassa 1993'te Nobel ödülünü alan Fogel'in ortaya koyduğu budur. Fogel şu bulgu üzerinde durur: *"Şimdi biliyoruz ki, kıtlıklar Malthus'un çağında çocuk ölümlerinin yalnızca %4'ten azını oluşturmuştur ve %20'lik en yoksul kesimde olağan sayının üzerindeki ölümler çocuk ölümlerinin ancak altıda biri mertebesinde olmuştur. Çocuk ölümlerinin üçte ikisi Malthus'un üretebilecek durumda ve sağlıklı saydığı toplum katmanlarından gelmektedir"*⁸.

Öyleyse, demografik büyüme, eşzamanlı olarak hem gıda üretimini artırmaya, hem de genel sağlık koşullarını iyileştirmeye imkân tanıyan ilerlemenin bir alt-ürünüdür. Dolayısıyla, burada sınırların, özgüllüğünü bir kez daha vurgulamak yerinde olacak, bir yerinden oynatılması söz konusudur: başka hiçbir tür, kendi faaliyetinden kalkınarak, üyelerinin ortalama ömrünü uzatmayı başaramamıştır: burada kesinkes bir nitel kopuş mevcuttur.

Sözcüğün gerçek anlamında demografik geçiş ikinci bir evrede, kadınların doğurganlığında doğum oranında bir yavaşlama meydana getiren bir düşüşle başlamıştır. Burada artık, Poursin'in kitabının⁹ ayrıntılı bir şekilde çözümlediği gibi, yavaş yavaş görece istikrarlı bir nüfusa doğru gidilmektedir. Poursin'in kitabı ayrıca bu sürecin doğrusal [lineer] olmadığını zira demografik yavaşlamanın, Batı toplumunda tipik olan nüfusta bir yaşlanma-

8. R. W. Fogel, "Economic Growth, Population Theory and Physiology", *American Economic Review*, col.84 no.3 Haziran 1994.

ya neden olduğunu gösterme meziyetine de sahiptir. Poursin böylelikle, Çin'de eğer çift başına tek çocuk sert kısıtlaması gerçek anlamda yerleştirilecek olursa, bunun “olanaksızlığını dile getirmenin kâfi olacağı” sonuçlara yol açacağını gösterir. “2050 yılı sonunda –o tarihte 700 milyon kişiye gerilemiş olacak– Çin nüfusunun %40'ını 65 yaş üzeri yaşlılar oluşturacaktır!”¹⁰.

Olağanüstü karmaşık olan tüm sorun doğum oranında bu yavaşlamanın nasıl gerçekleştiğini anlamaktır. Ama yayılma alanıyla sınırlı bir hayvan türünden farklı olarak bu dönüşümün, bugüne dek genel olarak gezegenin ünlü sınırlarıyla herhangi bir tür ilişkisi olmayan çok büyük ölçüde toplumsal bir görüngü olduğu açıktır.

Dünya Nüfusunun İkiye Katlanmasına Doğru

Yöntem konusunda bu açıklamalar getirildikten sonra, Tablo 1'de özetlenen verilere bir göz atmak yerinde olacaktır. Dünya nüfusu bugün 5,4 milyar kişiden oluşmaktadır. 2000 yılında 6,1 milyara, 2025 yılında ise 8,1 milyara ulaşmış olması gerekecektir. Daha da varsayımsal tahminler, dünya nüfusunun kuşkusuz bir bölgeden diğerine farklılaşan bir tarihte ancak 2100'den sonra her yerde ulaşılmış olacak 11,5 milyar kişi civarında stabilize olması gerekeceğine işaret etmektedir. Bu sabitlenmiş nüfusun bölgesel dağılımı aşikâr bir yapısal değişimi ortaya çıkarır: Dünya Bankası'nın “yüksek gelirli ülkeler” kategorisinde sınıflandırdığı ve (İsrail, Hong Kong, Singapur ve Birleşik Arap Emirliklerini de kapsayarak) kabaca “Ku-

9. J.-M. Poursin, *L'homme stable*, Gallimard, 1989.

10. Poursin, *op. cit.*

zey"e karşılık gelen ülkelerin nüfusu aşağı yukarı sabit kalırken, dünya nüfusunun ikiye katlanması esas itibarıyla "Güney" ülkelerinde gerçekleşecektir. Bu ortalama iki katına çıkış, mesela nüfusun stabilize olmadan önce bir 4,7 faktörüyle çarpılmış olacağı Sahra-Altı Afrika örneğindeki gibi baş döndürücü artışlara karşılık gelecektir.

Tablo 1
Dünya Nüfusunun Gelişimi

	Nüfus		Doğurganlık Doğum Oranı				
	1992	2025	STAB	1970	1992	1970	1992
GÜNEY VE DOĞU	4.610	7.201	10.576	5,6	3,3	3,8	2,7
Latin Amerika	453	690	913	5,2	3,0	3,6	2,6
D. Asya ve Pasifik	1.689	2.280	2.792	5,7	2,3	3,5	2,1
Güney Asya	1.178	1.913	2.778	6,0	4,0	4,2	3,1
Avrupa ve Orta Asya	495	581	672	2,5	2,2	2,2	1,6
Sahra-Altı Afrika	543	1.229	2.565	6,5	6,1	4,7	4,4
Orta Doğu K. Afrika	253	509	856	6,8	4,9	4,5	3,4
KUZEY	828	922	903	2,1	1,7	1,8	1,3
DÜNYA	5.438	8.122	11.479	4,9	3,1	3,4	2,5

Kaynak: Dünya Bankası – Nüfus (Milyon), Doğum Oranı (%), STAB: Stabilizasyon Düzeyi, Doğurganlık: Kadın Başına Çocuk Sayısı

Dünya ölçeğinde artış bakımından örtük varsayımlar zaten başlamış bir yavaşlama hareketinin sürmesine karşılık gelmektedir. 1970-1980 arasında dünya nüfusu ortalama %2,2 artmış, bu artış 1980-1992 arasında %1,7 olmuştur ve 1992-2000 dönemi için %1,5, 2000-2025 dönemi için %1,14 ve bunun ardından 2025-2100 dönemi için %0 artış öngörülmektedir. Tüm sorun bu hareketi hızlandırmanın gerekli ve/veya

olanaklı olup olmadığını bilmektir. Ama bunun öncesinde bu rakamları, güvenilirlikleri konusunda kendimize birkaç soru sormaya başlamak üzere, sorgulamak yerinde olur.

Rakamların Kesinsizliği

Tahminlerin ufku uzayıp gittiğinde kesinlikten uzaklaşıldığı herkesin malumudur, yine de bu kesinsizlik hakkında bir fikir sahibi olmakta bir yarar olmadığı söylenemez. BM geleneksel olarak, esasen doğurganlık varsayımları nedeniyle faklılaşan yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç varyant önerir. En muhtemel olarak sıklıkla orta varsayım sunulur, ne var ki makasın önemli ölçüde açılması mümkündür. Böylece, 2050 ufkunda düşük varyant 7,9 milyar, orta varyant 9,8 ve yüksek varyant 12 milyardır. 2100 ufkı için söylenebilecek tek şey dünya nüfusunun 6 ila 18 milyar kişi aralığında olacağıdır! Düşük varyant alındığında, dünya nüfusu gerçekten de 2050'den sonra azalmaya başlar ve hiçbir zaman 8 milyar kişiye ulaşmaz.

Bu muğlaklık nihayetinde hayli doğaldır, gelgelelim sorun bundan böyle dünya nüfusunda artışı gerçekte olduğunun üstünde tahmine yönelen bir tarafgirliğin mevcut olup olmadığını bilmektir. Yakın tarihli birkaç örnek bu eğilimi açıklamaya izin verir. Her şeyden önce, BM'in uluslararası düzeyde son hesaplamaları dünya nüfusunun 1990'dan bu yana, son on beş yılın ortalaması %1,73'e karşılık, yılda %1,57 arttığını göstermektedir. Böylesi boyutlarda bu tür bir yavaşlama beklenmemektedir. Kuşkusuz ondalıklardan söz edilmektedir, ancak bu küsuratlar bugüne dek el altında olan tahminlere göre aşağı yönlü bir gidişe işaret eder.

Nadiren sorulan bir başka soru da şudur: dünya nüfusunun sayımı nasıl olup da başarılmaktadır? Çok güçlü bir devlet geleceğine sahip Fransa gibi bir ülke her yedi ya da sekiz yılda bir yapılan eksiksiz nüfus sayımlarına ve özellikle nüfus idaresi istatistiklerine dayanan ara tahminlere sahiptir. Buna karşın, daha az gelişmiş istatistik aygıtı sahip ülkelerde gerçeklikten büyük ölçüde uzaklaşabilen çok kaba tahminler gerçekleştirilmektedir. Yakın geçmişteki Nijerya örneği, 1991'deki nüfus sayımı, bir demografin¹¹ kaydettiği gibi sanki "35 milyon kişi 925.000 km²'lik bir yüzölçümünde nihai olarak iz bırakmamış"çasına 123 milyon kişi olarak tahmin edilen nüfusu 83 milyon kişi olarak saymaya izin verdiğine göre bunun şaşırtıcı bir timsalidir. Daha az gelişmiş denilen birçok ülkenin aynı durumda bulunması ihtimalini dışarıda bırakmak mümkün değildir.

Ama aynı şekilde Meksika örneği de anılmalıdır. Meksika'da nüfus istatistikleri seçim sonuçlarıyla üç aşağı beş yukarı aynı güvenilirliktedir. Aslında bunun anlaşılması çok kolay bir nedeni vardır: eyaletlerin (Meksika federal bir yapıya sahiptir) ve belediyelerin kaynakları kısmen nüfuslarına bağlıdır. Dolayısıyla, nüfusu fazla tahmin etme yönünde doğal bir eğilim mevcuttur. Sonunda, bu siyasi-idari sapmaları daha iyi denetim altına alan 1990 sayımı nüfus tahminlerinde çok sert bir revizyona yol açmıştır ve 1980 tarihli bir önceki sayımla anlamlı bir bağ kurmak artık imkânsız hale gelmiştir. Böylesi bir kıyaslama örneğin (Federal il merkezi) Mexico kentinde ya da büyükşehire bağlı Netzahualcóyotl gibi belediyelerde yaşa-

11. G. Mathews, "Quand les perspectives officielles se trompent lourdement", *Futuribles* n°190, Eylül 1994.

yan nüfusta pek az muhtemel bir gerileme ortaya çıkarabilecekti. Bu muhteşem gaf hükümet tarafından açıkça örtbas edildi. Hükümete göre Meksika'nın nüfusu 12 Mart 1990'da 81.249.645 kişiydi, o kadar; tartışma kapanmıştı. Oysa bu rakamı gerçekleştirdikleri tarihlere göre aynı yıl için yapılan tahminlerle karşılaştırmak eğlenceli bir iştir: 1990 için nüfus 1978'de 100 milyon, daha sonra 1985'te 86 milyon ve hatta 1992'de sayımın kesin sonuçları henüz bilinmiyorken 84,5 milyon olarak öngörülmekteydi.

Meksika üzerine bu gözlemler, bu ülkenin yirmi yıl kadar önce demografik geçiş kuramına klasik bir istisna olarak anıldığı düşünülürken daha da ilginç hale gelmektedir. Hal böyleyken, Murdoch parlak kitabının 1976 baskısında¹² *"gelir dağılımındaki eşitsizliğe rağmen, Meksika'da doğurganlıkta kesintisiz bir düşüşün çok yakında başlaması gerekeceğini"* ilan etme riskini göze alıyordu. O bu öngörülerde bulunduğu sırada olup biten de muhtemelen buydu ve çok sayıda ülkede şu sırada olup biten de budur.

Doğurganlığın Azalması

Tıptaki ilerlemeler dünyanın hemen her yerinde ölüm oranını düşürme eğiliminde. Bundan böyle, bir nüfusun hangi hızda artacağı esas itibarıyla onun, her yıl 100 kişi başına doğan çocuk sayısını gösteren doğum oranına bağlı. Ama bu oran araştırılan nüfusun yapısından bağımsız olarak incelemek mümkün değildir. Bu kesinlikle gereklidir ve burada belirleyici bir uslamlama, yani bu oranı bir yanda ortalama doğurgan-

12. W. Murdoch, *La faim dans le monde*, Dunod, 1985.

lık, diğer bir deyişle bir kadının yaşamı boyunca sahip olacağı çocuk sayısı ve diğer yanda çocuk sahibi olma yaşındaki kadın oranı olmak üzere iki öğeye ayırştırmak söz konusudur.

Bu durumda saptanan toptan gerçek, doğurganlığın nesilden nesle gerçekten şaşırtıcı boyutlarda değişebilir olmasıdır. Elimizde bunun çok yakındaki, İspanyol Devleti'ndeki bir örneği vardır. Doğurganlık endeksi bu ülkede 1970 yılında 2,8'ken bugün (Fransa'daki 1,8'lik doğurganlığa karşılık) 1,2'ye inmiş durumdadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi Üçüncü Dünya'da neredeyse aynı sertlikte aşağı doğru yönelme örneklerine rastlanmaktadır. Güney ve Doğu ülkelerinin tamamında doğurganlık endeksi 5,6'dan 3,3'e gerilemiş durumdadır. Bu gelişim bölgelere göre az çok belirgindir ve burada bir bütün olarak alındığında Kara Afrika'nın hareketin dışında kaldığı saptanır.

Bu hızlı inceleme bizi şu şekilde özetleyebileceğimiz bir ilk sonuca götürür: *"Dolayısıyla, bir doğum kontrol politikası hatta en sert dahi dünya nüfusunun gelecek on-yıllardaki yörüngesini her halükarda nitel olarak değiştirmeyecektir. Üçüncü Dünya nüfusunun yaş yapısının bizzat kendi içinde doğurganlıkta devamlı bir artışı ihtiva ettiği yolundaki temel fikre burada tekrar rastlanır. O halde, gezegen kaçınılmaz biçimde daha da önemli bir nüfus artışıyla karşı karşıyadır: bu eğilimin kökünü tamamiyle kazımanın mümkünlüğüne dair yanılsamalar geliştirmektense, buna göre önlem almak ve bunun sonuçlarına hazırlanmak evladr."*¹³

Nüfusa Sınırlama Getirilmeli Mi?

Böylesi bir görüngünün sonuçlarını değerlendirmenin en iyi yolu kuşkusuz 1972'de *Halte à la croissance!* [Büyümeye Son!]

başlığıyla yayınlanan o ünlü kitabın sorunsalını devralmaktır. Bu referansa ilgi o denli kaybolmuştur ki, çalışma tamı tamına 20 yıl sonra tekrar gündeme getirilmiştir¹⁴. Ufak tefek değişiklerle yinelenen bu çalışma üzerinde, yazarların vardıkları üç sonuçtan yola çıkarak düşünmek yerinde olacaktır:

"1. Çok sayıda temel kaynağın insan tarafından kullanımı ve çevre-kirletici çok sayıda ürünün piyasaya çıkarılması daha şimdiden sürdürülebilir oranları aşmıştır. Malzeme ve enerji akımlarında önemli bir azaltma yapılmadığı takdirde, gelecek on-yıllarda kişi başına besin maddesi üretiminde, enerji kullanımında ve sınaî üretimde denetimsiz bir gerileme meydana gelecektir.

2. Bu gerileme kaçınılmaz değildir. Bundan kaçınmak için iki temel değişim zorunludur. Bunların ilki, maddi üretimin ve nüfusun artışını devam ettiren politikalarla pratiklerin bütünsel bir gözden geçirilmesi ve düzeltilmesidir. İkincisi, malzeme ve enerji kullanımında etkinlikte hızlı ve büyük boyutta bir artıştır.

3. Sürdürülebilir bir toplum hem teknik hem de iktisadi bakımdan hâlâ mümkündür. Bu toplum, sorunlarını daimi bir genişlemeyle çözmeye çalışan bir toplumdur çok daha cazip olabilecektir. Sürdürülebilir bir topluma geçiş, kısa ve uzun vadeli hedefler arasında kesin bir dengeli ve üretim hacminden çok kendine-yeterliğe, hakkaniyete, yaşam kalitesine öncelik verilmesini gerektirir."

Nüfus-Yoksulluk Döngüsü

Bu sonuçlar, önemi, nicelendirilmiş [quantifié] büyüklükler kul-

13. T. Coutrot et M. Husson, *Les destins du Tiers Monde*, Nathan, 1993.

14. *Halte à la croissance*, Fayard, 1972. D. And D. Meadows, *Beyond the Limits*, Earthscan Publications, Londra, 1992.

lanmasından değil, üç kısır döngüden yola çıkılarak özetlenebilecek “sınırlara geçiş”in sistemik bir temsilini önermesinden ileri gelen bir modelden kaynaklanırlar. Bunlardan ilki, yoksullukla nüfus arasında karşılıklı bir ilişkiye dayandığından, bizi burada tikel biçimde ilgilendirmektedir. Yoksulluk, insanları ilerlemenin tek yolunun çok sayıda çocuk sahibi olmaktan geçtiği bir durumda tutarak nüfus artışını devam ettirir. Bunun tersine, aşırı yüksek bir nüfus yoksulluğu yeniden-üretir, ancak bu, okula, hastaneye, tüketim mallarına artan bir talep nedeniyle –yani “sınaî ürünün yatırımdan saptırılmasıyla”– sermaye artışının frenlenmesi dolayımıyla olur. Açık biçimde merkezi önemdeymiş gibi görünen bu ilk mekanizma üzerinde duralım. Bu mekanizma, nüfus salt bu sıfatıyla sınaî gelişmenin önünü tıkayan bir etmen, her halükarda yegâne etmen olmadığı ölçüde, açıkça sakat bir tarzda sunulmaktadır. Yazarlar, birçok başka unsurun dikkate alınması gerektiğine işaret etmek zorunda kalırlar ve bunları biz-zat kendileri zikrederler: *“kullanılabilir artık yabancı yatırımcılar tarafından dışarıya, yerel seçkinlerin lüks harcamalarına, borç ödemesiyle ya da ölçüsüz bir silahlanmayla başka tarafa, aktarılır”*.

Şayet bu doğruysa, sorunu, nüfusu tek düzeltici değişken haline getirerek ortaya koymak mümkün değildir. Azgelişmişlik ve/veya yoksulluk sorunu demografik bir soruna indirgenemez. Zaten demografik geçiş kuramının da dakik anlamda demografik bir teori olmamasının nedeni de budur. Ona genel görünümünü verecek olan ve doğurganlıkta az ya da çok bir azalma sağlayacak olan kalkınmanın bizatihi toplumsal koşullarıdır. Paradoksal biçimde, Meadows’ların ekolojist olarak nitelendirilebilecek yaklaşımları temelde yoksulluk dön-

güsüne, biraz Malthus'unkini çağrıştıran, teknikçi ya da sanayici bir bakışı sürdürür. Üçüncü Dünyada güya bizatihi bir yatırım kaynağı açığı mevcuttur, oysa esasen kendisini başka terimlerle ortaya koyan toplumsal bir sorun söz konusudur: kullanılabilir artığın tahsisine kim karar vermektedir. Geçerken, bu tartışmada her halükarda özgül biçimde ekolojik herhangi bir boyut olmadığını da kaydedelim.

Sınırlara Geçişle Çöküş

İkinci döngü besinden geçer ve burada Malthus yasasının, üstel [nüfus] artışı[nı] modellenmiş yaklaşımın merkezi bir kavramı olarak sunmaktan ibaret olan en basit biçiminde bir yeniden zuhuruna rastlanır. Ama verilerin yine de kanıtladığı şey, besin üretiminin de aynı şekilde üstel bir eğri izlediğidir, oysa Malthus bunun basit biçimde aritmetik artış göstereceği kanısındaydı. Sonuçta, kişi başına gıda üretimi, Afrika hariçinde, ortalamada artma eğilimindedir. Kuşkusuz burada çok büyük eşitsizliklere açık ortalamalar söz konusudur, gelgelim aşağıdaki itiraz burada tayin edici değildir: ortalamalarla akıl yürütmek, doğal sınırlarla besbelli alakası olmayıp egemen toplumsal düzenle çokça ilgisi olan bölüşüm normlarından soyutlama yapmak anlamına gelir.

Geriye tamamıyla yerinde bir soru kalır: öngörülen demografik artış hesaba katıldığında gelecek nüfusu beslemek mümkün olacak mıdır? Yine burada da, Meadows'ların cevabı, ilerlemeye kör bir imanla tarafgir olmasından kuşku duyulmak mümkün olmadığından, ilginçtir. Ne dedikleri çok açıktır: yeni toprakları tarıma açmak, erozyona uğramış toprakla-

rı eski haline getirmek ve verimi iki katına çıkarmak koşuluyla dünya nüfusunun tümünü XXI. Yüzyıl sonu için tahmin edilen 12,5 milyar düzeyi de dâhil beslemek mümkündür. Nihayet, saptadıkları üçüncü zorluk gerçekte gezegenin değil, kullanılabilir artığın sınırlarından kaynaklanır: herkesi beslemek, iktisadi faaliyetin diğer alanlarındaki yatırımı aynı oranda azaltan bir yatırım çabasını gerektirir.

Burada çok hızlı bir şekilde özetlenen bu temel kurallardan yola çıkarak, model iki temel kavramı; aşma (*overshooting* [ifrat]) ile çöküşü (*collapse*) içine alacak tarzda geliştirilir. Bu iki kavrayış, sınır kavrayışının yöntembilimsel olarak tutarlı zorunlu mantıksal sonuçlarıdır. Aşma “*çevre tarafından katlanılabilir yük kapasitesini aşma*” olgusu olarak tanımlanır. “*Aşmaya bir sistemin sınırlarına göre kendi öz-denetimini yapmasını engelleyen bilgi geri dönüşlerindeki gecikmeler veya hatalar neden olur?*”. Çöküş “*nüfusun veya ekonominin katlanılabilir sınırların aşılmasıyla sürüklendiği sert ve denetimsiz bir gerileme*”ye verilen isimdir. Çöküş özellikle, çevrenin uğradığı bir zarar sonradan ona daha da fazla zarar vermeye yönelecek bir süreci harekete geçirdiğinde bir kısır döngünün meydana gelmesiyle sonuçlanır. Diğer bir deyişle sınırın varlığı sistemik krizlerin mümkünlüğüne yol açar.

Dolayısıyla, Meadows’ların temel senaryosunun mevcut eğilimlerin sürdürülmesi halinde, bir sonraki yüzyılın ortalarına doğru bir çöküş öngörmesi şaşırtıcı değildir. Bu çöküş, sonuçta sınaî yatırım imkânlarını azaltacak olan doğal kaynaklarda bir tükenme ile çevre kirliliğinde bir artıştan kaynaklanır. Tarımda çevre kirliliği toprağın verimini azaltır ve telafi edici ya-

tırımın yokluğunda gıda üretimi düşer. Nüfusun kendisi de gıda yetersizliği nedeniyle gerilemeye başlar. Bu senaryo teknolojinin ilerlemesine ilişkin varsayımlara göre değişime uğratılabilir. Gelgelelim, hem bu teknolojiler pahalı olduklarından hem de bunlara tahsis edilecek kaynakların da sonsuza dek genişletilmesi mümkün olmadığından, vade en iyi ihtimalde dahi sadece geciktirilmiş olacaktır. Demek ki burada bir teknolojik-yenilikler/buluşların-azalan-verimi yasası mevcut olacaktır.

Eğer felaket-senaryosunun önüne geçilmek ve dolayısıyla sürdürülebilir bir kalkınmaya geçişi başlatmak üzere mevcut eğilimleri terse çevirmek isteniyorsa üç şeyin yapılması gerekir. İlk koşul demografiye ilişkin olduğundan bizi özellikle ilgilendirir: herçef, 1995'ten itibaren doğumları her çift için ortalama iki çocukla sınırlamak olmalıdır. Mevcut dünya nüfusunun yaş yapısından kaynaklanan atalet nedeniyle bu kurala uyulması nüfusun gelecek yüzyılın ortalarına dek artmasını yine de engellemez. Yani çöküş referans senaryosundakine benzer koşullar altında her halükarda meydana gelecektir. Alistırmanın üzerinde durulmaya değer başlıca sonucu böyledir.

Geriye sürdürülebilir bir gelişmeye geçişin büyümenin özel şartlarını konu alan diğer koşulları kalır: kişi başına sınıflı ürüne Güney Kore'nin şu anda ulaşmış olduğu düzeyde bir öz-sınırlama getirilmeli ve bu şekilde açığa çıkacak kaynaklar kirlilik-düşmanı yatırımlara hasredilmelidir. Şayet betimlenen koşulların tamamı bir araya getirilirse, kaynakların tükenmesinin önüne geçilerek ve günümüzde ulaşılmış olan kirlilik oranlarını aşmayan oranlara dönülerek sürdürülebilir bir gelişme düzeyine erişilir.

Elbette, itiraz edilmesi mümkün ve ayrıca çokça itiraz edilebilir bir model söz konusudur. Ama bu modelin önemi nüfusa *a priori* belirleyici bir rol atfeden bir sorunsaldan yola çıkıyor olmasıdır. Oysa elimizdeki sonuçlar kilit değişkeni oluşturanın esas olarak nüfus olmadığını göstermektedir. Gezege- nin sınırlarını aşmamaya imkân tanıyan özgürlük düzeyleri- nin açığa çıkması, esas itibarıyla büyüme tarzı cenahında ve özellikle de en gelişmiş ülkelerin büyüme tarzı cenahında mümkün olacaktır. Nüfus bağımsız bir değişkenden çok bir sonuçtur. Şayet çöküş meydana gelecek olursa, gıda kaynak- larında bir düşüşle birlikte nüfusta bir azalma olacak, kısaca kapitalizm-öncesinde karakteristik olan nüfus yoluyla bir dü- zenlemeye dönüş yaşanacaktır.

Gerçekliğin gelecek on-yıllar boyunca benimseyeceği se- naryo konusunda bütünüyle endişeli olmak mümkündür. Meadows'ların tahminleri temel alınacak olursa, sürdürülebi- lir gelişmenin toplumsal-iktisadi koşulları gerçekten de ulaşılmaz gözükmektedir. Bu koşullar en gelişmiş ülkelerin yaşam tarzında öyle kökten bir terse dönüş gerektirirler ki hangi top- lumsal gelişmelerin bunu dayatmaya muktedir olabileceğini görmek pek mümkün değildir. Yine de tartışma eksenimiz açısından önem taşıyan nokta nüfusun ne bizi bir sorun ne de bir çözüm olarak belirginleşmesidir: bir kez daha geze- genin sınırları esasen gelişme tarzından kaynaklanır.

Bunun yanısıra öngörülen senaryo doğru biçimde çaplan- mıştır: dünya ölçeğinde çift başına ortalama iki çocukla sınır- lanan doğurganlığa geçiş, zorlama (cebir) düzeyi barbarca olarak nitelendirilmeleri sonucunu doğurmayacak yöntemler-

le (kuşkusuz bugünden yarına değil) ulaşılması tasavvur edilebilecek tek hedeftir. Ve şunu ne kadar vurgulasak azdır: bu denli sert bir yavaşlama dahi dünya nüfusunu yeterince uzun sürelerde frenleyemez ve böylesi bir frenleme gezegenin sınırlarını gerçek anlamda daha öteye taşıyamaz.

Bizatihi “Demografik Sorun” Yoktur

Le Bras son kitabında¹⁵, özellikle “*siyasal iktisadın biyolojileştirilmesi*” yolunda bir girişimi ifşa ederek, burada yapılmakta olana yakın bir analiz geliştirir. Buna karşın, bu çok doğru ifade Le Bras’ı karşı saldırıyı daha öteye taşımaya ve ister toprak, ister doğal kaynaklar, ister enerji ya da isterse atmosfer bunların hangisi söz konusu olursa olsun, gerçek anlamda sınırlar tanımlamanın günümüzdeki mümkünlüğünü dahi yadsımak anlamına gelen bir tavır benimsemeye götürür. Bu tanıtlamanın tartışılması bizi, tezi daha az sert olan ve aşırınüfusla ekolojik baskı arasında her türlü özdeşleştirmeyi reddetmekle yetinen makalemizin ötesine sürükleyecektir.

Gerçekten de böylesi bir denetimden çıkış, toplumsal tartışmada daimi bir tehlike oluşturur. Mesela, Rio Konferansı vesilesiyle bir gazeteci şunları yazmaktaydı: “*Dünya Bankası’nın yakın tarihli bir raporunda açıklığa kavuşturulan herkesin malumu bir hususu hatırlatacak olursak, üçüncü dünya ülkelerinin büyük bir hızla ilerleyen demografisinin çevrede bozulmanın başlıca nedeni olduğu gerçi bilinmektedir*”¹⁶. Bu iddialı üslup uyanık gazetecilikte iğrenç olan ne varsa hiç kuşku yok sentezler: “*bilinmektedir ki*”, “*bu herkesin malumu bir husustur*”, zik-

15. H. Le Bras, *op. cit.*

redilme zahmetine bile girilmeyen “*Dünya Bankası’nın bir raporu*”. Üstelik gel gör ki bu olgusal olarak da yanlışır: cümle âlem bilmektedir ki, kirlilikten ezici oranda sorumlu olan zengin ülkelerdir. Sahte kanıtlar işte bu şekilde üretilmekte, örtük bir gerici söylem işte bu şekilde yayılmaktadır.

Can sıkıcı olan, bu şüpheli ideolojinin bir yankısının en iyi niyetli ekolojik tavır alışlarda bulunabilir olmasıdır. Deléage dahi böyle bir sürçmeden yakasını kurtaramaz. Kitabının sonunda kendi gözünde “*endişe verici boyutlar*” alan görüngüleri sıralarken, biyokimyasal ve ekolojik süreçlerin kopuşlarını, iklimsel düzensizlikleri anar ve bunlara aynı önem sırasında şunu da ekler: “*bu bozulma sürecine tehlikeli bir boyut kazandıran demografik artış*”¹⁷. Dünya nüfusunun muhtemel gelişmelerini hatırlattıktan hemen sonra, Benhamias, sanki çok kalabalık olmaktan nefessiz kalıp boğulacakmışız gibi “*giderrek soluksuz kalma tehdidi altında ekosistemi kullanımımızda iktisatlı bir ilişki sürdürmek zorunda*” olduğumuzu kesin biçimde ifade eder¹⁸. Elbette bunlar yalnızca kalem sürçmeleri- dir. Yine de, nüfus artışını –çevreye verilen zararlarla aynı kefed- bizaîhi bir sorun olarak sunma tarzı ve köktenci ve biyolojileştirici yaklaşımla yeterince ayrışmama ideolojik arka planda varlığını sürdürür. Bu köktenci ve biyolojileştirici yaklaşımın uç bir formülleştirilmesine Le Bras tarafından alıntılanan bir pasajda rastlanır: “*İnsan nüfuslarının günümüzdeki artışı filozofların ve iktisatçıların tartışa geldikleri toplumsal ve iktisadi sonuçları fersah fersah aşar. Bu artış biyolojik bağlamı-*

16. G. Dupuy, 3 Haziran 1992 tarihli *Libération*.

na oturtulduğunda türümüzün bizatihi varlığını tehlikeye sokar. Bir doğa bilimci için bu görüngü gerçek anlamda bir tavşan-gibi-üremenin karakteristiklerine sahiptir... Yayılmasını varlığını sürdürme imkânlarıyla orantılandırıran akılla donatılmış insanlar olmak ya da yaşam alanlarını bozarak çoğalan yaratıklar olmak, ne olmak istediğimize karar vermek bize kalmıştır”¹⁹. Her halükarda “bize kalmış” olan mümkün olabilecek en kategorik tarzda bu söylenenleri bir kenara bırakmaktır.

Meselenin özü sınırlar sorununu nüfus artışından toptan ayırtırmaktır. Şayet sınır varsa, bu sınıra nereye varacağını hesaplamadan üretimci bir yola giren bir nüfusla, bu nüfus durağan olsa dahi varılması pekâlâ mümkündür. Zarar verme kapasitesiyle nüfus yoğunluğu – hatta ilerleme düzeyi – arasında hiçbir eşzamanlılık etkisi mevcut değildir: topraktan ilkel ya da ultra-modern yararlanma biçimleri, açıkça farklı nedenlerle, toprağın tükenmesine yol açabilirler.

Bu düşünme nihai olarak ekolojik paradigmanın geçerlilik alanına kesinlikli biçimde sınırlar tayin etmek anlamına gelir. Zayıf versiyonunda ekolojinin mesajı şunu söylemekten ibarettir: gelişmenin çevreyi hesaba katması gerekir. Ama bu versiyon tikel bir özgüllük yaratmaz: daha geniş bir, öte yandan yanlış biçimde sosyal ekolojiden bahsetmeye götüren, nitel ölçütleri hesaba katma süreci içinde yer alır. Gelişme gerçekten de insan yaşamının kalitesini hesaba katmalıdır: bunun yolu

17. Deléage, op. cit.

18. J.-L. Benhamias, “Ecologie ou barbarie?”, *Politis-La Revue* no°8, Kasım 1994.

19. J. Dorst, *Avant que nature meurt*, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 1962.

aşırı-sömürünün reddinden, tatmin edici sağlık ve konut koşullarından, kaliteli bir şehircilikten ve çevrenin korunmasından vb. geçer. Bu farklı ölçütlerin görelî önemini tartışmak mümkündür, ama bu yaklaşım ekolojiye tikel bir özgüllük kazandırmaz, ancak ne var ki bu belki de çevreye ilişkin süreçlerin tikel biçimde uzun süreçler içinde yer almasındandır. Fakat bu bir toplumsal ilişki sorunu olarak kalır: bugün yapılan iktisadi tercihlerin parasal olmayan ve uzun vadedeki sonuçlarını hesaba katacak bir usul icat etmek gerekir ki kapitalizmin yapmaktan iyiden iyiye aciz olduğu şey de budur.

Gerçek anlamda bir ekolojik özgüllükten ancak ve ancak uyulmaması halinde, kaynakların neredeyse-tükenmesi, atmosferin tahrip olması, nükleer kış gibi çok büyük felaketlerle sonuçlanabilecek mutlak sınırların var olması durumunda söz edilebilir. Bizatihi nüfus artışı böylesi bir özgüllük yaratmaz. Bundan sonra, bu ekolojik özgüllüğün, Liepetz'in açıkladığı gibi²⁰, Marksist anti-kapitalist projenin bir aşılması anlamına gelip gelmediğini tartışmak –ki bunun yeri burası değildir– mümkündür.

Gelen Tüm Nüfusu Ağırlamak

Demek ki, bu makale önceliklerin tersine çevrilmesine çağrıda bulunmaktadır. Mademki öngörülebilir nüfus artışı büyük bölümüyle şimdiden hanemize yazılmıştır ve bu artış aşırı-baskıcı hatta barbar politikalar benimsenmedikçe frenlenebilir değildir ve bunun yanı sıra büyük bir ihtimalle aşılması gereken mutlak sınırlar mevcuttur, o halde bu yeni nüfusun toplumsal olarak eşitlikçi ve ekolojik olarak sürdürülebilir

ağırlanmasını örgütlemek gerekir. Bu, sürdürülebilir bir gelişme tarzına geçişin, yeni göç etme imkânlarının açılmasının, zenginliklerin ve kaynakların kullanımının dünya ölçeğinde bölüşümünün, doğurganlıkta bir azalmayla el ele giden var olmanın toplumsal koşullarında bir iyileşmenin, kaynakların, vahşi demografik düzenlemelerin (kıtık ve AIDS) tehdidi altındaki Sahra-Altı Afrika gibi bölgelere planlanmış bir aktarımının, tarımsal kaynakların rasyonel bir kullanımının, enerji tasarruf eden ve kirliliği önleyen bilimsel araştırmaya verilecek bir önceliğin vb. örgütlenmesi sorununu gündeme getirir.

Bu program içinde demografik etmenler sorunun verilerini oluştururlar. Ne var ki nüfusa müdahale bizatihi bir çözüm teşkil etmez. Hatta ekolojik meydan okumalara verilecek cevaplardan hiçbirinin özgül bir ekolojik eyleme bağlı olmadığını söylemek dahi mümkün olabilecektir. Aslında, sürdürülebilir bir gelişmeye geçiş önündeki gerçek engel piyasanın diktatörlüğüdür. Doğru çözümlerin yolu dünya ölçeğinde toplumsal ilişkilerin yeniden tartışmaya açılmasından geçer ve bunlar kapitalist sistem tarafından tam anlamıyla yaşama geçirilemezler²¹.

Maxime Durand [Müstear]

Critique communiste n°139, Güz 1994,

<http://hussonet.free.fr/malthu94.pdf>

20. A. Liepetz, *Vert espérance*, La Découverte, 1993.

21. P. Rousset, "Biosphère, crise écologique et crise sociale", *Politis-La Revue* no°8, Kasım 1994.

Sera Etkisi ve Antikapitalizm

Açık biçimde fazlasıyla genel bu başlık altında, sera etkisinden kalkınarak, sürdürülebilir senaryolar ve bunların uygulamaya konulması sorgulanmaya çalışılmakta. Buradaki genel fikir, bu dar yolda, başlıca engelin kapitalizm tarafından ayrıcalık tanınan iktisadi hesaplama olduğudur.

Denklemler Halinde Sera Etkisi

Sera etkisinin nicelendirilmiş [sayısallaştırılmış] bir formüleleştirilmeden kalkınarak tartışılması okuyucunun cesaretinin kırılması tehlikesini göze almak anlamına gelir: formalizme karşı duyulan içgüdüsel güvensizliğin, yalnız ve yalnız niteliksel tercihler mahiyetinde olabilecek temel seçimlerin söz konusu olduğu yolundaki ilkeyle bileşmesi mümkündür. Yine de, bu dolambacın belli sayıda tartışmayı daha iyi koymaya ve yürütmeye imkân tanıdığını göstermeye çalışılacaktır. Yola çıkış noktası, başlıca sera etkisine sahip gaz olan karbondioksitin (CO₂) yıllık emisyon hacmidir. Bu büyüklük göreceli bir kesinlikle ölçülebilir: Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) 1999 yılı için açıkladığı verilere¹ göre bu büyüklük günümüzde 23

1. <http://www.iea.org/statistics/keyworld/keystats.htm>

milyar ton karbondioksit² tekabül etmektedir. Üzerinde akıl yürütülmesi önerilen formül bu büyüklüğü, uzmanlaşmış literatürün “*Kaya özdeşliği*”³ olarak adlandırdığı denkleme göre dört ögeye ayırıştırır. Bu dört öge şunlardır:

- Dünya nüfusu (1999’da 5,9 milyar kişi);
- Dünya GSYİH’nın (39.840 milyar dolar) gezegen sakini sayısına bölünmesiyle ölçülen, gezegende ikamet eden kişi başına 6.728 dolara karşılık gelen kişi başına üretim;
- Enerji yoğunluğu, diğer bir deyişle bir dolarlık GSYİH üretmek için gereken enerji niceliği, yani GSYİH doları başına 243gr petrol eşdeğeri;
- “enerji kirliliği” endeksi, diğer bir deyişle, şu anda üretilen petrol-eşdeğeri kilogramı başına 2,4kg olan enerji birimi başına salınan CO₂ miktarı.

“Kaya Özdeşliği”: $CO_2 = POP * GSYİH / POP * E / GSYİH * CO_2 / E$

CO₂: salınan karbondioksit miktarı

POP: nüfus

GSYİH: dünya gayrisafi yurt-ıçi hâsılası

E: enerji

Anahtar rakamlar:

Nüfus: 5,9 milyar kişi

GSYİH: 39.840 milyar dolar

Enerji: 9,7 milyar ton petrol-eşdeğeri emisyon

CO₂: 23 milyar ton

2. Bazı kaynaklar emisyonları karbon eşdeğeriyle ölçmektedirler. Dönüştürme CO₂ miktarını 0,272756 ile çarparak yapılmaktadır. Bu durumda elde ki son veriler 6,3 milyar ton karbona eşdeğerdir.

3. Yoishi Kaya, “Impact of Carbon Dioxide Emissions on GNP Growth : Interpretation of Proposed Scenarios”, *Response Strategies Working Group, Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*, Mayıs 1989 4 bu benim kitabımın da başlıca tezlerinden birisidir, *Sommes-nous trop ?*, Textuel, 2000.

Bu denklemin gücünü iyi değerlendirmek gerekir. Bu denklemin gücü, muhasebesel bir ilişki olması nedeniyle her zaman doğru olmasında yatar. Diğer bir deyişle salınan CO₂ miktarındaki, yükselme ya da alçalma yönünde her türlü değişim, dört ayrıştırma etmeninin en az birinde eşdeğer bir değişime karşılık gelmelidir. Böylesi bir ilişki, şu ya da bu önlemin olası etkisini sayısallaştırılmış tarzda değerlemeye imkân tanır. Gelgelelim bu denklemin başlıca zayıflığı bağımsız olmayan bu farklı etmenler arasında mevcut karşılıklı-etkileşimi betimlememesidir. Oysa senaryoların tutarlılığını tanımlayan tam da bu karşılıklı-etkileşimlerin işleyişidir. Bu aydınlatmalar getirildikten sonra, bu denklemin uygulanmasının amaca ve araçlara ilişkin iki tip soru ortaya koyduğu söylenebilir: sürdürülebilir dolayısıyla arzu edilir emisyon miktarı hangisidir? Belirlenen dört etmen üzerinde etkili olan ve saptanan hedefe ulaşmaya izin veren politika bileşimleri mevcut mudur? Sonrasında, denklemin terimlerinin her biri sera etkisine karşı mücadelede tikel, tek-boyutlu bir söyleme göndermede bulunur. Ki bu söylemler bir o kadar da tatmin edici cevaplar olmaktan uzaktırlar. Bunları aşağıdaki tabloya göre gerektiği biçimde tırnak içine alınmış iki büyük kategoride, yani “Ekoloji” ve “Piyasa” kategorilerinde sınıflandırmak mümkündür.

Ekoloji	Nüfus	Malthusçülük	Piyasa	Enerjisel Yoğunluk	Eko-vergi ve Kirlenme Hakkı
	Üretim	anti-üretimcilik			
	Enerjisel	Teknolojik			
	Kalite	iyimserlik			

“Ekolojik” reçeteler nüfus ve büyümeyle oynamaktan ibarettir. Birini veya diğerini ya da her ikisini birden azaltmak, en azından aritmetik olarak CO₂ emisyonu üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olacaktır. Ne var ki bu tavsiyeler tek başlarına ortaya konan soruna insanî ve orantılı bir yanıt oluşturmazlar. “Tekno-piyasacı” çözümlere gelince, bunlar da daha ziyade enerjisel yoğunluğun düşmesine ve bu enerjinin kalitesinde bir iyileşmeye güvenirlir. Aynı ayrı alındıklarında bu yönelimlerden hiçbirisinin tutarlı bir yönelimi tanımlamadığını söylemek kelimamızı özetlemenin bir yolu olacaktır.

Nüfus Bir “Çözüm” Değildir

Özellikle ABD’de, gezegenin 2 ya da 3 milyardan fazla nüfusa sahip olamayacağını iddia eden derin biçimde gerici bir neo-Malthuşçü akım mevcuttur. Bunlar işi nadiren nüfusun nasıl yarı yarıya azaltılacağını söylemeye vardırırlar. Gerçeklikte, dünya nüfusunu kendi kendine olabileceğinden daha hızlı frenlemenin insancıl bir yöntemi mevcut değildir. Dünya nüfusunun, yaş yapısı dikkate alındığında, düşüş halinde doğurganlık oranlarıyla dahi, en azından iki ya da üç on-yıl boyunca mevcut hızında artmaya devam etmekten başka yapabileceği bir şey yoktur. O halde, bütün bunlara rağmen, bu demografik artışa sert bir darbeye son verilmesine bel bağlayan senaryolardan bahsetmeye devam etmek nasıl mümkün olmaktadır? Susan George aynı soruyu, tutarlı teknokratın ister istemez sinik ister istemez barbar yanıtlarını tahayyül ettiği kitabında⁴ sormaktadır. Nüfusa dair söylem bu aşırı uca sav-

4. Susan George, *Le rapport Lugano*, Fayard, 2000.

rulmasa dahi çok fazla çocuk yapanlara, diğer bir deyişle en yoksul ülkelerin sakinlerine karşı zımnen ayrımcıdır. Nüfusun gelecekte bir istikrara kavuşmasını sağlamanın yegâne yöntemi, bu sosyo-etnik ırk-ıslahçılığından [öjenizmden] ziyade, iktisadi ve toplumsal ilerlemeyi yaymaktır: geleneksel tarımdan elde edilen gelirleri istikrarlılaştırmak, kadınların eğitimini ve özerkliğini teşvik etmektir. Evlilik yaşının ötelenmesi gibi sosyolojik bir gelişme doğurganlığın azalmasında tek başına belirleyici bir etmendir. Tam tersi yönde, doğurganlığın çok yüksek olduğu demografik geçiş sürecine girmemiş istisnaî ülkelerin en yoksul ülkeler olduğu görülmektedir. Öyleyse, akla uygun biçimde öngörülebilecek ilave nüfusu en iyi şekilde nasıl ağırlamalı sorusunu sorabilmek için bakış açısını tam tersine çevirmeli ve bir konukseverlik mantığı benimsenmelidir. Gelgelelim, hiçbir “nüfus politikası” sera etkisine bağlı riskleri uzaklaştırmak için yeterli olmayacaktır.

Anti-Üretimciliğin Sınırları

Nüfusların denetim altına alınmasının bir varyantı şunu söylemekten ibarettir: mademki çocuk yapmalarını engelleyemiyoruz, bari en azından kirletmelerini önleyelim. Ama ekolojik engeli dünya ölçeğinde daha az üretimci bir büyüme icat ederek yönetmek mümkün müdür? Bu soruyu aydınlatmanın bir yolu, burada OECD ülkelerini bir araya getiren “Kuzey” ile gezegenin geri kalanını tarif eden “Güney”i birbirinden ayırt ederek tartışmayı bölgeselleştirmekten ibarettir. IEA’nın [Uluslararası Enerji Ajansının] verileri durumu sentetik tarzda sunmaya imkân tanımaktadır. Bu veriler, OECD ülkelerinin 1999’da dünya nü-

fusunun %20'den azına sahip oldukları halde, dünya GSYİH'nın %60'a yakını ürettiklerini ve enerji harcamalarının yarısından fazlasını gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

2050 yılına kadar dünya nüfusu 6 milyardan 9 milyara çıkacak ve bu artışın hemen hemen tamamı Güney ülkelerinde meydana gelecektir. Bu arada, GSYİH sadece Güney ülkelerindeki bu nüfus artışına ayak uydurmak için bile olsa artmaya devam edecektir. Bu göreceli konumların gözlemlenmesi bizi basit bir fikir üzerinde ısrar etmeye götürür. Gezegen üzerinde enerji tüketimini frenlemek için bunu hem Kuzeyde hem de Güneyde yapmak gerekir. Bu bayağı bir öneriymiş gibi görünebilir ama eldeki büyüklüklerin buyruklarına göre uygulanacak politikaların tamamlayıcılığı üzerinde ısrar etmek söz konusudur.

Bu doğrultuda, Kuzeyde kişi başına enerji tüketimini %20 azaltmak bir milyar petrol-eşdeğeri tondan (Gtep) biraz fazla bir tasarruf, yani dünya ölçeğinde enerji kullanımının %10 azaltılması anlamına gelecektir. Tam tersi yönde, dünya tüketimini %40 artırmak için, Güney ülkelerinin kişi başına enerji tüketimlerini – nüfuslarındaki artış nedeniyle – Kuzeydeki bugünkü düzeyin %20'sine çıkarmaları yetecektir.

Güneydeki enerji tüketimi o halde hem nüfus hem de kalkınma tarafından sürüklenecektir. Mevcut Batılı modelin gezegenin tamamına genelleştirilmesinin sürdürülebilir olmadığı yolundaki akıl yürütme kabul edilebilir. Gelgelelim, daha az yenilir yutulur olan, Güneyin sakinlerinin ya doğmaktan ya da kirletmekten –ki tercih onlara kalmıştır– imtina etmelerini savunan söze dökülmeyen imalardır. Bu oldukça kestirme bir

şekilde bu ülke nüfuslarının kalkınmaktan vazgeçmeleri ya da enerji tüketmeden –ki bu biraz zor olacaktır– kalkınmaları gerektiğini söylemekle birdir. Bu söylem büyük bir riyakârlık taşır ve anti-üretimci söylemin sınırlarını belirler: ilksel toplumsal ihtiyaçların asgari bir enerji sarfiyatı olmaksızın karşılanması tek kelimeyle imkânsızdır.

Okullar, yollar inşa etmek için, su ve elektrik tedarikini güvence altına almak için, yaşanabilir konutlar, ilaçlar ve giyecekler imal etmek için enerji lazımdır. Enerjiden tasarruf eden üretim yöntemlerine ayrıcalık tanınmasının gerekli olduğu apaçık ortadadır, buna karşın bizatihi bu yönelim yeterli bir cevap değildir ve bu yönelimin de öyle lalettayin şartlarda uygulamaya konulması mümkün değildir. Böylece, bölgelerin tamamının, hatta kıtaların marjinalleştirilmesi, ille de zorunlu enerji tasarrufları sonucunu doğurmaz, zira bu dışlanma nüfusları, ister kömürden, ister ormanların kesilmesinden bahsediyor olalım, en kirli veya en tahripkâr yöntemlere başvurmayaya iter. Demek ki, gelişme *“her daim kapitalist birikimin yıkıcı mantığı içerisinde yer alır”*⁵ diye buyurmakta tereddüt etmeyen Serge Latouche tarafından kuramlaştırılan belli bir anti-kalkınmacılıkla bağı koparmak gerekir. Güney ülkeleri *“modernleşme adına ne varsa – eğitim, tıp, adalet, yönetim, teknik – kendi ülkelerine getirmek”* istemekte güya hatalı olacaklardır. Temel sav, gerçekten de, *“kalkınma”*nın ekolojik nedenlerden ötürü *“evrenselleştirilebilir”* olmamasıdır: *“gezegenin sonluluğu Amerikan hayat tarzının genelleştirilmesini olanaksız ve çok teh-*

5. Serge Latouche, “En finir, une fois pour toute, avec le développement”, *Le Monde diplomatique*, Mayıs 2001.

likeli kılacaktır". Böylesi saçmalıkların ilerici bir gazetede yayınlanabilmiş olması bu sorunlar üzerinde hüküm süren kafa karışıklığının bir göstergesidir. Sahi, Güney ülkelerinin eğitim ve sağlık hakkını tanımamak ve tek bir örneğinin dahi verilmemesi *"orijinal yaratılar"*dan bahsederek (sağlık ve eğitim olmadan?) *"yeni kültürler"* tavsiye etmek nasıl mümkün olacaktır? Çok tuhaf biçimde, bu gerici çıkmazda hapsolup kalmamak gerektiğini Çin göstermektedir.

Çin Örneği

Çin'in burada örnek olarak verilmesi paradoksal görünebilir. Çin'in ne mene bir tehdit oluşturduğuna dair hiçbir şey mi işitilmemiştir, kaç tane inançlı çevrebilimci her Çinlinin bırakalım bir araba, bir mobilet sahibi olması halinde gezegenin sonunun geleceğinden söz etmemişler midir? Yine bir kez daha söz konusu olan, Kuzey ülkelerinin işledikleri üretimi hataları yapma hakkını talep etmek değil, şu apaçık ikilemden kaçınmanın bir yolu olup olmadığını sormaktır: ya Çinliler yoksul fakat temiz kalacaklar, ya da gelişecekler lakin gezegen ölecektir. Pratik bir tanıtılmanın başlangıcı tam da kısa zaman önce, her şey bir yana, dünya nüfusunun %20'sini barındıran Çin tarafından verilmiştir.

Yakın tarihli veriler perspektifleri hayli önemli ölçüde değiştirmeye ve dört bir yanı saran kötümserliği görelileştirmeye yol açar. Bu sonuçlar çok az bilinmektedir ve çok kolaycı şemalara öylesine aykırıdır ki *Science* dergisinde⁶ yapılan sunumların-

6. David G. Stretts et alii, "Recent Reductions in China's Greenhouse Gas Emissions", *Science*, vol.294, 30 Kasım 2001.

dan yola çıkılarak ayrıntılandırılmayı hak ederler. Bu çalışmayı yürüten araştırmacılar grubu, egride çok net bir aşağı yönlü bükülme saptamışlardır: Çin'in CO₂ emisyonları 1996'daki zirve noktası ile 2000 yılı arasında %7,3 azalmıştır. Bu görüngü kısmen, resmi üretim istatistiklerince tam olarak yansıtılmayan 1997-1998 finans kriziyle izah edilebilirken, öte yandan enerji istatistikleri de iyimserlikleriyle yanıltıcı olabileceklerdir. NRDC'den [Ulusal Kaynakları Savunma Konseyi] gelen bir başka çalışma⁷, yadsınması mümkün olmayacak biçimde bir şeyler olup bitmekte olduğunu gösteren tahmin aralıkları verir: Çin ekonomisi 1996 ile 1999 yılları arasında %22 - %27 aralığında büyüdüğü halde, CO₂ emisyonları %6 - %14 aralığında azalmıştır. Kıyaslayabilmek açısından, aynı dönemde ABD'nin emisyonları daha düşük bir iktisadi büyümeye rağmen %5 artmıştır. Bu durumda NRDC'ni vardığı sonuç çok açıktır: Çin kaynaklarında yapılan düzeltmelere rağmen Çin'in *"enerjisel etkinlik ve emisyon azaltılması konularında gerçek anlamda ilerlemeler kaydetmiş olduğu ve böylelikle enerji sarfiyatının ve sera etkisi yoluyla kirletmenin, gelişmekte olan ülkelerde dahi, iktisadi büyümeyle birlikte mekanik biçimde artmayabileceğini tanıtlanmış"* olduğu görülmektedir. Bir bütün olarak alındığında enerjisel yoğunluk (GSYİH birimi başına enerji miktarı) 1980-2000 arasında ABD'de üçte bir azalırken, bu azalma Çin'de yarı yarıya olmuştu. Yani, peşinen gelecek yılların büyük kirleticisi olarak gösterilen ülke emperyal güçten daha iyi sonuçlar elde etmişti. Bush'un Kyoto sözleşmelerini, ABD'nin petrol endüstri-

7. <http://nrdc.org/globalwarming/achinagg.asp>

lerinin çıkarları lehine nasıl geçersiz saydığı düşünüldüğünde bu kesinlikle bir sürpriz değildir. Buna karşın, Çin bakımından, Stalinizmden ve ileri doğru Büyük Hamleden tevarüs edilen üretimci ideolojiden bir kopuşu müjdeleyen bir gelişmeye işaret etmek gerekir.

Senaryoların Öğrettikleri

Burada, eldeki senaryoları üreten ve analiz eden IPCC'nin [Intergovernmental Panel on Climate Change – Hükümetler-Arası İklim Değişikliği Panelinin] çalışmaları ile EIA'nın [Energy Information Administration – Enerji Bilgilendirme Kurumu] verileri⁸ kullanılacaktır. Bu senaryoları genel olarak, “felaket”, “akıntı yönünde”, “teknolojik Eldorado” ve “sürdürülebilir gelişme” olarak adlandırılabilir dört ana kategoride toplamak mümkündür. Bu senaryolar, bunların her birinin görece muhtemelliğine ve iç-tutarlıklarına ilişkin belirsizliğin boyutunu pek azaltmazlar. Her şeye rağmen katıksız teknik düzlemde bir takım şeyler bilinmektedir. Örneğin modeller CO₂ toplulaşmasının [temerküz-konsantrasyon] istikrara kavuşmasının ısınma sürecinin hemen durmasına yol açmayacağını göstermektedir. Isınma, okyanus su seviyelerinin yükselmesi ya da buzulların erimesi gibi görüngülerin büyük ataleti nedeniyle bir yüzyıl boyunca devam edebilecektir.

Daha genel olarak, salımlanan CO₂ miktarıyla, bunun toplulaşma derecesi ve sıcaklık üzerindeki etkisi arasındaki ilişkilerin kesin biçimine ilişkin bir belirsizlik mevcuttur. Bu belir-

8. *International Energy Outlook 2001*, U.S. Department of Energy, Washington, DC 20585, <http://www.eia.doe.gov/oia/ico/index.html>

sizlik aynı şekilde geri-döndürülemezlik derecesine, tepki verme sürelerine ve eşiklerin mevcudiyetine ilişkin olarak da söz konusudur. Bu belirsizlik, ekolojik paradigmanın bu belirsizlik bağlamında pek az iş-görür karaktere sahip olması şeklinde sahici bir paradoksa yol açar. Gerçekten de, birbirini dışlayan iki olasılık mevcuttur: şayet daimi (ve daha âlâsı geri-döndürülebilir) görüngüler alanında bulunuluyorsa, o zaman çevreye ilişkin hedefler, başka herhangi bir iktisadi hedefle aynı statüye sahiptirler. Bu durumda, geleneksel ekonominin araçlarını (yalancı-piyasalar ve vergiler) uygulamak bütünüyle yerinde olacaktır ve ekolojik paradigma mevcut değildir. Ekolojik paradigma tam da, eşiklerin mevcudiyetine ve insan türünün varoluş koşullarını tehlikeye atan felaket kabilinden kopuşların mümkünlüğüne dayanan temel bir belirsizlik varsayar. Bu durumda her şeyi, insanlığı zaten ne bir yere konabilen ne de kesinlikle saptanabilen bu eşiklerden uzak tutmaya imkân tanıyacak politikalara tabi kılmak gerekir.

Ne var ki bu durumda, çok geç olup olmadığından dahi emin olunamaz. Her şeyin amansız biçimde bozulacağı belirleyici bir eşiğin aşılmış olması pekâlâ mümkündür. Kyoto sözleşmeleri ya da o pek mahcup eko-vergiler olsa olsa hayli gülünç yersiz tutumluluklar olacaklardır. Bu, hedeflerin belirlenememesi anlamına gelen oldukça tuhaf bir görüngüdür. Kuşkusuz, CO₂ için 550 ppmv'lik⁹ bir toplulaşma normu üzerinde bir mutabakat sağlanmıştır. Bu, Sanayi Devrimi öncesinde var olan toplulaşmanın yaklaşık iki katı ve bugün hüküm sürenin bir buçuk katıdır. Bu akla uygun olmakla birlik-

9. parts per million by volume [hacmin milyonu başına parçacık]

te kısmen keyfidir. Ve yine bir kez daha, bu hedefin tercih edilmesi zımnen, bu şekilde, aşıldıkları andan itibaren gerçek anlamda felaket-senaryolarının harekete geçecekleri eşiklerden yeterli bir uzaklıkta kalındığı değerlendirilmesinde bulunulabildiğini ifade eder.

Bugüne dek edinilen deneyim ve bunun senaryolar halinde sistemleştirilmesi, optimal dönüşümlerin çok-boyutlu karakterini ortaya koyar. Söz konusu olan salt teknolojik yenilikler/buluşlar değildir. Örneğin, mübadelelerin, küreselleşmeye ve “*tam zamanında teslim* [just-in-time]” gibi modern işletme tekniklerine bağlı yoğunlaşması enerjisel büyümenin başlıca itici gücüdür. Bunlar piyasa iktisadi hesabının sınırlılıklarının fazla söze gerek bırakmayan örnekleridir: mesela bize, ticari küreselleşmenin taşımacılık maliyetlerindeki azalma tarafından uyarıldığı ya da tam zamanında teslimin stokları azaltmaya ve böylelikle tasarruf yapmaya imkân tanıdığı anlatılır. Gelgelelim bu, açık biçimde, kârlılıkta sağlanan bu artışların karşılığının İnsanlığın tamamı için çok gerçek “maliyetler” olduğunu göz ardı etmektir.

Aynı eklektizm teknolojik yenilikler/buluşlar konusunda da baskın çıkıyor olmalıdır. Sıklıkla, sanki gerçekten mevcut enerji kaynaklarıyla zorunlu olarak marjinal (rüzgâr enerjisi) ya da henüz işler halde olmayan (nükleer füzyon) alternatif enerjiler arasında tercih hakkı varmış gibi akıl yürütülür. Bu sunum elbette nükleer yandaşlarının işine gelir ama yanıltır, zira özellikle karbon emisyonlarını azaltmayı ve gazlı alt-ürünlerin tekrar çevrime sokulmasını amaçlayan “ara” olarak adlandırılacak teknolojileri göz ardı eder. Tarımsal pratik-

lerin iyileştirilmesinin ve ormanların kullanımının aynı ölçüde önemli bir katkı sağlamaları mümkündür. İlerleyişi esas itibariyle bu tip yeniliklere dayanan Çin deneyiminin tüm önemi de burada yatar.

Senaryoların incelenmesinin bir başka önemli sonucu da sinerjilerin belirleyici önemidir. Daha önce Kaya Özdeşliğinden bahsederken, kaldıraçlardan yalnızca biri üzerinde bir etkide bulunmanın saptanan hedeflere ulaşmakta yeterli olmayacağı gösterilmişti. Allahtan, dört büyük değişken arasında güçlü karşılıklı-etkileşimler mevcuttur ve en iyi senaryolar bu etkileşimlerin optimal bileşimi sayesinde elde edilir. Bu başlıca karşılıklı-etkileşimler şunlardır:

– Bunların ilki, gelişmiş ülkelerde boş zamanın, bir hizmetler toplumunun ve sınıfl malların daha az tüketiminin gelişmesine dayanır. Böylesi bir düzenek daha şimdiden işleme-ye başlamıştır ve Kuzeyde enerjisel yoğunlukta zayıf artışın aşağı çekilmesine en az teknolojik çabalar kadar katkıda bulunmuştur. Demek ki, üretkenlik artışlarının tahsisinde çalışma zamanının azaltılmasına öncelik verilmesini savunmak gerekir, çünkü bu, boş zamanın ve ilişkisel faaliyetlerin gelişmesinin refahın ölçütü ve zenginliğin hakiki ölçüsü haline geleceği üretimci olmayan bir gelişme lehinde bir ağırlık koymanın en dolaysız yoludur;

– İkinci karşılıklı etkileşim Üçüncü Dünya ülkelerinde toplumsal gelişmeyi işin içine katar: kadınların statülerinin yeniden değer kazanmasıyla bileşik tarzda genelde yaşam koşullarının iyileştirilmesi daha düşük doğurganlık oranlarına doğru demografik bir geçişe daha hızlı varmaya yol açar;

– Üçüncü karşılıklı etkileşim Kuzey ülkelerinden Güneye teknoloji transferlerine ilişkindir. Bu transferler, Güney ülkelerinin daha az kirleten enerji biçimlerine doğrudan erişmelerine izin vererek, bu ülkelerde (kelimenin olumlu anlamında) eşitsiz ve bileşik bir gelişme biçimine imkân tanır.

Dar Yol

Küreselleşmenin mevcut eğilimlerinin sürdürülmesi gezegen ölçeğinde ikici [düalist] bir modele yol açar. Dünya ekonomisinin hâlihazırdaki neoliberal örgütlenmesi yoksul ülkelerin marjinalleştirilmesi, bu ülkelerin üreticilerinin (özellikle köylülerinin) en rekabetçi performanslara hiçbir koruma olmaksızın açık hale getirilerek bertaraf edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu şemada, Güneyin bizzat kendisi dünya pazarından birkaç yarar sağlamayı başaran sınır arasında parçalanmış durumdadır. Ancak, nüfusun büyük bölümü bu kaotik üretim tarzına (istikrarsız biçimde) küçük ortak olarak katılmak için aşırı-sömürülmeyi kabullenmek zorunda kalırken, bu yararlarla dar toplumsal tabakalar tarafından el konulmaktadır. Ekolojik bakış açısından, sürecin, ilkesel bir sinizmle – düzeltici değişken dışsallıkları, sera etkisince yaratılan felaketlerin, en azından ilk aşamada yoğunlaşacağı Güneye yöneltmekten ibarettir – el ele giden denetimsiz biçimde bir hızlanması söz konusudur.

İyi senaryo işbirliği yanlısıdır ve iki temel unsura dayanır. Her şeyden önce, gıda bağımlılığını azaltmayı ve en geleneksel dâhil tarımı istikrara kavuşturmayı hedefleyen daha kendine odaklı bir iktisadi kalkınmanın koşullarını temin eder. Bu, dün-

ya ekonomisinin örgütlenmesine yön veren ultra-liberal kavrayıştan bütünüyle kopmayı gerektirir. Her ülkenin dünya pazarına kendi katılımını denetlemesinin mümkünlüğü, her türlü neoliberal dogma karşısında yeniden ileri sürülmelidir.

Ekolojik bakış açısından temel talep, Kuzey ülkelerinin, Güney ülkelere sürdürülebilir bir tarım geliştirmenin imkânlarını sağlayarak, bu ülkelerin ağır ve çok kirletici bir sanayileşme evresini atlamalarına izin verecek transferler şeklinde “ekolojik borçlarını” ödemeleridir. Dolayısıyla, çevresel zorunluluklara, özellikle de sera etkisi konusunda uyulması, küresel bir işbirliği mantığıyla atbaşı gidecektir: biyosfer CO₂’nin kökenine bakmaz. Yerel olarak harekete geçmeden, bunun öncesinde küresel olarak harekete geçmek ve kendisini yerel işbitiriciliğe teslim etmeyip, zorunlu donanım ve teknoloji transferlerini planlayan bütünsel bir enerji programlaması belirlemek gerekir. Neoliberal senaryo doğası itibariyle böylesi bir işbirliği önünde engel oluşturur ve onun, zorunlu düzenleme biçimlerine karşı çok somut biçimde savaş vererek ve rekabetçiliğin nihai ve iflasa mahkûm biçimi olarak doğal kaynakların tükenmesine neden olarak çevrenin bozulmasına doğrudan katkıda bulunduğunu savunmak dahi mümkündür.

Kapitalist toplumsal ilişkilerin tahakkümü nedeniyle yol dar ve hatta belki tıkalıdır. Bu yol gerçekten de iki boyutu gözetken kuvvetli bir toplumsallaştırma dozu gerektirir. Her şeyden önce, azami kâr ilkesinin, toplumsal ihtiyaçların zorunluluklarına tabi bir en-çoklaştırma hedefiyle ikamesi gerekir. Bu zorunluluklar piyasa bütçe zorunlulukları olmadıklarından, finansal kârlılığın iktisadilik ölçütünün bağımlı bir statü-

süne geriletildiği eko-sosyalist bir mantığı tanımlayan kökten biçimde farklı bir iktisadi hesaba geçmek söz konusudur. Aynı hedefe varmaya imkân tanıyan iki proje arasında, elbette en kârlı olanı, diğer bir deyişle en az maliyetli olanı seçmek gerekecektir. Gelgelelim bu kârlılık hedeflerin belirlenmesinde işin içine katılmamalıdır. Bu kavrayışta, toplum kârın azamileştirilmesinden kalkınarak yapılan tercihleri “düzeltmeye” çalışmak yerine, sorunları ele alma tarzını tersine çevirir. Neyin üretilmesi gerektiği siyasi bir karar alma sürecinden yola çıkarak belirlenir. Burada, piyasa mantığının doğal ortamın yeniden-üretimini güvence altına alamayacağını benzer terimlerle gösteren René Passet’nin¹⁰ tavrına katılınır. Kâr azamileştirilmesi ölçütü alınan değerleri belli normlara uyulmasının ötesine taşır. Bu normlar nicel ye de nitel olabilirler ve *“iktisadi hesabın, sınırları içinde yer almasının gerekli olduğu bir zorunluluklar bütünü”* oluştururlar.

Toplumsal sürdürülebilirlik ölçütlerini bu şekilde kumanda mevkiine oturtmak için, kendisini piyasa rekabetinin rastlantılarına ikame eden bir karar alma sürecinin oluşturulması gerekir. O andan itibaren, demokrasi sorunu merkezi hale gelir ve siyasi karar alma süreci dekoratif bir öge değil, yapılacak tercihlerin karmaşıklığı, çok-boyutluluğu, karşılıklı-zamansallığı, geri-döndürülemezliği, belirsizlik derecesi ve parasal olmayan karakteri nedeniyle karar almanın vazgeçilmez bir biçimlenişidir.

“Kalıcı bir gelişmenin uzun erimli stratejilerini tasarlamak ve geliştirmek” ¹¹ için, kısaca tutarlı bir ekoloji politikası yürü-

10. René Passet, *L'Economie et le Vivant*, Economica, 1996.

ıebilmek için en elverişli araç o halde bir programlamadan, diğer bir deyişle planlamadan başka bir şey olamaz. Kelime tabu haline gelmiştir ama ifade ettiği gerçeklik özüksenmeli ve itibarı iade edilmelidir. Nihayetinde, Kyoto sözleşmeleri de CO₂ emisyonlarının gezegen ölçeğinde azaltılmasını düzenlemeyi hedefleyen bir plandan başka bir şey midir ki sanki.

Paradigma Olarak Antikapitalizm Mi?

Demek ki, ekolojik paradigma silikleşen ve pek az iş görür biçimde belirginleşmektedir. Bunun geri-döndürülemezlik ve sınırlar kavrayışlarıyla alakası vardır. İlk varsayımda: ekolojinin başka bir seçeneğinin yokluğunda nihayetinde kendisini dayatması mümkün olur. Eğer sınırlar aşılmışsa ve geri-döndürülmesi mümkün olmayan felaket yaratıcı mekanizmalar harekete geçmişse, bu durumda ekoloji haklıdır ve paradigma olarak var olabilir, ama bu yalnızca, artık yapacak bir şey kalmadığını ve bu gezegen üzerinde yaşama kalan son demlerin mümkün olabilecek en iyi şekilde yaşanması gerektiğini söylemek için olur. Şayet sınırlar aşılmadıysa, o zaman, bizi bu sınırların ölümcül yakınlığından korumayı hedeflemesi gereken tedavi edici ve/veya önleyici politikalar mevcuttur. Gelgelelim, ekoloji ne bu sınırları ve dolayısıyla ne emisyonların azaltılması konusunda izlenmesi gereken hedefleri sahiden belirleyecek haldedir, ne de Uygulanabilir [Ameli] yöntemler önerecek durumdadır.

Reel olarak var olan siyasi ekoloji eko-vergi gibi, ya da Ala-

11. Ignacy Sachs, *L'écodéveloppement. Strategies pour le XXIe siècle*, Syros, Paris, 1997.

in Lipietz'in¹² deyimini devralacak olursak “düzenlenmiş kotalar piyasası” gibi araçların geliştirilmesiyle sonuçlanır. Bu öneriler, siyasi ekolojinin temellerinden biri olan ve örneğin “dünya bir meta değildir” ifadesinde karşımıza çıkan piyasa iktisadi mantığının eleştirisiyle tutarlı değildir. Egemen iktisadın derin mantığı tam da piyasa mekanizmalarına kör bir güvene dayanır. Oysa çevre sorununda tikel olan dışsallık görüngüleridir: atıkları çevreye atmanın ya da doğal kaynakları tüketmenin özel işlemciye herhangi bir maliyeti yoktur. Ve bu, piyasa terimleriyle gerçekten de sıfır maliyetli olduğu ölçüde, daha geniş anlamda dışsallıklar mevcuttur. Bu çelişkiden mevcut olmadıkları yerde yalancı-piyasa mekanizmaları oluşturarak çıkmak mümkün müdür? Eğer cevap olumluysa, o zaman yine burada da alışageldik iktisada üstün gelen bir ekolojik paradigma mevcut değildir: sadece bu hesap tarzının yaygınlaştırılması söz konusudur, eko-vergi ya da kirletme hakkı piyasası da buradan gelir.

Bunlar kuşkusuz arzu edilir lakin siyasi bir ekoloji iddiasına bütünüyle aykırı düzenlemelerdir. Bir eko-vergi mutlak bir kötülük değildir, hatta kirletme hakkı piyasaları dahi çok özgül alanlarda meşru olabilirler. Bunlar ozon tabakasındaki delikten sorumlu olan ve emisyonları %70 oranında azaltılan CFC (kloroflorokarbonlar) örneğinde çok iyi iş görmüşlerdir. Buna karşın, bu kirletme hakları piyasası ilkesinin genelleştirilmesinin, yoksul ülkelere fazla kirletmeden kalkınma imkânları sağlayacağına, zengin ülkelerin yoksul ülkelere kirletme

12. Alain Lipietz, *Qu'est-ce que l'écologie politique?*, La découverte, 1999.

haklarını satın almasına izin vererek, Güneyle Kuzey arasında çok dokuncalı ilişkiler yerleştirme tehlikesi mevcuttur.

Sosyalist devrimin her türlü ekolojik politikanın mutlak önkoşulu olduğunu söylemek söz konusu değildir. Ama simetrik biçimde Yeşillerin, kapitalizmin marjinal ve bütünüyle etkisiz düzenlenmelerini önermekten ibaret olan hükümet etme realizmlerinin tuzağından da kaçınmak gerekir. Sanki gazolinin litresi üzerine konan birkaç kuruş alternatif bir politika tanımlıyormuş gibi yapmaktan ibaret olan bu hiper-realizm bir vazgeçıştır. Tersine, sermayenin faaliyetleri üzerinde, normların, yasakların ve yaptırımların konulması yoluyla güçlendirilmiş bir denetim kuran ne varsa öncelik tanımak gerekir. Zaten somut olarak bu çözümlere yönelinmektedir. Erika örneğinde mantıki çıkış yolu bir eko-vergi getirmek değil, mevzuatı sertleştirmektir! Mesela petrol fiyatlarındaki son artış Yeşillerin elde etmeyi başarmış oldukları ne varsa silip süpürmüştür. Neden? Çünkü somut olarak hiçbir alternatif taşımacılık politikasının bir taslağı oluşturulmamıştı. Dolayısıyla, petrol fiyatının yükselmesini mazur göstermek için hiçbir şeyden yararlanılamamaktaydı. Kısaca, bu realist eşlik etme politikasının başlıca sonucu, bir yandan bizzat kendi politikacı mizanseni aracılığıyla çevre sorunları üstlenilmiş izlenimi vererek, nihayetinde bir eylemsizlik biçimi olan bir şeyi benimsemek olmaktadır.

Burada söz konusu olan antikapitalist perspektif her türlü ilerlemeyi Uzun Gecenin sabahına ertelemeyi. Bu perspektif her şeyden önce, kâr mantığının tüm ekolojik tehditlerin kökeninde bulunduğu olumlanmasıdır. Fakat bu, pratik ola-

rak kendisini kapitalistlerin hareket alanını kısıtlamayı hedefleyen ne varsa ona öncelik tanımakla ifade eder. En iyi ekolojik politika tüm alanlarda kapitalizm tarafından tam serbestlik talebinin karşısına çıkmaktan ibarettir. Bu, kamu müdahalesini güçlendirmeyi, alternatif programlara mali destek sağlamayı, kısaca bu yüzyıl başının bu vahşi kapitalizminin nefret ettiği ne varsa onu yapmayı gerektirir. Ekolojik mücadele bir sosyalist projenin yeniden inşasına ancak bu koşulla katkıda bulunabilir. Ve bunun tersi de geçerlidir.

Michel Husson,

31 Temmuz 2002, *La Gauche*

Sosyalist Hipotez*

“Çağdaş kapitalizmin başarımları” birkaç başlıkta özetlenmesi mümkün olan oldukça endişe verici bir tablo çiziyor. Her şeyden önce, dünya kapitalizmi yönettiği ülkelerin bütününe artık tam bir kalkınma sağlamıyor. Giderek artan sayıda ülke vahim bir gerileme batağına gömülüyor ve başarı örnekleri ancak istisnai karakterleri nedeniyle başarı örnekleri oluyor. Otomasyonun vasıflılaştırma ve çalışmanın zenginleştirilmesi alanında sağladığı sınırsız potansiyel imkânlar, emekçilerin çoğunluğunun denetimini ve bağımlı kılınmasını hedefleyen kendi mantığını dayatan bir iktisadi sistem tarafından sınırlandırılıyorlar. Teknolojinin potansiyel imkânlarının bu sistematik eksik-kullanımı aynı şekilde gezegen ölçeğinde de geçerli: sistematik biçimde rekabete sokulma, küresel iktisadi mekânı parçalama eğiliminde ve kimi bölgelerin tamamını kalkınma sürecinden dışlama eğilimindeki başlıca kaldıraçlardan birini oluşturuyor. Nihayet, kapitalizm otomasyondaki, gelip kendi işleyiş ölçütlerinin acımasızca altını oyan iler-

(*) Bu metin Michel Husson'un şu kitabından alınmıştır: Michel Husson, *Misère du capital. Une critique du néolibéralisme [Sermayenin Sefaleti, Neoliberalizmin Bir Eleştirisi]*, Syros, 1996.

lemelerin temsil ettiği meydan okumaya, ekonomiyi tersine işleterek, diğer bir deyişle büyüme tarzını artık dar gelen bir üretim tarzının sınırları içinde zorla tutacak biçimde modellemeye çalışarak tepki veriyor. Bolluk çağı, en azından potansiyel olarak başladığı halde, kapitalizm devamı için şart olan tam bir terse çevirme gerçekleştirmeye itiliyor. Eşitsizliğin ve toplumun tamamının, hâkim iktisadi ölçütlere iyi uyum sağlamış ve durmadan daha da gözle görülür hale gelen nispi avantajlardan yararlanan ayrıcalıklı katmanlara boyun eğmesi üzerine kurulu dışlayıcı bir toplumun taşıyıcısı olduğundan bu terse çevirme son derece tehlikeli. Bu “elektronik barbarlık” günümüz kapitalist ülkelerinde şu anda su yüzüne çıkmakta ve bunun en dokuncalı bileşenlerinden biri “kaybedenlere” dayatılan aşağılanma ve modernizm bahanesi altında sömürülmelerinin dahi onlara çok görülmesi.

Çağdaş kapitalizmin işleyişi bizzat kendi kıstasları ölçü alınsa bile her geçen gün daha da kötüye gitmekte. Ölçüt ihtiyaçların tatmini olduğunda her halükarda kötüye gidiş var. Kapitalizmin temelde yapmaktan aciz olduğu şey, teknik ilerlemeye nazaran farklı bir yerde bulunan alanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek. Zira teknik ilerleme tüm sektörlerdeki toplumsal üretkenlik üzerinde aynı tarz etkide bulunmuyor. Ne de dünyanın bütün bölgelerinde aynı şekilde etkide bulunması söz konusu. En gelişkin teknolojiler tüm insanlığın bunlardan yararlanması için yaygınlaşmak yerine, bu durumda acımasız bir seçme ve giderek daha da yapay hale gelen bir hiyerarşinin yeniden-üretimi süreci içerisinde yer alıyorlar. Gerçekten de, kapitalizmin cevap vermekten aciz kaldığı başlıca

meydan okumalardan biri işte bu farklı üretkenliğe sahip sektörler ve ülkelerin bir arada var oluşunu örgütlemek. Tersine, kapitalizm bu farklılıkları, [sektörleri ve ülkeleri] genelleştirilmiş bir rekabete sokarak sert bir şekilde soğurma iddiasında olan sağduyudan yoksun bir projede inat ediyor. Kapitalizm bu gidişat içinde daha az üretken olanları dışlıyor ve onları istihdam edilme ve ilksel ihtiyaçların karşılanması hakkında mahrum ediyor. Tersine, serbest mübadelenin ve bütünüyle dizginlerinden boşanmış bir piyasanın düzeneklerinin tesis etmesi mümkün olmayan farklı bir emek tahsisi tahayyül etmek gerekecektir. İktisadi çarkın, en yüksek performanslara ayak uydurmaya çalışmak yerine gerekirse daha aşağı bir ortalama verimde işleyecek tarzda koşullandırılması icap edecektir. Bu, zayıf üretkenlikteki kesimlerin ultra-modern kesimlerle bir arada varoluşunu örgütleyen ve artığın [fazlanın], yüksek üretkenlikteki kesimlerden zayıf üretkenlikteki kesimlere, altyapı çalışmaları, mesleki eğitim, maddi ve maddi olmayan yatırım vb. şeklinde zorunlu aktarımını güvence altına alan uzun bir geçiş evresi tahayyül etmek gerekeceği anlamına gelir. Hakiki bir post-kapitalist modernite muhtemelen ultra-etkinlikle, ortalama performansta üretim metotlarının tedrici süreklileşmesinin paradoksal bir bileşimini temsil edecektir. Bu modernite, gezegenin – ülkesel [teritoryal] düzenlemeden bahsedilebildiğine göre – toplumsal ihtiyaçların optimal tatminini hedefleyen düzenlenmesi politikasından ibaret olacaktır.

Lafı gevelemenin âlemi yok. Bu iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzı her zaman sosyalizm terimiyle ifade edilmiştir. Sosyalist denilen ülkelerde onun adına işlenmiş olan cina-

yetler bu kelimededen vazgeçmeye yol açmamalıdır, zira bu, Stalinizmin kapitalizme bir alternatifin yegâne cisimleşmesi olduğunu kabul etmek anlamına gelecektir. Hâlâ yanıt bekleyen soru, daha iyi bir toplumsal örgütlenme sisteminin yalnızca arzulanabilir değil aynı zamanda mümkün olup olmadığıdır. Ve bunun oluşturulabilecek bir ilk taslağı kaynağını doğal olarak çağdaş kapitalizmin, reel olarak var olan kapitalizmin eleştirisinden alacaktır. Şayet kapitalizmin ayırt edici özelliklerinden biri en ileri kârlılık normlarına uymayan ne varsa üretmeyi reddetmekse, bu durumda sosyalizmin kendisini, tersine, kelimenin tam ve dar anlamında kârlı olmasa bile üretmeye imkân tanıyan bir iktisadi sistem olarak tarif etmesi gerekecektir.

Bizim kapitalizmi eleştirimiz temelde salt siyasi hatta ahlaki inançlara dayalı ilkesel bir karşıtlıktan başka bir şeydir ve kuşkusuz herhangi bir “modele” hayranlık ifade etmez. Buna karşın, kapitalist sistem – göstermiş olduğumuz gibi – sınırlı bir meşruiyetle işlediği ölçüde bugün antikapitalist olmak için yirmi beş yıl öncesine göre çok daha fazla sebep olduğu açıkça ortadadır. Ve geçerken altmışlı yılların ortalarından itibaren toplumsal mücadelelerin yükselişinin kapitalizmin parlak bir dönemiyle çakıştığını hatırlatmak da fena olmaz. Ayrıca, mücadeleler çevriminin niçin kâr oranı çevrimiyle eşleştiğini anlamaya imkân tanıyan birçok neden mevcuttur: resesyona giriş sonuçta işçi mücadeleciliğini erozyona uğratar ve reformistlerin manevra alanının ortadan kalkması sonuçta saldırıya hazır duruma gelmek dışında hiçbir şeyin mümkün olmadığı fikrini doğurur.

Böylesi bir bilânço karşısında rasyonel bir bakış açısından temel mesele, ekonominin varsayımsal bir sosyalist örgütlenmesinin bugün yaşadıklarımızdan neresinde farklı sonuçlara yol açacağını açıklıkla göstermektir. Daha öncesinde göstermeye çalıştığımız şey, böylesi bir farklılığın bizatihi mümkün-lüğünün, toplumların gelişme tarzını, diğer bir deyişle artıklarının [fazlalarının] kullanılma tarzını yöneten iki mantığın varlığına göndermede bulunduğuudur. Gerçekten de elde iki iktisadi tercih ölçütü vardır: kâr ölçütü ile ihtiyaçlar ölçütü. Kapitalizmde, bunların ilki egemendir ki bu da emekçi-tüketici-ler tarafından zayıf bir denetim kapasitesi anlamına gelir. Yatırım esas itibariyle üretim araçlarını ellerinde bulunduranların kârlılık ölçütüne göre aldıkları özel kararlara bağlıdır. Ama bunun böyle olması kapitalistlerin akıllarına ne eserse üretip sorunsuz biçimde satabilecekleri anlamına gelmez: tersine, artık-değeri üretmenin yetmediğini, bir de onu sağlam paraya dönüştürmek, kısaca realize etmek gerekeceğini göstermiş olmak Marx'ın keşiflerinden biridir. Bunu yapmak ancak ihtiyaçlar mantığına belli bir biçimde boyun eğerek mümkün olur: bir metaı satmak için bu metanın bir kullanım-değerine sahip olması, kısaca toplumsal bir gereksinime karşılık gelmesi gerekir. Dolayısıyla, faydasız mübadele-değerleri üreticisi bir kapitalizmi, meta-olmayan kullanım-değerleri üreticisi bir sosyalizmin karşısına çıkarmak mümkün olmayacaktır.

İki ilke bileşir, ne var ki ihtiyaçlar ilkesi kapitalizmde tahakküm altındadır. O halde, kâr mantığının bu tahakkümü kapitalizmin insani ihtiyaçları karşılamaktan büsbütün aciz olduğu anlamına gelmez. Bu tamı tamına şu demektir: kapi-

talizm karşılanacak gereksinimler listesinde kendisine özgü olan ve “tüketicilerin” denetiminden büyük ölçüde kaçan ölçütlere göre bu ihtiyaçlara cevap vereceği sırayı seçer. Toplumsal ihtiyaçlarla sonuçta üretilen arasına kapitalizm bir filtre, kârlılık filtresi koyar. Çarpıtmanın fazlaca büyük olmadığı mesela savaş-sonrasının genişleme yılları gibi dönemler mevcuttur. Gelgelelim bu iyimser bileşim etkilerini tüketmiştir ve son dönemde, bunun tersine, ücretlilerin özlemleriyle kapitalist mantık tarafından koşullandırılan tercihler arasında giderek artan bir uyumsuzluk gözlemlenmektedir. Bu kitabın başlıca tezlerinden birisi, bu kopuşun nesnel temelinin, üretkenlik artışına pek az elverişli ürünlere kayan tüketim yapılarının evriminde yattığını göstermektedir.

Sosyalizm ya da İhtiyaçlar Mantığı

Bir sosyalizmin muhtemel üstünlüğü nihayetinde olsa olsa ihtiyaçlar mantığına tanınan hâkim rolde yatabilir. Model şu olabilecektir: toplum –ki bu, modelin en değerli parçasıdır– yatırım çabasının tahsisine dair tercihlerini doğrudan ifade etmelidir. İhtiyaç bu kez artık sadece değerın realizasyonunu garanti eden, içerikten yoksun bir koşul değildir: ihtiyacın yoğunluğu, saygı gösterilmesi gereken bir hiyerarşiyi, bir bakıma toplumun önceliklerini tanımlar. Sovyet iktisatçı Kantoroviç bu mantığı matematik terimlerle çok iyi ifade etmiştir¹. Sosyalist toplumun işleyişi böylelikle kesin yapılarına indirgenmiştir: kullanılabilir kaynakları göz önünde bulundura-

1. L. V. Kantorovitch, *Calcul économique et utilisation des ressources*, Dunod, 1963.

rak, toplumun doğrudan kararlaştıracağı orantılara göre en büyük mal niceliğini üretmek gerekir. Bu sunum sıklıkla –kuşkusuz hatalı olarak– Oscar Lange’ın sunumuyla² bir tutulmuştur. Aradaki büyük fark gerçekte, kapitalizm olgusundaki benzer programın kârın azamileştirilmesini hedef almasında ve farklı malların üretildiği orantıların, azamileştirme sürecinin bir engeli değil, bir alt-ürünü olmasında yatar.

Yine diğer bir deyişle, kapitalizmle sosyalizm arasındaki bu temel fark, kaynakların tahsis tarzında ve en başta da artığın [fazlanın] tahsisinde yatar. Değişen yalnızca iktisadi hesabın biçimlenişleri değil, bu hesabın bizzatı işlevidir. Kapitalizmde ekonominin yatırım çabasını hangi sektörlere yönlendireceğini belirleyen kâr maksimizasyonu gereğidir: toplumsal gelişmenin öncelikleri bu iktisadi hesabın ayak bağıdır. Bunun tersine, sosyalizm kendisini, toplumun tamamının, iktisadi hesabın bundan böyle tabi kılındığı, bizzat kendi öncelikleri üzerinde uyguladığı egemenlik olarak tanımlar. Kapitalist sistemde iktisadi düzey yalnızca araçları seçmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal tercihleri açığa vurmaya ve bunların çapını belirlemeye merkezi olarak katkıda bulunduğundan ölçüsüz bir rol oynar. Buna karşın, sosyalizm, işlevi, titizlikle araçların başka bir yerde belirlenmiş amaçlara uyarlanmasıyla sınırlanmış iktisadi alanın daraltılmasına tekabül edecektir. Preobrajenski aşağıdaki pasajı yazarken bu terse çevrilmesi mümkün olmayan sert dönüşüm [basculement] üzerinde ısrarla durmuştu: “İktisadi gerçeklik alanında değer

2. O. Lange, “On the Economic Theory of Socialism”, A. Nove ve D. M. Nuti, *Socialist Economics*, Penguin, 1972 içinde.

yasasının ortadan kalkmasıyla, aynı şekilde eski siyasal iktisat da ortadan kaybolur. Şimdi onun yerini örgütlenmiş ekonomide iktisadi ihtiyacın öngörülmesi bilimi, ihtiyaç duyulananın en rasyonel tarzda elde edilmesini hedefleyen bilim almıştır. Bu bambaşka bir bilimdir; bu, toplumsal teknolojidir; bu, örgütlenmiş üretimin, örgütlenmiş emeğin bilimi; bu, iktisadi yaşamın düzenlemelerinin kendisini yeni biçimlerde ortaya koyduğu, insan ilişkilerinin 'nesneleştirilmesi'nin artık mevcut olmadığı, meta fetişizminin metayla birlikte ortadan kalktığı bir üretim ilişkileri sisteminin bilimidir"³.

Toplumsal ihtiyaçların azami tatminini etkinlik ölçütü olarak alan bir ekonomi yönetimi fikri Marksizmin klasiklerinde, özellikle de Engels'in bir sosyalist iktisat teorisinin ana hatlarını belirlediği *Anti-Dühring*'deki kısa bir pasajda zaten mevcuttur: "Kuşkusuz toplum, o zamanda da her kullanım nesnesinin üretimi için ne kadar emek gerektiğini bilmek zorunda olacaktır. Üretim planını, en önemli parçasını emek-güçlerinin oluşturduğu üretim araçlarına göre hazırlamak durumunda kalacaktır. Planı belirleyecek olan şey, eninde sonunda, çeşitli kullanım nesnelerinin kendi aralarında ve üretimleri için gerekli emek niceliklerine göre tartılmış yararlı etkileridir. İnsanlar her şeyi o meşhur "değer"in müdahalesi olmaksızın çok yalın biçimde halledeceklerdir"⁴.

Sosyalist Demokrasi,

Sosyalist Ekonominin Düzenleme İlkesi

3. E. Preobrajensky, *La nouvelle économique*, EDI, 1966 içinde.

4. F. Engels, *Anti-Dühring*, Éditions sociales, 1963 [Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2003, s. 436].

Kantoroviç'in sunumunun önemi sosyalist ekonominin işleyiş tarzının gerektirdiği kopuşu iyi değerlendirmesidir. Bu ekonominin hedefleri, bir yandan hedeflerin düzenlenmesini güvence altına alırken, aynı zamanda toplumsal olarak hâkim olunamayan bir sürece göre kendi amaçlarını modelleyen kapitalist piyasanın yasalarıyla karşıtlık içinde neredeyse iktisadilik-dışı belirlenirler. Bu kopuşun bizatihi mümkünlüğü sosyalist demokrasi olarak adlandırılabilen şeyeye dayanır: bu üstün mantığa göre işleyebilmek için, toplum kendisini kendi ortaklaşa tercihlerini –yokluğu halinde iktisadi hesabın sonuçta düzmece veriler üzerinden iş göreceği– demokratik olarak hazırlanmış bir plan aracılığıyla yansıtmının araçlarıyla teçhiz etmelidir. Doğu ülkelerinin iktisadi başarısızlığı temel olarak bu ülkelerde kapitalizmin işleyişine imkân tanıyan ne varsa ortadan kaldırılmasına ama bunun, sosyalizmin varlığının gerek şartı sosyalist demokrasiyi yani işçi demokrasisini yerleştirmeksizin yapılmasına göndermede bulunur: *"Demek ki merkeziyetçi bürokratik planlama genelleşmiş, yani kapitalist, piyasanın temelindeki toplumsal ilişkileri ortadan kaldırmış, ama yerine sosyalist toplumsal ilişkiler koymamıştır. Birleşmiş [ortaklaşmış] üreticiler'in üretim tercihleri üzerinde hiçbir denetimi yoktur; temel tercihler söz konusu olduğunda iktisadi ve siyasal demokrasi yoktur"*⁵.

Kapitalizmle sosyalizm arasındaki ayrım sıklıkla piyasa ile plan arasındaki bir karşıtlığa indirgendiği halde, doğru iki-te-

5. C. Samary, "Plan, marché et démocratie, l'expérience des pays dits socialistes", *Cahier d'études et de recherche*, IIRF, Amsterdam [Catherine Samary, *Plan Piyasa ve Demokrasi*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss. 95 – 96].

rimli ifade daha ziyade bir yanda özel temellük, diğer yanda toplumsal demokrasi olacaktır. Bu Stalinci deneyimden alınması gereken en önemli derstir: toplumsal demokrasi olmadan planlama bürokratikleşme ve etkinsizlikle sonuçlanır. Doğu'da olup bitenler, özel kapitalistlerden geri alınan artık [fazla] tahsisi işlevinin gerçekte kendisini toplumsal ihtiyaçların ifade mercii [organı] ilan etmiş ince bir toplumsal tabaka tarafından üstlenildiğini gösterir. Zaten Macar sosyologlar da "ihtiyaçlar üzerinde diktatörlük"ten söz etmekteydiler⁶. Kuşkusuz yatırımlar piyasası ortadan kaldırılmıştı ama bu, yerine öteki olacak olan konulmaksızın yapılmıştı. Kapitalizmin üretileni satmak gerekir ilkesiyle konulmuş yol kenarı bariyeri kaldırılmış ve böylelikle giderek daha da fazla denetimden çıkan bir sapma mümkün kılınmıştı.

O halde, sosyalist bir ekonominin etkinlik problemi iktisadi-tekniğe değil, büyük ölçüde ve doğrudan siyasidir. Toplumun kendisi için belirlediği öncelikler böyle bir ekonomide iktisadi-dışı bir tarzda belirlenirler kendilerini iktisadi teknik yasalara hedefler şeklinde dayatırlar. Buna karşın, kapitalizmin toplumsal amaçları bunun tersine, ancak her şey olup bittikten sonra, meta alışveriş işlemlerinin bir alt-ürünü olarak ortaya çıkarlar. Demek ki demokrasi böylesi bir toplumsal örgütlenmenin işleyişinin bizatihi şartıdır ve bu kavrayış bizi plan ile piyasa arasındaki eklemlenmeyi başka türlü koymaya götürür.

Piyanın Yeri

Planlama düzenleme aleti olarak piyanın ortadan kaldırılma-

6. F. Fehér, A. Heler, G. Markus, *Dictatorship Over Needs*, Basil Blackwell, 1983.

sını gerektirmez. Zira kârlılık mantığını dayatan bizatihi piyasa değil, esas olarak yatırım kararlarını, tekil sermayelerin stratejilerine göre verenlerin özel kişiler ya da her halükarda dar toplumsal kategoriler olmasıdır. Büyük ölçüde toplumsal bir işlev, yani toplumun çabalarını hangi önceliklere yönelteceğinin kararlaştırılması böylelikle özel varlıklar [kişi veya kurumlar] tarafından üstlenilir ve bu giderek daha da toplulaşmış [temerküz etmiş] tarzda olur. Planlama işte bu nedenle, Keynes'in ünlü ifadesini tekrarlayacak olursak, esas olarak yatırımı toplumsallaştırmanın aracı olarak belirginleşir. Şayet bir ihtiyaçların-ifadesi-ve-tanımının-demokratik-kurumları sisteminin kurulduğunu tahayyül edecek olursak, planlamanın işleyişinin biçimlenmeleri neler olabilecektir? Şu kadarından emin olabiliriz ki birinci ilke piyasayı ortadan kaldırmamak olacaktır, tabii eğer piyasa denildiğinde tüketim mallarının satıldığı mağazalar kastediliyorsa. Fiyatlarla düzenleme hâlâ toplumsallaştırılmamış gelirin tahsisini ve arz ile talep arasındaki uyarlamayı gerçekleştirmenin en kolay yolu olacaktır. Ama –ki denge ile dinamik arasındaki bu temel ayrım işte burada yeniden karşımıza çıkar– söz konusu olan yatırım malları olunca iş bambaşka bir hal alır. Yatırım kararı büyümekte olan bir ekonominin tutacağı yol üzerinde bir karar alma gücünün uygulanmasıdır. Bu nedenle, bu stratejik işlevin bireyselleştirilmiş icrası var olmamalıdır. Hiçbir kişi veya kişi grubunun bir işletmeye sahip oldukları için ve bu işletme kâr ettiği için temel toplumsal öncelikleri gözetmeksizin yatırım yapma gücüne sahip olmaması gerekecektir.

Yatırımın toplumsallaştırılması kârların tamamının ortak bir çanakta toplanması ve bunun ardından şu ya da bu kapi-

talistin tikel stratejisine göre değil, demokratik olarak belirlenmiş toplumsal önceliklere göre kullanılması anlamına gelir. Bu süreç bölgesel düzeyde cereyan etse ve abuk sabuk bir ayrıntıya girmemesi gerekse bile, planlama fikrinde, bu toplumsal egemenliğin zorunlu uğrağı olarak merkezileştirme fikri mevcuttur. Kamulaştırmalar işte bu nedenle planlamanın kaçınılması mümkün olmayan araç ve gereçleridir. Ne var ki burada da sözcüklerin modası geçmiştir. Şayet burada demokratik postüla [koyut] kabul edilecek olursa, söz konusu olan aynı ölçütlere göre işleyecek olan grupların hukuki anlamda kamulaştırılması değil, ekonomiyi başka türlü yönlendirmeye imkân tanıyan kamulaştırmalardır. Planlamanın yolu özellikle, neden etkinsiz olmaya mahkûm olduğu anlaşılmayan bir sanayi politikasının tanımlanmasından geçer. Bir Ulusal Yatırım Bankası, bölgesel bankalar, böylece ulusal ya da bölgesel düzeyde projelerin plan hedeflerine uygunluğuna göre kredi tahsis etme işlevine sahip olacaklardır.

Etkinlik Koşulları

Böyle bir çerçevede üretim birimlerini nasıl doğru biçimde yönetmeli ve Doğu ülkelerinin çıkmazından nasıl kaçınılmalıdır? Bu soru gerçekte çifte bir sorudur. Teknik bakımdan soru, şu ya da bu harcamanın iktisadi etkinliğini değerlendirmeye imkân tanıyan fiyatlara sahip olunup olunmayacağıdır. Cevap bir kez daha ancak olumlu olabilir: planlanmış toplum rasyonel olmayı ve dolayısıyla sahip olduğu kaynakları en iyi şekilde kullanmayı görev addetmelidir. Bu muhasebesel anlamda, bolluk postüle edilmediği takdirde fiyatlar yeri doldu-

rulamaz durumdadır: bir malın fiyatı üretiminde kullanılan toplumsal emek kesrini temsil eder. Öte yandan, bu işlev ticari edimden görece kopmuştur: aynı grubun kuruluşları arasında gerçek anlamda bir alım-satım olmaksızın analitik bir muhasebe kaydı tutmak mümkündür. Aynı şekilde doğal kaynakların kullanımına, bunlar satılıyor olmasalar bile – muhtemelen sonsuza gitme eğiliminde olacak – bir “fiyat” biçmeyi tahayyül etmek mümkündür.

Planlanmış bir ekonominin etkinliği sorununun diğer veçhesi güdülenmeye [motivasyona] ilişkindir: eğer hiçbir yaptırımın (gelir kaybı, iflas, işten atılma) tehdidi altında değilsem, eğer bireysel kazanç imkânlarım sınırlıysa, o halde ne diye kendimi işe verecekmişim, uzun lafın kısası ne diye çalışacağımışım? “Onlar bana bir ücret ödüyormuş gibi yapıyorlar ve ben de çalışıyormuş gibi yapıyorum”: SSCB bu bakımdan, üretici-yurttaşların asgari çaba harcadıkları lakin aynı tüketici-yurttaşların dükkânlarda hiçbir şey bulamadıkları iğrenç bir toplumsal şizofreni örneği vermiştir. Burada cevap olsa olsa soyut olabilir: bu yanıt emeğin toplumsallaşmasında, yani çalışan insanın salt kendi bireysel refahı için değil, aynı zamanda kendi toplumsal refahına katkıda bulunmak için çalıştığı izlenimini edinmesini sağlayacak tertibatların bütününde yatar. Bu, sosyalist bir ekonominin özgüllüklerinin sınırlarını belirleyen çok sayıda temel kanaldan geçer.

Bunların ilki gelirlerin daha adaletli bir bölüşümüdür ki bu ayrıca, ekonominin gelişme tarzını daha iyi yönlendirmeyi hedefleyen planlamanın başlıca amacı değildir: böylesi bir ekonominin üstünlüğü büyümenin meyvelerinin daha iyi bir

bölüştürülmesinden çok, bu gelişmenin kalitesinde yatar. Ama şeyler, özellikle de emekçilerin motivasyonuna ilişkin olarak açık biçimde bağlantılıdır. Ve kapitalizm yine burada da optimal bir referans oluşturmaz. İlk ahlaki bir bakış açısından: çağdaş kapitalizmin işleyiş koşulları, genişleme yıllarında olup bitenin tersine, gelirlerin giderek artan bir eşitsizliğini gerektirmektedir. Fakat aynı zamanda daha teknik bir bakış açısından: kemer sıkma politikaları, ücretlerin tekilleştirilmesi gerçekte teknolojik gelişime aykırıdır. Çağdaş kapitalizmin, cari gelişme tarzı, tersine, eşitsizliğin ve hatta nedensiz zenginleşmenin erdemlerine övgüler düzse bile, yeni bir eşitlikçiliğin koşullarını yerleştirdiğini savunmak dahi mümkündür. Planlanmış bir toplum bütün bunlara yeniden biraz akıl katacak ve hakkaniyetle etkinliği bileştirebilecektir. Bugün zenginler uyurken zenginleşirken ücretler artık artmamaktadır: hani nerede kaldı kendini gerçekten işe vermenin motivasyonu? Bizi toplumsal bir kaba güldürünün [farsın] enayilerini oynamadığımıza ikna edecek daha adaletli oyun kuralları, hakkaniyetli bir ödüllendirme (eşit işe eşit ücret), herkesin gelirinde bir artış, tüm bunlar bir memurlaştırmaya değil, tersine emeğin haysiyetine bir geri dönüşe yol açacaktı.

Yeni teknolojiler muğlak bir dinamiğin taşıyıcılarıdır. Yeni çalışma modeline düzülen bayağı övgülerin aksine bunların kapitalist bir çerçevede devreye sokulmaları emek piyasasını ikili hale getirme ve istihdam yaratımını gerileyen sektörlerle (düşük ücret, düşük vasıf, toplumsal uşaklık) mahsus kılma eğiliminde olmaları sonucunu doğuruyor. Buna karşın bunlar, kendilerinde, emekçilerin giderek daha da kolektif bir ça-

lışmaya dâhil olmalarını gerektiriyor ve çalışma mevkilerinin karşılıklı değıştirilebilirliğini mümkün kılıyorlar. O halde, esnek uzmanlaşma işçi ya da memur olsun emekçilerin giderek artan bir her işe koşulabilmesiyle el ele gitmek durumunda. Ne var ki kapitalizm doğası itibarıyla gerektirdiklerinin sonuna dek gitmekten acizdir. O, ücretlilerin köleleştirilmesinin genel koşullarını yeniden üretmek zorundadır ve aynı devrim içerisinde bunun tam tersini yapamaz. İşletmelerin modernizasyonu bir neo-Taylorizmin dar çerçevesini aşmamaktadır⁷. Kapitalist sömürünün “ilave maliyetleri” yüzünden kaybedilenler ise muazzam üretkenlik artışlarıdır. Emek gücünün genelleşmiş yeniden vasıflılaştırılması planlanmış bir toplumun bizatihi bir amacı olacak ve bireysel ücretle teşvikten başka türlü bir güdülemenin temelini oluşturacaktır. Hem teknolojik yeniliklerin muazzam potansiyel imkânlarını seferber etmek, hem de aynı zamanda sahici bir özyönetimin yaşayabilirliğinin koşullarını inşa etmek söz konusudur. Her işte kullanılabilme gerçekten de teknik işbölümüne ve daha geniş anlamda toplumsal işbölümüne dolaysız bir biçimde karşıttır. Burada Castoriadis’in aşağıdaki güzel ifadesine katılmak gerekir: *“sosyalizm emeğin dönüştürülmesidir”*. Ona göre, bu toplum temel olarak *“emeğin doğasıyla muhtevasının dönüşümüyle”* farklılaşacak *“bu da tevarüs edilen teknolojinin tarihte ilk kez salt tüketici olarak değil fakat aynı zamanda üretici olarak insanın ihtiyaçlarına tabi olacak tarzda bilinçli dönüşümü anlamına”* gelecektir⁸.

7. D. Linhart, *Le torticolis de l'autruche, L'éternelle modernisation des entreprises françaises*, Seuil, 1991.

Son olarak, planlamanın bölgesel boyutu esastır, çünkü bu, alınacak kararlardan etkilenen kişilere yakınlaşmanın bir yoludur ve bunun ötesinde aynı zamanda ekonominin cari gelişimi, giderek daha da fazla başarılı olmuş bir bölgesel bütünleşmeye dayanır. Leningrad'da bir fabrikanın yine aynı şehirdeki bir başka fabrikaya verdiği siparişin Moskova'dan geçmesini zorunlu kılan Sovyet Gosplanı bunun mükemmel bir karşıt örneğini oluşturabilmiştir. Buna karşın Yugoslavya örneği bunun tam tersi mümkün bir aşırılığın varlığını göstermiştir. Aslında hiçbir toplumun, parçalanmadan saf anlamda yerelci bir temelde işlemesi mümkün değildir: bir merkezileşme evresi gerektiren kararlar vardır ve sıklıkla bu kararlar en önemli olanlardır. Bir tarım politikası arbitrajları, transferleri, mahsuplaşmaları en azından ulusal düzeyde zorunlu kılar. Demek ki, planlama yerelle ulusal arasında, tikelle genel arasında bir gel-git süreci olarak görülmelidir. Yerel düzeyde geliştirilen projelerin birbirleriyle bağdaşır olmaları gerekmez: çelişkili çıkarlar, mümkün mükerrerlikler, yetersiz genel kaynaklar olabilir. Her halükarda sonuçta şu ya da bu şekilde yapılması gereken tercihler vardır. Planlama süreci, ademi-merkezileşme/merkezileşme "soluklanması" ile bu tercihleri saydam ve ortaklaşa egemen olunabilir kılmayı hedeflemelidir.

Meta İlişkilerine Tam Uyan Bir Yanıt

Toplumsal alternatif kendisini her şeyden önce emeğin krizine göre tarif etmelidir. Bu kriz, değer yasasının bizatihi ilkesini yeniden tartışma konusu yaptığından, göstermeye çalıştı-

ğımız gibi basit bir pazarlar krizinin çok daha ötesine gider. Bu noktada Grundrisse'nin bir pasajını zikrederim. Marx bu pasajda sermaye hakkında onun *"kendisine rağmen kullanılabilir toplumsal zamanı yaratan, tüm toplum için çalışma zamanını durmaksızın asgari bir düzeye çeken ve dolayısıyla herkesin kendi gelişmesi amacıyla herkesin zamanını serbest bırakan araç"* olduğunu söyler. *"Buna karşın onun [sermayenin] bizzat kendisi bir yandan da başkasının artık-emeğine dönüştürmek üzere her zaman kullanılabilir zaman yaratmak eğilimindedir. Eğer kullanılabilir emek zamanı yaratmayı fazlasıyla başarsa aşırı-üretimden mustarip olacak ve sermaye artık hiçbir artık-emek değerleyemeyeceğinden gerekli emek kesintiye uğratılacaktır. Bu çelişki geliştikçe, üretici güçlerin artışının başkasının artık-emeğinin temellükü tarafından daha da fazla frenlenemeyeceği ortaya çıkar"*⁹.

Bu alıntı, kuşkusuz ilk kez krizin dikkate değer bir boyutu olarak ortaya çıkan otomasyona has bir çelişkiye göndermede bulunur. Bu yüzyılın ilk yarısındaki çevrimleri ve krizleri izah etmek için Marksist teorinin klasik veçheleri yeterli olduğu halde, mevcut krizin doğurabileceği sonuçları iyi kavrayabilmek için Marksist eleştirinin bütününe seferber etmek gerekir. Bu anlamda, bu kriz Marx'ın yapıtının, önce İkinci Enternasyonal'in, ardından Stalincileştirilmiş Üçüncü Enternasyo-

9. K. Marx, *Fondements de la critique de l'économie politique [Grundrisse]*, Anthropos, 1968, tome 2, pp. 225 – 226. Aynı şekilde bkz. *Manuscrit de 1857–1858 [Grundrisse]*, Editions sociales, 1980, tome 2, p.196. [Karşılaştırmak için bkz. Karl Marx, *Grundrisse*, İkinci Kitap, Sol Yayınları, Ankara, 2003, s. 177].

nal'in ekonomizmleri tarafından ikinci plana itilmiş temel bir boyutunu yeniden gündeme getirmektedir. Olup bitenlerin bu veçhesini iyice kavramak için, üretimin, emek sarfiyatının asgari bir düzeye indirileceği hemen hemen tam bir otomasyonunu hayal ederek uç bir örneğe gidilebilir. Üretici güçler işte bu örneğe yönelmektedir ve bu, üretimin bazı kesimlerinde neredeyse bir gerçekliktir. Fakat o zaman böylesi bir durumda artık-değer nasıl oluşacaktır, ücretler nasıl belirlenecektir, üretilen metalar nasıl bölüştürülecektir? Kapitalist ölçütlerin varolma gerekçelerini yitirdiği, kapitalizmin artık toplumun tamamını dapdaracak bir hale gelmiş kriterlere göre işlemeye zorlayamayacağı zira bunların iktisadi teknik alanda ortaya konulan yeni sorunların tamamını artık karşılamaktan uzak olduğu açıktır.

Bedelsizlik İçin

Emek zamanı ekonomisi ölçütünün töz yitimi şu diğer fikre götürür. Meta ücret mantığını, çalışmanın dönüştürülmesiyle içeriden, bedelsizliğin yaygınlaştırılması biçiminde aynı olarak ödenen güvence altına alınmış bir gelirin genişletilmesiyle dışarıdan kısıpca almak gerekir. Burada, üretilen zenginliklerin bölüştürülmesinin hakkaniyetli bir biçimi söz konusudur, hatta bedelsizlikle hakkaniyetin ayrılmaz iki kavram olduğunu dahi söylemek mümkün olacaktır. Sosyalist bir toplumun derhal meta ilişkilerinin ilgasına yönelmesi ve toplumun üyelerine sağlık, eğitim, çocuk bakımı, ulaşım, boş zamanların değerlendirilmesi alanlarında sağladığı bedelsiz hizmetlerin kapsamının genişletilmesi yolunda inisiyatif alması

gerekecektir. Bu sektörlerin büyük bir bölümü zaten şimdiden toplumsallaştırılmış durumdadır: bu noktadan geri adım atılacağına, bu uygulamaları genelleştirmek ve toplumsal denetim altına almak gerekir. Bedelsizliğin yaygınlaştırılması ayrıca çalışma zamanının kitlesele azaltılmasıyla da tutarlılık içindedir: kendi için, özgürce kullanılan zamanın geri kazanılması, meta alanını tam bir minimuma indirgemenin de en etkin yoludur.

Bu birkaç izlek, Doğu ülkelerinin “reel sosyalizm”iyle açıkça pek alakası olmayan ve bir karşıt-insicamın [bütünsel uyumun] öğelerini açığa çıkararak kapitalist çıkmaza küresel bir alternatif oluşturan bir toplum projesi çizer. Toplumsal hareket böylesi bir referansa giderek daha da fazla ihtiyaç duyacaktır ve bu ütopiyayı daha somut kılmaya katkıda bulunacak olan da toplumsal harekettir. Kuşkusuz şu anda henüz bu noktada değiliz ve bugün kendini ortaya koyan sorun öncelikle derhal üstlenilebilecek bir proje sorunudur.

Michel Husson (1996)

Stathis Kouvelakis (editör) Y a-t-il une vie après capitalisme?

[Kapitalizmden Sonra Hayat Var Mı?],

Le Temps des Cerises, 2008 içinde,

<http://hussonet.free.fr/mdk7bis.pdf>

Nikolay Buharin

Völger İktisada Karşı

Rantiyenin Siyasal İktisadı'na Kısa Önsöz

1911'de henüz 23 yaşında olan genç Bolşevik önder Buharin hapsedilmiş ve ardından Arkhangelsk'e sürgüne gönderilmiştir. Hannover'e kaçar ve yolunu uzatıp Lenin'le ilk kez karşılaşacağı Krakov'a uğradıktan sonra 1912 sonunda Viyana'ya yerleşir. Üniversiteye kaydolar ve orada "Avusturya" iktisat okulunun başlıca temsilcileri Böhm-Bawerk'le Wieser'in seminerlerini takip eder. 1914 sonbaharında tamamlanan *Rantiyenin Siyasal İktisadı* adlı kitabını da Viyana'da kaleme alır. Aynı şekilde, söylendiğine göre 1913'te *Marksizm ve Ulusal Sorun* başlıklı broşürünün redaksiyonuna yardımcı olacağı bir başka sürgün Stalin'le de yine Viyana'da karşılaşır. Buharin'in çalışmaları (Walras üzerine çalışacağı) Lozan'a, ardından Stockholm'e ve nihayet New York'a sınır-dışı edilişlerine tabi olarak, 1917 Şubat Devriminin başlangıcında Rusya'ya dönüşü öncesinde birbirini izler.

Rantiyenin Siyasal İktisadı'nın kayıp elyazmasının bulunması ve yayınlanması için 1919'u beklemek gerekecektir. Pe-ki, o halde bu kitabı neredeyse bir yüzyıl sonra yayınlamanın

ve dolayısıyla yeniden okumanın ne gereği olabilir? Bu yerinde soruya hemen verilecek yanıt; (büyük) iktisat kitaplarının pek demode olmadıkları şeklinde olur. Şayet iktisat doğrusal [lineer] tarzda gelişen bir bilim olsaydı, kişinin kendisini gerektiğinde böylesi bir okumadan muaf tutması mümkün olabilirdi.¹ Ne var ki böylesi bir temsil, eğer bir bilimden bahsediliyorsa, esas olarak toplumsal bir bilim olan bu disiplinin doğasına tekabül etmemektedir. Bu disiplin birbirlerini ikaame eden bir paradigmalarda silsilesine göre gelişip ilerlememektedir. Bu disiplinin paradigmaları görece değişmezdirler zira bunlar kapitalist toplumun birbirine karşıt temsillerine teka-bül ederler.

Rantiyenin Güncelliği

Buharin'in kitabı bunun göz kamaştırıcı bir örneğidir: onun hedef aldığı marjinalci iktisat bugün hâlâ egemen iktisat kuramıdır. Kuşkusuz, Avusturya okuluna nazaran yön değiştirmiş ve kendisini göz korkutucu bir matematik aygıtla donatarak bir iç tutarlılık kazanmıştır. Lakin temelleri değişmemiştir ve tıpatıp aynı ama açık biçimde sergilenmek ve sahip çıkılmak yerine kuramsal modellerin zımnen içerdiği koyutların [postülaların] “ayrıntılar”ında gizlenen özdeş bir dünya görüşüne dayanmaktadır.

Buna karşın bu yapıttan, rantiyelerin üretilen zenginliklerin giderek artan bir bölümünü ele geçirdikleri çağdaş kapitalizmin yazara önseziye dayalı bir malum oluşu bekleniyordusa

1. Bu yine de bir hata olacaktır. Matematik tarihinin araştırılması kavramların soyağaçları aracılığıyla daha iyi anlaşılmasına imkân tanır.

eğer kitabın başlığı aldatıcı olabilecektir. Alt-başlık kitabın konusuna daha iyi karşılık gelmektedir çünkü gerçekten de marjinalci kuramın bir eleştirisi ama onun sınıf referanslarının ne olduğunu ortaya koymaya çalışan toplumsal bir eleştiri söz konusudur. Buharin'e göre marjinalci kuram tikel bir ideolojinin, Cumhurbaşkanı Mitterand'ın meşhur (ancak finans karşısında lafta kalan) ifadesini devralacak olursak, *"uyurken zenginleşen"* rantiyenin ideolojisinin teorik ifadesidir. Rantiye kapitalist üretim tarzının, sermayenin kendine özgü niteliklerine bağlı olarak ve emek gücünün sömürülmesinden bağımsız biçimde gelir ürettiği fetişleştirilmiş bir temsilini üretir.

Marx rantiyeye sermayenin ideolojik avantajlarını daha o zamandan betimlemişti: *"kârın kökenini tanımamaz hale getirdiğinden ve kapitalist üretim sürecinin – sürecin bizzat kendisinden ayrılmış – sonucuna bağımsız bir varoluş bahşettiğinden bu biçim, sermayeyi değerin ve değer yaratımının bağımsız kaynağı olarak sunmaya çalışan völger iktisatçılar için kuşkusuz bir şanstır"*². Marx üretim sürecinden görünüşte ayrılmış bir değerlendirme yanılması üzerinde tekrar tekrar durur: *"Sermayenin bu biçiminin özerk olduğu fikri, ödünç verilen sermayenin sermaye olarak kullanılsın ya da kullanılsın faiz getirmesi olgusu tarafından güçlendirilir"*³ ve bir kez daha burada söz konusu olanın hem yaygın kabul gören hem de üstelik üretim ilişkilerinin şeyleşmesine tam denk düşen bir temsil

2. Karl Marx, *Le Capital*, Livre III, tome.2, chap.24, Editions sociales, 1959, pp.56–57

3. Karl Marx, *Le Capital*, Livre III, tome.2, chap.23, Editions sociales, 1959, p.42.

olduğu üzerinde ısrarla durur: “yaygın kabul gören temsilinde, finans sermayesi, faiz getiren sermaye bizzatı [kendinde] sermaye, hepsinin fevkinde sermaye addedilir”⁴. Tüm dünyayı krize sürükleyen bu “irrasyonel taşkınlığın” temelinde yatan da benzer bir yanılsamadır.

Partinin En Sevilen Evladı

Buharin’e bu lakabı Lenin takmıştı. Ama vasiyeti olarak adlandırılmaları adet haline gelen iki notta onun birbirine karşıt iki yöne sahip bir portresini çizmekteydi: “Buharin yalnızca Partinin en değerli ve en güçlü teorisyeni olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda haklı biçimde tüm Parti tarafından en fazla sevilen yoldaş sayılabilir; ne var ki teorik kavrayışları ancak büyük bir şüpheyle hakikaten Marksist sayılabilir, zira onda skolâstik bir şey vardır (diyalektiği hiçbir zaman öğrenmemiş ve bence hiçbir zaman tam olarak anlamamıştır)”. Bu yarı olumlu yarı olumsuz yargı usta ve öğrencisi arasındaki her daim biraz çatışmalı ilişkileri oldukça iyi özetler. Buharin 1919 Şubat sonunda yayınlanan Rusça ilk baskısında küçük yapıtını “yoldaş N.L.”ye, diğer bir deyişle Lenin’e ithaf eder. Her ikisi, Lenin’in sonradan yitip giden bir önsöz yazmış olduğu *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm*’in 1915’te tamamlanan redaksiyonu sırasında birbirlerine ait dünya ekonomisi kuramları üzerinde daha önce de görüş alışverişinde bulunma fırsatı bulmuşlardı. Çatışma özellikle devlet kuramı üzerinde devam edecektir: bu konuda Lenin’in Buharin’e ait bir başka kitabın, *Geçiş Döneminin İktisadı*’nın metnine serpiştirdiği notlardan bir fikir edinmek mümkündür.

Her halükarda bu düzenli görüş alışverişleri, hem seçkin bir entelektüel hem de Bolşevik Partinin ilk plandaki önderlerinden biri olan Buharin'in önemi hakkında bir fikir verir.

Buharin'in çizgisi, bir yandan entelektüellik işleviyle siyasi önderlik sorumlulukları, diğer yandan Bolşevik Partinin "solu" ile "sağı" arasında çifte bir salınımdan yola çıkılarak okunabilir. Buharin böylece Brest-Litovsk anlaşmasına karşı veya 1920'de çıkan *Geçiş Döneminin İktisadi*'nda övgüsünü ve teorisini yaptığı savaş komünizmi lehinde uzlaşmaz tavırları savunmuştur. Ama bir yıl sonra NEP'e (Yeni Ekonomi Politikası) katılır. Lenin'in 1924'te ölümünden sonra, kendisine Troçki'nin önderlik ettiği muhalefetle mücadelede yardım ettiği Stalin'e yaklaşır, ardından Zinovyev ve Kamenev Stalin'den kopar kopmaz onuyla ittifak yapar. Stalin'in sonradan nasıl kullanıldığı bilinen "tek ülkede sosyalizm" kuramının kökeninde o vardır ve Stalin'e Parti içinde iktidar konumunu sağlamlaştırmasında yardımcı olur. Ama çok çabuk, 1928'den itibaren Stalin'in mutlakıyetçiliğinin tehlikelerinin farkına varır ve gözden düşme başlar. 1928 sonunda Politbüro'dan uzaklaştırılmış, Stalin, Buharin'in o güne dek kendisiyle mutabakat halinde savuna geldiği yönelimle tam bir karşıtlık içinde kolektifleştirmeye doğru yeni bir dönemece girdikçe daha da marjinalleşmiştir.

Buharin duruma ve koşullara uyum sağlar ve referans entelektüel statüsünü muhafaza eder. Böylece 1934'te *Izvestia*'nın genel yayın yönetmenliğine atanır. Ancak bu, her türlü siyasi müdahaleden fiilen vazgeçme pahasına olur. Bu, onu Stalinci temizlik hareketlerinden korumaya yetmeyecektir. 1937 Şubatında tutuklanır ve 1938 Martından itibaren "sağcıların ve Troç-

kistlerin anti-sovyetik bloğu”nu hedef alan “Moskova Duruşmaları”nın en heyecan uyandırıcı davalarından birinde yargılanmaya başlar. Buharin, sonunda kendisini “*bir tilkiyle bir domuzun çiftleşmesinin lanetli meyvesi*”⁵ olarak betimleyecek olan savcı Vişinski karşısında, soyut sorumluluğunu, bu sorumluluğu pratikte inkâr etmekle birlikte kabul etmekten ibaret olan bir savunma sistemi benimser: “*Bu karşı devrimci örgüt tarafından işlenen tüm cürümler için, varlığından haberdar olup olmadığım ya da eylemlerine doğrudan katılıp katılmadığım sorunundan bağımsız olarak (...) suçlu olduğumu ikrar ediyorum*”⁶. Stephen Cohen böylece Buharin’in davası boyunca tutumunun övgü dolu bir tablosunu resmeder. Gelgelelim 1937’de Stalin’e yazılan bir mektup nifak sokar zira hayli şaşırtıcıdır. Şu şekilde sona erer: “*Sana karşı vicdanım ak Koba. Senden son bir kez af (manevi bir af) diliyorum. Düşüncemde seni sınımsız kucaklıyorum. Yüzyıllar yüzyılı boyunca elveda ve benim gibi bir bedbahta kin besleme*”⁷.

Bu teslim oluşu yorumlamanın yegâne yolu, Buharin’in iyi niyet gösterisinde bulunarak ailesini misillemelerden kurtarma arzusudur. Bu mektup onun, ileilmek üzere –ki bu da çok sonra gerçekleşecektir– karısı Anna Larina’dan ezberlemesini istediği, *Parti Önderlerinin Gelecek Nesline Mektup*’unda yer alan hakiki vasiyeti değildir. Bu mektupta, 1988’de bir bakıma doğumunun yüzüncü yıl kutlaması olarak itibarının iadesiyle yerine getirilecek olan, kendisine isnat edilen suçlamalardan aklanması dileğini dile getirmektedir.

5. Aktaran Stephen Cohen (1979).

6. *idem*.

7. Buharin, *Lettre à Staline*.

Ama hapishane yazılarının korunması da Buharin'i aynı ölçüde kaygılandırmaktadır. Bu yazılar artık İngilizcede erişilebilir olan dört çalışmadan: otobiyografik bir roman (*How it All Began [Her şey Nasıl Başladı]*); bir felsefi kitap (*Philosophical Arabesques[Felsefi Arabeskler]*); sosyalizm ve sosyalizmin kültürü üzerine bir deneme ve bir şiir derlemesinden oluştukları için önemlidir. 1937 tarihli bir mektupta Stalin'e şöyle yazar: "[Hapishane elyazmalarını] çoğu zaman geceleyin, kelimenin sözlük anlamında yüreğimden kopararak yazdım. Bu çalışmanın kaybolup gitmesine izin vermemeniz için size hararetle yalvarıyorum (...) Bunun benim kişisel akıbetimle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır"⁸. Karısına yazdığı, ama onun eline ancak 1992'de geçecek bir başka mektupta ise, *Arabeskler*'inin kendi gözünde hapishane yazıları içinde en önemlisi saydığı "*başta sona diyalektik*" bir kitap⁹, Lenin'in Vasiyet'indeki yergilerine bir çeşit her iki yazarın ölümü sonrası yayınlanan [*post mortem*] cevap olduğunu açıklamaktadır.

Rus bürokrasinin kendisine has bir özelliği belge ve arşivleri yok etmeyip onları saklamakla yetinmesiydi. Her halükarda, hapishane yazıları önce Stalin tarafından kendi özel kütüphanesinde ve ardından Kremlin arşivlerinde muhafaza edilecekti. Başkan Yeltsin'in bu elyazmalarının bir kopyasını Buharin'in dul eşiyle basımını temin edecek biyografisinin Amerikalı yazarı Stephen Cohen'e iletmesi için 1992 yılını beklemek gerekecekti. Bu fazlasıyla özet hatırlatmalar, bütün boyutlarında "*bir çeşit karmaşık umut ve umutsuzluk diyalek-*

8. *How it All Began*'i Sunuş'unda aktaran Stephen Cohen.

9. Aktaran Helena Sheehan (2005)

tiğiyle" (Sheenan 2005) davranmaya itilmiş bir Bolşeviğin yaşamının karmaşıklığını izah etmeye elbette yetmez.

Böhm-Bawerk, Vülger İktisadın Başkışılığı

Buharin'in kitabının başlıca hedefi Avusturyalı iktisatçı Eugen von Böhm-Bawerk ve özellikle de onun 1889'da yayınlanmış (buna karşın Buharin'in 1912 tarihli bir baskısını zikrettiği) *Pozitif Kuram* adlı kitabıdır. 1851'de doğan Böhm-Bawerk Buharin'in kitabının kaleme alındığı yıl 1914'te ölür. Jevons ve Walras'la birlikte marjinalci denilen okulun kurucusu olan Carl Menger'in bir tilmizidir.

Böhm-Bawerk yalnızca Marx'ın ve özellikle de onun değer kuramının bir eleştirmeni olmakla kalmayıp, aynı zamanda başlıca temsilcisi Ricardo olan ve bizzat kendisinin klasik olarak nitelendirdiği iktisatla bir kopuş ihdas ettiğini iddia ettiğinden, burada egemen iktisadın tarihinin hızlı bir gözden geçirilmesine girişmek gerekir. Böhm-Bawerk, Avusturya okulunu tanıtan bir makalede (1890a) klasik siyasal iktisadın kullanımdan kalkmış olduğu ilkesinden yola çıkar. Bunun nedeni, tarihsel denilen okulun zannettiği gibi yönteminin fazlasıyla soyut olması değildir¹⁰. Zaten Buharin de her

10. Yöntem sorununda, Böhm-Bawerk (öğrencisi olduğu) Carl Menger geleneğinde yer alır. 1883'ten itibaren epistemolojik bir anlaşmazlık Menger'i Gustav von Schmoller'in önderlik ettiği Alman tarihsel okuluyla karşı karşıya getirir. Buharin'in kitabının giriş bölümünde atıfta bulunduğu – bu "yöntemler çekişmesi" (*Methodenstreit*) klasik okulu "aşma"nın en iyi yolu üzerine bir tartışma olarak yorumlanabilir: yeni bir kuramsal paradigmanın formüle edilmesiyle mi yoksa tarihsel-istatistik bir araştırmaya doğru bir yer değiştirmeye mi? Ayrıca, Carl Menger'i Jevons veya Walras gibi iktisadın matematikleştirilmesini savunanlarla karşı karşıya getiren başka bir tartışmaya işaret etmek mümkündür.

kuramın soyut olduğunu, “*Marksizmin bu hususta Avusturya okuluyla tam bir mutabakat halinde bulun*”duğunu yazarak bu konuda Böhm-Bawerk’e katılır. Böhm-Bawerk’in klasik kurama yönelttiği eleştiri bu kuramın “*hâlâ çocukluk çağındaki bir bilime özgü*” hatalar ihtiva etmesidir. Bu sunuş, inanılmaz kendini beğenmişliğini bir kenara bırakacak olursak, egemen iktisadî o dönemde sarsan karışıklıkları vurgular. Her şey değer ve kâr teorisi etrafında döner ve yalnızca –elbette Marx dâhil– sosyalist iktisatçıların değil, aynı zamanda tam bir yükseliş halindeki işçi hareketinin de gölgesi siyasal iktisadın başında dolanıp durmaktadır.

Klasik okulun başkışılığı, Böhm-Bawerk tarafından iyice hedef alınmaktadır: bu, *Siyasal İktisadın İlkeleri* adlı kitabı ilk kez 1817’de yayınlanmış olan David Ricardo’dur. Ricardo’nun yaklaşımının özü, onu hem seleflerine hem de çağdaşlarına üstün kılan emek-değer teorisine dayanır. Ne var ki, onu kendisine mal eden, geliştiren ve ondan sosyalist fikirlerin gelişmesine ve sosyal-demokrasinin bilhassa Avusturya’da güçlenmesine katkıda bulunan yıkıcı bir sömürü teorisi çıkaran Marx tarafından yeniden ele alınma hatasını işlemiştir.

(Marx’ın kullandığı terimi devralacak olursak) “völger” iktisat bu durumda Rikardocu okulun üstünlüğünü iki kritik eksen etrafında yeniden tartışma konusu yapmaya gayret edecektir. Bunların ilki emek-değer kuramının karşısına, talebin belirleyeni olarak fayda üzerine kurulu öznel bir değer teorisi çıkarmaktan ibarettir. İkinci eksen Ricardo’nun kâr çözümlemesindeki eksikliklerden [zayıf noktalardan] destek alır.

Değer Teorisi

Siyasal iktisadın tüm tarihi emek-değer kuramıyla fayda-değer kuramı arasında, bunların varyantları ve az çok aksayan sentezleriyle birlikte bir salınımda özetlenebilir. Tartışma daha önce Ricardo'yu Malthus ve Say ile karşı karşıya getirmiş, siyasal iktisat kalıcı biçimde J. S. Mill ile Marshall'da ortak olan eklektik bir sentezin egemenliği altına girmişti. Marshall *Siyasal İktisadın İlkeleri* adlı kitabında bu doğrultuda, üretim maliyetiyle faydanın değeri bir likte belirlediklerini ve dolayısıyla *"bunların ayrı ayrı katkılarını tartışmanın bir kâğıt parçasını makasın hangi bıçağının kestiğini sormak kadar gereksiz olduğunu"* savunuyordu.

Lakin arz ve talebin kısa vadeli dalgalanmalarıyla üretim fiyatlarının orta vadede belirlenmesini birbirine karıştırıyor ve aynı zamanda da kısmî denge (ayrı olarak alınan bir piyasa) analizlerinden genel dengeye (piyasaların tamamı) atlamaktan hoşlanıyordu.

Böhm-Bawerk değer sorunu üzerinde, tüketici tercihlerini metallerin değerinin nihai belirleyeni haline getiren tek-yanlı bir tavır benimser: bir mal bir diğerinden, daha yüksek bir fayda sağladığı için daha değerlidir. Bu, Adam Smith'in çağdaşı ve en sistematik temsilcileri biri Fransız Condillac (1714-1780), diğeri İtalyan Galiani (1728-1787) iki piskopos olan klasik-öncesi kavrayışlara katıksız bir geri dönüştür. Öte yandan Buharin Condillac'ın *"sorunu ortaya koyma biçiminde modern tarza yaklaş"*tığını vurgular ve bu, aşağıdaki tanımlardan da aynı kanıya varılabileceği gibi bugün de hâlâ doğrudur: *"Bir şey ihtiyaçlarımızdan birine yaradığında o şey faydalı-*

dır denir; ihtiyaçlarımızın hiçbirine yaramadığında ya da onunla hiçbir şey yapamadığımızda da faydasızdır denir. Demek ki onun faydası bizim ona olan ihtiyacımıza dayanır (...) Demek ki şeylerin değeri faydalarına ya da aynı şey demek olan onlara ihtiyacımıza ya da yine aynı şey demek olan onları ne şekilde kullanabileceğimize dayanır (...) Oysa mademki şeylerin değeri ihtiyaca dayanır, daha fazla hissedilen bir ihtiyacın şeylere daha büyük bir değeri vermesi ve daha az duyulan bir ihtiyacın onlara daha az değeri vermesi doğaldır. Öyleyse, şeylerin değeri nedrette artar ve bollukta azalır” (Condillac 1776).

Bu kesin ilkeleri kesinlikte onlardan aşağı kalmayan denklemlere tercüme edin işte size bugün öğretildiği şekliyle bir ilk mikro-ekonomi dersi. Temelleri 1776 tarihini, Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği*’ni yayınladığı yılın tarihini taşıyor. Burada burjuva iktisadının bir merkez çevresinde halkalanmalarının güzel bir örneği ve asla unutulmaması gereken bir sapmanın, çağdaş egemen iktisadın temellerinin yalnızca Marksizm-öncesi değil, aynı zamanda klasik-öncesi olduğu sapmasının bir örnekli açıklaması mevcuttur.

Buharin’in eleştirisinin özü Böhm-Bawerk’in bu yeniden inşa teşebbüsünü konu alır. Doğrusunu söylemek gerekirse bugün tamamıyla aşılmış gibi gözükten gerçek anlamda bir saçmalık söz konusudur. Böhm-Bawerk’in sunumunun avantajı hipotezlerini ve akıl yürütmelerini açıkça ortaya koymasıdır. Eğer üzerlerinde dikkatlice düşünülecek olursa, bunların bir kez daha bugün herhangi bir mikro-ekonomi ders kitabında rastlananlarla aynı şeyler olduğu görülecektir. Büyük fark bunları sarıp sarmalayan matematik aygıtta yatar, yine de Bu-

harin'in Böhm-Bawerk'te o denli yerdığı tüketici bakış açısı çağdaş egemen iktisatta baskın kalır.

Bu emek-değer fayda-değer karşıtlığı kullanışlı olsa da, buna karşın sadece mübadele değerleriyle ilgilenen bir Marksizmi, faydaya merkezi bir rol oynatan bir neoklasik kuramın karşısına çıkaracak basitleştirici bir bakıştan kaçınmak gerekir. Marx'ta mübadele değeriyle kullanım değeri birbirleriyle üç tarzda eklemlenir. Bir metanın satılabilmesi için, onun öncelikle satın-alma gücüne sahip toplumsal talebe denk düşen bir kullanım değerine sahip olması gerekir. Bunun ardından piyasa fiyatları üretim fiyatları çevresinde dalgalanırlar: arz/talep yasası referans fiyatların düzeyini izah edemese de bu sapmaları açıklar.

Ama kullanım değerleri Marksizmin alanında dahi önem taşır zira yeniden-üretim koşulları toplumsal talebin üçüncü bir uygulanma sahasını devreye sokarlar. Gerçekten de, yeniden-üretim şemalarının tamamlanması üretilen ile tüketilen arasında bir müteakabiliyet gerektirir. Mesela Marx şöyle yazar: *"bir metanın piyasa fiyatından yani ihtiva ettiği gerekli toplumsal emekle orantılı biçimde satılabilmesi için, bu tür metanın hepsinin üretimi için kullanılan toplumsal emeğin toplam kitlesi bu meta için mevcut toplumsal ihtiyacın büyüklüğüne, yani satın-alma gücüne sahip toplumsal ihtiyaca tekabül etmelidir"*¹¹.

Üretimle toplumsal ihtiyaçları cisimleştiren somut mallar arasındaki bu zorunlu denklik, dinamik olarak [olgular sebepleri ve sonuçları içinde incelenerek] düşünüldüğünde daha da önemli hale gelir. (Satın-alma gücüne sahip) toplumsal ihti-

11. Karl Marx, *Le Capital*, Editions sociales, tome 6, p. 207.

yaçların yapısının, yalnızca değerler kitlesi bakımından değil, ama aynı zamanda bu tümel mübadele değerini “taşıyan” kullanım değerlerinin yapısı bakımından da, arzla tam uygunluk içinde gelişmesi gerekir. Diğer bir deyişle, tüketicinin yapısının birikimin yönelimiyle bağdaşır olması gerekir ve bütünü yeniden-üretimi sonuç olarak üretimle tüketim arasına bir diyaletik getirir ve Buharin Marx’ın *Grundrisse*’deki şu pasajını alıntılar: “Üretimin nesnel ve öznel olarak yarattığı yalnızca tüketicinin nesnesi değil, aynı zamanda tüketim tarzıdır da (...) Demek ki o, a) ona malzemesini temin ederek; b) tüketim tarzını belirleyerek; c) tüketicide, önce maddi olarak yarattığı ürünlere bir ihtiyaç uyandırarak tüketimi üretir”¹².

Kâr Sorunu

Ricardo temel bir zorluğa takılıp kalmıştı. Şu iki önermeyi uzlaştırmayı hiçbir zaman başaramamıştı: bir taraftan bir metaın değeri harcanan emekle orantılıydı bununla birlikte diğer yandan da genel bir kâr haddinin oluşumu yönünde bir eğilim mevcuttu. İlk önermeye göre kâr ücretlerle orantılıydı ama ikincisi de kârın sermayeyle orantılı olduğu anlamına geliyordu. Bu ikisi ancak ekonominin tüm dallarında yatırılan sermayeyle ücretler toplamının aynı olması halinde bağdaşabilirdi ki durum açık biçimde bu değildi. Marx da, değerlerin fiyatlara dönüşümü olarak adlandırılan bu aynı sorunla karşılaşmış ve ancak 1894’te yani ölümünden sonra yayınlanacak olan *Kapital*’in III. Cildinde bu soruna getirdiği çözümü önermişti.

12. Karl Marx, *Fondements de la critique de l’économie politique*, Editions Anthropos, 1968, tome 1, p. 21.

Bu arada, Engels Marx'ın eleştirmenlerine, hatta onlara bir tür yarışma teklif ederek, Marx'ın bu zorluğu ne şekilde ele alacağını önceden tahmin etmeleri için meydan okumuştur¹³. Bundan iki yıl sonra Böhm-Bawerk, I. Cildin değer kuramından III. Cildin üretim fiyatlarına geçmenin olanaksızlığı üzerinde ısrar eden eleştirisini (*Zum Abschluß des Marxschen Systems*) yayınlıyordu. Marx'ın eleştirmenleri bu gedige üşüşürken, Marksistler Marksist analizin iç tutarlılığını yeniden tesis etmeye girişen geniş bir "çözümler" yelpazesi önereceklerdi. Buharin'in, daha ziyade her türlü kötülüğün kaynağı klasik iktisadın karşısına başka bir kâr teorisi çıkarma girişimlerini irdelemek üzere, merkezi önem atfederek işlemediği bu tartışmaya dönülmeyecektir.^(*)

Birçok on yıl boyunca resmi kâr teorisi temelde Nassau Senior tarafından ta 1836'da sunumu yapılan ve deyim yerindeyse şu önermeyle sentetik hale getirilen perhiz kuramı oldu: "*Böylece tanımlanan Sermayenin basit bir üretim aracı [enstrüman] olmadığı açıkça ortadadır; çoğu durumda o üç üretim aracının bileşiminin sonucudur. Doğal bir amilin [etkenin] malzemeleri temin etmesi gerekir; bunların genellikle faydanın ertelenmesiyle üretken olmayan bir kullanımdan saptırılmış olması gerekir ve genellikle hazırlanmalarında ve muhafaza edilmelerinde*

13. Bkz. Engels'in *Kapital*'in III. Cildine Önsözü. Daha ayrıntılı bir anlam için bkz. Howard ve King (1989), 2. Bölüm.

(*) Dönüşüm sorununa ilişkin olarak bkz. Ernest Mandel, *Marx'ın Kapital'i*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss. 250 – 261 ve 263. Ayrıca bkz. Manuel Perez (müstear), "Valeur et prix: un essai de critique des propositions néo-ricardiennes", *Critique de l'économie politique*, nouvelle série n° 10, Ocak-Mart 1980. <http://hussonet.free.fr/perez.pdf>. Bkz, bu kitapta, s. 378.

aynı zamanda emek kullanılması da gerekir. Perhiz kelimesiyle emekten ve doğadan ayrı olan ve katkısı Sermayenin mevcudiyeti için zorunlu olan ve kârla, ücretlerin emekle ilişkisiyle aynı ilişkide olan bu amili tarif ediyoruz” (Senior 1836).

Bu “teori” üzerine Marx’ın Kapital’in I. Cildinde getirdiği yorumda temyiz yolu daha o zamandan kapalıydı: “Völger siyasal iktisadın ‘keşifleri’ hakkında başka hiçbir şey bunun verdiği gibi bir fikir veremez! Bu, iktisadi kategorilerin yerine Tartuffe’ten cümleler koyar, işte hepsi bu”¹⁴. Ayrıca Marx, bunun bir sayfa öncesinde Malthus’un *Siyasal İktisadın İlkeleri*’nden alınan şu ünlü sözünü alıntılar: “Harcama tutkusunu birikim tutkusundan ayı tutmak fevkalade bir öneme haizdir”. Bu hatırlatma, kâr perhizin haklı nemalandırılması haline getiren bu bayağı özürlerin sürekliliğini vurgulamak bakımından yararlıdır.

Daha teorik bir bakış açısından, bu açıklama yolunun kapitalizmin özsel çizgilerinden birini, yani genel bir kâr haddinin oluşumunu izah edemediği açık biçimde görülmektedir. Gerçekten de, konulan sermaye üzerinden bir getiri elde etmek için çok fazla “perhiz” gereken dallar ile çok az “perhiz” gerektiren başka dallar mevcuttur. Ama dönemin egemen iktisadının yozlaşma hali bu sahte-kuramın nesilden nesle ilk sırayı işgal etmesi olgusunda belirginleşir. 1848’de, Mill (John Stuart) tarafından, klasik iktisadın (çok eklektik) bir sentezi sayılan *Siyasal İktisadın İlkeleri*’nde devralınır. Birkaç yıl sonra dönemin başlıca iktisatçısı (Böhm-Bawerk’le birlikte) kuşkusuz Alfred Marshall’dır. Onun *Siyasal İktisadın İlkeleri*’nin

14. Karl Marx, *Le Capital*, Livre I, tome.3, chap.24, Editions sociales, 1950, p.37.

ilk basımı 1890 tarihini taşır ve bu kitap 1920'deki sekizinci baskısına dek düzenli olarak yeniden yayınlanmıştır. Ve o da perhiz kuramını üç aşağı beş yukarı kendisine mal eder.

Bir yandan Senior'un izinden gittiğini inkâr eden Böhm-Bawerk tarafından getirilen yenilik, "üretim dolambacı" ["détour de production/roundaboutness"] kavrayışını ihdas ederek perhizin yerine beklemeyi koymasıdır. Bu, Avusturya [okulu] sermaye kuramının, çok sonraları Hicks tarafından *Le temps et le capital*'de [*Zaman ve Sermaye*] yeniden işlenecek olan kurucu fikridir. Fikir sermayeyi, yatırım amacıyla tüketimden uzak durulması gereken üretim periyoduyla ölçmektir. Böhm-Bawerk, *Théorie positive* [Pozitif Kuram] adlı yapıtında, sonradan ünlenen, her susadığında gidip kaynaktan su içmekle, bir kova yapmaya ya da daha iyisi bir su kanalı inşa etmeye zaman ayırmak arasında seçim şansı olan köylü örneğini alıyordu. Demek ki sermaye, anlık bir yarardan yatırım amacıyla aşırılan zamana eşitti. Ve kâr ya da hal böyle olunca zamandan tasarruf bu çabayı ödüllendiriyordu ve dolayısıyla üretim periyoduyla orantılı olmalıydı. Bu Robinson masalı kimileri suya giderken kimilerinin kova imal ettiği zorunlu işbölümüne hiçbir şekilde yer vermediğinden bizatihi bir saçmalıktı¹⁵.

Böylesi bir "mikro-ekonomik" temelle olsa olsa gerçekliğin bütünüyle biçimsizleştirilmiş bir hayaline varılabilir. Böhm-Bawerk için yola çıkış noktası toplum tarafından "*biriktirilen zenginliktir*". Sonrasında tablo aşağı yukarı şöyledir: bu zenginliği elinde bulunduranlar arasında kimileri bu zenginliği

15. Böhm-Bawerk, gidip kovasını suyun başında imal edecek rasyonel bir köylü örneğini de aklından geçirmemektedir.

“ihtiyaç nedeñyle veya savurganlıkla” tüketirken, başkaları küçük üretimlerini güvence altına almaya hasretmek zorundadırlar. Ama ne mutlu ki, bu zenginliğin geri kalanı –“uzak ara başlıca bölümü”– ücretler olarak ödenen “geçim avansları” şeklinde pazara varır. Ve Böhm-Bawerk bundan, kapitalizmin, Buharin tarafından alıntılanan şu harikulade özrünü çıkarır: “Sermaye üzerinde faizin özü içerisinde onu haksız ya da kınanabilir gösterecek hiçbir şey yoktur”.

Böylesi bir inşa, Buharin’in bileştirdiği ikili bir eleştirel yaklaşıma çok şey borçludur. Öncelikle, sınıflardan değil, elinde eşitsiz zenginlik bulunduran bireylerden oluşan toplum temsilinin eleştirisi mevcuttur. Yani kuram servetin (Walras’ın “başlangıçtaki faktör donanımları” olarak adlandıracağı) bu bölüşümünü veri almakta ve bu bilimsel olarak gayrimeşru yöntem, nihayetinde siyasal iktisadın alanı dışına atılan toplumsal ilişkilerin yeniden-üretimini haklılaştırmaya imkân tanımaktadır. Bu tip kuramların eleştirisinin, kurulu düzeni koyut [postüla] olarak alan kararlı biçimde tutucu bir tavra göre ileri bir bakış açısını zorunlu kıldığını çok iyi kavramak gerekir. Ancak bu, böylesi kuramları, önerilen inşayı iç tutarsızlığını göstermek için didik didik etmekten ibaret olan içeriden olarak nitelendirilebilecek bir eleştiriden muaf kılmaz.

Böhm-Bawerk, bir sermayenin-marjinal-üretkenliği teorisinin ilkesini koyarak seleflerinin çoğundan daha ileri gider. Gerçekten de, üretim dolambacı, zenginliği çoğaltmaya izin vermesi anlamında üretkendir. O zaman kâr üretim dolambacının “getirisine”, diğer bir deyişle beklemeye eşit olacaktır. Ama bir mülk sahipleri sınıfı tarafından temellük ediliyor ol-

ması nasıl açıklanacaktır? Burada yine bunların mevcudiyetlerinin postüle edildiği fikriyle karşılaşılacaktır ve bir totolojiye takılıp kalınacaktır: kapitalistler yalnızca ve yalnızca başlangıçta yatırım için kullanılabilir fonlara sahip olmaları nedeniyle kârı gasp edebilirler. Böhm-Bawerk'in zamanı durmadan dönüp durur. Ama dahası da var: bazı kapitalistler tüketmekten geri durmakla kalmaz, borç alırlar ve bu durumda hakiki "perhizciler" için aracılık işlevi görürler. Peki, bu durumda niçin kendi hesaplarına bir kâr elde edeceklerdir. Çok mantıklı olarak, arz ve talep oyununun kâr oranıyla faiz oranının eşitlenmesine yol açması gerekir, gelgelelim [bu durumda] işletmenin kâr oranı ortadan kaybolur. Böhm-Bawerk'in bir öncüsü olduğu neoklasik iktisadın en büyük problemlerinden birisi işte budur.

Böhm-Bawerk'in yaklaşımı neoklasik sermaye kuramlarını önceler ve hatta bu, Kaldor'un önemini vurguladığı hayli kurnazca bir girişimdir: *"Meseleye üretim periyotları halinde yaklaşmanın hedefi üretim fonksiyonunu, beklemeyi faktörlerin hizmetlerinin tamamına ikame ederek, faiz oranı beklemenin fiyatı olacak şekilde iki değişkene indirgemektir. Sermayenin emekle aynı ölçüyle ölçülebilir bir üretim faktörü olarak ele alınması ancak bu yolla mümkün olur"* (Kaldor 1937).

Ne yazık ki bu proje gerçekleştirilebilir değildir: Böhm-Bawerk kendi ortalama üretim periyodunu farklı sabit varlıkların ömürlerinin bir ortalaması olarak hesaplar. Zımnen basit bir faizle akıl yürütür ve böylece bir sabit sermayenin her yıl bileşik faizinkiyile kıyaslanabilir bir formülle ortalama kâr oranını getirmesi gerektiğini unuttur. Wicksell (!901) tarafın-

dan işaret edilen bu hata zararsız görülebilir. Buna karşın çok önemli sonuçlara sahiptir: bileşik faizlerle birlikte doğru formül kullanıldığında, üretim periyodu –yani sermayenin ölçüsü– faiz oranından bağımsız değildir.

Daha temel olarak bu inşa, üretim süreçlerinin eşzamanlılığını göz ardı ederek eşsüremlilikle [synchronie] artsüremliliği [diachronie] eklemlenmekte başarısız olur. Bu, sermaye kuramlarının hepsinin karşılaştığı bir güçlütür ve değerlerin fiyatlara dönüşümü üzerine tartışmada da karşımıza çıkar. Her halükarda Böhm-Bawerk'in başarısızlığı görülebilir durumdadır. Bunu saptamak için V. Bölümdeki tablolara göz atmak yeter: farklı üretim süreçleri, gerçeklikte Rodbertus'a dayanan Buharin'in hatırlattığı gibi eşzamanlı tarzda cereyan ettikleri halde, farklı zamanlara kaydırılırlar. Burada tüm neoklasiklerin karşılaşılabilecekleri temel bir engel, yani sermayenin yeniden-üretimini bir genel denge çerçevesinde çözümlemenin imkânsızlığı mevcuttur. Bu bakış açısından, standart mikro-ekonomiyle bağdaşabilir bir sermaye kuramı olamayacağını savunmak mümkündür.

İşte bu, neoklasik teori için marjinal üretkenliği, gelirlerin bölüşümünden veya faiz oranından bağımsız olarak, nemalanmayı belirleyen bir sermaye hacmi ölçme iddiasını (ve zorunluluğunu) yerle yeksan eder. Solow'un (1963) daha sonraları kabul etme aklı başındalığını göstereceği de işte budur: *"Zamanda farklılaşmaya ilişkin tüm bir dizi olguyu, hazırlık dönemlerini, malzeme stoklarını, yarı-mamul ürünleri, imalat aşamasında metalleri, eski ve yeni makineleri, farklı ömürlere sahip binaları veya ekilebilir arazilerde yapılan hemen hemen sürekli iyileştirme-*

leri tek bir büyüklükte özetleyecek "sermaye" olarak adlandırılan bir nesne tanımlamanın mümkün olduğunu varsaymak için hiçbir neden yoktur. Ancak, kapitalist üretimin çok çeşitli veçhelerini bunların sadece birisine indirgeyecek bir aptal [naif] "sermaye" denilecek ve faiz oranı kendisinin" marjinal üretkenliği olacak bir şeyi tanımlamanın teorik mümkünlüğüne inanabilir".

Hülasa, Böhm-Bawerk –ve onun peşi sıra tüm marjinalci okul– "sermaye"nin özerk bir zenginlik yaratım kaynağı olacağı ve tüketicilerin arzuları tatmin edildiği sürece bundan meşru payı çekip almak için fonlara sahip olmanın yeterli olacağı, rantiyenin dünya hayalini teorik olarak kurmakta başarısız olurlar. Böhm-Bawerk *Pozitif Kuram*'ında açık biçimde "faizin [yani kârın diye belirtikleştiriyor Buharin] doğasında, bunun bizi kendisinden adaletsiz veya çok haksız görülebileceği" hiçbir şey yoktur diye yazmakta tereddüt etmediğine göre bu proje açık biçimde özürçüydü. Bir kez daha, Buharin'in eleştirisi bir iç-teknik eleştiriyle bir dış-sosyolojik eleştiriye eklemlenme meziyetine sahiptir: sınıf bakış açısını ortaya çıkarmak için modellemenin yaklaştırmaca bilgilerinin arkasını kazımayı bilir.

Günümüzün Vülger İktisadını Eleştirmek

Demek ki, *Rantiyenin Siyasal İktisadı*'nın okunması geçip gitmiş bir geçmişe bir yolculuk değildir. Vülger iktisat bugün, ekonomi bilimindeki sözde ilerlemelerin ötesinde, sahneye bir yüzyıl öncesinden de daha fazla hâkimdir. Ve yöntemi özünde aynı olup, Arnsperger ile Varoufakis'in (2006) analizini devralacak olursak şu üç sacayağına dayanır: yöntembilimsel birey-

cilik, araçsalcılık ve dengeye belitsel [aksiyomsal] göndermede bulunma. Böhm-Bawerk'e göndermede bulunmanın yararı, mikro-ekonomiyle makro-ekonomi arasında temel bir kesik sokmaktan ibaret olan iktisat tarihinde önemli bir yön değış-tirmenin başladığı anda konumlanmaktır. Sonraları çok daha fazla yön değıştirme olacaktır ve egemen iktisat günümüzde, bütünsel bir eleştiriyi çok zor kılan yöntembilimsel ve izleksel bir dağınıklıkla karakterize olmaktadır.

Arnsperger ile Varoufakis (2005) *"neoklasikler[in] her çeşit görüngü için sınıksız iç içe geçmiş bir açıklamalar ağı örmekte ve bunları kuramsal zayıflıklarına rağmen değil, bu zayıflıklar sayesinde satmakta parlak bir başarı gösterdi"*klerini açıklamakta haklıdırlar. Hâkim iktisat gerçekten de bütünsel uyuma sahip değildir, ama bu onun, zorluklarına bölgesel yanıtlar geliştirmesine izin vermektedir. Mesela, işsizliğin saf teori- de (lisansın ilk yılının kuramında) var olması mümkün değildir. Yeter ki iş buna kalsın: *"doğal işsizlik kavrayışı piyasanın tam istihdama götürmedeki başarısızlığını açıklamak ve iktisadın bu başarısızlığı açıklamadaki başarısızlığını izah etmek için yaratılmıştır"*. Şayet gerçek ekonomi kuramın şaşmaz doğrularına göre işlemiyorsa, bunun nedeni onun bu şekilde işlemesine engel olunmasıdır: işsizlik düzenlemeden-arındırmanın ortadan kaldırılması] *sihriyle mücadele edilmesi gereken*" yetersiz bir rekabetin belirtisidir [semptomudur] *"eğer bu işlemezse, daha fazla özelleştirme icabına bakar. Şayet bu başarısız olursa bu, sendikal baskıdan ve sosyal yüklerden yeterince özgür kılınmamış emek piyasasının kusuru olmalıdır. Ve böylece sürüp gider"*.

İktisat biliminin en mükemmel “deneysel” tertibatı ekonometriye gelince, bu da “*neoklasik (ampirik olarak yanlışlanabilir olmayan) meta-aksiyomları test etme*” ye yaramaz. “*Bu daha ziyade, verilere göre kendini düzelten ve aynı zamanda bu meta-aksiyomlar üzerine kurulu bir modeli geçerli kılan indirgenmiş formların çok emek isteyen araştırılmasıdır*”. Çağdaş egemen iktisadın eleştirisi öncelikle teorik gereği, özellikle matematik formelleştirmenin onun yerini tutabileceği yolundaki ilkeyi bir tarafa bırakarak, tekrar en ön plana getirmeyi gerektirir. Joan Robinson (1953) tarafından şu şekilde betimlenen ideolojik yeniden-üretim sürecini kırmak gerekir: “*İktisat öğrencisine L’nin bir emek niceliği, C’nin bir sermaye niceliği ve Q’nun da bir meta üretim oranı olduğu $Q=F(L, C)$ ’yi yazması öğretilir (...) sonra, C’nin hangi birimde ölçüldüğünü sormayı unutacağı umularak sonraki konuya geçilir. Öğrenci daha bu soruyu sormayı aklına bile getiremeden profesör olmuştur ve böylece pek az dakik düşünce biçimleri nesilden nesle aktarılıp gider*”.

O halde aynı şekilde bu tahakkümün nasıl yeniden-üretildiğini anlamak ve neoklasik paradigmanın kapitalizmin özüne spontane denk düşüşünün nedenlerini daha yakından analiz etmek gerekir (Husson 2003). Bu nedenlerin, tavsiyelerinin (örneğin asgari ücretin ilgasının) bilimsel yansızlığına [nesnelliğine] muhtemelen kani olmuş egemen iktisatçılar cenahında kasten özürücü bir niyete göndermede bulunması şart değildir ve [bu nedenler böyle bir niyete] hiç kuşku yok gidererek daha da az göndermede bulunurlar. Netice itibarıyla, Buharin’in kitabının büyük dersi şu cümlede yoğunlaşmıştır: “*Demek ki, iktisadi bağımlılığı ve aynı şekilde kâr görüngüsünü*

yaratan bekleme değil, (toprak dâhil) üretim araçlarının kapitalist mülk sahipleri tarafından tekelleri altına alınmasıdır. Buna karşın, bekleme kuramı modern ilişkilerin tarihsel karakterini, modern toplumun sınıf yapısını ve kârın sınıf karakterini mas-keler". Dolayısıyla, iktisadi ideolojinin eleştirisi, teknik veçhe-leri de dâhil olmak üzere, zorunludur ama bu, her şeyden ön-ce bu ideolojinin özsel temelini oluşturan kapitalist toplumsal ilişkilerin temsilini (ya da daha ziyade yadsınmasını) yeniden tartışma konusu yapmalıdır.

Michel Husson

<http://hussonet.free.fr/boukaweb.pdf>

Kaynakça

Andreu M. (2003), *L'internationale communiste contre le capital* (1919–1924), PUF

Arnsperger C., Varoufakis Y. (2005), « A Most Peculiar Failure », March

Arnsperger C., Varoufakis Y. (2006), « What Is Neoclassical Eco-nomics? », *Post-Autistic Economics Review*, n°38, July

Böhm-Bawerk E. (1889), *Kapital und Kapitalzins, Zweite Abthei-lung: Positive Theorie des Kapitals*, Wagner'schen Universitätsbuch-handlung, Innsbruck; traduction anglaise: *The Positive Theory of Capital*, London, Macmillan, 1891

Böhm-Bawerk E. (1890), « The Austrian Economists », *Annals of the American Academy of*

Political and Social Science, vol.1, Philadelphie; traduction française : « Les économistes autrichiens »

Böhm-Bawerk E. (1896), « Zum Abschluß des Marxschen Systems », *Staatswissenschaftliche*

Arbeiten, Festgaben für Karl Knies, Berlin; *Karl Marx and the Close of His System*, London, 1898

Boukharine N. (1916), *L'économie mondiale et l'impérialisme*, Anthopos, 1967, (extraits)

– *Economic Theory of the Leisure Class*, International Publishers, 1927, ; première traduction française: *L'économie politique du rentier*, EDI, 1967

Boukharine N. (1920), *Economique de la période de transition*, EDI, 1976

Boukharine N. (1921), *La théorie du matérialisme historique. Manuel populaire de sociologie marxiste*, Editions du Sandre, 2008

Boukharine N. et Preobrajenski E. (1923), *ABC du communisme*, François Maspero, 1968.

Boukharine N. (1925), *L'impérialisme et l'accumulation du capital. Réponse à Rosa Luxemburg*, EDI, 1977

Boukharine N. (1926), *Le problème des lois de la période de transition*

Boukharine N. (1937a), *Lettre à J. Staline*

Boukharine N. (1937b), *How it All Began: The Prison Novel*, New York, Columbia University Press, 1999

Boukharine N. (1937c), *Philosophical Arabesques*, New York, Monthly Review Press, 2005

Boukharine N. (1937d), *The Prison Manuscripts: Socialism and Its Culture*, New York, Chicago University Press, 2007

Boukharine N. (1937e), *Poems (Prison Manuscripts)*, Londres, Seagull Books, 2009

Boukharine N. (1937f), *Lettre à la génération future des dirigeants du parti*

Boukharine N. (1974), *Le socialisme dans un seul pays* (recueil de textes), UGE 10/18

Cohen S. (1971), *Nicolas Boukharine. La vie d'un bolchevik*, François Maspero, 1979

Condillac, E.B. (1776), *Le commerce et le gouvernement considérés relativement l'un à l'autre*

Etner F. (2004), « La fin du XIXe siècle, vue par les historiens de la pensée économique », *Revue d'économie politique* vol.114 (5), septembre-octobre

Hicks J.R. (1973), *Capital and Time: A Neo-Austrian Theory*, Oxford: Clarendon Press, Oxford; traduction française: *Le temps et le capital*, Economica, 1975

Howard M.C., King J.E. (1989), *A History of Marxian Economics*, Vol.I, McMillan, Londres

Husson M. (2003), « L'économétrie, ou l'idéologie en équations? », *Actuel Marx* n°34

Jevons W.S. (1871), *The Theory of Political Economy*

Larina-Boukharina A. (1990), *Boukharine, ma Passion*, Gallimard, 1990

Lénine V.I. (1924–1925), *Testament*

Marshall A. (1890), *Principles of Economics*, McMillan, Londres, 1890, traduction française: *Principes d'économie politique*

Marx K. (1867), *Le Capital*, Livre I

Marx K. (1894), *Le Capital*, Livre III

Menger C. (1871), *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Wilhelm Braumüller, Wien; traduction anglaise: *Principles of Economics*, New-York University Press, 1981

Mill J.S. (1848), *The Principles of Political Economy*, Londres 1848; traduc-

tion française: *Principes d'économie politique*

Ricardo D. (1817), *Principles of Political Economy and Taxation*; traduction française: *Principes d'économie politique et de l'impôt*

Robinson J. (1953), « The Production Function and the Theory of Capital », *The Review of Economic Studies*, vol.21, n°2

Rodbertus J.K. (1850), *Overproduction and Crises*

Senior N.W. (1836), *An Outline of the Science of Political Economy*, 1836, consultable en ligne; traduction française: *Principes fondamentaux de l'économie politique*

Sheehan H. (2005), « A Voice from the Dead », introduction à *Philosophical Arabesques*

Smith A. (1776), *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*

Solow R.M. (1963), *Capital Theory and the Rate of Return*, North-Holland, Amsterdam; traduction: *Théorie du capital et taux de rendement*, Dunod, 1970

Sweezy P.M. (1949), *Karl Marx and the Close of His System. Böhm-Bawerk's Criticism of Marx*, Augustus M. Kelley, New York; textes de Böhm-Bawerk (1896), Hilferding (1904) et Bortkiewicz (1907)

Walras L. (1874), *Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale*,

Wicksell K. (1901), *Lectures on Political Economy*, volume I, Augustus M. Kelley, 1997

Değer ve Fiyat: Neo-Rikardocu Önergelerin Bir Eleştirisi Denemesi

Giriş

Değerlerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesi üzerine tartışma şimdiden çok geniş bir literatürün oluşmasına yol açmış durumda. Bu makalenin, kısalığı dikkate alındığında, bu tartışmanın tamamını yeniden ele almayı amaçlaması mümkün değildir. Makale, hazırlık aşamasında olan bir çalışmada* daha sonra geliştirilecek olan belli sayıda çözümlemeyi yoğunlaştırılmış bir halde sunmayı amaç edinmektedir. Dolayısıyla, burada soruna, hem bu problemin “çözümü”ne imkân tanıyacak, hem de başlıca neo-Rikardocu önergeleri kıyasıya eleştirecek yeni bir yaklaşımın taslağını çıkarmak söz konusudur.

İlk bölüm, neo-Rikardocu analizin iki temel önermesinin nasıl tanıtlandığı hatırlatır: burada “durağan hal” denilen hipotezin merkezi bir role sahip olduğu ve bunun yokluğunda bu iki özelliğin artık tanıtlanamadığı gösterilir. Aksine, Marx’ın şemalarının mantığı bu durumda tamamen yeniden

(*) *La transformations des valeurs en prix: contre Sraffa* (1982) <http://bussonet.free.fr/valcur.htm>

eski gücüne kavuşturulmuş olur. İkinci bölüm, Bortkiewicz tarafından bulunan hatanın, *Kapital*'in değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünü ele alan bölümünün geçerliliğini tartışma konusu yapmadan kolaylıkla düzeltilebileceğini gösteren, yeni bir Marx okuması önerir.

I. Neo-Rikardocu Modelin Eleştirisi

1. Neo-Rikardocular “değer yasasının saçmalığını” tanıtıyorlar a) Problemin Verileri

Neo-Rikardocular hemen, içine emekçilerin tüketim normlarının da dâhil edilebileceği –ki Sraffa bunu yapmamaktadır– üretimin teknik koşullarının betimlenmesinden yola çıkarlar. Demek ki elimizde yola çıkış noktası olarak, matematik formlere başvurmadan, akıl yürütmenin genelliğini tartışma konusu yapmadan kaçınacak sayısal bir örnek yardımıyla şematikleştirilebilecek bir teknik ilişkiler bütünü vardır:

240 M ₁	10 M ₂	200 emek o	500 M ₁
50 M ₁	20 M ₂	100 emek o	100 M ₂
90 M ₁	60 M ₂		o 300 emek

Bu ilişkiler şu şekilde okunur: değerlendirmeye konu (ve tek olduğu varsayılan) üretim süreci boyunca:

- M₁ metaından 500 birim üretilir ve bu üretim 240 birim M₁ metaı, 10 birim M₂ metaı ve 200 birim emek gerektirir;
- M₂ metaından 100 birim üretilir ve bu üretim 50 birim M₁ metaı, 20 birim M₂ metaı ve 100 birim emek gerektirir;
- Son olarak, toplamda kullanılan 300 birim emek 90 birim M₁ ile 60 birim M₂ tüketimini gerektirir.

Bu temel verilerden kalkınarak biri üretim fiyatları cinsin-

den (neo-Rikardocu kuram), diğeri ise değerler cinsinden (Marksist kuram) *iki sistem* inşa etmek mümkün olacaktır.

b) Üretim Fiyatları Sistemi

Metalara bir fiyat tayin edildikten sonra, üretim ilişkileri (o) eşitliklere dönüştürülecektir:

- p_1 ve p_2 , sırasıyla M_1 ve M_2 metallerinin fiyatları olacaktır.
- w ücret (emeğin birim fiyatı) olacaktır.

Bu denklemlerin hesaplanması için gerekli ek bir çözüme-yardımcı-işlem-ögesi [règle] tekdüze bir kâr haddinin (R) varlığı olacaktır. Bu koşullarda aşağıdaki denklemler dizgesi elde edilir:

$$(1) 500 p_1 = (1+R) (240p_1 + 10 p_2 + 200w)$$

$$(2) 100 p_2 = (1+R) (50p_1 + 20 p_2 + 100w)$$

$$(3) 300w = 90p_1 + 60 p_2$$

Bu sistem kolaylıkla çözümlenir ve örneğimizde şu değerleri verir:

$$R = \%25 \quad p_1 = 10 \text{ m/7} \quad p_2 = 20 \text{ m/7} \quad w = m$$

Burada m herhangi artı bir değer alabilecek bir parametredir; diğer bir deyişle bir *nispi fiyatlar* sistemi elde edilir.

Problemin daha derinlemesine bir matematik işleme tabi tutulması, $1/1 + R$ 'nin, ücretin yerine meta eşdeğeri konulduktan sonra elde edilen birim teknik katsayılar matrisinin egemen özgül değeri olduğunu ortaya koyar. Nispi fiyatların (p_1 , p_2) vektörü bu özgül değerle birleştirilen özgül vektördür. Burada incelenen, her metanın tek bir üretim yöntemiyle üretildiği basit üretim örneğinde, çözümün tek olduğu ve böyle olduğunda kâr oranının ve tüm fiyatların eksi değerler alamayacakları tanıtılır. Bu özelliğin doğrulanmasının koşulu iktisadi tarzda, araş-

tırılan sistemin asgaride kendi yeniden-üretimini güvence alması gerektiği söylenerek yorumlanabilir. Bu hatırlatıldıkta, bu hesabın ilk önemli sonucu, geniş anlamda (yani tüketim normlarını içerecek tarzda) üretim koşullarının bilinmesinin kâr oranıyla nispi fiyatları belirlemek için yeterli olacaktır.

c) Değerler Sistemi

Şayet bir metanın değeri bu metanın üretimi için (doğrudan ya da dolaylı) gerekli emek niceliği olarak tanımlanıyorsa, aynı verileri kullanarak, bilinmeyenlerinin bu kez M_1 ve M_2 metalarının değerleri olan v_1 ve v_2 olacağı bir değerler sistemi inşa etmek mümkündür. Neo-Rikardoculara göre Marksist değer teorisini formelleştiren [kesin yapılarına indirgeyen] bu sistem şu şekilde ifade edilir:

$$(1) 500 v_1 = 240 v_1 + 10 v_2 + 200$$

$$(2) 100 v_2 = 50 v_1 + 20 v_2 + 100$$

$$(3) 300 v_f = 90 v_1 + 60 v_2$$

İlk iki denklem, *tek başlarına*, değerleri hesaplamaya izin verirler; yani bizim örneğimizde: $v_1 = 170/203$ ve $v_2 = 360/203$. Üçüncü denklem, *ikinci bir evrede*, bir birim emeğin değerini hesaplamaya imkân tanır; yani bizim örneğimizde: $v_f = 123/203$. Bu sonuncu büyüklük “değişken sermaye” ile “artık-değer” arasında ayırım yapmaya imkân tanır. Gerçekten de:

$$\text{Artık-Değer Oranı} = \frac{\text{Üretilen Birim Değer} - \text{Bir Birim Emeğin Değeri}}{\text{Bir Birim Emeğin Değeri}}$$

$$= (1 - v_f)/v_f \text{ yani burada } 80/203 \text{’tür.}$$

Öte yandan, dönem boyunca yaratılan yeni değer ("değişken sermaye" + "artık-değer") gerçekten de 300'e, yani bu dönemdeki emek harcamasına eşit olduğu doğrulanır. Ama bu özelliğin değerler sisteminin yazılış tarzında zaten mündemiç olduğu ve dolayısıyla bu hesabın bir sonucu olarak yorumlanamayacağı çok açık olmalıdır.

d) Üretim Fiyatlarıyla Değerler Arasındaki İlişki

İki sistemi kıyaslamak için anlamlı derneşmelerin ve raşyoların yer aldığı aşağıdaki tabloyu düzenlemek mümkündür:

	Üretim Fiyatları Cinsinden Hesaplama	Değerler Cinsinden Hesaplama
Üretimin Değeri	1000 m	121.000/203
"Değişmeyen Sermaye"	500 m	60.100/203
"Değişken Sermaye"	300 m	36.900/203
"Artık-Değer ya da Kârlar Toplamı"	200 m	24.000/203
"Organik Bileşim" (%)	166,6	194,0
"Sömürü Oranı" (%)	66,6	65,0
Kâr Oranı (%)	25,0	24,7

Bu tablo bir sütundan diğerine hiçbir geçiş tarzı olmadığını gösterir: bu sonuç temel niteliktedir, zira zorluğu ilave bir çözüme-yardımcı-işlem-ögesi katarak çözmek istemenin neden boşuna olduğunu anlamaya imkân tanır. Örneğin tikel bir metanın değerinin tanımı itibariyle kendi fiyatına eşit olduğunu varsaymak ya da fiyatı bu durumda tanımı itibariyle 1'e eşit olacak bir metaı *numéraire* olarak almak, m sabitesinin cevaz verdiği özgürlük düzeyini kullanmakla aynı kapıya çıkar. Buna

karşın, böylesi bir girişim kâr oranında saptanan farkı hiçbir şekilde azaltmaz zira bu fark m'den bağımsızdır. Büyükler arasında örneğin toplam kârları artık-değere yakınlaştıran bir eşitlik postüle etmek [koyutlamak] aynı çıkmaza götürür.

Burada $m = 120/203$ olduğunu varsayan bir önceki eşitlikle, toplam üretimin değerinin iki hesap tarzı arasındaki *a priori* aynı ölçüde anlamlı bir başka eşitliğin birlikte ortaya çıkarılmaları da, bu son ilişkinin m'in $121/203$ 'e eşit olduğunu varsayması nedeniyle aynı ölçüde imkânsızdır.

Buna karşın incelenen sistemden, her meta için toplam üretimle toplam tüketim arasında tekdüze bir orantının varlığıyla tanımlanan bir alt-sistem çıkarmanın imkânı vardır. Örneğimizde, bu *referans-sistem* M_2 üreten üretim dalının tamamı ile M_1 üreten dalı 5'te 4'ü elde tutularak elde edilir. Bu durumda, değerlerden yola çıkılarak hesaplanan kâr oranı, fiyatlardan kalkınarak elde edilen sonuca yani %25'e tam eşittir. Gelgelelim, bu referans sistemin varlığının ve özelliklerinin, neo-Rikardocuların burada sunumu yapılan modelden çıkardıkları sonuçları yeniden tartışma konusu yapmadığı su götürmez bir gerçek olarak kalır.

e) Neo-Rikardocu İki Temel Önerme

Bu iki merkezi önerme aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

I. Geniş anlamda üretim koşullarının (tüketim normları da dâhil) verili olması alternatif tarzda iki sistemi hesaplamaya imkân tanır:

- bir nispi fiyatlar sistemi ve bir kâr oranı;
- bir değerler sistemi.

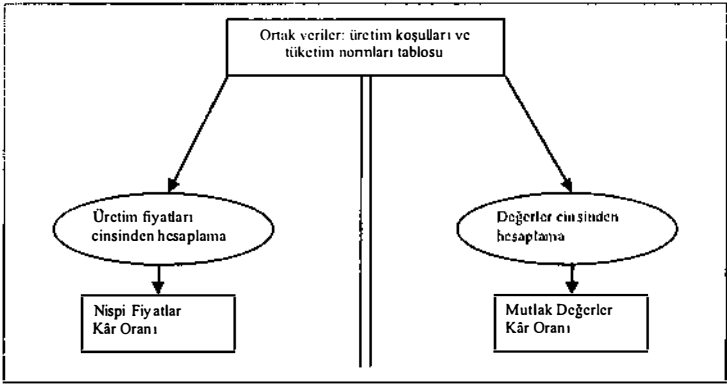
Buna karşın, Benetti tarafından alıntılanan Napoleoni'nin saptadığı gibi: *"Başarılan şey, bir değerlerin-fiyatlara-dönüştürülmesi değil, bir fiyatların-değerlerden-bağımsız-olarak-belirlenmesidir."* Demek ki üretim fiyatları dönüştürülmüş değerler değildirler ve a fortiori değer teorisi kâr oranının belirlenmesini izah etmek iddiasında bulunamaz.

II. Değerlerle üretim fiyatları arasında, istisnai durumlar hariç, hiçbir geçiş tarzı, anlamlı büyüklükler veya oranlar arasında hiçbir ilişki mevcut değildir. Özellikle de, üretim fiyatları terimleriyle ifade edilen kârlar toplamının, dönem boyunca üretilen artık-değer toplamına bağlanması mümkün değildir. Kâr kaynağı olarak Marksist artık-değer teorisinin bu durumda yalnızca yüzeysel olmakla kalmadığı, aynı zamanda yanlış olduğu ortaya çıkar. Öyleyse, bu sonuçlara bakılarak, 1977 tarihli "Değer, Fiyat ve Realizasyon" başlıklı makalenin kolektif yazarlarının vardıkları sonuca varmak tamamıyla yerindedir: *"O halde, şayet değer yasasından, metaların üretim fiyatlarının ve toplumsal kârın doğrudan ya da dolaylı olarak bu metaların emek muhtevası tarafından belirlendiğini kasteden bir yasa anlaşıyorsa, bu şekilde bir saçmalık savunulmuş olur."* Bu önermeleri, dikey iki çizginin bir sistemden diğerine geçişin olanaksızlığını gösterdiği aşağıdaki şema yardımıyla özetlemek mümkündür.

2. Neo-Rikardocu Önermelerin Eleştirisi

a) Neo-Rikardocuların Merkezi Hipotezi

Hiçbir yerde ilan edilmemiş olmakla birlikte bu hipotez üretim fiyatları sisteminin eşitliklerini yazabilmek açısından elzemdir. Bu denklemlerden ilkinin hatırlatalım:

$$(1) 500 p_1 = (1+R) (240p_1 + 10 p_2 + 200w)$$

Üretim ilişkileri terimleriyle ifade edilen verilerden bu denkleme geçiş neo-Rikardocu girişime ilişkin merkezi sorunu oluşturur. Örtük hipotez görünürde zararsızdır ve hiçbir zaman sistematik biçimde tartışılmamıştır.

Bu denklemi kurabilmek için, gerçekten de, üretimde kullanılan 240 birimlik M_1 metanın, dönem boyunca üretilen 500 birimlik M_2 metayla aynı p_1 fiyatıyla fiyatlanması gerekir. Daha genel anlamda, “girdi”leri değerleyen fiyat sisteminin “çıktı”ları değerlemede kullanılanla aynı sistem olması gerekir. Eğer durum böyle olmasaydı; çıktıların p_1 ve p_2 fiyatları, girdilerin p_1 ve p_2 fiyatlarından farklı olsaydı, şu denklemler sistemi elde edilecekti:

$$(1') 500 p'_1 = (1+R) (240 p_1 + 10 p_2 + 200 w)$$

$$(2') 100 p'_2 = (1+R) (50 p_1 + 20 p_2 + 100 w)$$

$$(3') 300 w = 90p_1 + 60 p_2$$

Girdi fiyatlarının çıktı fiyatlarından farklı olduğu böyle bir sistemin ilave bilgiler olmadan çözülmesi olanaksızdır: elimizde

gerçekten de 6 bilinmeyen (p_1, p_2, p_1, p_2, w ve R) için 3 ilişki bulunmaktadır. Nispi fiyatlarla yetinilse dahi bu yeterli olmaz. Neo-Rikardocular böyle bir problemi zımnen şu eşitlikleri varsayarak bir çırpıda savuştururlar: $p_1 = p'_1$ ve $p_2 = p'_2$. Onlara kendinden menkul [kanıtlanmasına gerek yokmuş gibi] görünen bu orantı aslında çok güçlü ve bundan sonra *durağan hal hipotezi* olarak adlandıracağımız bir hipotezin varlığını gerektirir.

Bu, fiyatlar sisteminin belirlenmesi için yalnızca üretim koşullarının verili olmasının yeterli olacağını düşünen neo-Rikardocuların bizatihi mantığına uygundur. Oysa verili bir üretim dönemi için girdi fiyatlarının bir önceki dönemin çıktı fiyatlarından başka bir şey olmaması ancak tek bir üretim dönemi üzerinde akıl yürütülmesi halinde mümkündür. Şayet fiyatlar aynıysa, bu zorunlu olarak, üretim koşullarının da bir önceki dönemdekilerle aynı olmasını gerektirir. Diğer bir deyişle, durağan hal hipotezinden bahsetmek ancak üretim koşullarının değişmezliği anlamında meşrudur ve bu hipotezin neo-Rikardocu sistemin tutarlılığı açısından belirleyici bir rol oynadığı açıktır. Daha formelleştirilmiş tarzda aşağıdaki şekilde akıl yürütmek mümkündür. Neo-Rikardocu inşa aşağıdaki şekilde şematikleştirilebilir:

$H_1, H_2, H_3 \} \circ P$

Burada H_1 : çıktı fiyatları = girdi fiyatları
 H_2 : tek üretim dönemi
 H_3 : kâr oranının tekdüzeliği

Bu hipotezlerin sonucu olan önerme P de şu şekilde ifade edilebilir:

$P: D \circ p, R$

Fiyatlarla kâr oranı yalnızca üretim koşullarının bilinmesiyle belirlenir. Buna karşın, matematik olarak karmaşık ve iktisadi olarak anlamsız tikel bir örnek haricinde, önermenin doğrulanması ancak H_1 'in aynı zamanda değerlendirmeye konu t dönemiyle bir önceki $t-1$ döneminde üretim ilişkilerinin özdeşliğini içermesi halinde sağlanabilir. Aksi takdirde P ile H_1 arasında besbelli çelişki olacaktı. Bizim durağan hal hipotezi (HES) olarak adlandırdığımız şey işte bu denkliktir, öyle ki neo-Rikardocu akıl yürütme şu şekilde formelleştirilmelidir:

$$HES, H_2, H_3 \} o P$$

b) Bu Hipotez Üzerine Birkaç Uyarı

I. Bu hipotez şu şekilde derece derece yumuşatılmalıdır (ki zaten bu temelde hiçbir şeyi değiştirmez): bir taraftan üretimin koşullarının değişim gösterdiğini ama buna bağlanan fiyatlar sisteminin aynı kaldığını tasavvur etmek mümkündür. Matematik terimlerle bu, birbirini izleyen iki döneme ilişkin teknik katsayılar matrislerinin aynı hâkim özgül değere ve bu değere bağlanan aynı özgül vektöre sahip olduklarını söylemek anlamına gelir. Burada, bizatihi ifadesinin dahi bunun hiçbir iktisadi anlamı sahip olmadığını gösterdiği ve bunun bir hipotez muamelesi görmesini istemenin tamamıyla saçma olacağı bütünüyle tikel bir durum söz konusudur. Durağan hal hipotezini görünürde daha az kısıtlayıcı kılmanın bir yolu üretimin koşullarının değişime uğradığını ancak bunun modelin iç orantılarını değişmeden bıraktığını koyulamaktır [postüle etmektir]. O zaman kendimizi, her şeyin aynı oranda arttığı ve hipotez gereği nispi fiyatların dönemden döneme değişmemiş kaldığı “dengeli büyüme”

örneğinde buluruz. Gelgelelim bu işlem tarzı, metaların niceliklerini ölçmeye yarayan birimlerin tekdüze değişimine kesinlikle eşdeğer olduğundan bütünüyle yapaydır.

II. Bu hipotez son derece güçlüdür zira mantıksal bir bakış açısından, yalnızca birbirini izleyen iki döneme değil, aynı zamanda sonsuz sayıda döneme teşmil edilmesi gerekir. Gerçi bu saptama yeni değildir: *“Morishima değerlerin bu eşsüremlili tanımının, çok güçlü bir hipotez yani tekniklerin zaman içinde değişmezliği hipotezi saklı tutulmak kaydıyla, artsüremlili bir tanım alındığında elde edilen sonuçlarla özdeş sonuçlar verdiğini göstermiştir”* (Kolektif Yazarlar 1976). Aynı saptamaya örtük biçimde Benetti’nin – Sraffa’dan doğrudan esinlenmiş – meta niceliklerini “tarıhlendirilmiş emek niceliklerine” “indirgemekten” ibaret olan geliştirmelerinde rastlamak mümkündür. Bu işlem tarzı, üretim fiyatları sisteminin çözümlerinin bir algoritmasından başka bir şey değildir (ki Benetti bunun farkına varmış gibi görünmez) ve durağan hal hipotezinin sonsuz sayıda döneme teşmili zorunluluğunu açıkça ortaya koyar.

III. Hiçbir zaman tartışma konusu yapılmamış olmakla birlikte, bu hipotez, yalnızca yöntembilimsel açıdan saçma olması nedeniyle dahi meşru bir “basitleştirme” sayılamayabilecektir. Neo-Rikardocular tarafından önerilen sorunsal, değerlendirmeye konu dönemde daha önceki herhangi bir döneme göre bir nebze olsun artmayacakları zaten ve peşinen bilindiği halde, üretim fiyatlarının gerçekten de problemin bilinmeyenleri olarak konulmasını gerektirir! Sadece bu sebep dahi durağan hal hipotezinin reddedilmesine yetecektir. Aslında bu hipotez üretim dönemi sanki sonsuz bir kısalıktaymış ya

da daha ziyade dakik biçimde, “dönem-başı” fiyatlarını “dönem-sonu” fiyatlarıyla eşit almayı meşrulaştıracak şekilde anlıkmiş gibi akıl yürütmek anlamına gelir. Sonuç olarak dönüp dolaşıp iyi bilinen bir sorunsala, “denge” sorunsalına gelinmiş olur: neo-Rikardocu inşa bu temel konuda neoklasiklerin, yani vülger iktisadın pek bayıldığı aşağı-yukarılardan ve “yöntembilimsel zorla dayatmalar”dan vazgeçmez.

c) Durağan Hal Hipotezinden Vazgeçişin Sonuçları

Böyle bir hipotezden vazgeçildiğinde olup biteni doğru biçimde incelemek için bu kez birbirini izleyen iki dönemden oluşmuş sekansı dikkate almak zorunludur. Bu dönemlerin ilki burada aşağıdaki verilerden kalkınarak tanımlanacaktır:

DÖNEM 1

192 M ₁	24 M ₂	240 emek	o 400 M ₁
30 M ₁	60 M ₂	60 emek	o 300 M ₂
90 M ₁	180 M ₂		o 300 emek

Dönem 2’de, üretim koşulları değişime uğrar. Bunun dışında, emekçilerin tüketiminin bir önceki dönemde üretilen metaların bir bileşiminden oluştuğu varsayılır, öyle ki Dönem 2’nin girdileri Dönem 1’in çıktılarından yani 400 birim M₁ ile 300 birim M₂’den oluşurlar. Dönem 2’ye tekabül eden veriler şu şekilde yazılırlar:

DÖNEM 2

220 M ₁	20 M ₂	200 emek	o 500 M ₁
50 M ₁	150 M ₂	125 emek	o 625 M ₂
130 M ₁	130 M ₂		o 325 emek

I. Dönem 1'in Özellikleri

Durağan hal hipotezi muhafaza edildiğinde, üretim fiyatları ve değerler sistemleri aşağıdaki çözümlere götürürler:

$$\begin{aligned} p_1 &= 3m & p_2 &= m & R &= \%25 \\ v_1 &= 6/5 & v_2 &= 2/5 \end{aligned}$$

O halde *a posteriori* değerlerle fiyatların birbirleriyle orantılı oldukları görülmektedir, diğer bir deyişle dönüşüm problemi burada ortaya çıkmamaktadır. Tabii sayısal örnek bu böyle olacak şekilde yapılandırılmıştır. Diğer bir deyişle, Dönem 2'ye ilişkin olarak, değerlerin fiyatlara göre sapması ancak durağan hal hipotezi bir kenara bırakıldığında meydana gelebilir.

Bu koşullarda, bu hipotez açıkça aslında olduğu gibi, yani dönüşüm sorununun doğru ele alınmasında yöntembilimsel bir engel olarak belirginleşir. Bizim Dönem 1'imizin oluşturduğu tikel örnekte, $m = 1$ için üretim fiyatlarının değerlere eşit olduğu açıktır. Böylesi bir eşitliğin mümkün olabilmesi apaçık biçimde emek zamanı olması gereken ortak bir birim varsayar. O halde, bu dönemin kullanılması sadece değerlerin fiyatlara dönüştürülmesi bakımından nötr olacak tarzda yapılandırılmış bir kalkış noktası sağlamaya yarar.

II. Dönem 2'nin İncelenmesi

Burada durağan hal hipotezi terk edildiğinden, problem kendisini farklı terimlerle ortaya koyar: Dönem 1'de üretilen metallerin fiyatları ve değerleri bilinmektedir ve ele alınan problemin verileri arasında yer alırlar. Ve üretimin koşulları değişime uğradığından dönemin fiyatlarının aynı fiyatlar olduklarını koyutlamak artık mümkün değildir. Dolayısıyla, bu döneme ilişkin şu şekilde ifade edilecek yeni bir bilinmeyenler lis-

tesine sahip oluruz: $p'_1, p'_2, v'_1, v'_2, R'$.

ξ O zaman, *üretim fiyatları sistemi* şu şekilde yazılır:

$$500 p'_1 = (1+R') (220 p_1 + 20 p_2 + 200 w')$$

$$625 p'_2 = (1+R') (50 p_1 + 150 p_2 + 125 w')$$

$$325 w' = 130 p_1 + 130 p_2$$

p_1 ile p_2 'nin yerlerine değerleri konulduğunda, sonuç olarak aşağıdaki şu iki eşitliğe varılır:

$$p'_1 = 4/5 (1+R') \text{ ve } p'_2 = 8/25 (1+R')$$

Bu eşitliklerden sadece nispi fiyatlar çıkarılabilir: $p_1/p_2 = 5/2$, buna mukabil kâr oranı R' 'e gelince bu oran tamamen belirlenmemiş olarak kalır. O halde şu ilk temel sonuç elde edilir:

Durağan hal hipotezinin terk edilmesi Neo-Rikardocu üretim fiyatları sistemini kâr oranını belirlemekten aciz kılar.

ξ *Değerler sistemi* şu şekilde yazılır:

$$500 v'_1 = 220 v_1 + 20 v_2 + 200$$

$$625 v'_2 = 50 v_1 + 150 v_2 + 125$$

$$325 v'_f = 130 v_1 + 130 v_2$$

Problemin verileri olan $v_1 = 6/5$ ve $v_2 = 2/5$ bilindiğine göre, hiç güçlük çekmeden şunlar elde edilir:

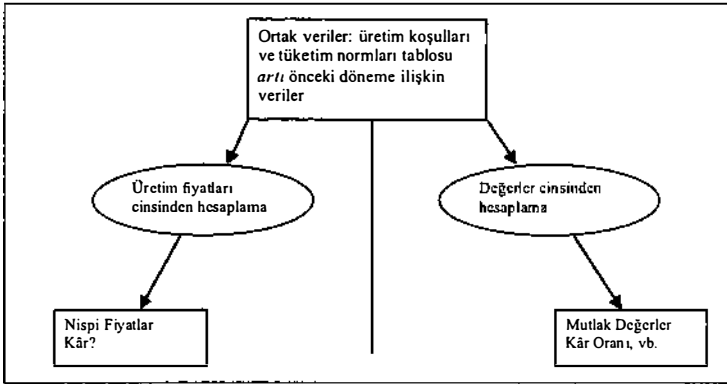
$$v'_1 = 0,944 \quad v'_2 = 0,392 \quad v'_f = 0,64 \quad e = (1 - v'_f)/v'_f = 0,5625$$

p_1/p_2 tam olarak 2,5'a eşitken, v_1/v_2 yaklaşık 2,4 civarında olduğuna göre geçerken değerlerin üretim fiyatlarına göre sapmasının gerçekten de mevcut olduğu da doğrulanmış olur.

Bu aşamaya gelindiğinde, üretim fiyatları cinsinden hesaplamayı değerler cinsinden hesaplamayla kıyaslayan yeni bir şema elde edilir:

Durağan hal hipotezi dolambacıyla, gerek girdiler, gerekse

de çıktılar için *a priori* fiyat ve değerlerin özdeş olduğunun koyutlandığı neo-Rikardocu şemanın aksine, veriler burada üretim ilişkileri *artı* bir önceki döneme ilişkin veriler (fiyatlar ve değerler) tarafından oluşturulurlar. O zaman, değerler cinsinden hesabın sonuna kadar götürülebileceği, yani anlamlı tüm büyüklüklerle rasyoların belirlenebileceği görülür. Fakat aynı şey artık fiyatlar cinsinden hesaplama için geçerli değildir. Bu

hesaplama nispi fiyatları belirlemeye hâlâ imkân tanısı da, hem kâr oranını hem de aynı şekilde kârın mutlak büyüklüğünü belirlenmemiş halde bırakır. İki hesap tarzını ayıran dikey çizgi şimdi bütünüyle farklı bir anlama sahiptir: bu çizgi, akıl yürütmenin bu aşamasında, sonuca giden bir hesap tarzıyla bitirilememiş bir hesap arasındaki sınırı belirler. Bir hesap tarzından diğerine geçiş sorunu, yani dönüşüm problemi o halde kendisini daha şimdiden bambaşka terimlerle ortaya koyar.

Değerlerin Fiyatlara Dönüşümü

Üretim fiyatlarının artık-değerin eşitlenmesi süreci sonucu dö-

nüştürülmüş değerler olduğunu gösteren Marksist şemaların gerçek mantığının yeniden ihyası şimdi mümkün hale gelir. O halde, müdahil olacak temel ilişki *yeni değerle emek harcaması arasındaki eşitliktir*. Bu eşitlik gerçekten de *a posteriori* doğrulanması gereken bir özellik değildir. Bu, kârın büyüklüğünün kârın tekil sermayeler arasındaki bölüşümüne bağlı olamayacağı, buna karşın artık-değer kitlesi tarafından tayin edilmiş bulunduğu yolundaki ilkenin dile getirilmesidir. Bizim örneğimiz söz konusu olduğunda bu eşitlik şu şekilde yazılır:

$$500 p'_1 + 625 p'_2 - 392 = 325$$

yeni değer = emek harcaması

Ve üretim fiyatları sistemi şimdi şu şekilde yazılır:

$$(1) \quad 500 p'_1 = (1+R') (220 p_1 + 20 p_2 + 200 w')$$

$$(2) \quad 625 p'_2 = (1+R') (50 p_1 + 150 p_2 + 125 w')$$

$$(3) \quad 325 w' = 130 p_1 + 130 p_2$$

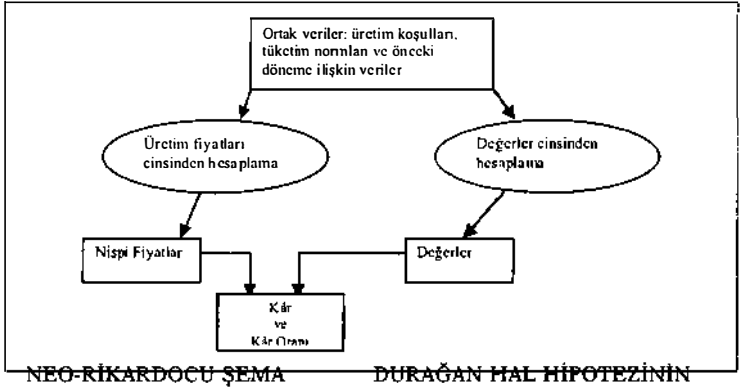
$$(4) \quad 500 p'_1 + 625 p'_2 - 392 = 325$$

Bu defa tam bir çözüm elde edilir:

$$p'_1 = 0,956 \quad p'_2 = 0,3824 \quad R' = \%19,5$$

O halde en sonunda varılan şema şöyledir (s.394).

Neo-Rikardocularınkine kıyasla bu şema durağan hal hipotezinin terk edilmesinin bu hipotezin ortaya konulmasına yardımcı olduğu iki önermeyi çürüttüğünü ve Marx'ın çözümlemesinin temel önermelerini yeniden eski güçlerine kavuşturduğunu gösterir. O halde, buraya dek söylenenleri aşağıdaki tablo yardımıyla özetlemek mümkündür:

NEO-RİKARDOCU ŞEMA

DURAĞAN HAL HİPOTEZİNİN

TERK EDİLMESİ

Önerme 1: üretim ilişkilerinin verili olması alternatif tarzda bir yandan bir nispi fiyatlar sistemi ile kâr oranını, diğer yandan bir değerler sistemini hesaplamaya imkân tanır.

O halde üretim fiyatları dönüştürülmüş değerler değildirler.

Önerme 2: İstisnai haller haricinde, değerlerle üretim fiyatları arasında hiçbir geçiş tarzı, büyüklükler ya da anlamlı oranlar arasında hiçbir ilişki mevcut değildir.

Önerme 1: üretim ilişkilerinin verili olması ve önceki döneme ilişkin veriler kârın ne büyüklüğünü ne de oranını üretim fiyatları cinsinden bir hesaplamadan yola çıkarak belirlemeye imkân tanır. Ama bu değerleri belirlemeye izin verir.

Önerme 2: üretim fiyatları sisteminin tam çözümü, yeni değerle emek harcaması arasındaki eşitliğin kullanılması zorunlu kılar.

O halde üretim fiyatları dönüştürülmüş değerlerdir.

IV. Marx'ın Şemalarıyla Nerede Buluşulur

Gerçekten de biraz daha ileri gitmek ve durağan hal hipotezi bir kez terk edildiğinde dönüp dolaşıp tam olarak Marx'ın hesap tarzına gelindiğini göstermek mümkündür. Dönem 2'nin başında elde üretim ilişkileriyle Dönem 1'de üretilen metallerin değerleri vardır. Bu veriler Marx'ın *Kapital*'deki tablosuna benzer bir hesaplama tablosunun yeniden oluşturulmasına imkân tanır.

İlk üretim dalı (Dal 1) için değişmeyen sermaye $220 v_1 + 20 v_2$ değerindedir. Mademki $v_1 = 6/5$ ve $v_2 = 2/5$ 'tir, o halde Dal 1'in değişmeyen sermayesi $C_1 = 272$ 'dir. Aynı yoldan Dal 2'nin değişmeyen sermayesi C_2 'nin 120'ye eşit olduğu hesaplanır. Emek nicelikleri dönem boyunca yaratılan değerın tamamını gösterirler: yaratılan değer değişken sermaye (V) ile artık-değere (PL) ayrışır. Öyleyse elimizde: $V_1 + PL_1 = 200$ ve $V_2 + PL_2 = 125$ eşitlikleri vardır. Artık-değer ile değişken sermaye arasındaki paylaşımın da tüketim normundan yola çıkılarak hesaplanması mümkündür. Bu norm şu eşitliği gösterir: $325 v_f = 130 v_1 + 130 v_2$. Öyleyse, v_f 0,64'e eşittir ve $1 - v_f/v'$ e eşit olan PL/V 'ye gelince o da 0,5625 değerindedir. Bu öğelerden yola çıkılarak aşağıdaki tablonun düzenlenmesi mümkündür:

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
C	V	PL	Kâr Oranı	Ort. Kâr	Üretim Fiyatı	Üretilen Miktar	Birim Fiyat
272	128	72	%19,5	78	478	500	0,9560
120	80	45	%19,5	39	239	625	0,3824
392	208	117	%19,5	117	717		

Bu tabloyu yorumlayalım.

a) İlk üç sütun *problemin verilerini* gösterirler: *burada hiçbir fiziki niceliğin bu haliyle, yani fiziki nicelik olarak yer almadığı görülür*. Dönüşüm süreci oyuna, organik bileşimler farklı olduğu ölçüde dâhil olacaktır, yani bizim örneğimizde 272/128, 120/80'den farklı olduğu için. Gelgelelim bu ölçüt fiziki nicelikler arasındaki ilişkilerden bağımsızdır. O halde bunların problemin verileri arasında yer almak için hiçbir sebepleri yoktur.

b) İzleyen üç sütun klasik şemayı sunar: genel kâr oranı burada 117 değerinde olan toplam artık-değerin, $C + V$ toplam sermayesine, yani $392 + 208$ 'e oranlanmasıyla elde edilir. O halde burada kâr oranı %19,5'tur. Yatırılan sermayeye uygulandığında her bir üretim dalında ortalama kârı hesaplamaya imkân tanıyan işte bu orandır. Nihayet, bu ortalama kâr (burada salt döner sermaye söz konusu olduğundan üretim maliyetinden ayırt edilmeyen) sermayeye eklendiğinde üretim fiyatını verir. Bu dönüşüm sürecinin bu dalların her birinin ürününün toplam değerine ilişkin olduğu görülür.

c) En son sütunda yer alan birim fiyatları hesaplamaya izin veren –mesela $0,956 = 478/500$ – üretimin fiziki niceliklerini **ilave veriler sıfatıyla** işin içine sokmak işte bu anda mümkün olur.

Demek ki, Marx tarafından önerilen hesaplama şemalarına geri dönmüş olduğu görülmektedir. Yola çıkış noktası tam da Bortkiewicz tarafından bu şemalar konusunda keşfedilen hata olduğuna göre, kaynaklara yani bu durumda *Kapital*'in ilgili bölümüne dönmek uygun olacaktır.

II. Yeni Bir Marx Okuması

Bortkiewicz Marx'a atfettiği hatayı şöyle özetler: *“Değerleri fiyatlara dönüştürmek için Marx tarafından kullanılan işlem tarzının hatalı olduğunu göstermek kolaydır, zira Marx, değerler cinsinden ve fiyatlar cinsinden hesap yapmanın iki ilkesini kesinlikli biçimde ayırt etmekte başarısız olur (...) Marx, üretimin çeşitli alanlarında yatırılmış değişmeyen sermaye ile değişken sermayeyi hesabının dışında bırakma hatasını işlemiştir.”* Öyleyse, *Kapital*'in II-

I: Cildinin IX. Bölümüne dönüp, bu bölümden Marx'ın önceden sezinlediği bu sorunu ima ettiği başlıca iki pasajı alıntılatalım:

1. *"Bununla birlikte, şöyle bir fark vardır: B sermayesinin ürününün fiyatının, mesela B'de realize edilen artık-değerin B'nin ürünlerinin fiyatında ihtiva edilen kârın üzerinde ya da altında olabilmesi nedeniyle kendi değerinden farklılaşmasının dışında, aynı durum bu kez B sermayesinin değişmeyen kesrini ve dolaylı biçimde, işçilerin geçim araçları olarak, bunun değişken kesrini oluşturan metalar için de geçerlidir.*

Değişmeyen bölüme gelince, bunun kendisi üretim maliyeti artı artık-değere, yani bizim örneğimizde üretim maliyeti artı kâra eşittir. Bu sonuncuya, yani kâra gelince bu da, yerini aldığı artık-değerin üzerinde ya da altında olabilir. Değişken sermaye söz konusu olduğunda, ortalama gündelik ücret gerçekten de her zaman işçinin gerekli geçim araçlarının üretimine hasretmek zorunda olduğu saat sayısı boyunca üretilen değere eşittir. Fakat bu sonuçların [geçim araçlarının] üretim fiyatlarının kendi değerlerinden uzaklaşması bizzat bu saat sayısının kendisini çarpıtır.

Bu zorluk şu şekilde çözülür: bir metaya giren çok büyük bir artık-değer, başka bir metadaki aynı oranda küçük bir artık-değerle telafi edilir. O halde, metaların üretim fiyatlarını etkileyen değere göre farklılaşmalar birbirlerini karşılıklı olarak izale ederler. Kısacası, kapitalist üretimin bütünü içinde, genel yasa hâkim eğilim olarak ancak yakınsama biçiminde ve karmaşık tarzda hüküm sürer ve kendisini, dakik biçimde saptanması olanaksız sürekli dalgalanmaların bir ortalaması olarak ortaya koyar" (Marx 1957, ss. 177-178). [Karşılaştırmak için bkz. Kapital, 3. Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 2003, s. 146. Ayrıca bkz. Capital, Volume 3, Penguin Classics, Londra, 1991, s. 261].

2. “Üretim fiyatının metain değerinden farklılaşması mümkün olduğuna göre, onun bir başka metain üretim fiyatını içinde taşıyan üretim maliyetinin kendisi de aynı şekilde, tüketilen üretim araçlarının oluşturduğu kendi toplam değerinin bu kesrinin üstünde ya da altında olabilir. Üretim maliyetinin bu değişime uğramış anlamını akıldan çıkarmamak ve tikel bir üretim alanında metain üretim maliyeti, bu metain üretimi sırasında tüketilen üretim araçlarının değerine eşit alındığında bir hatanın her zaman mümkün olduğunu akılda tutmak gerekir. Sürdürülmekte olan araştırma açısından bu konuyu daha yakından incelemek gereksizdir” (Marx 1957, s. 181). [Karşılaştırmak için bkz. *Kapital*, Üçüncü Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 2003, s. 149. Ayrıca bkz. *Capital*, Volume 3, Penguin Classics, Londra, 1991, s. 265].

İlk pasaj tamı tamına Bortkiewicz’in sorusunu sorar. Birinci yanıt ögesi bu pasajın, Marx’ın yaklaşık tarzda hüküm süren “ve kendisini sürekli dalgalanmaların bir ortalaması olarak ortaya koyan” “hâkim eğilim”den söz ettiği son bölümünde bulunur. Şayet sorulan soruya yanıt buradaysa, bunun hiçbir şeye yaramadığı açıktır, çünkü bu cevap yöntembilimsel bakış açısından tutarsızdır. Aslında tüm bunlar ancak kâr oranının eşitlenmesi, yani tekdüze genel bir kâr oranının oluşumu yasası dikkate alındığında bir değere sahiptir. Gerçekten de, eğilimsel bir yasa söz konusudur. Gelgelelim burada sunulan kuramsal şemada böylesi dalgalanmalar, Marx gerçekten tekdüze genel bir kâr oranından kalkınarak akıl yürüttüğü ölçüde, *a priori* dışlanmışlardır. Diğer bir deyişle, dalgalanmalar vesaire üzerine bu cümle iki yoruma izin verir:

- Marx’ın sermayenin öğelerin dönüştürülmesi zorluğunu

bir kavrama başvurarak, zorluğun içerisinde ortaya çıktığı metodolojik çerçeve dışında kalan üretim-fiyatları çevresinde dalgalanan-piyasa-fiyatları kavramına başvurarak çözmeye kalkıştığı düşünülebilir. Bu durumda cevap tam anlamıyla şapa oturmuştur;

- Ya da Marx'ın başka bir şeyden bahsetmeye koyulduğu düşünülebilir: kâr oranlarının eşitlenmesinin eğilimsel bir yasa olduğunu söylemek anlamına gelen önerme bu durumda yersizdir. Üçüncü Cilt sonuçta bir müsveddeden başka bir şey olmadığına ve Marx'ın redaksiyonunun nihai bir versiyonunu oluşturmadığına göre bu yorum akla uygundur; bahsedilen cümlelerin daha sonra geliştirilecek bir konunun basit bir hatırlatıcısı olması mümkün olup, öncesinde yer alan paragrafın bir sonucu olarak okunması gerekmeyebilecektir.

Bu tehlikeli metin analizini daha ileri götürmeyip şunu söylemekle yetineceğiz: şayet Marx'ın çözümü buysa, sorulan soruya yanıt vermez. Ne var ki Marx'ın metni bambaşka bir anlama sahip bir diğer cevap ögesi içerir. Pasajın başını tekrar okuyalım ve şu cümle ögesinde duralım: *“Değişmeyen bölüme gelince, bunun kendisi üretim maliyeti artı artık-değere, yani bizim örneğimizde üretim maliyeti artı kâra eşittir. Bu sonuncuya, yani kâra gelince bu da, yerini aldığı artık-değerin üzerinde ya da altında olabilir.”* Bu cümlelerin altı defalarca çizilmelidir. Marx özünde şunu demektedir: DEĞİŞMEYEN BÖLÜM ÜRETİM MALİYETİ ARTI KÂRA EŞİTTİR. Bize cümlelerin anlamı fazla zorlanıyormuş gibi gelmemektedir. Özellikle de, Marx *“yani bizim örneğimizde üretim maliyeti artı kâra eşittir”* dediğinde, bu *“bizim örneğimizde”*nin, “değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünü araştırdığımız bizim ör-

neğimizde”den başka bir anlama gelmesi mümkün müdür? “Yani bizim örneğimizde”, değişmeyen bölüm üretim maliyetine artı-değer değil kâr ilave edilerek muhasebeleştirilir; diğer bir deyişle, *değişmeyen sermaye üretim fiyatları cinsinden ifade edilir*. Pasajın devamı bunun değişken sermaye için de geçerli olduğunu çok iyi ortaya koyar: “*üretim fiyatlarının (gerekli geçim araçlarının değerlerinden) uzaklaşması işçinin gerekli geçim araçlarının üretimine hasretmek zorunda olduğu saat sayısını çarpıtır*”. Yine burada da, *değişken sermaye üretim fiyatları cinsinden ifade edildiği*, diğer bir deyişle değer cinsinden bir hesaba göre “çarpıtıldığı” daha açık nasıl izah edilebilir?

Şimdi alıntılanan ikinci pasaja geçelim. Marx burada üretim maliyetinin “*kendisi[nin] de aynı şekilde, tüketilen üretim araçlarının oluşturduğu kendi toplam değerinin bu kesrinin üstünde ya da altında olabil*”mesinden ileri gelen “*bu değişime uğramış anlamını*” hatırlatır. Demek ki aynı önermeye burada da rastlanır: üretim maliyetinin, diğer bir deyişle değişmeyen sermaye ile değişken sermayenin toplamının kendisi de çoktan üretim fiyatlarına dönüştürülmüştür ve dolayısıyla kendi değerinin üzerinde ya da altında olabilir. Marx hemen ardından aynı önermeyi tekrarlar: bir metanın üretim maliyetinin, hata yapma riski olmaksızın, “*bu metanın üretimi sırasında tüketilen üretim araçlarının değerine eşit*”, diğer bir deyişle kendi değerine eşit sayılması mümkün değildir.

Bu okuma, Marx’ın değişmeyen sermaye ile değişken sermayenin üretim fiyatları cinsinden ifade edildiğini çok iyi gördüğünü ama bu hususun onun için esasa ilişkin olmadığını –“*sürdürülmekte olan araştırma açısından bu konuyu daha ya-*

kından incelemek gereksizdir” – ortaya koymaktadır. Sürdürülen çalışmanın amacı, hatırlatalım, değerlerin fiyatlara dönüşümünün değer yasasını kârların eşitlenmesiyle nasıl bağdaştırılabileceğini göstermektir. Ve çalışmamızın ilk bölümü, Marx tarafından önerilen hesaplama tablolarının, eğer değişmeyen sermaye ile değişken sermayenin, *bunlara ilişkin dönüşüm sürecinin önceki dönemde cereyan etmiş olması* ve gelip cari dönemin incelenmesine karışmalarının gerekmemesi *nedeniyle* üretim fiyatları cinsinden ifade edildiklerini açık biçimde göstermiş olsalardı aynı işlevi yerine getireceklerini ortaya koymaktadır. Bu belirleme buraya kadar söylenenlerin tümünün gösterdiği gibi şemaların geçerliliğini tartışma konusu yapmaz.

Yine de iki konunun aydınlatılmasına ihtiyaç vardır. Bunların ilki, burada hafif bir dönüşüme maruz kalan artık-değer oranının ne ifade ettiğine ilişkindir. Meselelerin daha açık olması için, e 'nin artık-değer oranını temsil ettiği $1/(1 + e)$ orantısını inceleyelim. Bu durumda bu oran değişken sermaye ile yaratılan yeni değer arasındaki orantıdır. Yaratılan yeni değer dönemin emek harcamasına eşittir ve dolayısıyla dönüşüme konu değildir. Buna karşılık, değişken sermaye, tanımı itibarıyla üretim fiyatları cinsinden ifade edildiğinden, bu oran, değerlerden kalkınarak hesaplanan aynı orandan, geçim araçlarının üretim fiyatlarının bunların değerlerinden farklılaştığı ölçüde farklılaşır. Fakat bu husus, yukarıda görüldüğü gibi Marx tarafından doğru biçimde belirtilmiştir. Artık-değer oranına ilişkin bu anlam farklılığı akılda tutulduğu andan itibaren, Marx'ın şemalarınca betimlenen hesaplamaları tam olarak aynı tarzda sürdürmek mümkündür. Bununla birlikte, kendilerini zorunlu kılan

terminolojik değişiklikleri gerçekleştirmek gerekir. Böylece Marx'ın tablosunun "metaların değerleri" şeklindeki sütun başlığı uygunsuz hale gelir. Üretim maliyetleri zaten dönüştürülmüş değerler olduklarından mesela dönüşüm öncesi değerlerden bahsetmek daha yerinde olacaktır.

Getirilecek ikinci açıklık bir öncekinden doğar: burada iki temel eşitliğin akıbeti söz konusudur. Artık-değerle kâr arasında kurulan ilk eşitlik, bir hesaplama sonucu değil, aslında bir hesap tarzı ögesi olduğundan hiçbir değişikliğe uğramaz. Şayet "dönüşüm öncesi değerler"den bahsetmek uygun olursa, değerler toplamıyla üretim fiyatları toplamı arasındaki ikinci eşitlik de muhafaza edilir. Böylelikle, değişmeyen sermaye ile değişken sermayenin ögelerinin kendilerinin de bu dönüşüm sürecine daha önceden maruz kalmış oldukları varsayılmak kaydıyla, yeniden üretim şemaları bütünüyle geçerli kılınmış olur. Eğer Bortkiewicz'in "düzeltme"sinin etkisi altında kalmaya müsaade edilmeyecek olursa, Marx'ın yukarıda alıntılanan pasajlarda açıklığa kavuşturmaya çalıştığı şeyin tam da bu olduğu doğrulanabilir. Ve bu metin yorumu yanlış bile olsa, bunun böyle olması Bortkiewicz'in itirazına basit cevabın bu olduğu gerçeğini değiştirmez. Bize öyle geliyor ki esasen bu konunun açıklığa kavuşturulmasını engelleyen husus durağan hal hipotezin eleştirisiz kabulü olmuştur.

Sonuçlar

I. Birinci Sonuç

Neo-Rikardocu sistemin incelenmesiyle *Kapital*'in dönüşüme dair bölümünün yeniden okunması arasındaki karşılaştırma,

neo-Rikardocular tarafından Marx'a yöneltilen eleştirinin içerisinde iş gördüğü çerçevenin tam olarak belirlenmesine imkân tanır. Bu çerçeve iki temel karakteristiğe sahiptir: sermaye çevriminin tutarsız bir formelleştirilmesi ve birim fiyatı kavrayışına [nosyonuna] başvurulması.

a) Sermaye Çevrimi

Neo-Rikardocu yaklaşım sözde (uzunluğu sıfır olmayan) belirsiz bir üretim dönemi üzerinden akıl yürütür ve böylelikle kendisini, zamansal boyutun yokluğuyla ve dolayısıyla işe yarar bir sermaye kuramı üretme yeteneksizliğiyle damgalı genel denge terimlerindeki Walrasçı yaklaşımdan ayırır. Değerlendirmeye konu dönemin başında elde, aralarında bileşiklerinde üretim dönemi sonunda bir metalar bütünüünün üretimiyle sonuçlanacak meta ve emek nicelikleri vardır. Ne var ki bu dönem kavrayışının, bir dönemin çıktılarını takip eden dönemin girdileri haline gelecek şekilde birbirlerine bağlanmış bir ardışık dönemler sekansı tasavvur etme imkânına kapıyı açık bırakmadıkça, basitleştirilmiş tarzda dahi sermaye çevrimini temsil etme iddiasında bulunması mümkün değildir.

Oysa neo-Rikardocu kuramın “kapanması” ancak herhangi bir dönemin geçmişteki ya da gelecekteki herhangi bir dönemle eşdeğer olduğunu koyutlamakla mümkün olur. Kuşkusuz bir dönemler sekansı betimlemek mümkündür. Lakin bu yalnızca tek bir durumda, bu dönemlerin bunlara atfedilen fiyatlar ve kâr oranı açısından ayırt edilemez olduğu bir halde mümkündür. Gerçekten de zorunlu özellik, “girişteki” fiyatlarla “çıkıştaki” fiyatların özdeşliğidir. Öyle ki, birbirini izle-

yen çok sayıda dönem arasındaki ayırım bütünüyle formeldir ve üretimin döneminin sıfır ya da sonsuz derecede küçük bir süreye sahip olduğunu düşünmek mümkündür.

Matematik bir formelleştirilmenin kullanılması nedeniyle böylesi bir özelliğin sonuçlarının azımsanması mümkün değildir: öyleyse neo-Rikardocu model sonuçlarının en saçma olanlarını içine sindirmek zorundadır. Böylece, Marksist te-
orinin A'dan Z'ye yanlış olduğu (ve üstelik yüzeysel olduğu) kuşkusuz su götürmez biçimde tanıtlanır. Lakin bu, yüksek fi-
rınların ezel ebet mevcut olduğu, prefabrike konutların bin-
lerce yıldır aynı yöntemler kullanılarak inşa edildiği vb. bir
model içerisinde yapılır. Bu koşullarda, sermaye çevriminin
sadece tamamıyla formel biçimde ele alınıyor olması nedeni-
yle, gerçekten de Walrasçı çerçeveden reel olarak çıkılmadığı
saptamasını yapmak zorunda kalınır. Sraffa'nın sisteminin
Walras'ın genel dengesiyle bağdaşır olduğunu ve aslında bu-
nun bir alt-kümesini oluşturduğunu göstermek mümkün ola-
bilecekti, ancak bu burada yapılmayacaktır.

b) Birim Fiyat Kavrayışı

Marx'ın şemalarıyla neo-Rikardocu model arasındaki bü-
yük farklılıklardan biri, neo-Rikardocu modelin fiziki nicelik-
ler barındırması ve bu modelde birim fiyatın merkezi bir role
sahip olmasıdır. Bu karakteristik açık biçimde durağan hal
hipotezinin mantıki bir sonucudur. Şayet bu hipotez kabul
edilecek olursa, hem girdilere hem de çıktılara aynı fiyatlar
kümesinin uygulanıyor olması ve bu durumda bunların fiziki
niceliklerce saptanan üretim koşullarına bağlı olması nede-

niyle girdi fiyatlarının gerçekten de üretim süreci öncesinde bilinemeyeceği görülür.

Eğer tersine bu hipotez terk edilecek olursa, kendimizi daha az paradoksal bir olasılık içinde buluruz: bir kapitalist, dönem başında bilmem ne kadar hammadde satın aldığında bunları hangi fiyattan satın aldığını bilir, dolayısıyla da yatırdığı toplam sermaye kitlesini bilir. Bu, üretim sürecini önceleyen bir veridir. Hâlbuki neo-Rikardocu şemada bu tuhaf biçimde ancak üretim sürecinin sonucunda belirlenmiş olarak ortaya çıkar. Öyle ki, üretim araçlarının satın alınması eylemiyle ürünün satılması eylemini birbirinden ayırmak mümkün olmaz: bu şemada üretim dönemi süresinin sıfır olması gerektiği olgusu bir kez daha karşımıza çıkar. Yatırılan sermaye tutarının dönem başında bilindiği varsayıldığında – ki bu, neo-Rikardocu şemanın bir kenara bırakılmasını gerektirir – dönüşüm süreci dalların her birindeki organik bileşimler tarafından sonuca bağlanır: bu süreç bu halleriyle fiziki niceliklere bağlı değildir, bu fiziki nicelikler birim fiyatları saptamak üzere işin içine ancak ikinci bir evrede dâhil olurlar.

Bu eleştiriler neo-Rikardocu fiyatlar sisteminin niçin yalnızca nispi fiyatlar terimlerinde belirlenebildiğini ve dolayısıyla bu halleriyle mutlak emek niceliklerini ifade eden değerlere atfedilmelerinin mümkün olmadığını daha iyi kavramaya izin verirler. Fiyat ile değer aynı ölçüyle ölçülemez olduğu sonucuna vardırabilmiş olan bu fark durağan hal hipotezinin bir alt-ürünüden başka bir şey değildir. Üretim fiyatları cinsinden bir hesaplamayı değerlere her türlü referanstan bağımsız olarak sonuna dek götürmeye yalnız ve yalnız bu hipotez

tez imkân tanır. Fakat bu hipotez terk edilecek olursa sorun tersine çevrilir: modeli “kapatmanın” yegâne yolu fiyatları dönüştürmüş değerler olarak ortaya koymak olduğuna göre fiyatlarla değerler arasında aynı-ölçüyle-ölçülebilirlik olmalıdır. Bu koşullarda, aynı-ölçüyle-ölçülemezlik olması mümkün değildir: üretim fiyatları, değerler gibi, emek nicemlerini [quanta] ifade ederler ve her zaman fiziki bir ürün birimine değil, tekil bir sermayeye ya da bir üretim dalına aittirler. Dönüşüm bu sermayelerin tamamı tarafından üretilmiş bir artık-değer kitlesini farklı sermayeler arasında paylaştırmaktan ibarettir: bu süreç üretilen niceliklere değil yalnızca değer toplamlarına ilişkindir. Kanımızca, bu kısa eleştiriler neo-Rikardocu eleştiri karşısında Marksist teorinin bizatihi temellerinin eski gücüne kavuşturulmasının, durağan hal hipotezinin merkezi rolü saptanmaksızın ve bu hipotez tartışma konusu yapılmaksızın mümkün olmadığını göstermektedir.

2. İkinci Sonuç

Burada, Sweezy’nin çizdiği yolu takip ederek, tikel hipotezler kullanan ve bu nedenle problemi yarım çözen dolayısıyla da hiçbir şekilde çözmeyen sayısız girişim tekrarlanmayacaktır: bunların hiçbiri yukarıda ifade edilen önermeleri tartışma konusu yapmaya imkân tanımaz. Buna karşın, Benetti’nin, özellikle *Klasik İktisat, Vülger İktisat* adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatılan “cevabı” üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu “cevap” şu şekilde özetlenebilir: *“Kusurlu bulunabilir olduğu ortaya çıkan husus, değer ve fiyat kavramlarının iktisadi bir modelin mantıksal çerçevesine eşzamanlı olarak sokulmasıdır”*

(ss. 127-128). Bu konum alış bize üç nedenden ötürü savunulabilir olmaktan uzak gözükmetedir:

a) İlk neden, Lipietz'in terminolojisini devralacak olursak, "değerler alanı" ile " fiyatlar alanı" arasına böyle bir ayırım getirmenin bu iki kavramın *Kapital*'deki eklemeliğine ters düşmesidir. Yaffe şu satırları yazdığında bunun çok daha iyi bir kavranışına sahiptir: "*Üretim fiyatları dolayımısız üretim süreci ile artık-değerin toprak rantı, kâr ve faiz gibi ortaya çıkış biçimleri arasında bir 'dolayım'dır. Marx merhale merhale ilerler. Önce doğrudan üretim sürecinde değer ve artık-değer üretimini ele alır. 3. Ciltte – artık-değerin kendini gösterdiği biçim – kâr ile kâr oranını incelemeye geçtiğinde, bu [ilk] süreci veri olarak alır*" (Yaffe 1975). Benetti'nin hatası, nihayetinde *Kapital*'in sadece 1. Cildi siyasal iktisadın eleştirisini oluştururken, 3. Cildin tamamıyla "siyasal iktisat alanı içinde" yer aldığını düşünmek gibi bir mantıki sonuca sahiptir.

b) Bu, aynı şekilde, Dostaler tarafından *Marx, Değer ve Siyasal İktisat* adlı kitabında üç aşağı beş yukarı benimsenen tutumdur. Aynı bakış açısına, Bompard ile Postel-Vinay'ın *Temps Modernes*'deki makalelerinde de rastlanır: bu iki yazarın, Gutelman'ın bir kitabının (*Yapılar ve Toprak Reformu*) eleştirisi vesilesiyle, *Kapital*'in 3. Cildinde geliştirilen mutlak rant teorisinin" bizatihi temellerine karşı nasıl Bortkiewicz'le Benetti'yi "oynadıklarını" görmek son derece manidardır. İşte buyurun size, bu kez *Kapital*'in ilk Cildinin sonunda yer alan yeni bir "epistemolojik kopuş" taslağı!

c) Son olarak, ideolojik mücadele açısından, Benetti'nin tavrı, Mrs. Robinson gibi Marksist değer teorisinin güya "metafi-

zik” olduğunu düşünenlere hak vermek ya da en azından meydanı boş bırakmak sonucunu doğurur. Gerçekten de, bir teorik inşanın, bu teorik inşadan yola çıkarak somut-gerçeği yeniden üretmeye imkân tanıyan dolayimleri göstermeyip, tersine bu ikisi arasında aşılmaz duvarlar örmesi bir metafizik tanımına çok iyi karşılık gelir. Böylece, Samuelson tüm kendini beğenmiş bayağılığıyla değerlerin fiyatlara dönüşümünün bir bilgi kullanılarak yapıldığını açıkladığında, Benetti bunun karşısına çıkarsa çıkarsa ancak somut emekle (Sraffa’nın şemalarının emeği) soyut emek (Marx’ın şemalarının emeği) arasında bir ayrım çıkarabilir. Lakin burjuva iktisatçısı için bir fiyatlar sistemi, bir kâr oranı ve somut emek nicelikleri bol bol yeterlidir.

3. Üçüncü Sonuç

Bu çalışmanın amacı, (Yaffe ile Salama’nın kiler gibi) temelde doğru ve yerinde çeşitli katkıların “yukarı kısmında” yer almaktaydı. Amaç, neo-Rikardocu modelin temel önermelerinin bizim durağan hal hipotezi olarak adlandırdığımız ön-kabule nasıl sıkı sıkıya bağlı olduklarını göstermekti. Bunun ardından amaç, bu bütünüyle haksız hipotezin terk edilmesi halinde, Marksist sonuçların nasıl eski güçlerine kavuşturulacağını ve Bortkiewicz’in “hata”sının ortadan kaybolduğu dönüşüm şemalarının yeni bir okumasına nasıl varılacağını açıklamaktı. Dolayısıyla, neo-Rikardocu tezlerin bu makalede geliştirilen eleştirisi, bu eleştirinin bu tezlerin elde edilmesinde kullanılan modelin yöntembilimsel çerçevesi içinde kalmayı – kasten ve tamamıyla bilinçli olarak – kabullenmesi anlamında, kısmen içeridendir.

Tam tersine, bugüne dek neo-Rikardocu saldırıya verilen cevaplar özet olarak şunu demektedir: “Siz Marksist değer ve üretim fiyatları teorisinin yanlış olduğunu tanıtıyorsunuz, fakat biz bu sonucu, sizin analiz çerçeveniz Marksist metodolojiye biziatihi yabancı olduğundan reddediyoruz.” Buna karşılık, bize öyle geliyor ki, burada geliştirilen eleştiri çok daha güçlü bir konuma sahip olmaya ve şu tarz konuşmaya imkân tanımaktadır: “Şayet, bir taraftan modelinizce önerilen çerçeveyi kabul etmeye devam ederken, bu modelden durağan hal hipotezini çekip alırsak, yani eğer onu genelleştirsek, önermelerinizin artık tanıtlanabilir olmaktan çıkacakları ve tam tersine değer teorisine bir başvuru-
dan vazgeçmenin mümkün olmayacağı açıktır”.

Şunu eklemek işte o zaman ve yalnızca o zaman mümkün hale gelir: “Her şeye rağmen, sizin analiz çerçeveniz üstüne üstlük kapitalist üretim tarzının gerçekliğine doğru bir yaklaşım için elverişsizdir de.” O zaman “metafizikle uğraşma” suçlamaları muhatap olmak artık mümkün olmaz ve Yaffe ile Salama’nın, bugüne dek muarızlarının metodolojik çerçeveleriyle sınırlı kalan ve bu çerçeve içerisinde üretilen sonuçları dokunmadan bırakan kanıtlamalarını geliştirme imkânı doğar.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Abraham-Frois G. & Berrebi E. (1977), *Théorie de la valeur, des prix et de l’accumulation*, Ed. Economica.

Kolektif Yazarlar (1976 ve 1977), “Valeur, prix et Réalisation”, *Critique de l’économie politique*, n° 24/25 ve n° 26.

Benetti C. (1974), *Valeur et Répartition*, Presses universitaires de Grenoble/Maspero.

Benetti C. , Berthomieu G. & Cartelier J. (1975), *Economie classique, Economie vulgaire*, Presses universitaires de Grenoble/Maspero.

Bompard J.P. & Postel-Vinay G. (1975), "Comment mesurer l'antagonisme ouvrier-paysans", *Les Temps modernes*, n° 348.

Von Bortkiewicz L. (1975), "On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction in the Third Volume of Capital", *Karl Marx and the Close of his System*, Ed. P. Sweezy, The Merlin Press, New York içinde.

Dostaler G. (1978), *Marx, la valeur et l'économie politique*, ED. Anthropos, 1978.

Marx K. (1978), *Le Capital*, Ed. Sociales, livre 3, t. 6, chap. IX.

Medio A. (1972), "Profits and Surplus-Value: Appearance and Reality in Capitalist Production", Fransızca çevirisi, Abraham-Frois G., Gilbert P. & de Lavergne P., *Problématique de la croissance*, Ed. Economica, 1974 vol. II, pp. 248 – 289 içinde.

Morishima M. (1973), *Marx's Economics*, Cambridge University Press.

Salama P. (1975), *Sur la valeur*, Maspero.

Sraffa P. (1970), *Production de marchandises par des marchandises*, Dunod.

Sweezy P. (1942), *The Theory of Capitalist Development*, chap. VII, Monthly Review Press, New York.

Yaffe D. (1975), "Valeur et Prix dans 'Le Capital' de Marx", *Critique de l'économie politique*, n° 20.

Manuel Perez [Müstear]

Critique de l'économie politique,

nouvelle série n° 10, Ocak – Mart 1980

Ekonometri mi Yoksa Denklemler Halinde İdeoloji mi?

Egemen işsizlik kuramı bir kutsal kitap basitliğindedir: işsizlik bir fiyat çarpıtılmasının sonucudur. Emeğin fiyatı üretkenliğine oranla çok yüksektir ve işverenleri bu metayı satın almaktan caydırır; ama diğer yandan da bu fiyat, yerini tutan toplumsal gelirlere göre çok düşüktür ki bu da işsizleri bu metayı satmaya pek teşvik etmez. Bilim insanları olarak iktisatçıların misyonu bu acımasız gerçekliğe sahip çıkmak ve dile getirmektir, zira mesela yerçekimi yasasıyla aynı kaçınılmazlıktaki ve aynı ağırlıktaki yasalara karşı gelmeye kalkışmak beyhude bir uğraş olacaktır. Cisimler düşerler ve yalnızca emek ile işsizlik yükümlülüklerinin maliyetinin düşmesi istihdam yaratılmasına imkân tanır.

Bu makale böylesi bir söylemin gerçeğe denk düşmesindeki zorluğa rağmen nasıl olup da egemen olabildiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Bilimle olan sorun, uygulanmayı gerektirmesidir. Buna karşın egemen iktisat en büyük sıkıntıyı, ücretle istihdam arasındaki, ampirik olarak saptamaya çalışılır çalışılmaz ortadan kaybolma eğiliminde olan bu ilişkiyi geçerli kılmakta

çeker. Oysa bu, egemen ideolojiye azami yoğunluğunu vermeye olanak tanıyacak eksik halkadır. Ve işte bu nedenle ekonometrik modellemenin yakın tarihini, temel şemayı, en ilksel yöntembilimsel kurallara giderek daha da vahimleşen riayetsizlikler pahasına yeniden ihya etmeyi hedefleyen bir dizi girişim olarak okumak mümkündür.

Boyun Eğmeyen Bir Gerçekliğe Karşı

Referans paradigması ne olursa olsun hiçbir iktisatçı, mesela bir ülkenin dış ticaretinde fiyatların etkisini yadsımayı aklından geçirmeyecektir. Ekonometri böyle bir etkiyi kolayca ortaya çıkarır. Yakın tarihli bir örnek verecek olursak, doların 1997’de değer kazanması Avrupa ihracatlarını doğrudan doğruya kamçılamıştır. Dolayısıyla, emeğin maliyeti üzerindeki tartışma, siyaseten pek doğru olmayan bir gerçekliği yadsımak için çırpınan iktisatçılardan kaynaklanan ideolojik mahiyette bir direncin ifadesi değildir. Ayrıca, Marksist paradigma, ücretin birikim biçimleri aracılığıyla istihdamı etkilemesi fikrini mükemmelen içselleştirebilir. Böylece, Fransa’da 1968-1973 dönemine tartışmasız biçimde damgasını vuran, yatırımın, bu dönemdeki grev hareketlerinden doğan ücret artışlarına yanıt niteliğinde bir yoğunlaştırılması olmuştur. Reel ücret daha uzun vadede, sermaye birikiminin biçimlerini şekillendiren bir argümandır ve bu örneğin Duménil ve Lévy’nin (1996) savuna geldikleri özgüleştirmedir.

Neo-klasik kuramı ampirik olarak düzeltme girişimleri uzun zamandan beri başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve Fransız ekonomisinin uygulamalı modelleri kuramsal şemalara va-

him aykırılıklarla karakterize olurlar. Bir genel üretim fonksiyonu ortaya koymak elbette mümkündür, ancak üretim faktörü talepleri buradan kâr maksimizasyonunun alt ürünleri olarak çıkarsanmazlar. Bunun dışında, faktörlerin nispi fiyatlarına zayıf bir duyarlılık saptanır. Yatırım daha ziyade, kâr-talep çiftine karmaşık tarzda tepki verdiği “Kaleckigil” bir belirlenmeye tabidir, ancak “sermayenin kullanım maliyeti”nin (pratikte faiz oranının) etkisi zorlukla ayırt edilebilir. Aynı şey emek talebi için de geçerlidir.

Gerektiği takdirde ücretle istihdam arasında bir ilişkiyi geçerli kılmak mümkündür, ne var ki bu, tam tersi bir belirlenme ve bütünsel modelin bir kırılganlığı tehlikesini göze almayı gerektirir. Ekonometriciler, açıklanması zor bir hareket olan emek üretkenliğinde eğilimsel yavaşlamayla karşı karşıyadırlar. Eğer sabit bir oranda artan bir referans üretkenlik hipotezi saklı tutulacak olursa, o zaman pratikte gözlemlenen yavaşlama bir başka yavaşlamaya, reel ücretteki yavaşlamaya bağlanabilir. Emek üretkenliğindeki yavaşlama bu durumda, istihdamda daha zengin ve sermayede daha iktisatlı üretken bileşimlere ayrıcalık tanımaya götürecektir. Fakat böyle bir çözümleme çizgisi çok az izlenir zira bu analiz yolu “iyi” sonuçlar ortaya çıkarmak avantajına sahip olsa da, reel ücretteki yavaşlamanın bizatihi kendisi üretkenlik artışlarının tükenmesinden ileri geldiği andan itibaren dönüp başlangıç noktasına gelme tehlikesini taşır. Bu vesileyle dairesellikten kaçınmak zorunda olan bütünsel bir modelin tutarlılık çerçevesinin rolü keşfedilmiş olur. Şayet bir makro-ekonomik model

bir yerde w ücretin q emek üretkenliğinin fonksiyonu olduğunu, bir başka yerde de q üretkenliğin w ücreti açıkladığını anlatırsa, bu durumda çok istikrarsız ya da hatta belirlenmemiş olur. Bu sıkıntı, “kapanmamış” kısmî bir model üzerinde akıl yürütüldüğünde çok açık biçimde göze batar.

Sonunda mümkün tek saptamanın, Lerais’nin de (2001) teslim ettiği gibi, emek maliyetinin istihdam üzerindeki etkisini “doğrudan içinde toplayan” hiçbir denklemin mevcut olmadığı saptaması olması gerekecektir. Bu durumda, 0,6’lık bir esneklik etrafında nasıl olup da bir “oydaşma [mutabakat]” olduğu sorusu sorulabilir. Pisani-Ferry tam-istihdam üzerine raporunda (2000), “istatistik çıkarsamalardan ziyade doğal deneyimlere [sic]” dayanan “belli sayıda çalışma”yı zikreder. Anılan incelemeler (Abowd, Kramarz, Lemieux, Margolis 1997 ve Kramarz, Philippon 2000) asgari ücretin istihdam üzerinde negatif bir etkisi olduğunu gösterme iddiasındadırlar. Ne var ki bu çalışmalar üretkenlikle tekil ücret arasındaki – asgari ücretteki her artış ücretlilerin azınlık bir bölümünü mekanik biçimde meşhur “istihdam-edilemezlik” uçurumuna yuvarlayacak şekilde – çok tartışmalı tam mütakabiliyet koyutundan [postülasından] yola çıkarlar. Tam tersi doğrultuda, INSEE’nin [Institut nationale de la statistique et des études économiques – Ulusal İstatistik ve İktisadi Araştırmalar Enstitüsü] şu can sıkıcı sonuca varan yakın tarihli bir araştırması (Audric, Givord, Prost 1999) anılabilir: “makro-ekonomik serilere bakıldığında, istihdam ile vasıfsız emek maliyeti arasındaki ilişkinin ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşık olduğu ortaya çıkar”.

Yöntembilimsel Bireyciliğe Ricat

Bu tıkanma durumu, neoliberalizmin pek sevdiği yöntembilimsel bireycilikle çok iyi uyuşan tekil verilere giderek artan bir başvuruyla atlatılmıştır. Paneller ekonometrisi bir “aşırı-kuramsallaştırma” çeşitlemesi olabilir ya da tersine ilkesel bir ultra-ampirizmi benimseyebilir, ancak her iki durumda da bir sürü modelleyici karmaşılaştırmayı [mugalâtacılığı] kollar. Büyük ölçekli panellere erişim ve bu panellerin güdümlenmesi idari ve teknik nedenlerle sınırlı olduğundan, girişteki engel ilginç tekel konumlarını güçlendirmeye olanak tanır. Bu yaklaşım özellikle kurama en uygun sonuçları ihya etmeye imkân tanır ve ücretin istihdam üzerindeki etkisi ve çapının belirlenmesine dair görelî oydaşma da işte bu düzeyde oluşabilmiştir. Dolayısıyla, küçük iktisadi bilimler cumhuriyeti 0,6’lık bir esneklikte mutabık kalmıştır: emek maliyetinde %1’lik bir düşüş istihdamda % 0,6’lık bir artış doğurur. Daha uygulamaya yönelik terimlerle ve çeşitli dolayimleri hesaba katarak oydaşma istihdam üzerindeki yüklerde 10 milyar franklık bir hafifletme sonucu yaratılacak istihdam sayısını 70.000 olarak kestirmeye götürür.

Sorun şu ki kullanılan çalışmalar güvenilir değildir. Bu, doğrudan bu çalışmaların kısmî yaklaşımlarından kaynaklanabilir: her işletme için yalnızca bir davranış, yani işletmenin, üretim düzeyi ile emeğin reel maliyetine bağlı olacağı varsayılan, işe alma işlevi dikkate alınır. Gelgelelim bu yöntem tehlikelidir zira kabul edilen modellemenin tutarlılığını doğrulamaya [sınamaya] çalışmaz. Bu şekilde, bu tipteki başlıca çalışmalardan birisinin (Dormont 1994) sonuçlarının uydurma-

ca [imal edilmiş/artefact] olduğu gösterilebilmiştir (Husson 1999). Sermayenin maliyetinin anlamlı olmaması ve sermaye ile emek arasındaki ikamenin faktörlerin nispi fiyatlarına değil de yalnızca emeğin maliyetine tepki vermesi üzerinde hiç durmayalım. Ama nominal ücretle üretim dalı fiyatını ayırıyor olmak, sadece bu sonuncu değişkeni anlamlı tarzda müdahil oluyormuş gibi gösterdiğinden, daha vahim bir başka görüngü sonuçları lekelemektedir. Kısaca, sınanan ilişki tersinden okunmalıydı ve gerçekte üretim dalı fiyatlarıyla nispi üretkenlikler arasındaki – ki buna itiraz edilmemektedir – bağa göndermede bulunmaktaydı. Böylesi, tekil verilerin iyi hâkim olunamayan bir kullanımına özgü bir hatadır.

Yakın tarihli bir çalışma (Crépon, Desplat 2001) kendisini istihdam üzerindeki yüklerde azalmanın yegâne *ex post* ampirik ölçüsü olarak takdim eder. [Cumhurbaşkanı] Chirac ile [Başbakan] Raffarin bu çalışmayı argüman olarak almışlardır ve Başbakanın taklidi imkânsız üslubu zikredilebilir: *“Bu ideoloji değil ama basit biçimde ‘işe yarıyor’. Ve bunu, işte bu nedenle yapmak lazım. Bu kırmızı ya da mavi bir kitapçıkta bulunmadı. Bu Insee’nin vardığı sonuçlarda bulundu. İstihdam yaratımı işte orada var; yükleri işte bu nedenle hafifletmek lazım.”* Bu çalışma ekonometrinin hiçbir referans model olmaksızın uygulandığı ultra-ampirist bir yaklaşımın özgün bir örneğidir. Hafifletmelerin en fazla etkilediği işletmelerin fiyatlarında, çok güçlü istihdam kazançlarına yol açmış olacak çok sert bir düşüşü her şey olup bittikten sonra saptamakla yetinilir. Ölçüsüz büyüklük dizileri çalışmada bahsedilen mekanizmaları pek az akla yatkın kılar (Marchandise 2002).

Ama sorun yaratan özellikle mikro-ekonomik düzeyle makro-ekonomik düzey arasındaki kaymadır. Fiyatlarını düşüren bir işletmenin pazar payını ve satışlarını artıracığını ve bunun sonucunda işçi alacağını kabul etmek mümkündür. Hadi diyelim meşhur 0,6'lık esnekliği burada karşımızda buluyoruz. Ama bunu aynı şekilde makro-ekonomik düzeye genelleştirmek mümkün müdür? Kuşkusuz hayır: şayet kimi işletmeler pazar payı kazanıyorsa başka işletmeler kaybeder ve işçi çıkarır, sonuçta istihdam üzerindeki genel etki azaltılmış hatta ortadan kaldırılmış olacaktır. Oysa bu geçiş, yerinde olup olmadığına bakılmaksızın gerçekleştirilir: "O zaman, tahminler sanayide (5,7 milyon x %2,6) 150.000, hizmetlerde ise (9,1 milyon x %3,4) 310.000 iş civarındadır. Böylece, 1995 ve 1996'da yük hafifletme önlemleri ekonomide 460.000'a yakın işin yaratılmasına ya da korunmasına imkân tanımış olacaktır" Görüldüğü gibi, örneklem üzerinden bulunan yüzdeleri toplam çalışanlara uygulayan basit bir doğru orantı işlemi söz konusudur. Demek ki, burada iktisadi analizin iki boyutu arasında bir karşıklık mevcuttur: tekil veriler üzerinden tahmin edilen esneklikler enlemesine ya da işletmeler-arası esnekliklerken, makro-ekonomik düzeyde uygulanması gereken esneklikler boylamasına esnekliklerdir. İlk örnekte, sosyal yükleri azalan bir işletme için ortalama istihdam artışı ölçülür. İkinci örnekteyse, yüklerde bir düşüş sonrası ekonomide ortalama istihdam artışı ölçülür. Enlemesine esnekliklerin pozitif olması hiçbir şekilde boylamasına esnekliklerin de öyle olacağı anlamına gelmez.

Ayrıca top, böylesi çalışmaların yazarlarının sahasındadır,

zira işletme düzeyinde saptanan etkilerin ortadan kaybolmasına bir açıklama getirmek zorundadırlar. Eğer emek talebi her işletme için doğru biçimde özgülleştirilmişse ve eğer istihdamın ücrete esnekliği ortalamada anlamlıysa, bu bağıntının makro-ekonomik bir düzeyde nasıl ortadan kaybolduğunu ve artık saptanabilir olmadığını izah edebilmek gerekir. Ücret maliyetinde genel bir düşüş olduğuna göre herhangi bir açıklamanın öne sürülmesi muhtemel gözükmemektedir. Genel istihdamın, nispi fiyatlarda istihdam lehine bir değişikliğe yol açması nedeniyle yüklerde bir düşüşe olumlu tepki verdiğini söylemekten ibaret olan pek fazla işlenmemiş başka bir açıklama çizgisi mevcuttur. Talep yapısı şayet “istihdamda” daha “zengin” sektörlerle doğru bozulursa, o zaman, yüklerin genel bir düşüşünden ziyade sektörlerle göre nispi ücretlerin bir değişikliğinden kaynaklanan bir istihdam yaratımı elde edilebilir. Ama yine de yüklerin azaltılması ile istihdam yaratımı arasında bir bağıntıyı – bu bağıntı vasıflı ile vasıfsız arasındaki yapı etkisinden geçse bile – gösterebilmek gerekecektir. Yapı etkilerinin müdahil olduğu bir modelin tüm denklemlerine *a priori* uydurulmuş katsayılar katılması gerekecek olduktan sonra, o zaman bu modeli zaten tamamıyla elle inşa etmek mümkün olabilecektir. Sektörel ve coğrafi yapı etkileri örneğin dış ticarete nüfuz eder, ama bunun böyle olması fiyat etkilerinin büyük bir düzenlilikle çıkmasına engel oluşturmaz. Bu usul makro-ekonomik modellemenin metodolojisine kuşkusuz aykırıdır: bu yöntem modelleri *ex ante* önyargılara göre “şişirmek”ten başka bir şey değildir.

O zaman, ihmal edilebilir bir etkiyi hesaba dâhil etmenin

yegâne yolu, bu etkiyi, “emek maliyetinin istihdama 0,6’lık bir esnekliği yardımıyla” (Lerais 2001) hesaplanan ve ekonomi politikası önlemlerinin ve özellikle de yüklerin azaltılmasının istihdam üzerindeki etkisini güya yansıtacak bir terim biçiminde devreye zorla sokmaktır. Bu yeni ve hayli tuhaf yöntem “*ex ante* tahmin” olarak adlandırılır. Bu yöntem bir değişken değişikliği gerçekleştirmekle aynı kapaıya çıkar ve bu nedenle totolojik sonuçlara götürür. Yüklerin azaltılmasına bağlanan istihdam yaratımlarını, ekonometri dışında, emek maliyetinde düşüöşlere kaçınılmaz [mukadder] 0,6’lık esnekliği uygulayarak hesaplamak pekâlâ mümkündür. Bu doğru orantıyı kurmak için –bu durumda bir aldatmacaya çok benzeyen– anlaşılması ve çözölmesi güç bir ekonometrik denkleme hiç ihtiyaç yoktur. Paradoks öü ki, istihdamın ücrete meşhur esnekliğini saptamaya yarayacak olan da işte bu denklemdir.

Bu uzun sürüklenişin hikayesi kişiyi, hâkim iktisadın bilimsel modelleriyle neoliberal söylem arasındaki bu spontane örtüşmeyi sorgulamaya götürür. Gerçi, bu bağın karmaşıklığını izah etmeyen basitleştirici açıklamalardan sakınmak gerekir. İktisatçıları devasa bir özürücü girişimin bilinçli ve kararlı ajanları saymak dolayımaların önemini unutmak olacaktır. Eğer onlar buna katkıda bulunuyorlarsa, bunu dolaylı tarzda, ideolojik bir üretim zincirinin unsurları olarak ve çoğu zaman bilincinde olmaksızın ya da her halükarda kasıt olmadan yapmaktadırlar. Zaten işleri daha da akıl almaz kılan da budur: koyun yüz iktisatçıyı iyi organize edilmiş bir çalışma programıyla bir kuruma, her biri hâkim teorinin örneklerini üreteceklerdir. Bu saptama bazen genelde iktisatçılardan söz etme-

ye ve ekonomik tartışmayı onlara terk etmeye götürür. O zaman, elle tutulur olmayan iktisadi yasalarla toplumsal kaygılar arasında bir karşılık inşa edilir ve bunun en acılı toplumsal etkilerini telafi etmeyi hedefleyen tedavi amaçlı bir eyleme razı olunur. O halde, bu şpontane örtüşmeye yol açan karmaşık belirlenimleri daha iyi anlamaya çalışmak gerekir.

Bilim Arzusu

İktisat disiplinin statüsü, iktisadi bilimle siyasal iktisat arasındaki semantik karşıtlığın açığa vurduğu gibi her zaman belirsiz olmuştur. İktisatçıların çoğunda, bilimsellik tanımı değişkenlik gösterebilir olsa da, disiplinlerinin bilim statüsüne kavuşmasını arzulama yönünde sürekli bir eğilim mevcuttur. Ekonomi alanında kendisini bilimselliğin hâkim biçimi olarak yavaş yavaş dayatan, fiziğin bu bağlama oturtulması olmuştur. Demek ki, bilim yapma arzusu bu bakımdan en etkin paradigmayı, diğer bir deyişle neo-klasik kuramı ve daha kesin bir ifadeyle genel denge teorisini seçmiştir.

İktisatçılar, modelleri sonuçlarının hâkim ideolojiyle örtüşmesine göre seçecek olan bilinçli ideologlar değillerdir. Maurice Allais tarafından dile getirilen bir yönelime riayet eden bir bilim arzusu tarafından yönlendirilirler: *“Her bilimin ön-gereği, analiz ve öngörülerin nesnesi olabilecek düzenliliklerin varlığıdır. Bu, örneğin göksel mekanikteki durumdur. Ama bu aynı şekilde çok sayıda iktisadi görüngü için de doğrudur. Bunların derinlemesine çözümlenmesi gerçekten de fizik bilimlerde rastlanılanlarla aynı ölçüde çarpıcı düzenliliklerin mevcudiyetini ortaya çıkarır. [Büyük harfle] İktisat işte bu nedenle bilimdir ve bu bilim iş-*

te bu nedenle fizik bilimlerle aynı ilkelere ve aynı yöntemlere dayanır [...] Bana öyle geliyor ki, sosyal bilimler, çok büyük ölçüde, fizik bilimler gibi zamanda ve mekânda değişmez olan niceliklerle ilişkilerin araştırılması üzerinde kurulmalıdır”.

O halde, ekonomide bilimsel anlayış yasaların, “çarpıcı düzenliliklerin” mevcut olduğunu söylemekten ibarettir ve demek ki iktisatçının etiği topluma bilgisi temelinde tavsiyelerde bulunmaktır. Neoklasik esinli falanca yüksek bürokrat yüklerin düşürülmesinin gerçek anlamda bir militanı haline gelebiliyorsa eğer, bunun nedeni onun misyonunun ve hatta ödevinin kendi gözünde, bunun istihdam yaratmanın tek yolu olduğunu savunmak için kamusal tartışmaya katılması olmasıdır. Hatta o muhtemelen tutumunun her türlü ideolojik sapmadan azade olduğundan ve ona ilham veren tek şeyin saf bilimin öğrettikleri olduğundan emindir. İdeoloji onun için bilimsel temele sahip olmayan alternatif önerileri savunanların safındadır. Onun fikirlerine en fazla kulak veren politikacılar özgün toplumsal çıkarların savunucuları olarak değil, tersine genel çıkarın, ileriye görmekten aciz aptalca politikalara sırt çevirebilen yürekli temsilcileri olarak algılanırlar. Ve elbette bu durum kendi sezgilerini güçlendirir ve paradigmasının katılaşmasına katkıda bulunur.

Matematiğin kullanımı bizatihi bu nedenle merkezî ölçüt değildir ve eleştirinin hedefini matematik formelleştirme olarak tayin etmek eleştiriye açık biçimde sahte bir alana taşımaktır. Mahkûm edilebilir olan matematik formelleştirme değil, fiziğin modellerini ithal ederek kabul edilebilir modelleştirmelere göre filtre işlevi gören “fizikleştirme”dir.

Neoliberal Dönemeç

Makro-ekonomi devletlerin müdahale pratiklerine tekabül etmekten büyük ölçüde çıkmış durumda. Neoliberal dönemeç bu cins araçların rolünü ve sahip olabildikleri alternatif meşruiyet kaynağını görelileştirmeye yol açıyor. Paneller ekonometrisine geri çekilişe, devlet müdahalesinin bu yeni biçimlerinin mikro-ekonomik temelleri olarak adlandırılabilir bir şeyin güçlü bir yükselişi eşlik ediyor. İşi bunun, Nasser (2003) tarafından aşağıdaki gibi betimlenen bir şüphenin kurbanı makro-ekonominin sonu olduğunu söylemeye dahi vardırmak mümkün olabilecektir: *“Mikro ve makro-ekonomi arasındaki bağlantının formel kesilişi, diğer bir deyişle birini diğerinden türetmenin imkânsızlığı demek ki tüm yapının bir zayıflığı olarak algılanmıştı. Makro-ekonomi üzerine atılmış, her şeyden önce hipotezlerinin giderek daha da matematikleştirilmiş ve içrek [ezoterik] bir mikro-ekonomiyle bağdaşır olmamasına dayanan kalıcı bir kuşku duygusu mevcuttu.”*

Makro-ekonomik modeller daha o zamandan üstünlüklerinin temelini oluşturan dinamik yaklaşımlarına özgü sınırlardan mustarıptılar. Dengeli büyümeyle kaotik bir birikim dinamiği arasındaki, nitel kopuşlarla damgalı açık [mesafe] onları giderek daha da işlemez kılıyordu. Uygulanan spontane biçimde Keynesci modellerle tezat halinde denge sorunsallarına ve arz politikaları olarak adlandırılan politikalara daha uygun büyüme maketlerine doğru geri dönüş işte buradan kaynaklandı.

Mikro-ekonomiye bu geri çekilişe, yöntembilimsel bireyciliğe ve hatta ilkel maddeciliğe bir geri dönüş eşlik etmektedir. Toplum, her türlü toplumsallaştırılmış argümandan yoksun kılınmış yarar fonksiyonlarını azamileştirilen bir çeşit rasyonel

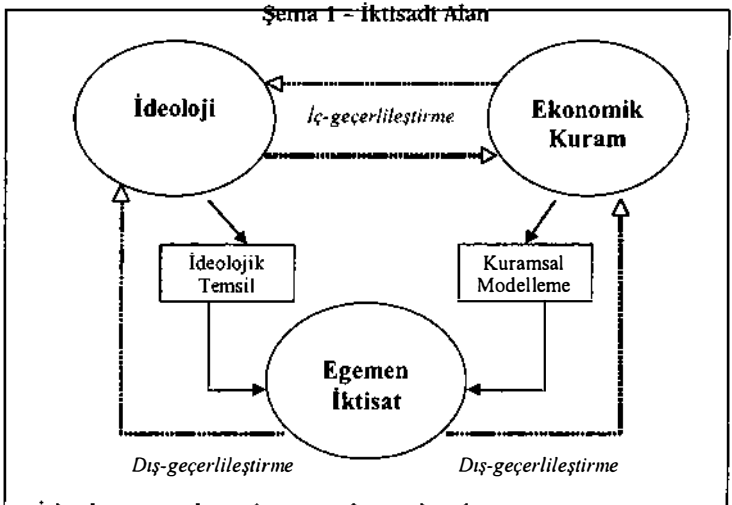
hayvanlar olan bir bireyler topluluğu olarak kavranmaktadır. Yakın tarihli bir çalışma (Laroque, Salanié 2000), kullanılan aracın şaşırtıcı isabetsizliğine rağmen “gönüllü işsizlik” gibi kavrayışsal [notyonel] kategoriler saptadığını iddia ederek bu yönde bir adım daha atmaktadır. Böylesi bir girişimin ihtirasının ölçüsünü iyi almak gerekir: bu girişim, bireylerin davranışlarının bir modelleştirilmesiyle istihdam konusundaki gözlemlenebilir “kararlarını” karşılaştırarak, ampirik olarak “latın” kategoriler saptama ve inşa etme iddiasındadır. Bu modelin bilimsel araç olarak ampirik reddedilme riskinden korunması mümkün olmayacaktır. Ve yine bir kez daha bu sınavı başarıyla veremediği ortaya çıkar. Klasik işsizliği yaratan şeyin asgari ücretin inen satırı olduğunu koyutlar [postüle eder]. Gelgelelim, “klasik” işsizlerle asgari ücretlilerin anlamlı biçimde farklı karakteristikler gösterdiklerini ortaya koymaz. Modelin yaratıcılarının bu tipte bir kontrolü *a posteriori* gerçekleştirmeleri mümkündü, ancak bunu akıl edemediler. Bunu kendilerine önerildiğinde yapmaları mümkündü, ne var ki, kendilerini eleştiriyi tahrif etmek [çarpıtmak] için güzel bir fırsattan mahrum ederek bunu istemediler.

Kavramsallaştırmayla ampirik doğrulama burada sıkı sıkıya iç içe geçmiş durumdadır. Şayet bireylerin önemli bir oranı modele uygun davranmazsa, o zaman sorun yaratan bu davranışın alt-ürünü olarak inşa edilen kategorinin bizatihi varlığı olur. Gönüllü istihdam-edilmeme kategorisi sadece ve sadece bir işe girip girmemeye beklenen net kazanca göre karar veren bireylerin davranışları doğrulanırsa var olur. Oysa bizzat modelin yaratıcılarının vurguladığı gibi: “emek piyasasına katılım büyük ölçüde izah edilemeyen etmenlere bağlıdır”, yani beklenen net kazanç-

tan başka bir şeye. Uzun lafın kisası, istihdamsızlık gönüllülerinin tespiti “büyük bölümüyle” körlemesine yapılır. O zaman, istihdamsızlığı ayrıştırmak için seçilen kategorilerin yerindeliği olguların sınavında yeniden tartışma konusu yapılır: doğru bir biçimde saptanmadıklarından metafizik kategoriler olarak kılırlar. Bu bakımdan, büyük sayılar yasasına başvurmak başlangıçtaki modelin yöntembilimsel körlüklerini vahimleştirmekten ve doruğuna vardırırmaktan başka bir sonuç vermez.

Alanın Saptanması

Az önce betimlenen gelişmeler, sırasıyla “ideoloji” ve “ekonomik kuram” olarak adlandırılabilir iki kutup arasındaki bir diyalektiğe göre düzenlenen bir alanın dâhilinde cereyan eder (bkz. Şema 1).

İdeolojinin işlevi dünyayı biçimlendirmeyi veya onu yönetmeyi hedefleyen dünyanın siyasi temsilleriyle izlenen politika-

ların haklılaştırılmalarını üretmektir. “Ekonomik kuram”a gelince o da, dünyanın bilimsel temsillerini ve onun işleyişini anlamaya imkân tanıyan yasaları üretir. Bu iki yönelim arasında, bilimin ideolojinin doğrudan hizmetkârı haline gelmesini gerektirmeyen, hatta bilhassa gerektirmeyen de denebilecektir, bir dinamik ortaya çıkar. Her iki süreç birbirlerini, iç ve dış olarak adlandırılabilirler başlıca iki yoldan güçlendirirler.

İç güçlendirme ideolojinin mikro-ekonomik temelleriyle fizik bilimlerden ithal edilen metodolojinin bağlama oturtulması için gerekli öğeler arasında var olan yapısal türdeşlikten kaynaklanır. Her iki halde de azami verim toplumun rasyonel bireylerden oluştuğu koyutundan [postülasından] yola çıkarak elde edilir. Bir yandan ideolojik, diğer yandan bilimsel verimi azamileştirmeye imkân tanıyan bu koyutun seferber edilmesidir. Hâkim iktisat bütüncesine [corpus] doğru yakınsama ortak paradigmanın bir *iç-geçerlileştirilmesine* [*endo-validation*] izin verir.

Dış güçlendirme egemen paradigmanın temel şemanın meşrulaştırma etmeni olarak geriye dönen etkisinden kaynaklanır. Temsil ile eylem arasındaki bu diyalektiği idame ettirmek ideolojinin gündelik işidir: hâkim dünya vizyonu, yöneticilerin eylemine rehberlik ettiğinden ve bu, gerçek dünya üzerinde fiilen ağır bastığından edimsel [operasyonel] karakterinden güç kazanır. İktisat bilimi bakımından, en soyut kavramların uygulamaya konması kuramsal paradigmaların bir *dış-geçerlileştirilmesinin* [*exo-validation*] kaynağıdır.

Alanın tüm mantığı bu şemanın yeniden-üretimine dönüktür. Bourdieücü kavram burada, bir ilk taslak vermekten başka hiçbir iddiası olmayan bir yaklaşım için yararlı bir referans ola-

rak kullanılır. Her halükarda, Lebaron'un (2000) bu aynı alanı bize göre analizi bozan bir tarzda yapılandıran yaklaşımından sistematik biçimde ayrılır. Bourdieu'nün bu tilmizine göre, *"İktisatçıların alanında geçerli olan iktisadi inanışlar ilk elde kuramsal veya anıpirik ihtilaflara değil, bu alanın iktidar alanı bakımından bağımlılığına göndermede bulunur. Sosyal köken, toplumsal ve mesleki yörünge gerçekten de iktisatçıları olgularla ve kuramlarla her türlü doğrudan karşılaştırmadan bağımsız olarak farklılaştırmak üzere bileşirler"*. Aksine bize göre iktisatçıların farklılaşmaları yalnızca karakteristiklerine ve yörüngelerine göre gerçekleşmez, fakat aynı zamanda ve bilhassa hâkim ideolojinin şartnamesine yanıt verme yeteneklerine göre gerçekleşir.

Alanın Denetimi

İktisadi ideolojinin muharebe alanında verilen, bir mevziler savaşıdır. Egemen iktisat muazzam ve sürekli bir şantiye olarak örgütlenmiştir. *Stock options*'lar hakkında konuşulduğunda, araştırma kurumlarının elinde her daim kullanılmaya hazır bir deneysel modellemeler yelpazesi bulunmaktadır. Bu ürünlerin bazıları yok olmaya gider ya da hatta asla piyasaya sürülmeyeceklerdir. Üstelik tartışmayı tıkayan ve bilginin ilerlemesinin önünü kesen kısır inşaların bir tarihini yazmak da hi mümkün olabilecektir. Bu bapta örneğin dengesizlikler kuramını ya da daha yakınımızdaki reel çevrimler teorisini zikretmek mümkündür. Hâkim iktisadın ocağında, yöntembilime ilişkin olanlar da dâhil birden fazla tencere kaynamaktadır. Böylece, INSEE dergisinde yayınlanan ve sağaltıcı bir itirazı (Marchandise 2002) tetikleyen iki makale hayli farklı

ürünleri temsil ederler: bunların ilki (Laroque Salanié 2000) kuramsal planda olağanüstü sıkı bir model kullanırken, ikincisi toptan bir ampirizme sahip çıkar.

Alanın denetimi aynı zamanda açık biçimde akademik filtreleme aracılığıyla sorunsalların dayatılmasından, alanın sınırlarını işaretleyen ve projeleri finanse eden resmi süreli yayınlarla – Avrupa Komisyonu, OECD veya Dünya Bankası gibi – uluslararası aygıtlar aracılığıyla toplumsal tanınmadan geçer. Bunun da ötesinde, disiplin-içi mükemmellik ölçütleri kullanılan modellemelerin aşırı sofistike hale getirilmesini değerli kılar. Bu araçların işlenen verilerle elde edilen sonuçların niteliğine uygunluğu asla tartışılmaz. Bilimsel iktisat camiası modellerin formel zarafetine düşkündür ve tartışmalar doğrulukları kendinden menkul koyutların [postülaların] aşışında [akıntı yönünde] yer alır. Bir kez daha, işsizlik her zaman ve her yerde emek piyasasında fiyat yoluyla düzeltmenin gerçekleşmesini engelleyen katılıkların sonucudur. O zaman yegâne iktisadi sorun bu katılıkları o sayıda ikinci sınıf optimumlar olarak izah etmektir. Hâkim işsizlik teorilerinin hepsi aslında ücret fazlalılığı kuramlarıdır (Cordonnier 2001).

Bu dizilişin sonuçlarından biri her türlü açık karşı çıkışın ortadan kaybolmasıdır. Bu, alanın paradokslarından biridir: fizikten ödünç alınan bilimsellik ölçütlerine, saf anlamda formel normları karşılayan her türlü çalışmanın eleştirisiz kabulü eşlik eder. Eleştirel öğrencilerin [iktisatçıların] bu disiplini otistik olarak karakterize etme fikirleri (bkz. <http://autisme-economie.org/>) alanın gerçekliğine mükemmelen tekabül eder. Resmi iktisat bazı bakımlardan, hatalı hipotezlerle nata-

mam modellerin tedrici geçersizleştirilmesi yoluyla birikimli bir ilerleme kaydetmemesi anlamında, hareketsiz bir bilimdir. İktisat bilimi alanının gelişimi bu gerilime riayet etmez ve daha ziyade, disiplinin kuruluş anında bir dereceye kadar en azından taslak halinde kendini gösteren alternatif paradigmalardan yan yana konmasıyla karakterize olur. Örneğin, neo-klasik üretim ve bölüşüm kuramının Cambridge Okulunun karşı çıkışları sırasında maruz kaldığı eleştirinin bu kuramsal şemanın geri dönülmez bir biçimde geçersizleştirilmesine yol açması gerekirdi. Oysa bu şema, meşru bir yeniden formüle ediş sayesinde değil, paradigmlar arasındaki güç ilişkileri sayesinde yeniden üste çıktı. Daha genel bir tarzda, “Fordizm”in hüküm sürdüğü dönemde yerden yere vurulan ultra-liberal kavrayışlar işlerin denetimini, dakik bir bilimsel tartışmanın koordinatlarına yabancı nedenlerle yeniden ele geçirdi.

Egemen iktisadın ürettiği bilgiler sonucu hâkim olmadığı, bu hızlı gözden geçirme sonunda artık açık olmalıdır.

Kaynakça

Abowd J. M., Kramarz F., Lemieux T., Margolis D. N. (1997), “Minimum Wages and Youth Employment in France and the United States”, *Working Paper* n°W6111, NBER.

Allais M. (1988), “An Outline of my Main Contributions to Economic Science”, Conférence Nobel. <http://www.nobel.se/economics/laureates/1988/allais-lecture.pdf>

Audric S., Givord P., Prost C. (1999), “Evolution de l’emploi et des

coûts par qualification entre 1982 et 1996", *Document de travail* de la Direction des Etudes et Synthèses Economiques, G9919, INSEE, décembre.

Cordonnier L. (2001), *Pas de pitié pour les gueux*, Editions Li-ber/Raisons d'Agir.

Crépon B., Desplat R. (2001), "Une nouvelle évaluation des effets des allègements de charges sociales sur les bas salaires", *Economie et statistiques*, n°348. <http://www.insee.fr/fr/ffc/docs/ffc/ES348A.pdf>

Duménil G., Lévy D. (1996), *La dynamique du capital*, PUF.

Dormont B. (1994a), "Quelle est l'influence du coût du travail sur l'emploi?", *Revue économique* n°3, mai.

Dormont B. (1994b), *Réexamen de la relation coût du travail et emploi*, Rapport au Commissariat Général du Plan, septembre.

Husson M. (1994), "Salaire-emploi: l'économétrie difficile", Note pour le groupe "Perspectives Economiques" du Commissariat Général au Plan. Documents de travail IRES n° 94-1.

Husson M. (1999), *Les ajustements de l'emploi*, Page Deux, Lau-sanne. <http://hussonet.free.fr/ajuste.pdf>

Kramarz F. & Philippon T. (2000), "The Impact of Differential Payroll Tax Subsidies on Minimum Wage Employment", *Working paper* 2000-10, CREST.

Laroque B., Salanié B. (2000), "Une décomposition du nonemp-lo en France", *Economie et statistique* n°331 <http://www.insee.fr/fr/ffc/docs/ffc/ES331C.pdf>

Lebaron F. (2000), *La croyance économique: les économistes en-tre science et politique*, Le Seuil.

Lerais F. (2001), "Une croissance plus riche en emplois", DARES, *Premières informations et premières synthèses*, février.

Marchandise (2002), Dossiers "Quel effet des baisses de charges sur l'emploi?" et "Un chômage volontaire?" <http://ecocritique.free.fr>

Nasser A. G. (2003), "The Tendency to Privatize", *Monthly Review*, mars.

Pisani-Ferry J. (2000), *Plein emploi*, rapport du Conseil d'Analyse Economique, La Documentation Française, 2000.

<http://www.ladocfrancaise.gouv.fr/BRP/014000051/0000.pdf>

Raffarin J. P. (2002), Discours de politique générale, 3 juillet.

<http://www.premier-ministre.gouv.fr/fr/p.cfm?ref=34601&d=1>

Actuel Marx 2003/2 n°34

<http://hussonet.free.fr/ideologi.pdf>

"Güncel krizin temel meselelerinden biri, modern bir antikapitalizmin gerek kuramsal, gerek siyasi açıdan yeniden inşasıdır. Bu krizin kapitalizmin bizihi temelleriyle ilgili olduğunu ve kapitalizmin, bu sistemin temel toplumsal ilişkileri yeniden tartışma konusu yapılmaksızın içinden çıkılamayacak bir çıkmazda olduğunu göstermek söz konusudur. Mevcut konjonktürde, bu acil ve öncelikli bir görev halini almıştır:

Krizle birlikte, bir yandan barbarlıkla, diğer yandan toplumsal dönüşüm arasında zamana karşı bir yarış başlamıştır; artalanda ekolojik krizin yarattığı tehdit de eklendiğinde, bu seçim daha da hayati bir önem kazanmıştır."

Michel Husson

ISBN 978-975-7178-54-5

9 789757 178545